

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS

Edita VALIULIENĖ

**TEMPERATŪROS METAFOROS
LIETUVIŲ IR ANGLŲ KALBOSE:
TURINYS IR RAIŠKA**

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)

Kaunas, 2015

UDK 811.172'37
Va-193

Disertacija rengta 2009–2014 metais Vytauto Didžiojo universitete.

Mokslinė vadovė:

prof. habil. dr. Rūta Petrauskaitė (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai,
filologija – 04 H)

ISBN 978-609-467-101-2

TURINYS

IVADAS.....	5
1. TEORINIAI IR METODOLOGINIAI METAFORŲ TYRIMO ASPEKTAI	14
1.1. Kognityvinė metaforos samprata	14
1.1.1. Konceptualiosios metaforos esmė.....	15
1.1.2. Metaforų tipai.....	20
1.1.3. Metaforų motyvacija: fizinė ir kultūrinė	26
1.1.4. Metafora ir metonimija	30
1.2. Metaforos nustatymas: metodai ir problematika.....	33
1.2.1. Metaforinių pasakymų ir konceptualiųjų metaforų nustatymas	34
1.2.2. Tekstynais paremti metaforų tyrimai	41
1.3. Metafora gretinamuoju aspektu.....	48
1.3.1. Metaforos universalumas ir specifika	49
1.3.2. Metafora vertimo aspektu	53
2. TEMPERATŪROS YPATYBĖS IR JŲ RAIŠKA KALBOJE	58
2.1. Temperatūra ir temperatūros pojūtis	58
2.2. Temperatūros būdvardžiai lietuvių ir anglų kalbose	61
2.2.1. Junglumo analizė: metaforiškumo tendencijos	63
2.2.2. Prototipai ir vertinimas.....	71
2.3. Kita temperatūros leksika.....	76
3. TEMPERATŪROS METAFOROS IR JŲ RAIŠKA LIETUVIŲ IR ANGLŲ KALBOSE ..	79
3.1. Tyrimo metodologija: temperatūros metaforų nustatymas, analizė ir gretinimas.....	79
3.2. KARŠČIO metaforos	91
3.2.1. INTENSYVUMAS YRA KARŠTIS	93
3.2.1.1. INTENSYVIOS EMOCIJOS.....	94
3.2.1.2. INTENSYVI VEIKLA.....	103
3.2.1.3. ĮTAMPA, PAVOJUS.....	106
3.2.1.4. INTENSYVUS POJŪTIS	108
3.2.2. SKUBA, NAUJUMAS YRA KARŠTIS	112
3.2.3. POPULIARUMAS, GERA KOKYBĖ YRA KARŠTIS	114
3.3. ŠILUMOS metaforos	117
3.3.1. TEIGIAMAI JAUSMAI, SANTYKIAI YRA ŠILUMA.....	119
3.3.1.1. MALONUS JAUSMAS.....	120
3.3.1.2. DRAUGIŠKAS SANTYKIS	121
3.3.1.3. MALONUS POJŪTIS	129
3.3.2. PRADINIS ETAPAS YRA APŠILIMAS.....	133
3.3.3. SKUBA, NAUJUMAS YRA ŠILUMA.....	135
3.4. ŠALČIO ir VĖSUMOS metaforos.....	137
3.4.1. MAŽAS INTENSYVUMAS YRA ŠALTIS (VĖSUMA).....	141
3.4.1.1. EMOCIJŲ TRŪKUMAS, NEBUVIMAS	141
3.4.1.2. VEIKLOS NEBUVIMAS.....	149
3.4.2. NEIGIAMAI JAUSMAI, SANTYKIAI YRA ŠALTIS (VĖSUMA)	151
3.4.2.1. NEMALONUS JAUSMAS	151
3.4.2.2. NEDRAUGIŠKAS SANTYKIS.....	154
3.4.2.3. NEMALONUS POJŪTIS	160

3.4.3. PATRAUKLUMAS, ŠAUNUMAS YRA VĖSUMA	162
3.5. Temperatūros metaforų sistema lietuvių ir anglų kalbų pasaulėvaizdžiuose.....	167
3.6. Temperatūros metaforų raiška: metaforinių pasakymų ir jų atitikmenų tipai.....	175
IŠVADOS	181
LITERATŪRA.....	186
PRIEDAI	199
1 priedas. Daiktavardinių temperatūros būdvardžių kolokatų grupės ir procentinis pasiskirstymas	199
2 priedas. Daiktavardiniai temperatūros būdvardžių kolokatai ir jų vartosenos dažnumas ...	200

IVADAS

Pastarųjų dešimtmečių kalbotyroje sustiprėjus humanistinėms tendencijoms, kalbos samprata ir tyrimai tapo labiau orientuoti į žmogų – kalba tiriama neatsiejamai nuo ją vartojančio žmogaus, jo mentalinio pasaulio, fizinės ir kultūrinės patirties. Tokiam požiūriui reikšmingos įtakos turėjo kognityvinės lingvistikos, susiformavusios XX a. aštuntajame dešimtmetyje, idėjos, pabrėžiančios kalbos ir pažinimo bei visų su juo susijusių psichinių procesų (suvokimo, atminties, vaizduotės, mąstymo) vienovę, ypač svarbią semantikos tyrinėjimuose. Ypatingas vaidmuo kognityvinėje lingvistikoje tenka metaforai, kurios kognityvinės funkcijos pripažinimas sudaro konceptualiosios (ar kognityvinės) metaforos teorijos pagrindą. Metaforos esmė, anot teorijos autorių G. Lakoffo ir M. Johnsono (1980: 5), – „vienų dalykų supratimas ir patyrimas per kitus“¹, taigi metafora – ne tik raiškos priemonė, bet ir tam tikra mąstymo strategija, pažinimo būdas, kuriuo abstraktūs, juslėmis neapčiuopiami dalykai suvokiami per konkretesnius, labiau pažįstamus, jutimais suvokiamus dalykus. Kalboje metaforiniai pasakymai egzistuoja dėl to, kad mūsų konceptualioji sistema yra iš esmės metaforiška – tai, kaip galvojame, ką patiriame, kaip elgiamės, yra nulemta metaforų (ten pat, 3). Ši teorija, kaip priešprieša tradicinei metaforos sampratai, sulaukė daug dėmesio ir paskatino gausius bei įvairius metaforų tyrimus daugelyje kalbų.

Lietuvių kalbotyroje taip pat radosi darbų, kuriuose metafora traktuojama kaip kognityvinis mechanizmas, mentalinis darinys, atliekantis pažintinę funkciją, o kartais ir ideologinį vaidmenį, – tyrinėta (ir gretinta) įvairių abstraktų, pvz., liūdesio (Papurėlytė-Klovienė 2004), pykčio (Marcinkevičienė 1993; Sirvydė 2007), proto, sielos (Toleikienė 2004), atminties (Marcinkevičienė 1999), metaforizacija, atskiros metaforos pagal ištakos sritį, pvz., karo metaforika (Marcinkevičienė 1995), erdvinės metaforos (Drūlienė 2008), kanalo metafora lietuvių ir anglų kalbose (Vaičėnienė 2000), somatinių frazeologizmų metaforinė motyvacija (Racevičiūtė 2002), analizuotos metaforos, būdingos įvairiems diskursams – politikos (Lassan 1995; Cibulskienė 2006; Arcimavičienė 2010; Būdvytytė-Gudienė 2014), ekonomikos (Arcimavičienė 2009; Jurgaitis 2014), teisės (Koženiauskienė 2005), sporto (Toleikienė 2014), sveikatos (Papurėlytė-Klovienė 2014), reklamos (Juzelėnienė, Šarkauskienė 2007; Juzelėnienė et al. 2014), mokslo (Šeškauskienė 2011), nagrinėtas metaforos vaidmuo lietuvių tautosakoje (Černiauskaitė 2005), teatre (Klivis 2004), emocijų metaforizacija lietuvių ir vokiečių poetų tekstuose (Niedzviegienė 2013). Kituose darbuose daugiau dėmesio skirta metaforų raiškai – nagrinėti atskiri metaforų tipai, pvz., veiksmožadinė metafora (Drukteinytė 2003), metaforos ir kolokacijos ryšiai (Marcinkevičienė 2010), analizuotos metaforinių junginių vertimo galimybės

¹ Citata originalo kalba: „The essence of metaphor is understanding and experiencing one kind of thing in terms of another“ (Lakoff, Johnson 1980: 5).

ir problemos (Marcinkevičienė 2006; Vaičenonienė 2009; Volungevičienė 2010; Vaivadaite-Kaidi 2011, 2014). Atskirai minėtini pastarųjų metų darbai, kuriais siekta susisteminti įvairius metaforų tyrimus, jų kryptis, metodus ir gautus rezultatus, – rašyta apie metaforų nustatymo problematiką ir metodus (Šeškauskienė 2012), šiuolaikinių metaforų teorijų klasifikaciją (Gedzevičienė 2014), metaforų, vartojamų skirtinguose diskursuose (politikos, ekonomikos, sveikatos ir sporto), pagrindu parengtas pirmasis Lietuvoje konceptualiųjų metaforų ir jas realizuojančių metaforinių pasakymų žodynas (Būdvytytė-Gudienė et al. 2014).

Minėtuose darbuose, paremtuose lietuvių ir kai kurių kitų kalbų (anglų, vokiečių, rusų) medžiaga, aprašytos atskiros metaforos, atskleistas konceptualusis metaforos pobūdis ir jo nulemtas metaforos neišvengiamumas kalboje ar tikslinis jos vartojimas tam tikram poveikiui pasiekti. Daug dėmesio skirta etnolingvistiniam aspektui – nors metafora yra universalus reiškiny, gretinamieji tyrimai rodo, kad, be universalių metaforinio mąstymo tendencijų, esama ir specifinių, atskiroms tautoms būdingų konceptualiųjų metaforų, ar skiriasi tos pačios metaforos realizacijos būdai: „Universalios yra metaforizacijos tendencijos ir kryptys, bet jų aktualizacija kalbose turi specifinių bruožų“ (Gudavičius 2007: 186). Tai svarbu analizuojant metaforų raišką skirtingose kalbose – metaforiniai junginiai dažnai pasižymi sava specifika, dėl kurios pažodinis vertimas iš vienos kalbos į kitą ne visada galimas, plg.: *bitter struggle* – *aštri / arši kova* (ne *karti kova*), *švelnūs jausmai* – *tender feelings* (ne *soft feelings*). Net jei kalboms būdinga ta pati konceptualioji metafora, galimi kalbinės jos raiškos skirtumai – gramatiniai ar leksiniai-semantiniai, plg.: *karšta diskusija* – *heated discussion*, *lašas jūroje* – *a drop in the ocean*, *įsimylėti* – *fall in love*. Nors šis metaforų tyrimo aspektas labai svarbus taikomuojų požiūriu – metaforinių junginių, kurie sudaro didelę kalbos vartosenos dalį, specifika kelia problemų mokantis užsienio kalbų, verčiant iš vienos kalbos į kitą ir pan., raiškos požiūriu atskirų kalbų metaforos tiek lietuvių, tiek užsienio autorių darbuose tyrinėtos ir gretintos labai mažai. Vienas pirmųjų bandymų sistemingai analizuoti ir lyginti atskirų kalbų metaforų raišką – metaforų analizės kriterijai, kuriuos pasiūlė anglų ir ispanų kalbose realizuojamas metaforas lyginęs A. Barcelona (2001): kalbinės metaforų raiškos įvairovė (metaforos produktyvumas), metaforinių pasakymų tipai (gramatiniai požymiai), konvencionalumo laipsnis ir kt. (plačiau žr. 1.3.1).

Pripažinta, kad kalbiniais metaforų požymiais, kaip ir kitiems kalbos reiškiniams, tirti ir gretinti ypač pravartūs gausūs realios kalbos vartosenos duomenys, sukaupti tekstynuose (Marcinkevičienė 2010; Deignan 2005; Stefanowitsch 2006), todėl tiriant metaforas tikslinga derinti kognityvinės lingvistikos idėjas ir tekstynų lingvistikos metodus bei galimybes. Tokios pozicijos laikomasi ir šioje disertacijoje aprašomame gretinamojo pobūdžio tyrime, kurio **objektas** – temperatūros metaforos ir jų raiška lietuvių ir anglų kalbose. Temperatūros

metaforomis (angl. *temperature metaphors*) čia vadinamos metaforos, kurių ištakos sritys – atskiri temperatūros konceptai (karštis, šiluma, vėsuma, šaltis), apimantys temperatūros skalę sudarančias skirtingo intensyvumo temperatūros ypatybes. Jas įvardydami, nusakome savo kūno, liečiamų objektų ar aplinkos temperatūrą (*man šalta, šilta arbata, hot summer, cool evening*), o perkėlę jas į kitas sferas, pvz., emocijų, santykių, – ir abstrakčius tiesiogiai nepatiriamų dalykų požymius (*karšti jausmai, šaltas abejingumas, warm smile, cool-headed*). Anglų ir japonų kalboms būdingas temperatūros metaforas nagrinėjusi M. Shindo (1998: 39) nurodo keletą priežasčių, dėl kurių temperatūros pojūtis daugelyje kalbų pasitelkiamas įvairių abstraktų metaforizacijai: 1) temperatūros konceptas yra vienas mums artimiausių, natūraliausių metaforizuojant abstrakčius dalykus, nes nuolat jaučiame kintančią savo kūno ar aplinkos temperatūrą, suvokiame jos svarbą; 2) temperatūros ypatybėms būdinga kiekybinė skalė, todėl jos gerai atspindi skirtingų lygių abstrakčių konceptų intensyvumą; 3) žmonių kūno temperatūra yra maždaug tokia pati, todėl jie panašiai supranta kitiems dalykams priskiriamas temperatūros ypatybes.

Tai, kad temperatūra yra produktyvi konceptualiųjų metaforų ištakos sritis, rodo daugelio kalbų tyrimai – temperatūros konceptų vaidmuo metaforizacijos procesuose sulaukė nemažai dėmesio užsienio kalbotyroje. Šios srities darbus galima sąlygiškai skirti į kelias grupes. Vienuose kai kurios temperatūros metaforos išryškėja nagrinėjant atskirų abstraktų – dažniausiai emocijų, pvz., pykčio, metaforizaciją (Kövecses 1986, 2002), kituose, remiantis temperatūros ir kitomis metaforomis, analizuojami platesni kalbos reiškiniai, pvz., daugiareikšmiškumas (Rakova 2003), ar atskiri metaforų bruožai – sistemiškumas, gramatiniai požymiai (Deignan 1997, 2005). Likusiuose darbuose pagrindinis tyrimo objektas yra būtent temperatūros metaforos ar dažniausios jų raiškos – temperatūros būdvardžių – semantika įvairiose kalbose. Naujausi šios srities tyrimai siejami su Stokholmo universitete vykdytu projektu *The Linguistics of Temperature*², kurio pagrindinis tikslas – aprašyti ir paaiškinti temperatūros konceptualizaciją ir leksikalizaciją įvairiais atžvilgiais skirtingose kalbose (Koptjevskaja-Tamm 2007), pvz., lygintos rusų ir švedų kalbų būdvardžių sistemos (Koptjevskaja-Tamm, Rakhilina 2006), analizuota metaforinė temperatūros būdvardžių vartoseną anglų ir italų kalbose (Lorenzetti 2009). Kognityvinius temperatūros metaforų aspektus yra nagrinėjusi M. Shindo (1998, 1999), temperatūros metaforos analizuotos keliose disertacijose – aprašyta švedų kalbos temperatūros būdvardžių semantika (Bergström 2010), metaforinės lytėjimo būdvardžių (tarp jų ir temperatūros) reikšmės rusų, baltarusių, anglų ir vokiečių kalbose (Astapkina 2012), nagrinėtos temperatūros metaforos (kaip meteorologinių metaforų dalis) rusų kalbos pasaulėvaizdyje (Chiong 2011).

---

² *The Linguistics of Temperature*. Prieiga per internetą: <http://temperature.ling.su.se>.

Lietuvių kalboje temperatūros metaforos analizuotos mažai. Plačiau aprašytos emocijų konceptualizacijai pasitelkiamos karščio metaforos, t. y. metaforos, kurių ištakos sritis – karštos medžiagos: PYKTIS – KARŠTAS SKYSTIS TALPYKLOJE (*virte virė pykčiu*), PYKTIS – LIEPSNA (*kaip degtukas užsidegė*) (Marcinkevičienė 1993; Sirvydė 2007), PAVYDAS – UGNIS (*įsiliepsnojęs pavydas*), SIELVARTAS – UGNIS (*kursčiau motinos sielvartą*) (Papurėlytė 2003). Kaip matyti iš pavyzdžių, šių metaforų pagrindą sudaro abstraktams perkeliama karštomis medžiagoms, tiksliau, jų prototipams, t. y. karštam skysčiui ir ugniai, būdingi požymiai – karštas skystis užverda, ugnis liepsnoja, dega, yra kurstoma ir pan. Kai baimė konceptualizuojama kaip šaltis (*stingdanti baimė, šiurpas perbėgo nugara* (Sirvydė 2006)), ji nusakoma per šalčio sukeltą poveikį – jis verčia žmogų drebtį, žmogus sustingsta ir pan. Šių metaforų atveju ištakos sritis aiškiai siejasi su tam tikra temperatūra, tačiau pati temperatūros ypatybė (karštumas, šaltumas) nebūtinai aktualizuojama (tiesiogiai neįvardijama), tad tokie dažnai vartojami metaforiniai junginiai kaip *karštos diskusijos, karštai mylėti, šaltas protas, šilti jausmai, aistros atvėso*, kuriuos motyvuojančios metaforos ištakos sritis yra tam tikra temperatūros ypatybė, o ne jos turėtojas, lieka neaptarti. Minėtinas tik A. Dabrickytės (2012) magistro darbas, kuriame šalčio konceptas analizuojamas ir kaip atskira konceptualiųjų metaforų ištakos sritis, pvz., EMOCIJOS / JAUSMAI ARBA JŲ NEBUVIMAS YRA ŠALTIS (*šalta neapykanta, šaltas abejingumas*).

Būtent tokios metaforos, kurių ištakos sritys yra temperatūros konceptai, įvardijami pačia temperatūros ypatybę nurodančiais žodžiais, pvz.: *karštas, karštai, karštis, hot, heat, hotly*, yra šio tyrimo objektas. Pagal savo specifiką, t. y. požymio metaforizavimą, tokios metaforos priskirtinos atributinių metaforų tipui, kuriuo metaforų klasifikaciją papildė Ch. Baldauf (1997) (apie metaforų tipus žr. 1.1.2). Šios metaforos nesuteikia metaforizuojamam konceptui struktūros, o tik papildo ją tam tikru požymiu (atributu), kuris, paremtas jusliniu žmogaus patyrimu, pasitelkiamas abstrakčių dalykų savybėms suvokti ir nusakyti: „atributinės metaforos, išreikštos per mūsų fizinius pojūčius (*tamsu / šviesu, šilta / šalta, stipru / silpna, sunku / lengva*), tiesiogiai susiję su abstrakčių savybių (emocijų, charakterio bruožų, būsenų) konceptualizacija“ (Būdvytytė, Toleikienė 2003: 17). Kartais drauge su atributinėmis metaforomis realizuojamos ir struktūrinės temperatūros metaforos (*virė karštos aistros, suliepsnojo karšti jų jausmai*), kuriomis metaforizuojamam abstraktui papildomai suteikiami tam tikros temperatūros medžiagų požymiai, tačiau nuo jų nagrinėjimo šiame darbe atsiribojama.

Atributinės metaforos dažniausiai realizuojamos metaforine fizines savybes įvardijančių būdvardžių vartosena (dėl to jie dar vadinami fiziniaisiais-psicholiniais ar dvigubos funkcijos būdvardžiais (Rakova 2003)), tačiau būdvardžiu šių metaforų raiška neapsiriboja. Metaforiniuose junginiuose vartojami ir veiksmazodžiai, reiškiantys fizinių ypatybių kaitą,

daiktavardiniai ypatybių pavadinimai,rieveksmiai, pvz.: *suminkštino širdį, žvilgsnio šaltumas, warmly greeted, the bitterness of defeat*. Taigi terminas *atributinės metaforos* labiau siejamas su šių metaforų kognityvine funkcija – abstraktams suteikiamu požymiu (atributu), o ne metaforų raiška atributiniais junginiais. Šis metaforų tipas, jam būdingi raiškos ypatumai, palyginti su kitomis metaforomis (struktūrinėmis ar erdvinėmis), iki šiol mažai tyrinėti – lietuvių autorių darbuose išsamiau nagrinėtos tik atributinės metaforos, susijusios su kūno, sielos ir proto konceptais (Būdvytytė, Toleikienė 2003), ir metaforiniai junginiai su konceptams SUNKU ir LENGVA vokiečių ir lietuvių kalbose atstovaujančiais būdvardžiais irrieveksmiais (Toleikienė 2011).

Šioje disertacijoje pristatoma gretinamoji temperatūros metaforų analizė, kuria siekiama papildyti atributinių metaforų tyrinėjimus, apima abu lygmenis – metaforų turinio ir raiškos, kitaip tariant, konceptualiąsias temperatūros metaforas ir jas realizuojančius metaforinius pasakymus. Aprašomo **tyrimo tikslas** – nustatyti ir palyginti konceptualiąsias temperatūros metaforas ir jų raiškos būdus lietuvių ir anglų kalbose. Jam pasiekti vykdyti keli tyrimo etapai, kuriems kelti šie **uždaviniai**:

1. Apibrėžti teorines ir metodologines metaforų nustatymo, analizės ir gretinimo prielaidas: kognityvinę metaforos sampratą, metaforų ir jų motyvacijos tipus, metaforų nustatymo ir gretinimo metodus, metaforų ir jų raiškos variantiškumo skirtingose kalbose tipus.
2. Atskleisti temperatūros pojūčio kaip nagrinėjamų metaforų ištakos srities specifika, atskirų temperatūros ypatybių prototipus, vertinimą ir šios srities leksiką – potencialią temperatūros metaforų raišką lietuvių ir anglų kalbose.
3. Remiantis temperatūros būdvardžių junglumo duomenimis (daiktavardinių kolokatų analize), įvertinti temperatūros kaip metaforų ištakos srities produktyvumą, nustatyti bendrąsias metaforizacijos tendencijas, jų panašumus ir skirtumus gretinamose kalbose.
4. Atlikti atskirus temperatūros konceptus (skirtingo intensyvumo temperatūros ypatybes) reprezentuojančių leksemų ir jų darinių vartosenos lietuvių ir anglų kalbose tyrimą – iš tekstynų medžiagos atrinkti metaforinės vartosenos atvejus ir susisteminti juos pagal metaforizuojamą požymį, t. y. konceptualiųjų temperatūros metaforų tikslo sritis.
5. Išanalizuoti ir palyginti nustatytas temperatūros metaforas kaip lietuvių ir anglų kalboms būdingo pasaulėvaizdžio fragmentą: aptarti vienoje ar abiejose iš gretinamų kalbų realizuojamas metaforas, jų motyvaciją (fizinę ar kultūrinę), tarpusavio ryšius.
6. Nustatyti ir palyginti temperatūros metaforų raiškos lietuvių ir anglų kalbose ypatumus, metaforinių pasakymų ir jų atitikmenų kitoje kalboje tipus.

Tyrimo metodai atspindi anksčiau minėtą kognityvinės (konceptualiosios) metaforos teorijos ir tekstynų lingvistikos derinimą – atliktas tyrimas priskirtinas tekstynais paremtų (angl. *corpus-based*) metaforos tyrimų krypčiai. Konceptualiosios metaforos nustatytos atsirėmus į jų raiškos lygmenį, t. y. metaforinius pasakymus, vartojamus realiuose tekstuose, – jie atrinkti ir tvarkyti taikant tekstynų lingvistikos metodus. Šio **darbo šaltiniai** yra vienkalbiai gretinamų kalbų tekstynai – Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centre sudarytas maždaug 140 mln. žodžių Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas (toliau – DLKT) ir Britų nacionalinis tekstynas (angl. *British National Corpus*, toliau – BNC), kurio apimtis – apie 100 mln. žodžių (papildomi šaltiniai, iš kurių imtais metaforinės kalbos pavyzdžiais iliustruojami kai kurie disertacijos teiginiai, nurodomi tekste). Tekstynuose fiksuojami metaforinės vartosenos duomenys, t. y. metaforiniai pasakymai, realizuojantys temperatūros metaforas lietuvių ir anglų kalbose, atrinkti analizuojant leksemų, atstovaujančių temperatūros metaforų ištakos konceptams, konkordansus; jiems tvarkyti naudota tekstų analizės programa *WordSmith Tools* (Scott 2010).

Tekstynų medžiaga paremtas metaforų tyrimas atliktas taikant konceptualiųjų metaforų analizės metodą – jis suprantamas kaip tikslinių metaforinių pasakymų nustatymas ir grupavimas pagal reiškiamas konceptualiąsias metaforas bei nustatytų konceptualiųjų metaforų ir jų sistemos aprašymas (Vaivadaitė-Kaidi 2011). Tai vienas iš būdų atlikti konceptualiąją analizę, t. y. „nustatyti giluminius, asociatyvius, ne visada sąmoningai suvokiamus subloginius koncepto požymius, susiejančius jį su pojūčiuose duotu pasauliu“ (Gudavičius 2007: 187), tad gilintasi į atskirų temperatūros konceptų ir jais remiantis metaforizuojamų tikslo sričių sąsajas, metaforų motyvaciją, atskirus ištakos konceptų požymius ir jų aktualizaciją metaforinėje vartosenoje. Raiškos lygmenyje analizuoti metaforas realizuojantys pasakymai, o nustatytos lietuvių ir anglų kalboms būdingos temperatūros metaforos ir jų raiškos būdai lyginti gretinamosios analizės metodu. Atliekant duomenų paiešką ir analizę, laikytasi gretinamosios semantikos principų: gretinamų kalbų autonomiškumo, vienetų palyginamumo ir vienodo jų turinio eksplikavimo, sintagminės analizės prioriteto nustatant leksinių vienetų turinį (Gudavičius 2007: 39). Gretinamų kalbų medžiagos kokybinę analizę papildė kiekybiniai duomenys – konceptualiųjų metaforų ir jų raiškos būdų dažnumo rodikliai, parodantys tiriamų metaforų ir jas realizuojančių metaforinių pasakymų produktyvumą ir paplitimą lietuvių ir anglų kalbose. Detaliau atskirų tyrimo etapų metodika pristatoma juos aprašančiose disertacijos dalyse (2.2 ir 3.1 skyriuose).

Tyrimo svarbą, apibendrinant jau minėtus dalykus, galima sieti tiek su tyrimo objektu – temperatūros metaforomis ir jų raiška, tiek su gretinamuoju šio darbo pobūdžiu. Metafora kaip kognityvinis mechanizmas, būtinas abstrakčių dalykų ar jų savybėms konceptualizuoti, –

reikšmingas tyrimo objektas, atskleidžiantis kalbos, mąstymo ir kultūros reiškinius bei jų sąsajas, mūsų požiūrį į pasaulį, jo tautinę specifiką. Ypač produktyvios vadinamosios jutiminės metaforos (angl. *sensory metaphors*), kurių ištakos sritys – įvairūs pojūčiai, perkeliama į abstrakčias, tiesiogiai nepažinias sferas. Tokios yra ir čia analizuojamos temperatūros metaforos, dažnos daugelyje kalbų ir nagrinėtos įvairių užsienio autorių, tačiau mažai tyrinėtose lietuvių kalboje. Kalbos lygmenyje šių metaforų produktyvumą rodo įvairūs ir dažnai vartojami metaforiniai pasakymai, kurių specifiška skirtingose kalbose, net sutampančių konceptualiųjų metaforų atveju, reiškia įvairius gramatinius ar leksinius-semantinius skirtumus. Į juos svarbu atsižvelgti verčiant, mokantis užsienio kalbų, rengiant dvikalbius žodynus ir pan., tad metaforinių junginių gretinimas aktualus taikomuju požiūriu. Jį liudija ir didesnis dėmesys, skiriamas metaforai užsienio kalbų mokymosi kontekste, – gebėjimas suvokti ir vartoti metaforas taip, kaip jas įprastai vartoja gimtakai, išskiriamas kaip atskira kalbos mokėjimo kompetencija (angl. *metaphoric competence*), leidžianti pasiekti kalbos sklandumą ne tik formos, bet ir konceptualiųjų struktūrų lygmeniu (angl. *conceptual fluency*) (Danesi 1992; Hashemina, Nezhad 2007). Daug dėmesio pastaruoju metu skiriama ir metaforos vertimo problematikai – pripažinta, kad „metaforos gali tapti problema verčiant, nes jų perkėlimui iš vienos kalbos ir kultūros į kitą gali trukdyti kalbų ar kultūrų skirtumai“³ (Schäeffner 2004: 1253). Metaforiniai junginiai ypač problemiški mašininio vertimo atveju – jie sunkiai formalizuojami automatinėse kalbos apdorojimo programose, juos sudėtinga įtraukti į tokiam vertimui skirtus žodynus (Rimkutė, Kovalevskaitė 2008).

Tyrimo naujumą lemia pasirinktų metaforų ištakos sritys ir tipas (atributinės temperatūros metaforos tyrinėtose palyginti mažai) bei didesnis dėmesys metaforų kalbinei raiškai, jos analizei ir lyginimui gretinamose kalbose. Siekiama derinti metaforų turinio ir raiškos tyrimą, o jo pagrindu pateikti sistemingą pasirinktos srities metaforų ir jų raiškos analizę gretinamose kalbose – nustatyti bendras (universalias) metaforizacijos tendencijas ir specifinius metaforinio suvokimo ir (ar) jo įvardijimo kalboje būdus, atskirų raiškos formų pasiskirstymą ir vartosenos ypatumus.

Su šiais dalykais siejasi ir **teorinė bei praktinė disertacijos vertė**. Tikėtina, kad atliktas tyrimas papildys šiuolaikinius metaforų tyrinėjimus, suteikdamas duomenų apie produktyvią konceptualiųjų metaforų ištakos sritį ir jos realizacijos ypatumus lietuvių ir anglų kalbose, prisidės prie šiuo metu keliamų teorinių ir metodologinių metaforų nustatymo, tyrimo ir gretinimo klausimų sprendimo. Tyrimo metodika ir duomenys gali būti pasitelkiami tiriant kitas atributines metaforas ar analizuojant (ir gretinant) temperatūros metaforas kitose kalbose. Dėl

---

³ Citata originalo kalba: „<...> metaphors can become a translation problem, since transferring them from one language or culture to another may be hampered by linguistic and cultural differences“ (Schäeffner 2004: 1253).

gretinamojo pobūdžio atlikta analizė vertinga ne tik etnolingvistiniu aspektu, bet ir taikomoju – atrinkti ir palyginti metaforiniai junginiai, dariniai gali būti naudingi kalbų mokymo, vertimo ir leksikografijos praktikoje. Temperatūros metaforų turinį ir raišką, jų specifiką lietuvių ir anglų kalbose atskleidžiantys tyrimo rezultatai gali būti įdomūs visiems, kurie domisi kalbos, mąstymo ir kultūros ryšiais, psichologinių ir fizinių reiškinių sąsajomis, konceptualiosios metaforos fenomenu, jo universalumo ir variantiškumo klausimais.

Disertaciją sudaro įvadas, trys pagrindinės dalys ir tyrimo rezultatus apibendrinančios išvados. Pirmojoje disertacijos dalyje pristatomi teoriniai ir metodologiniai metaforų tyrimo pagrindai: kognityvinė metaforos samprata, metaforų ir jų motyvacijos tipai, metaforų nustatymo metodai ir problematika, metaforų universalumas ir variantiškumo tipai. Antroji dalis skirta temperatūros pojūčio kaip nagrinėjamų metaforų ištakos srities specifikai atskleisti – aptariamas temperatūros pojūtis, jo funkcijos, temperatūros ypatybių prototipai ir vertinimas, temperatūros būdvardžių junglumas, metaforiškumo tendencijos ir kita šios srities leksika. Trečiojoje disertacijos dalyje pateikiami pagrindinio tyrimo etapo – temperatūros metaforų, kurių ištakos sritys – atskiri temperatūros konceptai (karštis, šiluma, vėsuma, šaltis), ir jų raiškos analizės bei gretinimo rezultatai. Susistemintus nustatytas metaforas ir jų raiškos duomenis, pristatomos temperatūros metaforų sistemos lietuvių ir anglų kalbose, jų panašumai ir kultūriniai skirtumai, metaforų raiškos lietuvių ir anglų kalbose dėsningumai, galimi metaforinių pasakymų atitikmenų kitoje kalboje tipai. Darbo pabaigoje pateikiamos disertacijos išvados, literatūros ir šaltinių sąrašai, priedai.

Remiantis atliktu tyrimu, **ginti teikiami šie teiginiai:**

1. Temperatūros pojūtis – produktyvi konceptualiųjų metaforų ištakos sritis, ir lietuvių, ir anglų kalbose pasitelkiama abstraktų (emocijų, santykių, veiklos) ar kitais jutimais pažįstamų fizinių tikrovės reiškinių (spalvų, garsų ir pan.) požymiams metaforizuoti.
2. Temperatūros skalę sudarančių ypatybių santykis metaforų tikslo srityse išlaikomas tik iš dalies – metaforizacijoje aktualizuojamos tik tam tikros skalės dalys ar atskiros temperatūros ypatybės.
3. Universalia fizine patirtimi ir bendromis ilgaamžėmis kultūros tradicijomis motyvuotos temperatūros metaforos gretinamose kalbose sutampa, o specifinius metaforinius perkėlimus reprezentuojančios anglų kalbos metaforos skverbiasi į lietuvių kalbą dėl kultūros globalizacijos.
4. Temperatūros metaforų raiškos tendencijos lietuvių ir anglų kalbose panašios, tačiau atskiri metaforiniai pasakymai ar jų dėmenys dažnai skiriasi leksiniu ir (ar) gramatiniu aspektu.

Darbo aprobavimas

Straipsniai disertacijos tema:

1. Valiulienė E. 2011: Metaphoricity of SEA in Lithuanian and English: a Corpus-Based Analysis. *Filologija* 16, 81–91.
2. Valiulienė E. 2011: Temperatūros būdvardžių semantika, arba kas KARŠTA lietuvių kalboje. *Res Humanitariae* X, 157–175.
3. Valiulienė E. 2014: Karščio metaforos lietuvių ir anglų kalbose. *Filologija* 19, 133–148.
4. Valiulienė E. 2014: Šiltas – šaltas lietuvių ir anglų kalbose: semantika ir vartosenos ypatumai. *Res Humanitariae* XVI (priimtas spaudai).

Pranešimai disertacijos tema:

1. *Metaphoricity of SEA in Lithuanian and English: a Corpus-Based Analysis*. Tarptautinė mokslinė konferencija *Pasaulio vaizdas kalboje*, Šiaulių universitetas, 2010 m. spalio 21–22 d.
2. *Temperatūros būdvardžių semantika, arba kas KARŠTA lietuvių kalboje*. Tarptautinė mokslinė konferencija *Kalbos vienetų semantika ir struktūra*, Klaipėdos universitetas, 2011 m. birželio 17 d.
3. *Žmonės – šilti, šalti ir karšto būdo: temperatūros metaforos lietuvių ir anglų kalbose*. Tarptautinė mokslinė konferencija *Žmogus kalbos erdvėje*, Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 2014 m. gegužės 15–16 d.
4. *Emocijų termometras: karščio, šilumos ir šalčio metaforos lietuvių ir anglų kalbose*. Mokslinė konferencija *Pasaulio vaizdas kalboje*, Šiaulių universitetas, 2014 m. spalio 2 d.

1. TEORINIAI IR METODOLOGINIAI METAFORŲ TYRIMO ASPEKTAI

Šioje disertacijos dalyje pristatomi teoriniai ir metodologiniai metaforų tyrimo pagrindai, kuriais remiasi toliau aprašoma temperatūros metaforų ir jų raiškos būdų lietuvių ir anglų kalbose analizė. Egzistuojant įvairioms, iš dalies panašioms ar visai skirtingoms, metaforos teorijoms, atskiroms tyrimo prieigoms, kryptims, gausūs metaforų tyrinėjimai skiriasi pobūdžiu, tyrimo tikslais, duomenų atranka ir analize, o ir pati metafora suprantama nevienodai, skiriasi metaforiškumo samprata, jo nustatymo būdai. Skirtingoms metaforų tyrimo tradicijoms aptarti, palyginti, susisteminti skirti atskiri metaforas tyrinėjančių autorių darbai (Šeškauskienė 2012; Gedzevičienė 2014), apie skirtingas teorijas rašyta metaforos temai skirtose disertacijose (pvz., Cibulskienė 2006). Šiame darbe išsamiau pristatoma kognityvinė metaforos samprata, dominuojanti pastarųjų dešimtmečių metaforų studijose, – ji sudaro teorinį čia pristatomos temperatūros metaforų analizės pagrindą. Nors kartais šiuolaikinėmis metaforų teorijomis vadinamos visos nuo XX a. antros pusės iki šių dienų sukurtos metaforos teorijos (Gedzevičienė 2014), terminas *šiuolaikinė metaforos teorija* (angl. *the Contemporary Theory of Metaphor*) dažniausiai siejamas su jos kūrėjo G. Lakoffo (1993) vardu ir kognityvine metaforos samprata. Ji pristatoma pirmame šios dalies skyriuje. Vėliau apžvelgiami metodologiniai metaforų tyrimo klausimai – metaforiškumo apibrėžimo, nustatymo problematika ir galimi metodai, o 1.3 skyriuje metafora nagrinėjama gretinamuoju aspektu – aptariamas metaforos universalumas ir variantiškumo tipai (konceptualiųjų sričių ir kalbos lygmenyse), metaforos perteikimo verčiant iš vienos kalbos į kitą specifika ir galimybės.

1.1. Kognityvinė metaforos samprata

Kognityvinės metaforos sampratos ištakos siejamos su kognityvine lingvistika – nauja kalbos tyrimo perspektyva, susiformavusia XX a. aštuntajame dešimtmetyje Jungtinėse Amerikos Valstijose. Jos pradininkais laikomi G. Lakoffas ir R. Langackeris, o radimosi priežastimi – tuometis nepasitenkinimas formaliu požiūriu į kalbą kaip uždarą ženklų sistemą, neatspindinčiu tikrosios kalbos esmės, jos santykio su žmogumi ir jo mentaliniu pasauliu (Mikulskas 2004). Kognityvinės lingvistikos atsiradimas žymi XX a. pabaigoje vykusią lingvistinės paradigmos kaitą, kai iki tol viešpatavę struktūrinės lingvistikos principai pradėjo užleisti vietą kognityvinei kalbos sampratai – struktūrinei kalbos tyrimo tradicijai būdingą analitinį, komponentinį požiūrį į kalbą pakeitė kognityvinės lingvistikos orientacija į sintezę – semantinių reiškinių ryšį su visu sąmonės turiniu. Šios lingvistikos požiūriu, kalbos turinys

negali būti atskirtas nuo viso mentalinio turinio (Gudavičius 2007: 137), tad ir jo tyrimas neišvengiamai siejasi su visa kognityvine sistema.

Kaip jau minėta įvade, išskirtinis dėmesys kognityvinėje lingvistikoje teko metaforai – kognityvinė lingvistika tiria kalbos ir kitų žmogaus pažinimo procesų ryšį, o metafora – aiškiausias jo pavyzdys (Grady 2007: 188). Tai įrodė daugelyje darbų aprašytos konceptualiosios metaforos, jų motyvacijos pagrindimas ir kalboje metaforas realizuojantys metaforiniai pasakymai. Pradžią tokiems darbams, paremtiems kognityvinės lingvistikos idėjomis, davė žymioji G. Lakoffo ir M. Johnsonso knyga *Metaphors We Live By* (1980) – joje išdėstyta metaforos samprata tapo žinoma kaip kognityvinė ar konceptualioji metaforos teorija (angl. *Cognitive Metaphor Theory / Conceptual Metaphor Theory*). Esminiai jos teiginiai, apimantys konceptualųjį metaforos pobūdį, atitikmenis tarp metaforas siejamų konceptualiųjų sričių, metaforų tipus ir motyvaciją (fizinę ir kultūrinę), santykį su metonimija, aptariami toliau einančiuose poskyriuose.

1.1.1. Konceptualiosios metaforos esmė

Konceptualiosios ar kognityvinės metaforos teorijos (taip vadinama ir pati metafora – konceptualiaja ar kognityvine) pamatas – kognityvinės metaforos funkcijos arba konceptualaus jos pobūdžio pripažinimas. Tai esminis prieštaravimas tradicinei metaforos teorijai (dar vadinamai senąja ar klasikine), traktuojančiai metaforą tik kaip kalbos reiškinį – vieną iš tropų, atliekančių ornamentinę, t. y. kalbos puošmenos, funkciją. Ši teorija, kurios ištakos siekia Aristotelio laikus, įtvirtino metaforos kaip retorinės figūros – vaizdingo, originalaus posakio, paremto reikšmės perkėlimu pagal panašumą ir taip darančio kalbą gyvą, įtaigią, sampratą, pvz.: *Ugnies liežuviai laižė stogą* (Jakaitienė 2010: 90); *O! Kokia liepa užaugo!* (apie merginą) (Koženiausienė 2001: 207). Taip suprantama metafora laikoma stiliaus figūra, meninio teksto privilegija, tam tikra prabanga, kasdienei kalbai visai nebūtina. Nors jau XVIII a. pradėta kalbėti apie metaforą kaip pažinimo būdą ir jos neišvengiamybę kalboje, kuri iš esmės metaforiška (Marcinkevičienė 1994), metaforos kognityvinę galią, konceptualųjį pobūdį labiausiai iškėlė, pagrindė ir sistemingais kalbos pavyzdžiais iliustravo minėta G. Lakoffo ir M. Johnsonso knyga ir kitų kognityvinės lingvistikos atstovų (Kövecses 2002; Grady 2007 ir kt.) darbai.

Juose pabrėžiama, kad metafora funkcionuoja mąstymo, t. y. konceptualiosios sistemos, lygmenyje kaip būdas suvokti abstrakčius, tiesiogiai nepažinčius dalykus per tuos, kuriuos fiziškai juntame ir gerai pažįstame. G. Lakoffas ir M. Johnsonas (1980) šį metaforos bruožą, nusakantį jos esmę sudarantį konceptualųjį pobūdį, įvardija kaip vienu dalykų supratimą ir patyrimą per kitus. Kai kurių autorių darbuose ta pati mintis reiškiami pasitelkus matymo metaforą: metafora yra „matymo ir mąstymo būdas: mąstymas matant ir matymas mąstant“

(Daujotytė 2001: 124) arba metafora yra „ko nors matymas, patyrimas ar įvardijimas kaip kažko kito“⁴ (Ritchie 2013: 8).

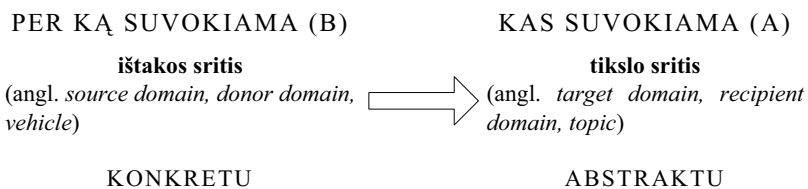
Nors neneigiamas metaforos egzistavimas kalboje, kognityvinėje metaforos sampratoje pirmumas aiškiai teikiamas metaforai kaip mąstymo būdai. Kadangi daugelis mums svarbių konceptų yra abstraktūs ir sunkiai apibrėžiami, pvz., emocijos, idėjos, laikas, juos suvokdami remiamės kitais, aiškesniais konceptais (erdvės, daiktų ir kt.), – tai lemia metaforinį mūsų konceptualiosios sistemos pobūdį (Lakoff, Johnson 1980: 115). Kalboje jį liudija gausūs metaforiniai pasakymai – atskirų metaforų, pasitelkiamų įvairiems abstraktams konceptualizuoti, raiška. Pavyzdžiui, dažnai cituojama konceptualioji metafora GINČAS YRA KARAS, realizuojama kalboje tokiais pasakymais kaip *apginti savo argumentus, pralaimėti ginčą, nugalėti oponentą*, yra ginčo suvokimas per karo konceptą, perkeliant žinias apie karą (jame dalyvaujančias puses, atliekamus veiksmus, galimas pasekmes) į ginčo sferą.

Kaip matyti iš pavyzdžio, metaforos esmę sudaro ryšys tarp dviejų konceptualiųjų sričių (angl. *conceptual domains*), kurios suprantamos kaip organizuota tam tikros srities patirtis. Ši ryšį atspindi įprasta konceptualiosios metaforos formuluotė – A yra B (žr. 1 pav.), kurioje B yra metaforizuojanti ištakos sritis (angl. *source domain*), o A – metaforizuojama, t. y. suvokiama per ištakos sritį, tikslo sritis (angl. *target domain*)⁵.

Konceptualioji metafora

A YRA B

(pvz., GINČAS YRA KARAS)

1 pav. Konceptualiosios metaforos elementai: ištakos ir tikslo sritis

Paprastai tikslo sritis yra abstrakti, suvokiama per konkretesnės ištakos srities projekciją. Ši metaforos mechanizmui būdinga kryptis nuo konkretaus link abstraktaus vadinama vienkryptiškumo principu (angl. *principle of unidirectionality*) (Kövecses 2002: 6, 16–25). Būdingiausios ištakos sritys yra: žmogaus kūnas, sveikata ir ligos, judėjimas ir kryptis, jutimais suvokiami karštis ir šaltis, šviesa ir tamsa, aplinkoje mus supantys gyvūnai, augalai, pastatai, įvairūs įrankiai, mašinos, žaidimai, sportas, maistas ir pan. Abstraktai, kurių supratimas ir įvardijimas reikalauja anksčiau išvardytų ar kitų ištakos sričių perkėlimo, dažnai yra: emocijos,

⁴ Citata originalo kalba: <...> „metaphor“ is defined as seeing, experiencing, or talking about something in terms of something else“ (Ritchie 2013: 8).

⁵ Anglų kalboje rečiau vartojami terminai *donor domain – recipient domain* (Goosens 2003), *vehicle – topic / tenor* (Cameron 1999; Ritchie 2013).

laikas, gyvenimas ir mirtis, moralė, mąstymas, visuomeniniai, politiniai ar ekonominiai reiškiniai, žmonių santykiai, bendravimas.

Svarbu pabrėžti, kad tikslo srities pažinimas per tam tikrą ištakos koncepto projekciją nėra atsitiktinis, priešingai – jis yra motyvuotas, t. y. natūralus, patirtimi pagrįstas. Pirminių patirties sričių, dalyvaujančių metaforizacijos procese, natūralumą G. Lakoffas ir M. Johnsonas (1980: 117) aiškina šitaip: šios sritys, organizuotos kaip struktūrizuotos visumos, gešaltai, yra natūralios, nes remiasi: mūsų kūnu (suvokimo ir judėjimo aparatu, protiniais gebėjimais, emocijomis ir t. t.), sąveika su fizine aplinka (judėjimu, manipuliavimu daiktais, valgymu ir t. t.) ir sąveika su kitais žmonėmis kultūriniame kontekste (socialiniais, politiniais, ekonominiais, religiniais aspektais). Tai sudaro metaforos patirtinį pagrindą (angl. *experiential basis*), arba motyvaciją. Iš daugelio potencialių ištakos sričių pasirenkame tas, kurios yra pagrįstos, motyvuotos, t. y. nulemtos mūsų žmogiškosios patirties – kognityvinės, fiziologinės, kultūrinės, biologinės ir kt. (Kövecses 2002: 76).

Tarp ištakos ir tikslo sričių, sudarančių metaforos pagrindą, egzistuoja sistemiški atitikmenys (angl. *mappings*). Ištakos srities požymiai, t. y. įvairios žinios apie reiškinio ar objekto savybes, žmogui pažįstamos iš fizinės ar kultūrinės patirties (Toleikienė 2013: 153), atitinkamai projektuojami į kitą, metaforiškai suvokiamą sritį. Minėtame *Konceptualiųjų metaforų žodyne* (Būdvytytė-Gudienė et al. 2014) jiems vadinti siūlomas *perkeliamųjų požymių* terminas. Pavyzdžiui, konceptualioji metafora PYKTIS YRA KARŠTAS SKYSTIS TALPYKLOJE remiasi iš patirties žinomų kaitinamo skysčio ir talpyklos požymių perkėlimu į metaforizuojamos emocijos sritį: pykčiui didėjant, skystis inde kyla; kartais jis ten užverda, o kai pyktis labai intensyvus, indo turinys išsiveržia lauk, susprogdindamas ir patį indą; pyktis taip pat atslūgsta, išgaruoja ir kt. (Marcinkevičienė 1993: 54–55). Tai matyti iš metaforų eksplikuojančių posakių, vartojamų tiek lietuvių, tiek anglų kalbose: *kunkuliuoti iš pykčio, išlieti susikaupusį pyktį, virte virė iš pykčio, išgaravo pyktis; boiling with anger, simmer down, blowing your stack, bursting with anger* ir pan. Šios emocijos, jos raiškos ar valdymo metaforizacijos pagrindas – tam tikrų dėsningumų, nulemtų ištakos srities pažinimo, perkėlimas į metaforizuojamą tikslo sritį. Jais paremti papildomi atitikmenys, pvz., tai, kad karščiui mažėjant ar jį mažinant, mažėja ir pykčio intensyvumas, laikomi metaforos išdavomis (angl. *metaphorical entailments / inferences*) – jos papildo, detalizuoja konceptualiąją metaforą (Kövecses 2005: 7).

Kaip rodo pateikti pavyzdžiai, konceptualiosios metaforos teorija aiškiai skiria du metaforos funkcionavimo lygmenis – konceptualiųjų ir kalbinių. Svarbus ir terminologinis skirtumas – konceptualioji metafora (angl. *conceptual metaphor*) vadinamas mentalinis reiškinys, paremtas metaforiniu ryšiu konceptualiojoje sistemoje, t. y. ištakos srities projekcija į

tikslo sritį, pvz., LAIKAS YRA PINIGAI, o jos realizacijos, ar aktualizacijos, atvejai kalboje, kurių dėl kognityvinės metaforos funkcijos yra neišvengiamai daug ir įvairių, vadinami metaforiniais pasakymais (angl. *metaphorical expressions*), pvz.: *leisti, taupyti ar švaistyti laiką, brangi kiekviena sekundė*. Konceptualiosios metaforos, motyvuojančios metaforinius pasakymus, dar vadinamos giluminėmis metaforomis, o metaforiniai pasakymai – paviršinėmis (Cibulskienė 2006: 26). A. Gudavičius (2014: 27) konceptualiosios metaforos ir metaforinio pasakymo ryšį prilygina varianto ir invarianto santykiui – konceptualioji metafora yra aukštesnio lygmens mentalinis darinys, esantis už kiekvieno metaforinio pasakymo.

Konceptualiąją metaforą iš esmės atitinka kai kuriuose darbuose (Baranov 2003; Būdvytytė-Gudienė 2013; Steen 2013) vartojamas terminas *metaforinis modelis* (angl. *metaphorical model*, rus. *метафорическая модель*), o metaforų raiška, t. y. metaforiniai pasakymai, dažnai vadinami kalbinėmis metaforomis (angl. *linguistic metaphor*, Deignan 2005; Steen 2013). Kadangi lietuvių kalboje kalbinėmis ar kalbos metaforomis įprasta vadinti konvencionalias, kalbos sistemos dalimi tapusias metaforas (Gudavičius 2007; Marcinkevičienė 1994), siekiant aiškumo šiame darbe metaforų realizacija kalboje vadinama metaforiniais pasakymais ar labiau apibendrintai – kalbine metaforų raiška.

Svarbiu konceptualiosios metaforos bruožu laikoma tai, kad metafora visuomet yra dalinė projekcija, t. y. suvokiant vieną sritį per kitą tik tam tikri vienos srities požymiai perkeliami į kitą juos išryškinant, o kitus paslepiant ar tiesiog paliekant nuošaly. Dėl to tą patį abstraktą dažnai konceptualizuoja kelios metaforos. Pavyzdžiui, be minėtos pykčio kaip karšto skysčio metaforos, ši emocija suvokiama ir įvardijama kaip LIEPSNA (*akys pykčiu degė*), NEMALONUS SKONIS (*širdis pilna gaižaus piktumo, kartėlio*), PAMIŠIMAS (*iš pykčio ko nepasiutau*). Rečiau pastebimas ir pykčio kaip atlėgusio šalčio įvaizdis, priešingas karščio metaforai, pvz., *vakar pyko, o šiandien jau atlyžo*. Šios dvi metaforos išryškina skirtingus pykčio momentus: karštis dažniau žymi pykčio pradžią, eigą ir kulminaciją, o atšalimas – pabaigą (Marcinkevičienė 1993: 55).

Kaip viena tikslo sritis gali būti suvokiama per keletą skirtingų ištakos konceptų, taip ir atvirkščiai, ta pati ištakos sritis gali būti naudojama kelioms skirtingoms tikslo sritims suvokti. Tokius tikslo ir ištakos sričių santykius Z. Kövecsesas (2005: 122–123) vadina tikslo srities diapazonu (angl. *the range of the target*) ir ištakos srities ar tiesiog metaforos apimtimi (angl. *the scope of the source / the scope of metaphor*). A. Goatly (2007: 12) čia kalba apie dviejų tipų metaforų savitarpio santykius (konkrečiame tekste ar kalboje apskritai) – diversifikacijos (angl. *diversification*) ir daugiavalentingumo (angl. *multivalency*).

Pristatant esminius konceptualiosios metaforos bruožus, svarbu paminėti ir vertinamąją metaforos aspektą bei ideologinį jos poveikį. Vertinimas užkoduotas pačioje metaforos esmėje:

vienas objektas, jo požymiai suvokiami per kitą objektą ir jam būdingus požymius (Volf 1988: 53). Todėl vertinimą lemia metaforizacijos kryptis ir ištakos srities pasirinkimas, motyvuotas tam tikros patirties. Pasirinkdami tam tikrą ištakos sritį, kartu renkamės daiktą ar reiškinių su tam tikro vertinimo ženklu (pliusu ar minusu), taigi ištakos srities vertybinis aspektas perkeliamas į tikslo sritį (Gudavičius 2014: 16). Universalus vertinimo pagrindas, kaip teigia T. Krzeszowski (1997: 115–117, cit. iš Gudavičius 2000: 129), yra „ikikonceptiniai vaizdiniai, susiję su kūno judesiais, veiksmais su objektais ir perceptiniais veiksmais, t. y. žmogaus fizinė patirtis“. Pavyzdžiui, kryptis *žemyn* įprastai vertinama neigiamai (*nuotaika krito, žema moralė*), o *aukštyn* – teigiamai (*pakilo ūpas, pakili nuotaika*), nes kanoniška kūno padėtis yra vertikali, ji būdinga sveikam, gerai besijaučiančiam žmogui, o sirgdamas, mirdamas žmogus lenkiasi žemyn (ten pat).

Pagal kognityvinę metaforos sampratą, metaforizacijos pagrindas nėra tam tikras objektyvus, išankstinis sričių panašumas. Priešingai, panašumas dažnai kyla iš pačios konceptualiosios metaforos – metafora kuria panašumą, kurį suvokdami kaip realų imame laikyti tikrovės dalimi. Tokiu būdu metafora, skatindama tam tikrą reiškinių matymo (ir nematymo) būdą, iš esmės kuria ir pačią tikrovę: „Kiekviena metafora gali būti subtilus būdas pabrėžti tai, kuo norima tikėti, ir išvengti to, ko nenorima pripažinti“⁶ (Edelman 1971: 68, cit. iš Goatly 2007: 30). Tai įrodė metaforų įvairiuose diskursuose, ypač politiniame, tyrimai (Lassan 1995; Cibulskienė 2006; Arcimavičienė 2010; Būdvytytė-Gudienė 2014).

Konceptualiosios metaforos esmę apibendrina svarbiausi jos bruožai, palyginti su anksčiau minėta tradicine metaforos samprata. Z. Kövecsesas (2002: vii–viii) čia skiria tokias opozicijas: 1) metafora yra mąstymo, o ne tik kalbos reiškinys ir sieja pirmiausia konceptus, ne žodžius; 2) pagrindinė metaforos funkcija – kognityvinė (abstrakčių dalykų supratimas), o ne meninė, estetinė; 3) metafora nebūtinai remiasi panašumu; 4) metafora įprastai, dažnai net nesąmoningai ir nepastebimai vartojama kasdienėje kalboje, tam nereikia specialaus talento; sąmoningai pasirinkus metaforas, kuriamas ideologinis poveikis ir konstruojama tikrovė; 5) metafora yra ne tik kalbos puošmena, bet ir žmogui būtinas mąstymo įrankis. Dėl to metafora – visa apimantis, universalus pasaulio pažinimo principas, kurį daugelyje kalbų liudija įvairiausi metaforiniai pasakymai. Jais realizuojamos metaforos taip pat įvairios – jų klasifikacija aptariama kitame poskyryje.

---

⁶ Citata originalo kalba: „Each metaphor can be a subtle way of highlighting what one wants to believe and avoiding what one does not wish to face“ (Edelman 1971: 68, cit. iš Goatly 2007: 30).

1.1.2. Metaforų tipai

Nors konceptuališias metaforas nagrinėjančiuose darbuose minima daug atskirų metaforos tipų, jų skirtumai ir klasifikacijos pagrindas ne visada vienodai suprantami, aiškinami ir įvardijami – metaforų tipologija nėra visiškai nusistovėjusi, tad pripažįstama, kad „konceptualiųjų metaforų klasifikacija kognityvinėje metaforos teorijoje kol kas lieka silpna vieta“ (Gudavičius 2014: 16). Toliau apžvelgiami dažniausiai metaforų klasifikacijai pasitelkiami kriterijai (ištakos srities specifika, kognityvinė funkcija, konvencionalumo laipsnis, abstraktumo lygis) ir jų pagrindu skiriami metaforų tipai.

Dažniausias atspirties taškas metaforų klasifikacijoje – konceptualiųjų metaforų ištakos sritis. Dėl jos specifikos metaforos pirmiausia skiriasi tuo, koku būdu ir kaip detalai ištakos konceptas metaforizuoja tikslo konceptą – suteikia jam visą struktūrą ar tik tam tikrą ontologinį statusą, vietą kitų konceptų atžvilgiu. Šie skirtumai išryškėja lyginant tris G. Lakoffo ir M. Johnsono (1980) apibrėžtus metaforų tipus: erdvines (angl. *orientational / spatialization metaphors*), struktūrines (angl. *structural metaphors*) ir ontologines metaforas (angl. *ontological metaphors*), dar vadintas fizinėmis (angl. *physical metaphors*, Lakoff, Johnson 1981). Nepaisant pateikiamų pavyzdžių, šios klasifikacijos pagrindas nėra visiškai aiškus – patys autoriai jo tiksliai neįvardija. Nors toks metaforų grupavimas prigijo ir juo dažnai remiamasi kituose darbuose, dėl minėtos aiškumo stokos skiriant šiuos metaforų tipus išvelgiami skirtingi, nors ir tarpusavyje susiję kriterijai, ar bandoma modifikuoti minėtą klasifikaciją, siūlant aiškesnę klasifikavimo pagrindą. Pavyzdžiui, Z. Kővecseso (2002) nuomone, erdvinės, struktūrinės ir ontologinės metaforos skiriasi savo kognityvine funkcija, o R. Marcinkevičienė (2010) čia kalba apie skirtingą metaforiškumo suvokimo laipsnį.

Teigiama, kad lengviausiai atpažįstamos struktūrinės metaforos. Joms būdinga tai, kad metaforizuojamiems konceptams ištakos konceptas suteikia pilną struktūrą, t. y. viena sritis (paprastai abstrakti) struktūrinama per kitą (dažniausiai konkrečią). Tokia yra anksčiau minėta konceptualioji metafora GINČAS YRA KARAS, kurios pagrindu ginčui suteikiama karo struktūra su jai būdingais elementais ar požymiais.

Sunkiau pastebimas erdvinių metaforų metaforiškumas. Jos nesuteikia konceptams konkrečios struktūros, tačiau sukuria visą konceptų struktūrą, kurioje jie vienas kito atžvilgiu orientuoti erdvėje. Erdvinė orientacija išreiškta dvinarėmis opozicijomis *aukštai – žemai, viduje – išorėje, priekyje – užnugaryje, giliai – sekliai, centre – periferijoje*, kurių pagrindas – įvairūs žmogaus kūno funkcionavimo fizinėje aplinkoje aspektai. Pavyzdžiui, laimė, gera nuotaika konceptualizuojamos *aukštai*, o liūdesys – *žemai*, kaip liudija įprasti pasakymai *devintame danguje, jaučiuosi pakylėtas ar prislėgtas*.

Dar sunkiau atpažinti trečiąją metaforų tipą – ontologines metaforas, kurios nesuteikia abstraktams detalios struktūros, o tik tam tikrą ontologinį statusą – jie metaforizuojami kaip objektai ar substancijos, toliau jų nedetalizuojant. Jų pagrindu galime suvokti ir kategorizuoti savo patirtį: „Kai apibrėžiame savo patirtis kaip objektus ar substancijas, galime jas nurodyti, kategorizuoti, grupuoti ar skaičiuoti ir tokiu būdu apie jas mąstyti“⁷ (Lakoff, Johnson 1980: 25). Kitaip sakant, ontologinės metaforos suteikia abstraktams materialumo, juos sudaiktina, pvz., džiaugsmui priskiriami objekto požymiai išryškėja pasakymuose *didelis džiaugsmas, daug džiaugsmo, suteikti džiaugsmo ar jį prarasti*.

Aptardama ontologinių metaforų esmę, R. Marcinkevičienė (2010) pabrėžia, kad, skirtingai nei anksčiau minėtos struktūrinės metaforos, kurios taip pat gali sudaiktinti abstraktus, priskirdamos jiems konkrečių konceptų (pastato, augalo, ugnies ar kt.) požymius, ontologinės metaforos suteikia abstraktams tik bendrus, daugeliui daiktų būdingus požymius – ontologiškai metaforizuojamą abstraktą suvokiame kaip daiktą apskritai, o ne kokį nors konkretų daiktą. Autorė susieja visų trijų tipų metaforas, apibrėždama jų vaidmenį ir seką bendroje konceptų metaforinio suvokimo shemoje: „visų pirma abstraktas sudaiktinamas ar / ir projektuojamas erdvėje, po to jam gali būti suteikta konkretnesnio koncepto struktūra“ (Marcinkevičienė 2010: 95).

Vokiečių kalbininkė Ch. Baldauff (1997) pasiūlė modifikuotą čia aptartos metaforų klasifikacijos variantą, skirdama metaforų tipus – ontologines, vaizdines-schemines, konsteliacines ir atributines metaforas – pagal tai, kokio lygmens jutiminis patyrimas jas motyvuoja. Fizinė žmogaus patirtimi, kylančia iš jo buvimo aplinkoje ir joje esančių daiktų, jų savybių ar su jais atliekamų veiksmų pažinimo, remiasi ontologinės metaforos – metaforos, konceptualizuojančios tikslo sritis kaip konkrečius objektus ar substancijas (jų aiškinimas iš esmės atitinka G. Lakoffo ir M. Johnsono sampratą).

Vaizdinės-scheminės metaforos remiasi mentalinėmis vaizdinėmis schemomis, pvz., *talpyklos, kelio, pusiausvyros*, ar erdvinę orientaciją atspindinčiomis schemomis *žemai – aukštai, priekyje – užnugaryje, centre – periferijoje*, kurios, susiformavusios fizinės patirties pagrindu, pasitelkiamos abstrakčiai patirčiai konceptualizuoti. Pavyzdžiui, talpyklos požymiais (vidus / gilumas, į / iš, pilna / tuščia, uždara / atvira) remiasi R. Toleikienės (2004: 18) aprašytos sielos metaforos: *pažvelgė į jo jautrią sielą, sielos tuštumą, skverbts į sielą, sielos gelmėse ir pan.* Šiam Ch. Baldauff skiriamam metaforų tipui, kurį kaip vaizdines-schemines metaforas,

---

⁷ Citata originalo kalba: „Once we can identify our experiences as entities or substances, we can refer to them, categorize them, group them, and quantify them – and, by this means, reason about them“ (Lakoff, Johnson 1980: 25).

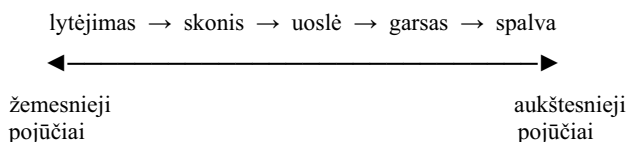
pvz., talpyklos, jėgos, judėjimo, įvardija ir Z. Kövecsesas (2002: 36–37), priklausytų anksčiau aptartos erdvinės metaforos.

Konsteliacinės metaforos, anot Ch. Baldauff (1997), remiasi sudėtingos struktūros konceptais, kurie metaforizuojamam abstraktui suteikia detalią struktūrą, – jį suprantame remdamiesi įvairiais ištakos koncepto elementais ir su jais susijusiomis žiniomis, vaizdiniais, asociacijomis. Tokios yra, pvz., karo, pastato, ligos, augalo metaforos, kurias pagal anksčiau aptartą klasifikaciją laikytume struktūrinėmis.

Atskirai Ch. Baldauff aptaria atributines metaforas – metaforų tipą, kuriam iki tol nebuvo skirta daug dėmesio. Kaip jau minėta įvade aprašant disertacijos tyrimo objektą, atributinių metaforų ištakos konceptas neperduoda abstraktams savo struktūros, o tik suteikia jai kokį nors požymį. Pavyzdžiui, metaforinis junginys *pažvelgė į jos tamsią sielą* atskleidžia sielos metaforizaciją vaizdiniu-scheminiu talpyklos konceptu, o tamsumas yra papildomas jo požymis (Toleikienė 2004: 20). Šią atributinių metaforų specifiką galima iliustruoti daugeliu įprastų posakių, tarp jų ir temperatūros metaforų, priskirtinų atributinių metaforų tipui, raiškos atvejais, pvz.: *įsiplieskė karštos aistros, šilti jausmai išblėso, karštos emocijos liejasi, šilti prisiminimai užplūsta širdį*. Pirmuose dviejuose pavyzdžiuose temperatūros požymis suteikiamas abstraktams, metaforizuojamiems per ugnies konceptą, o trečiajame ir ketvirtajame įvardyti abstraktai įgyja skysčiui būdingą struktūrą, kuri papildoma temperatūros požymiu. Nors atributinės metaforos čia skiriamos kaip atskiras metaforų tipas (tokios nuostatos laikytasi ir atliekant darbe aprašomą temperatūros metaforų analizę), remiantis Lakoffo-Johnsono klasifikacija, tokios metaforos galėtų priklausyti platesnės apimties metaforų grupei – ontologinėms metaforoms (suteikamas požymis, kuris būdingas kokiam nors daiktui ar medžiagai). Metaforų priskyrimo konkrečiam tipui reliatyvumą pripažįsta ir pati Ch. Baldauff, ir kiti metaforų tyrėjai. Pavyzdžiui, A. Gudavičiaus (2014: 17) pastebėta, kad metaforos, kurių ištakos sritis – talpykla, gali būti laikomos ne tik vaizdinėmis-scheminėmis, bet ir ontologinėmis (talpykla yra daiktas).

Aptartos klasifikacijos atspindi pačius bendriausius metaforų tipus, į kuriuos įeina atskiras ištakos sritis ar jų grupės reprezentuojančios metaforos. Pavyzdžiui, šiame darbe tiriamos temperatūros metaforos priskirtinos jutiminių metaforų grupei, jų ištakos sritys – įvairiais pojūčiais patįstamos fizinės tikrovės savybės. Atskirai galima kalbėti apie sinestetines metaforas – šiuo atveju vienas pojūtis pasitelkiamas kitu pojūčiu pažįstamoms savybėms metaforizuoti, tad ir ištakos, ir tikslo sritys priklauso jutimų sferai, pvz.: *švelnus / aštrus skonis, šiltos / šaltos spalvos, švelni melodija*. Sinesteizijos reiškinys pastebėtas seniai, vienas pirmųjų sistemingai jį aprašė S. Ullmannas (1967: 287), skirdamas tris pagrindinius dėsningumus: 1) daug dažniau žemesnieji, t. y. mažiau diferencijuoti, pojūčiai perkeliama į aukštesniųjų, t. y. labiau

diferencijuotų, sritis; 2) dažniausiai metaforos išeities taškas yra taktilinio jutimo sfera; 3) dažniausiai metaforizuojama sritis – klausos. Šie dėsningumai atspindi pojūčių hierarchiją ir ją pagrįstą sinestezijos kryptiškumą (2 pav.):

2 pav. Sinestezijos metaforų hierarchija ir kryptiškumas (Werning et al. 2006: 2366)

Pagal šią schemą, temperatūros pojūtis, priklausantis lytėjimo pojūčių grupei, yra vienas produktyviausių sintetinių metaforų šaltinių. J. M. Williamsas (1976) kiek patikslino šią schemą – nurodė ne tik bendrą sinestezijos kryptį, bet ir konkrečius ryšius tarp pojūčių: temperatūra kaip lytėjimo pojūčio dalis paprastai perkeliama į skonio (*hot food*), spalvų (*šilta spalva*) ir garsų (*šilta melodija*) sferas.

Visai kitu požiūriu, t. y. pagal metaforą sudarančių ištakos ir tikslo sričių abstraktumo lygį (angl. *level of generality*), skiriamos abstraktesnio (ar bendresnio) ir konkretesnio lygmens metaforos (angl. *generic-level vs. specific-level metaphors*). Anot Z. Kövecseso (2002: 38–39), aprašiusio šiuos metaforų tipus, pirmajam iš jų priklausytų metaforos, siejančios labai abstrakčius konceptus, pvz., ĮVYKIAI YRA VEIKSMAI, o konkretesnio lygmens metaforomis laikytume tas, kurių ištakos sritys – aiškiau apibrėžiami, specifinę struktūrą turintys tikrovės daiktai ar reiškiniai, pvz.: GINČAS YRA KARAS, IDĖJOS YRA MAISTAS, LAIKAS YRA PINIGAI. Kalbant apie metaforų abstraktumo lygį, reikia pažymėti, kad jo pasirinkimas – neišvengiamas klausimas nustatant konceptualiąsias metaforas, t. y. įvardijant jų ištakos ir tikslo sritis, ir tam tikras variantiškumas, susijęs su subjektyvumu ir aiškių ribų tarp atskirų konceptų nebuvimu, čia taip pat neišvengiamas. Pastebima, kad tais pačiais ar panašiais metaforiniais pasakymais realizuojamos metaforos, ypač jų ištakos sritys, kartais įvardijamos skirtingai, pvz., daugelyje kalbų produktyvią ištakos sritį KARAS D. Ritchie (2013) siūlo įvardyti platesnės apimties konceptu FIZINIS KONFLIKTAS.

Labiau į metaforų raiškos lygmenį orientuotas kitas metaforų klasifikacijos kriterijus – konvencionalumo laipsnis (angl. *conventionality*, Kövecses 2005), tapatinamas ar siejamas su skirtingais metaforiškumo ir leksikalizacijos laipsniais (angl. *degrees of metaphoricality*, Deignan 2005; *degree of lexicalization*, Samaniego Fernández 2013). Apibendrinant šiuo pagrindu skiriamų metaforų tipų įvairovę, išryškėja dvi tendencijos – arba apsiribojama dviejų tipų, t. y. konvencionalių ir nekonvencionalių, metaforų skyrimu, arba skiriama daugiau grupių, labiau detalizuojant atskirus konvencionalumo lygius.

Konvencionaliomis metaforomis (angl. *conventional metaphors*) vadinamos įprastos, plačiai paplitusios, giliai kalbančiųjų sąmonėje išsisknijusios metaforos, nuolat vartojamos kalboje, kartais jų metaforiškumo net nesuvokiant. Pavyzdžiui, įprasta sakyti *karšta meilė, atšalo jausmai, širdies gilumoje, taupyti laiką*, o sakydami *praėjo vasara, neturiu laiko, didelė laimė, pakilo kainos* vargu ar iš viso manome, kad vartojame metaforą. Tokios metaforos tapusios kalbos sistemos dalimi – jas įprastai fiksuoja žodynai. Būtent konvencionalų metaforos pobūdį pabrėžia kognityvinės metaforos teorijos šalininkai, laikydami ją ne ypatingu poetinės kalbos požymiu, o mąstymo būdu, dėl kurio kalboje metafora yra neišvengiama. Daugelio metaforinių pasakymų nemetaforiniais pakeisti neišeina – bandant juos išmetaforinti, vartojami kiti tą pačią ar kitas metaforas realizuojantys pasakymai, plg.: *laikas bėga – laikas skrieja, kainos pakilo – kainos išaugo, širdies gilumoje – širdies kertelėje*. Dėl to metaforos, įprastai vartojamos kalboje įvardyti dalykams, kurių kitaip, t. y. nemetaforiškai, iš esmės ir negalime pavadinti, dar vadinamos kalbos ar kalbinėmis, sisteminėmis, nominacinėmis, pavadinančiomis metaforomis (Marcinkevičienė 1994; Gudavičius 2007). Anglų kalboje pastovią kalbinę raišką įgavusios metaforos, kurių metaforiškumas išblėšęs ir beveik nebeįjuntamas, dažniausiai vadinamos mirusiomis (angl. *dead metaphors*), taip pat vartojamas terminas *leksikalizuotos metaforos* (angl. *lexicalized metaphors*, Newmark 1980), o metaforos, kurios taip pat įprastos, dažnai vartojamos, tačiau jų konvencionalumo laipsnis kiek mažesnis ir metaforiškumas įjuntamas labiau, vadinamos konvencionaliomis ar tradicinėmis (angl. *conventional metaphors*, Kövecses 2005; *conventionalized metaphors*, Deignan 2005; *standard metaphors*, Newmark 1980).

Kitame konvencionalumo skalės gale – originalios, vaizdingos, poetinės metaforos, kurioms būdingas individualumas, naujumas, nelauktumas. Pavyzdžiui, originaliais galima laikyti šiuos metaforizacijos atvejus, rastus DLKT: *Jaučiu, kaip i mane tarsi blakė įropoja baimė* (įprasta sakyti *baimė apima, suima, ateina, persmelkia, sukausto*); *Igno širdyje krustelėjo šiltas kirminėlis*: *kaimas padvelkė tokia iš pat vaikystės atsinešta šiluma, tokiu jaukumu* (įprastai sakome *širdį užliejo šiluma* ar pan.). Terminai, įvardijantys tokias metaforas, kurių pagrindinė funkcija – ekspresinė, kaip ir kitais atvejais, varijuoja. Juose išryškėja svarbiausi šių metaforų bruožai – originalumas, naujumas bei dažna tokių metaforų vartosenos sfera – poetinė ar literatūrinė kalba. Lietuvių kalboje tokios metaforos vadinamos originaliomis, autorinėmis, poetinėmis, literatūrinėmis (Marcinkevičienė 1994; Koženiauskienė 2001) ar teksto metaforomis (Gudavičius 2007), anglų kalboje, be panašių terminų, vartojami ir metaforų naujumą pabrėžiantys pavadinimai *recent metaphors* (Newmark 1980), *innovative metaphors* (Deignan 2005). A. Deignan (2005) metaforų tipus, skiriamus pagal metaforiškumo suvokimo laipsnį, papildė istorinėmis metaforomis (angl. *historical metaphors*) – jų pagrindinė reikšmė, kuria

remiasi dabartinėje kalboje vartojamas metaforinis pasakymas, yra išnykusi, tad metaforiškumas išryškėja tik žodžio ar posakio etimologijoje. Toks yra tolesnėje temperatūros metaforų analizėje minimas anglų kalbos būdvardis *ardent*, reiškiantis aistringumą, entuziastingumą (lot. *ardens* „degantis, žerintis, karštas“ (TLL)).

Kognityvinės metaforos teorijos požiūriu nėra esminio skirtumo tarp konvencionalių ir nekonvencionalių metaforų – pastarosios taip pat remiasi įprastais metaforinio mąstymo būdais, tik savitai juos išplėtoja, transformuoja. Pastarųjų metų darbuose, paremtuose metaforų analize konkrečiuose tekstuose (įvairiuose diskursuose), pastebėtas ir dar vienas metaforų tipas – atgaivintos metaforos (angl. *revitalization of linguistic forms and conceptual structures*, Steen 2013), t. y. iš naujo aktualizuojami įprastiniai metaforiniai pasakymai su papildomais daiktų ar situacijų požymiais, pvz.: *Kai Neringa Venckienė kryptingai kopė karjeros laiptais į Seimą iš Garliavos* <...> (plg. *kopti karjeros laiptais*) (Gudavičius 2014: 35).

Kiti metaforų tipai, apžvelgiami šiame poskyryje, atspindi metaforų sąsajas su pirmine fizine patirtimi, tarpusavio santykius ir reikšmę metaforinėje konceptualizacijoje. Apibendrinami kelių autorių teorijas⁸, G. Lakoffas ir M. Johnsonas (1999) pasiūlė integruotą pirminių metaforų teoriją (angl. *Integrated Theory of Primary Metaphor*), pagal kurią metaforos yra dviejų tipų – pirminės (angl. *primary metaphors*) ir sudėtinės (angl. *complex metaphors*). Pirminės metaforos yra pamatinės, bazinės metaforinės projekcijos, paremtos tiesiogine sensomotorine patirtimi, tapatinama su atitinkama subjektyvia patirtimi – abstrakčiais reiškiniais, jų savybėmis, pvz.: SVARBA YRA DYDIS (*didelis viršininkas*), DRAUGIŠKUMAS YRA ŠILUMA (*šiltai nusišypsojo*), VEIKLA YRA JUDĖJIMAS (*darbai pajudėjo*). Šie pamatiniai metaforiniai ryšiai, t. y. pirminės metaforos, nuo pat mažų dienų formuojasi automatiškai, nesąmoningai, mums įprastai funkcionuojant savo aplinkoje (plačiau sensomotorinių ir subjektyvių patirčių tapatinimas, sudarantis Ch. Johnsono (1997) konfliktacijos teorijos pagrindą, aptariamas 1.1.3 poskyryje). Iš pirminių metaforų sudarytos sudėtinės metaforos, tokios kaip GYVENIMAS YRA KELIONĖ, TEORIJOS YRA PASTATAI, IDĖJOS YRA MAISTAS. Jos – tarsi molekulės, sudarytos iš metaforinių atomų, vadinamų pirminėmis metaforomis, pvz., konceptualioji metafora GYVENIMAS YRA KELIONĖ remiasi minėtąja pirmine metafora VEIKLA YRA JUDĖJIMAS (Lakoff, Johnson 1999: 46).

Dar vienas kriterijus, pagal kurį įvardijami metaforų skirtumai, susijęs su jų svarba, t. y. metaforų reikšmingumu, būtinumu konceptualizacijos procesuose (angl. *basicness, conceptual indispensability*, Lakoff, Turner 1989: 56). Svarbiausios metaforos, sudarančios metaforinės

---

⁸ Konfliktacijos teorija (angl. *Theory of Conflation*, Johnson 1997); pirminės metaforos teorija (angl. *Theory of Primary Metaphor*, Grady et al. 1996); neurologinė metaforos teorija (angl. *Neural Theory of Metaphor*, Narayanan 1999); konceptualiojo susilieimo teorija (angl. *Theory of Conceptual Blending*, Fauconnier, Turner 1996).

konceptualizacijos, o kartu ir kalbos pagrindą, vadinamos bazinėmis (angl. *basic metaphors*), o joms priešinos tos, kurių egzistavimas mūsų pasaulio matymo iš esmės nekeičia. Kaip pavyzdį tokios metaforų opozicijos autoriai pateikia bazines konceptualiąsias metaforas TIKSLAI YRA KRYPTYS, LAIKAS YRA JUDĖJIMAS, kurios lemia laiko ir mūsų gyvenimo, veiklos santykio su juo sampratą (kitaip apie šiuos dalykus Vakarų kultūroje iš esmės negalima galvoti), ir autorinę Elioto metaforą, kai vakaras suvokiamas kaip anestizuotas pacientas ant chirurginio stalo (ji kognityviniuose procesuose nėra reikšminga, nes esama kitų būdų vakarui suvokti ir įvardyti). Atsižvelgiant į anksčiau aptartą pirminių ir sudėtinių metaforų opoziciją, galima manyti, kad visos pirminės metaforos savaime yra ir bazinės, t. y. reikšmingos kaip mūsų konceptualiosios sistemos, kuri yra metaforiška, pagrindas.

Apibendrinant pristatytus metaforų tipus ir jų skyrimo kriterijus, matyti, kad metaforų klasifikacijoje ir ypač terminijoje esama nemažai variantiškumo, skiriamų tipų ribos ne visada aiškios, o ir kriterijai kai kuriais atvejais labai panašūs. Pavyzdžiui, atributinės metaforos gali priklausyti ontologinių metaforų tipui, o pirminės metaforos iš esmės kartu yra ir bazinės. Dažniausiai klasifikuojant atsižvelgiama į ištakos sritį – jos specifika lemia bendriausius metaforų tipus. Kiti konceptualiųjų metaforų skirtumai susiję su jų patirtiniu pagrindu, reikšmingumu metaforinėje konceptualizacijoje ir tarpusavio santykiais, o kalbos lygmenyje metaforiniai pasakymai skiriasi konvencionalumo, su kuriuo susijęs ir metaforiškumo suvokimas, lygiu. Motyvacijos požiūriu galimas apibendrintas metaforų skyrimas į du tipus: metaforas, kurių pagrindas – fizinė patirtis, ir metaforas, kurių motyvacija sietina su kultūra. Šiems motyvacijos tipams ir jų sąveikai aptarti skirtas 1.1.3 poskyris.

1.1.3. Metaforų motyvacija: fizinė ir kultūrinė

Kaip minėta, konceptualiųjų metaforų motyvaciją ar patirtinį pagrindą sudaro fizinė žmogaus patirtis, t. y. veiksmai ar pojūčiai, susiję su kūnu, jo sandara, judėjimu, sąveika su fizine aplinka, ir (ar) kultūrinė patirtis, t. y. sąveika su kitais žmonėmis kultūriniame kontekste, kuris, suvokiant jį plačiai, apima socialinius, ekonominius, politinius, religinius ir kt. santykius. Kognityvinėje metaforos sampratoje ypač iškeltas fizinės, arba kūniškosios, patirties vaidmuo metaforizacijoje. Tai atspindi vieną iš pagrindinių kognityvinės lingvistikos principų – pažinimo, kurio neatskiriama dalimi laikoma ir kalba, įkūnijimą (angl. *embodiment, embodied cognition, the embodied mind*). Mąstymas yra įkūnytas, nes struktūros, sudarančios konceptualiąją sistemą, kyla iš mūsų kūniškos patirties ir su ja siejasi – konceptualioji sistema iš esmės remiasi jutiminiu suvokimu, kūno judėjimu, fizine ir socialine patirtimi (Lakoff 1987: xiv).

Šias mintis plėtojančioje ir įkūnijimo principą ar hipotezę (angl. *the Principle of Embodiment / the Embodiment Hypothesis*) pagrindžiančioje knygoje *Philosophy in the Flesh* G. Lakoffas ir M. Johnsonas (1999: 3) pabrėžia esminius kognityvinės lingvistikos teiginius, susijusius su metaforų ir jų motyvacijos samprata: 1) protas iš prigimties yra įkūnytas; 2) mąstymas dažnai yra nesąmoningas; 3) dauguma abstrakčių konceptų yra metaforiški. Teigiama, kad mąstymą, taigi ir metaforines asociacijas, iš esmės lemia mūsų kūnas, smegenų veikla, įvairūs jutimai: „tie patys neurologiniai ir kognityviniai mechanizmai, per kuriuos suvokiame aplinką ir joje funkcionuojame, kuria ir mūsų konceptualiąją sistemą bei mąstymo būdus“⁹ (Lakoff, Johnson 1999: 4). Pavyzdžiui, daugelį abstraktų metaforizuojanti talpyklos schema remiasi tuo, kad kaip talpyklą pirmiausia pažįstame savo kūną, į kurio vidų patenka oras ir maistas, o nereikalingos medžiagos pašalinamos į išorę. Funkcionuodami aplinkoje mes judame kitų talpyklų, pvz., kambario ar pastato, atžvilgiu – į jas patenkame ar iš jų išiname, užpildome talpyklas ar jas ištuštiname, dedami ar išimame iš jų daiktus ir pan.

Kai jau minėta ankstesniame poskyryje, tiesiogine fizine patirtimi paremtos metaforos sudaro konceptualiosios sistemos pamatą ir vadinamos pirminėmis metaforomis. Jų susiformavimo procesą, kuris vyksta nuo pat žmogaus gyvenimo pradžios, paaiškina Ch. Johnsono konfliacijos teorija. Ji teigia, kad maži vaikai neskiria subjektyvių (ne sensomotorinių) patyrimų nuo sensomotorinės patirties – šios dvi sritys yra tapatinamos, t. y. sujungiamos į vieną pojūtį. Pavyzdžiui, meilė tapatinama su šilumos pojūčiu, nes kūdikis neskiria jį glaudžiančios motinos kūno šilumos nuo subjektyvaus meilės jausmo; tarp šių sričių automatiškai formuojasi asociacijos. Dėl to šis raidos etapas vadinamas konfliacijos (sujungimo) periodu. Vėliau, vadinamajame diferenciacijos periode, vaikas jau geba skirti subjektyvią patirtį ir sensomotorinius pojūčius, tačiau dėl sričių sąveikos konfliacijos etape gimusios asociacijos išlieka. Jos ir sudaro konceptualiųjų metaforų pagrindą, dėl to natūralu, kad užaugę vartojame tokius žodžių junginius kaip *šilta šypsena, didelė problema, artimas draugas* (Lakoff, Johnson 1999: 46). Galima kalbėti ir apie neurofiziologinį tokių asociacijų ar koreliuojančių sričių pagrindą – kaip teigia S. Narayanano (1999) neurologinė metaforos teorija, tarp konfliacijos metu kartu aktyvuojamų sričių (pvz., meilės ir šilumos), susiformuoja pastovūs neurologiniai ryšiai, dėl kurių aktyvuojant vieną sritį atitinkamai sužadinama ir kita (ten pat).

Nors kai kurių metaforiškai suvokiamų dalykų ar požymių sąsajos su metaforizuojančiomis ištakos sritimis empiriniame patyrimo akivaizdžios, įtikinami atrodo kai kurių autorių pastebėjimai, kad ne mažiau reikšminga čia gali būti ir kalbos įtaka. Kalbai kognityvinėje metaforos sampratoje tenka antraeilis dalykas – ji tik metaforos kaip mąstymo

---

⁹ Citata originalo kalba: „The same neural and cognitive mechanisms that allow us to perceive and move around also create our conceptual system and modes of reason“ (Lakoff, Johnson 1999: 4).

būdo raiška. Tačiau, kaip teigia A. Gudavičius (2007: 181), galimas ir atvirkštinis metaforų turinio ir jų raiškos santykis, t. y. metaforinės kalbos poveikis mąstymui – įprastinių metaforinių pasakymų įtaka konceptualiųjų metaforų formavimuisi: „<...> gal vaikas išmokdamas kalbą iš suaugusiųjų perima iš jų ir konceptualiųjų metaforų raišką ir atitinkamą požiūrį į pasaulį? Juk logiška manyti, kad daugeliu atvejų kalbos primetamos normos abstraktų suvokimui yra svarbesnės nei tiesioginis patyrimas, pavyzdžiui, išitvirtinimas junginių *gilus jausmas*, *gili meilė*, *gilus protas*, bet ne **gilus džiaugsmas*, **gilus pyktis*. Kitais atvejais patyrimas galbūt paraleliai lydi kalbos išmokimo procesą, pavyzdžiui, neigiamas juodos spalvos (tamsos) konotacijas ir teigiamas šviesos konotacijas (*juodas liūdesys* ir *šviesus džiaugsmas*)“. Todėl jo siūloma santykį tarp konceptualiosios metaforos ir jos raiškos suprasti kaip tam tikrą koreliaciją, kurios pagrindas yra ir patyrimas, ir kalbos normų įsisavinimas.

Panašią mintį yra išsakęs ir D. Ritchie (2013): konceptualiosios metaforos, susiformavusios ankstyvajame amžiuje kaip tiesioginio patyrimo rezultatas, yra įtvirtinamos per kultūrinę patirtį, kai vaikas girdi metaforinius pasakymus kalboje. Kalbos įtaka, kurią autorius priskiria kultūriniam kontekstui, jo nuomone, ypač svarbi tuo atveju, kai metaforų ištakos sritis – dalykai, kurių kalbantieji tiesiogiai patirti negali, pvz., antgamtinės būtybės (*a ghost of a chance*, *she's a dragon*). Net ir tos ištakos sritys, kurios gali būti tiesiogiai patiriamos, atskiro kalbėtojo dažnai pirma pažįstamos iš įvairių kalbos šaltinių, o ne savos patirties, pvz., įvairiose kalbose realizuojama karo metafora daugeliui žmonių nėra tiesioginio patyrimo rezultatas. Z. Kövecsesas (2005: 284), laikydamas kalbą svarbiu kultūros komponentu, taip pat pabrėžia jos įtaką konceptualiųjų metaforų formavimuisi – kalba ir ja reiškiamų metaforų žinojimas veikia tai, kaip mąstome ir kalbame apie abstrakčius dalykus, pvz., laiką.

D. Ritchie (2013) atskirus metaforų ir jų motyvacijos tipus sieja ir su skirtingais žmogaus raidos etapais. Anksčiau minėtame ankstyvosios vaikystės etape, kuriam būdinga konfliktacija, susiformuoja pačios pirmosios, pamatinės metaforos, paremtos būtiniausių žmogiškų poreikių, pvz., šilumos, maisto, tapatinimu su subjektyviais išgyvenimais – meile, dėmesiu (*ištroškęs dėmesio*, *starved for attention*). Paaugęs vaikas ištraukia į žaidybinę veiklą, pažįsta įvairius daiktus, jų požymius, dėl to randasi naujų konceptualiųjų metaforų – pvz., dėdamas vieną ant kitos kaladėles, vaikas ima suvokti, kad DAUG YRA AUKŠTYN (*pakilo kainos*, *the numbers increased*). Reikšmingos ir kitos patirtys – maisto ar kitų dirgiklių sukeliama pojūčiai (SALDUS YRA MALONUS, KARTUS YRA NEMALONUS), kitų žmonių, ypač suaugusiųjų, santykio suvokimas (SVARBUS YRA DIDELIS), pastebimi sveiko ir sergančio žmogaus padėties skirtumai (GERA SAVIJAUTA YRA AUKŠTAI, BLOGA SAVIJAUTA YRA ŽEMAI) ir kt. Tolesniuose raidos etapuose, pažinimo ir veiklos sritims plečiantis, metaforų ištakos sritims pasitelkiami vis sudėtingesnės struktūros konceptai – įvairūs aplinkoje esantys objektai, pvz.,

pastatai, mechanizmai (TEORIJA YRA PASTATAS, ŽMOGUS YRA MECHANIZMAS), ar įvairius socialinius, ekonominius ir kt. santykius atspindintys konceptai (LAIKAS YRA PINIGAI, POLITIKA YRA TARPASMENINIAI SANTYKIAI).

Tokių metaforų ištakos sritis galime priskirti plačiai suvokiamai kultūros sferai: kultūra yra viskas, kas sukurta paties žmogaus, t. y. „žmogaus bei visuomenės veiklos produktai, jos formos ir sistemos, kurių funkcionavimas leidžia kurti, panaudoti ir perteikti materialines ir dvasines vertybes“ (TŽŽ 2005: 416). Ji apima iš kartos į kartą perduodamas nuostatas, vertybes, elgsenos ir žmonių tarpusavio santykių modelius, bendrus tam tikrai žmonių grupei, pvz., tautai. Nors konceptualiosios metaforos teorijoje ypač daug dėmesio skirta kūniškąja patirtimi motyvuotoms metaforoms, pripažįstamas ir kultūros vaidmuo – teigiama, kad pamatinės kultūros vertybės atsispindi esminių tos kultūros konceptų metaforizacijoje, o bendrąja prasme visa patirtis, įskaitant ir fizinę, yra nulemta kultūros – net ir tiesioginė fizinė patirtis įgyjama tam tikrų kultūrinių presupozicijų (prielaidų, vertybių, požiūrių) fone, tad kultūra yra pačioje patirtyje (Lakoff, Johnson 1980: 22, 57).

Kultūrinė patirtis, t. y. įvairios nuostatos, vertybės, tradicijos, dažniau motyvuoja sudėtines metaforas, tiksliau, papildo jų motyvaciją. Pavyzdžiui, konceptualioji metafora PRASMINGAS GYVENIMAS YRA KELIONĖ remiasi pirminėmis metaforomis TIKSLAI YRA KRYPTYS ir VEIKLA YRA JUDĖJIMAS bei požiūriu, kad žmonės turi turėti tikslą gyvenime ir jo siekti, kuri laikytina kultūrine minėtos konceptualiosios metaforos motyvacijos dalimi (Lakoff, Johnson 1999: 61). Panašiai kultūrinė motyvacija papildo patirtinį kai kurių emocijų metaforų pagrindą – Z. Kövecsesas (2002: 186–187) kaip pavyzdį čia pateikia Europoje ir Amerikoje gyvavusią humoralinę medicinos ir temperamentų teoriją (angl. *the Humoral Theory*), nusakančią asmenybės tipus, jiems būdingus emocijų raiškos ypatumus ir motyvuojančią kai kurių emocijų, pvz., pykčio, metaforas (fizinis šių metaforų motyvacijos aspektas susijęs su emocijų sukeltomis fiziologinėmis reakcijomis, pvz., kūno temperatūros padidėjimu pykstant). Plačiau ši teorija ir jos sąsajos su temperatūros metaforomis pristatomos 3.2.1.1 poskyryje.

Kultūrinė metaforų motyvacija ypač išryškėja analizuojant skirtingų kalbų metaforas, kurios nepaisant bendrų tendencijų dažnai skiriasi. Pastebėta, kad dėl kultūrinės specifikos (atskirų tautų mentaliteto bruožų, religinių ar kitų kultūrinių, istorinių tradicijų) skiriasi ne tik kai kurių abstraktų konceptualizacija, bet ir atskirų metaforizacijos krypčių produktyvumas, susijęs su tam tikrų ištakos sričių pasirinkimu, nulemtu jų vertinimo ir pan. „Atskirų metaforizacijos tipų ir krypčių produktyvumas kalbose sudaro esminę tų kalbų pasaulėvaizdžio dalį, parodo, kaip tauta žiūri į vienus ar kitus daiktus ar reiškinius, su kuo juos lygina, kur mato panašumus <...>“ (Gudavičius 2009: 123). Pavyzdžiui, lietuvių kalboje gyvūnų sfera

dažniausiai pasitelkiama neigiamoms žmogaus savybėms metaforizuoti (*karvė, dramblys, asilas, ožka*), o Indijoje moters prilyginimas karvei ar jos eisenos – dramblio eisenai būtų komplimentas (dėl ypatingos šio gyvulio svarbos religinėje pasaulėžiūroje). Ir kitų tautų, pvz., kirgizų, kalboje yra daugiau teigiamai konotuotų gyvūnų pavadinimų, o lietuviams kaip žemdirbių tautai artimesnė ir pozityviau vertinama metaforų ištakos sritis – augalų pasaulis (*uogelė, liepa, sveikas kaip ridikas*) (ten pat).

Įvairesnių metaforų skirtumų, nulemtų kultūrinės specifikos ar kitų priežasčių, pateikiama metaforų universalumo ir variantiškumo temai skirtame 1.3.1 poskyryje. Nors labiau tikėtina, kad fizine patirtimi paremtos metaforos bus universalios ar sutaps keliose skirtingose kalbose, o kultūriškai motyvuotos metaforos dažniau turės specifinių bruožų, tiesioginio atitikimo tarp šių parametrų nėra. Be to, kaip minėta, svarbi ir pati kalba – jos dėsniumai ar tiesiog atsitiktinumai, lemiantys tam tikrus metaforinius pasakymus vienoje kalboje ir kitokius kitose kalbose. Toliau trumpai aptariamas dar vienas metaforų motyvacijos aspektas – metaforos ir metonimijos, taip pat laikomos kognityviniu mechanizmu, tarpusavio ryšys.

1.1.4. Metafora ir metonimija

Tradiciškai metonimija suprantama kaip žodžio reikšmės perkėlimas, grindžiamas įvairiais loginiais sąvokų ryšiais: veikėjo – veiksmo (*gerves padangėje girdėjau*), veiksmo vietos – veikėjo (*verkė visas Paryžius*), medžiagos – gaminio (*mėsa ir miltai mito*) ir kt. Kaip metonimijos atmaina atskirai minima sinekdocha – reikšmės perkėlimas, paremtas kiekybiniais santykiais: dalis vietoj visumos (*Lietuva šiandien rungtyniauja su Ispanija*), rūšis vietoj giminės (*Nėra už ką duonos nusipirkti*), vienaskaita vietoj daugiskaitos arba atvirkščiai (*mėgsta pinigą*) (Marcinkevičienė 2011: 40–42; Župerka 2012: 63).

Kognityvinės lingvistikos atstovų pabrėžiama, kad metonimijai, kaip ir metaforai, būdingas sistemiškumas ir konceptualus pobūdis – jos pagrindą sudaro konceptualūs ryšiai tarp siejamų elementų, pvz., KŪRĖJAS VIETOJ KŪRINIO (*skaitau Šekspyra*), VIETA VIETOJ INSTITUCIJOS (JAI ATSTOVAUJANČIŲ ŽMONIŲ) (*Baltieji rūmai nieko nepraneša*) ir pan. Svarbiu metonimijos požymiu ir esminiu skirtumu nuo metaforos laikoma tai, kad metoniminis ryšys sieja du tos pačios srities elementus, t. y. vienas elementas (pvz., KŪRĖJAS) aktyvuoja, nurodo kitą elementą (pvz., KŪRINĮ). Kaip pagrindinius skirtumus tarp metaforos ir metonimijos Z. Kövecsesas (2002: 146–148) vardija šias opozicijas: 1) panašumas – ryšys: metafora remiasi panašumu (nebūtinai objektyviu, išankstiniu), o metonimija – loginiais elementų tarpusavio ryšiais; 2) dvi sritys – viena sritis: metafora yra ryšys tarp dviejų skirtingų sričių, o metonimija – tarp glaudžiai susijusių tos pačios srities elementų; 3) supratimas –

aktyvavimas: metaforos atveju viena sritis suvokiama per kitą, o metonimijos – vienas elementas aktyvuoja, nukreipia dėmesį į kitą tos pačios srities elementą.

Nepaisant įvardytų skirtumų, metonimijos ir metaforos santykis kognityvinėje teorijoje lieka sudėtingas – pastebėta, kad dažnai metaforų raiškai priskiriami pasakymai remiasi ir metonimija, tad metaforos ir metonimijos mechanizmai glaudžiai susiję, ir griežtos ribos tarp jų brėžti negalima. Todėl būta įvairių bandymų detaliau apibrėžti metaforos ir metonimijos ryšį, įvardyti atskirus jų tarpusavio sąveikos tipus, pereinamąsias formas (Goosens 2003; Barcelona 2003a, b; Radden 2003 ir kt.), net kelta hipotezė, kad visų konceptualiųjų metaforų motyvacijoje yra metonimijos elementas (Barcelona 2003b: 31).

Toliau detaliau aptariamas A. Deignan (2005) pasiūlytas metaforos ir metonimijos santykio ir jo variantų aiškinimas, paremtas kitų autorių klasifikacijomis ir išsamia tekstyno duomenų analize. Autorės nuomone, įprastinis metaforos kaip ryšio tarp dviejų skirtingų sričių, t. y. tarpšritinio perkėlimo (angl. *cross-domain mapping*), ir metonimijos, siejančios kelis tos pačios srities aspektus (angl. *intra-domain mapping*), skyrimas yra per daug supaprastintas ir negali paaiškinti daugelio kalbos vartosenos atvejų. Kaip pavyzdys pateikiama jau minėta pykčio kaip karščio metaforizacija: jei metaforos pagrindas – padidėjusi kūno temperatūra, kuri yra pykčio pasekmė, t. y. to paties pykčio koncepto dalis, tai karštį ir pyktį sieja metoniminis ryšys (priežasties ir pasekmės), o ne metafora. Tokiu atveju daugelį pasakymų, kuriais įprastai iliustruojama konceptualiųjų metaforų raiška, reikėtų laikyti metonimijomis. Tai ypač būdinga fizine patirtimi paremtoms metaforoms, o būtent tokios kognityvinėje teorijoje laikomos svarbiausiomis, nes atlieka pagrindinę metaforos funkciją – pažinti abstrakčius, sunkiai apibrėžiamus dalykus per konkrečius, fiziškai juntamus. Jas priskyrus metonimijos kategorijai, metafora iš esmės prarastų savo kaip kognityvinio mechanizmo svarbą. Kita vertus, jei atmestume tradicinį metaforos kaip dviejų skirtingų sričių ryšio ir metonimijos, siejančios skirtingus tos pačios srities elementus, skyrimo principą, riba tarp metonimijos ir metaforos visai išnyktų.

Kaip alternatyvą A. Deignan siūlo detalesnį, laipsniškai pereinantį iš vienos kategorijos į kitą metonimijos ir metaforos modelį, kuriame skiriami keturi perkeltinės reikšmės tipai: 1) nekonvencionalios, naujos metonimijos (angl. *non-conventional metonyms*), kurioms suprasti būtinas kontekstas (*Alex is a packed lunch*), 2) konvencionalios metonimijos (angl. *conventional metonyms*), kurios kalbančiajai bendruomenei yra įprastos, fiksuojamos žodynuose (*Whitehall, the university*), 3) metaforinės metonimijos (angl. *metaphorical metonyms*), kurios remiasi fizine patirtimi (metonimijos požymis), bet gali sieti dvi skirtingas sritis (metaforos požymis) (*take a deep breath, turn one's back*) ir 4) metonimija paremtos ar motyvuotos metaforos (angl. *metonymy based metaphor / metonymically motivated linguistic metaphors* (Deignan 1997)),

kurios taip pat remiasi fizine patirtimi ir sieja dvi sritis, tačiau kartu esama ryšio tarp tos pačios srities elementų (*a heated argument, a warm welcome*).

Metaforos ir metonimijos sąveiką matome 3 ir 4 tipoose, kuriuos iš pirmo žvilgsnio sunku atskirti. Remdamasi vartosenos duomenimis, A. Deignan teigia, kad pagrindinis jų skirtumas – nuotolis tarp tiesioginės ir perkeltinės reikšmių. Metaforinių metonimijų atveju perkeltine reikšme vartojamas pasakymas gali būti suprantamas ir tiesiogiai, ir metaforiškai; tarp tiesioginės ir perkeltinės reikšmių egzistuoja tam tikras semantinis kontinuumas, dėl to galimas dviprasmiškumas. Pavyzdžiui, posakius *take one's breath away* (plg. *užgniaužti kvapą*), *turn one's back* (plg. *atsukti nugarą*), *take a deep breath* (plg. *giliai įkvėpti*) galime suprasti ir tiesiogiai (kaip tam tikrą veiksmą ar pojūtį), ir perkeltine prasme. Metonimija paremtų metaforų atveju yra aiškus skirtumas tarp tiesioginės ir perkeltinės vartosenos, jas lengva atskirti. Būtent šiam tipui priklauso temperatūros metaforos, dažnai perkeliamos į emocijų sritį. Tokius žodžių junginius kaip *karšti ginčai, aistros karštis* vienareikšmiškai suprantame metaforiškai, nes temperatūros savybė priskiriama abstraktams, kurie iš esmės jos negali turėti. Tačiau jų pagrindas – metonimija, pagrįsta emocijų ir jų sukeltų fizinių reakcijų, kurios priklauso tai pačiai sričiai (emocijų), ryšiu. Todėl tokie metaforų realizacijos atvejai A. Deignan vadinami metonimija motyvuotomis ar paremtomis metaforomis. Panašiai tokią sąveiką apibrėžia G. Radden (2000: 93): „Metonimija paremta metafora yra perkėlimas, apimantis dvi konceptualiąsias sritis, kurios abi remiasi ar gali būti siejamos su ta pačia sritimi.“¹⁰ Taip metonimijos ir metaforos sąveika suprantama ir šioje disertacijoje pristatomoje temperatūros metaforų analizėje.

Apibendrinant pateiktą kognityvinę metaforos sampratą, reikia pabrėžti, kad nuo jos susiformavimo iki šių dienų prabėgo keli dešimtmečiai, išsiskiriantys išaugusiu dėmesiu metaforai ir šiai temai skirtų darbų įvairove. Nors kognityvinė (ar konceptualioji) metaforos teorija vis dar laikoma vyraujančia paradigma metaforologijoje, atskiri jos aspektai sulaukė nemažai kritikos, o dėl padidėjusio tyrinėjimų intensyvumo bei naujų metodų (pvz., tekstynų lingvistikos) radosi įvairių jos papildymų, atmainų ar naujų teorijų. Tai matyti ir iš to, kad naujesniuose darbuose aptartoji metaforos samprata, daugiausiai siejama su G. Lakoffo ir M. Johnsono vardais, jau įvardijama kaip tradicinė ar klasikinė konceptualiosios metaforos teorija (angl. *Standard Conceptual Metaphor Theory*, Gudavičius 2014; Kövecses 2013). O G. Steenas (2013) minėta G. Lakoffo šiuolaikinę metaforos teoriją, paremtą dviejų lygmenų (mąstymo ir kalbos) modeliu, vadina senąja (angl. *the old contemporary theory*) ir į jos vietą siūlo patobulintą naują variantą – naująją šiuolaikinę metaforos teoriją (angl. *the new*

---

¹⁰ Citata originalo kalba: „Metonym-based metaphor is a mapping involving two conceptual domains which are grounded in, or can be traced back to, one conceptual domain“ (Radden 2000: 93).

contemporary theory), kurioje atsiranda dar vienas metaforos funkcionavimo lygmuo – komunikacijos. Tai diskurso analize, t. y. realios metaforų vartosenos konkrečiuose tekstuose duomenimis, paremta metaforos teorija, teikianti daug dėmesio komunikacinei metaforų funkcijai. Ji ypač ryški vadinamųjų tyčinių ar komunikacinių¹¹ metaforų (angl. *deliberate metaphors*) atveju, kai metaforos vartojamos sąmoningai, tyčia siekiant sukurti kitokį kalbamojo dalyko vaizdą, perkėlus adresato dėmesį į kitą sritį.

Tai, kad dabartiniuose metaforų tyrimuose skiriama daugiau dėmesio metaforos kalbinei raiškai ir konkrečioms jos vartojimo situacijoms, galima laikyti bendra tendencija – reakcija į kognityvinėje metaforos sampratoje nuvertintą kalbos vaidmenį. Neatmesdami kertinių teorijos principų, apimančių ir teiginį, kad metafora – ne tik kalbos, bet ir mąstymo reiškinys, dabartiniai metaforos tyrinėtojai ragina sugrįžti prie detalesnio kalbos, jos vartosenos tyrimo ir skelbia, kad metafora – ne tik mąstymo, bet ir kalbos bei diskurso reiškinys, kurio pažinimas gali turėti svarbų taikomąjį aspektą (Zanotto et al. 2008). Kita silpnoji ir dažnai kritikuojama konceptualiosios metaforos teorijos vieta – patikimų kalbos duomenų ir aiškių tyrimo metodų trūkumas. Šie klausimai, sudarantys metodologinį metaforų tyrimo pagrindą, nagrinėjami kitame šios dalies skyriuje.

1.2. Metaforos nustatymas: metodai ir problematika

Metodologinis metaforų tyrimų aspektas, jo svarba ir problemiškas vis labiau pabrėžiami pastarojo meto darbuose (Gibbs 2010; Pragglejaz Group 2007; Steen et al. 2010; Hanks 2010; Gudavičius 2014 ir kt.). Pastebėta, kad, nepaisant metaforos temą nagrinėjančių darbų gausos, aiškių atsakymų į klausimus, susijusius su metaforų nustatymu, metaforiškumo kriterijais, tyrimo metodais ir jų patikimumu, vis dar trūksta, arba šie klausimai visai nekeliami, tarsi būtų savaime suprantami. Ir pats terminas *metafora* kartais vartojamas nevienodai, juo vadinami skirtingo lygmens vienetai, tie patys kalbos vartosenos atvejai įvardijami kaip skirtingos metaforos ir pan. Tokį variantiškumą galima sieti su subjektyvia tyrėjo pozicija ir griežtų ribų kalboje, ypač semantikoje, nebuvimu. Be to, ši neapibrėžtumą lemia ir pačios metaforos, kaip visa apimančio, įvairiuose lygmenyse funkcionuojančio fenomeno, specifika bei metaforos aspektų, dominančių atskiras tyrimo kryptis, pvz., psicholingvistiką ar diskurso analizę, tekstynų lingvistiką, įvairovė. Toliau išsamiau aptariami du aspektai, susiję su šiame darbe pristatomo tyrimo metodika: konceptualiųjų metaforų ir jas realizuojančių metaforinių pasakymų nustatymas (1.2.1) ir tekstynais paremtų metaforų tyrimų ypatumai (1.2.2).

---

¹¹ Terminas *komunikacinė metafora* kaip lietuviškas G. Steeno termino atitikmuo vartojamas *Konceptualiųjų metaforų žodyne* (Būdvytytė-Gudienė et al. 2014).

1.2.1. Metaforinių pasakymų ir konceptualiųjų metaforų nustatymas

Pripažinus metaforą kaip mąstymo, o ne tik kalbos būdą, jai nustatyti vis tiek pasitelkiama kalba – joje ieškoma vadinamųjų metaforinių pasakymų, eksplikuojančių tą mąstymo būdą, t. y. konceptualiąją metaforą. Pavyzdžiui, remiantis metaforiniais pasakymais *užliejo širdį maloni banga*, *jausmų antplūdis*, *džiaugsmui atslūgus*, nustatoma konceptualioji metafora JAUSMAI YRA SKYSTIS – apibrėžiamos metaforiniu ryšiu susietos ištakos (SKYSTIS) ir tikslo (JAUSMAI) sritys, kitaip tariant, metaforizuojantis ir metaforizuojamas konceptai. Priklausomai nuo tyrimo tikslo taip nustatytos konceptualiosios metaforos analizuojamos, aprašomos, lyginamos, pvz., siekiant atskleisti abstrakčių fenomenų sampratą vienoje arba keliose kalbose (Kövecses 1986; Toleikienė 2004, 2006; Papaurėlytė 2004 ir kt.) ar ideologizuoto diskurso ypatumus (Cibulskienė 2006; Arcimavičienė 2010 ir kt.). Tokia konceptualiųjų metaforų nustatymo metodika paprastai pristatoma atskiriant kalbinį ir konceptualųjį analizės lygmenis ir pabrėžiant jų eiliškumą, t. y. tyrimo kryptį – nuo metaforinių pasakymų prie konceptualiųjų metaforų, pvz.: „Pirmajame kalbinės kognityviosios analizės etape bandoma išskirti konceptualiąsias metaforas pradedant nuo metaforinių pasakymų ir einant prie konceptualiųjų metaforų“ (Cibulskienė 2006: 45). Tokia metaforų tyrimo prieiga dar vadinama strategija iš apačios iš viršų (angl. *bottom-up approach*, Kövecses 2008: 170) – konceptualiosios metaforos nustatomos prieš tai surinkus ir išanalizavus didelį metaforinių pasakymų, t. y. metaforinės kalbos atvejų realiuose tekstuose, skaičių (Gudavičius 2014: 26–27).

Tačiau tiek metaforinių pasakymų, tiek konceptualiųjų metaforų nustatymas gali būti sudėtingas. Bandant jį apibrėžti detaliau, svarbūs atrodo šie metodologiniai sprendimai: 1) duomenų šaltinis – kur ieškoma metaforinių pasakymų; 2) metaforinių pasakymų nustatymas – kas laikoma metaforiniu pasakymu, o kas ne ir kodėl, t. y. kokiais kriterijais remiasi šis skyrimas; 3) konceptualiųjų metaforų nustatymas – kaip apibrėžiamos tikslo ir ištakos sritys, t. y. identifikuojami metaforinių pasakymų reprezentuojami konceptai.

Pirmojo klausimo, t. y. kalbos duomenų, problemiškas dažnai nurodomas kaip ankstyvųjų konceptualiosios metaforos teorijos kūrėjų ir jų sekėjų darbų trūkumas. Juose aprašytoms metaforoms iliustruoti pasitelkiami pačių autorių sugalvoti, atgaminti ar iš informantų gauti metaforinės kalbos pavyzdžiai – atskiri, be platesnio konteksto pateikiami sakiniai su metaforiniais pasakymais, liudijančiais vienos ar kitos konceptualiosios metaforos egzistavimą. Pavyzdžiui, sakiniais *Your claims are indefensible*, *He attacked every point in my argument* iliustruojama metafora GINČAS YRA KARAS, *It's been a long, bumpy road*, *We're at a crossroads* priskiriami metaforos MEILĖ YRA KELIONĖ pavyzdžiams ir pan. (Lakoff, Johnson 1980: 4, 44–45). Nors tokie pasakymai yra galimi, tačiau nebūtinai iš tiesų vartojami, o

jei ir vartojami, tai neaišku, ar jie dažni, įprasti metaforinės kalbos atvejai, ar pavieniai, individualūs raiškos būdai.

Dėl šios priežasties tokia metaforų tyrimo tradicija, siejama su amerikietiška kognityvinės lingvistikos mokykla, sulaukė nemažai kritikos. Suabejota introspekcijos kaip metodo patikimumu, pripažįstant, kad vien tik tyrėjo intuicija ar respondentų kalbos jausmu paremti kalbos duomenys negali būti pakankamai objektyvūs. Kritika ypač suintensyvėjo atsiradus galimybei tikrinti kalbos faktus didelėse kalbos duomenų sancaupose – elektroniniuose tekstynuose. Jais paremti tyrimai (Deignan 2005; Stefanowitsch 2006 ir kt.) parodė, kad tarp kognitologų pateiktų metaforų pavyzdžių nemažai retų, netipiskų metaforinių pasakymų. Tokiu galėtume laikyti ir jau minėtą metaforinį pasakymą *a bumpy road* – BNC, kurį sudaro 100 milijonų žodžių, yra tik vienas jo metaforinės vartosenos atvejis. Svarbu ir tai, kad jame duobėto kelio metafora vartojama ne meilės (kaip G. Lakoffo, M. Johnsono pateiktame metaforos MEILĖ YRA KELIONĖ apraše), o pramonės kontekste: *Europe's hotel industry is on the bumpy road to re-establishing its pre-Gulf War position...* Todėl kyla klausimų ir dėl kito metodologinio aspekto – metaforinių pasakymų priskyrimo tam tikrai konceptualiajai metaforai, t. y. metaforizuojamos srities nustatymo, ypač tais atvejais, kai „kalbamasis abstraktas neįvardijamas tiesiogiai, o tik implikuojamas iš platesnio konteksto“ (Marcinkevičienė 2010: 96).

Pripažinus dekontekstualizuotų introspekcija paremtų kalbinių duomenų problemiskumą, būdingą ankstyvajai kognityvinei metaforos tyrimo tradicijai, metaforą imta tirti realioje vartosenoje – įvairaus tipo diskursuose ar remiantis tekstynų duomenimis. Tačiau išspręsdus duomenų patikimumo problemą, aktualūs išliko kiti metaforų analizei svarbūs klausimai – metaforiškumo kriterijai, kurių pagrindu vykdoma metaforinių pasakymų ar kitaip apibrėžiamų metaforinės kalbos vienetų atranka, bei konceptualiųjų metaforų nustatymas identifikuojant jų siejamas tikslo ir ištakos sritis. Nepateikus aiškių atsakymų į šiuos klausimus, t. y. aiškiai apibrėžtų metaforiškumo nustatymo kriterijų, metaforų tyrimams, kaip pripažįsta vis daugiau tyrėjų (pvz., Pragglejaz Group 2007; Gibbs 2010), trūksta objektyvumo ir patikimos metodologinės bazės – nusprendžiant, kas yra metafora ir kokia ji, svarbų vaidmenį vaidina individuali intuicija, tad neišvengiama subjektyvumo ir variantiškumo. „Metaforų tyrėjai dažnai nenurodo kriterijų, kuriais remdamiesi savo empiriniuose tyrimuose apibrėžia, kas yra metafora, o kas ne, tad nekeista, kad tyrimo objektu tampa skirtingi metaforinės kalbos aspektai priklausomai nuo teorinių nuostatų ir tyrimo tikslo“¹² (Pragglejaz Group: 2007, 1–2).

---

¹² Citata originalo kalba: „Metaphor scholars often do not provide criteria in their empirical investigations for specifying what is, and what is not, metaphorical, and not surprisingly focus on different aspects of metaphorical language depending on their own theoretical orientation and research purpose“ (Pragglejaz Group 2007: 1–2).

Apibrėžiant metaforų nustatymo metodus, atskirai reikia aptarti abu metaforos funkcionavimo lygmenis – kalbos, t. y. metaforinių pasakymų nustatymą, ir mąstymo, t. y. konceptualiųjų metaforų identifikavimą. Kaip reikšmingą bandymą objektyvizuoti metaforų tyrimą kalbos lygmenyje, t. y. nustatant atskirų kalbos vienetų metaforiškumą, verta atskirai aptarti tarptautinį projektą *Pragglejaz*, sutelkusį žymius įvairių šalių metaforų tyrėjus, kurių vardų pirmosios raidės ir sudarė projekto pavadinimą¹³. Skirtingoms metaforų tyrimo tradicijoms (psicholingvistinei, tekstynų lingvistikos, diskurso) atstovaujančius tyrėjus subūrusios grupės tikslas buvo sukurti objektyvų, aiškiai apibrėžtą kalbinių metaforų, funkcionuojančių realioje vartosenoje, t. y. tam tikrame diskurse, nustatymo būdą – „detalų, patikimą ir lankstų metodą metaforiškai vartojamiems žodžiams sakytinėje ir rašytinėje kalboje nustatyti“¹⁴ (Pragglejaz Group 2007: 2). Kaip toks 2007 m. paskelbtas *Pragglejaz* metaforų nustatymo metodas, vadinamas angliško pavadinimo santrumpa MIP (angl. *Metaphor Identification Procedure*), kuri autoriai pateikia nurodymų, atitinkančių keturis metaforoms nustatyti būtinus veiksmus, forma (Pragglejaz Group 2007: 3):

1. Perskaitykite visą tekstą-diskursą bendram jo turiniui suprasti.
2. Nustatykite tekstą-diskursą sudarančius leksinius vienetus.
3. (a) Nustatykite kiekvieno leksinio vieneto kontekstinę reikšmę, t. y. kokį dalyką, santykį ar požymį jis reiškia tekste aprašomoje situacijoje. Atsižvelkite į tai, kas eina prieš ir po leksinio vieneto.
(b) Kiekvieno leksinio vieneto atveju nustatykite, ar be apibrėžtos reikšmės tiriamame kontekste šiuolaikinėje kalboje jis turi konkretesnę pagrindinę ar bazinę (angl. *more basic*) reikšmę. Pagrindinės reikšmės paprastai yra: konkrečios (žymi dalykus, kurie lengviau išsivaizduojami, matomi, girdimi, jaučiami, užuodžiami ar ragaujami); susijusios su kūno veiksmais; tikslesnės, labiau apibrėžtos; istoriškai pirmesnės. Pagrindinės reikšmės nebūtinai yra dažnesnės leksinio vieneto reikšmės.
(c) Jei be nustatytos kontekstinės reikšmės leksinis vienetas turi konkretesnę pagrindinę reikšmę, fiksuojamą šiuolaikinėje kalboje, nuspręskite, ar kontekstinė reikšmė skiriasi nuo pagrindinės, bet yra suprantama su ja lyginant.
4. Jei taip, leksinį vieneta pažymėkite kaip metaforinį.

Svarbiausias čia atrodo trečiasis etapas, atspindintis metaforiškumo esmę, metodo kūrėjų suprantamą kaip santykį tarp kontekstinės ir pagrindinės leksinio vieneto reikšmių, kuriame išryškėja jų skirtumas ir tam tikras palyginamumas (angl. *comparison*). Autoriai aiškina, kad, kalbėdami apie kontekstinės ir pagrindinės reikšmių lyginimą ir iš jo kylantį panašumą, jie nesiremia metaforos kaip palyginimo samprata (angl. *comparison theories of metaphor*), o tik siekia parodyti metaforinio ryšio specifiką ir taip atskirti metaforines reikšmes nuo kitų reikšmės tipų, pvz., metonimijos, kuri remiasi loginiais ryšiais (ten pat, 31). Pavyzdžiui, sakinyje / *For* /

¹³ Peter Crisp, Ray Gibbs, Alan Cienki, Graham Low, Gerard Steen, Lynne Cameron, Elena Semino, Joe Grady, Alice Deignan, Zoltan Kövecses.

¹⁴ Citata originalo kalba: „an explicit, reliable, and flexible method for identifying metaphorically used words in spoken and written language“ (Pragglejaz Group 2007: 2).

*years /, Sonia Gandhi / has / **struggled** / to / convince / Indians / that / she / is / **fit** / to / **wear** / the / **mantle** / of / the / political / **dynasty** / **into** / which / she / married /, let alone / to / become / premier /* veiksmazodžio *struggle* vartoseną laikoma metaforiška, nes: a) kontekstinė *struggled* reikšmė žymi pastangas, sunkumus ir nesėkmes siekiant tikslo, t. y. bandant pakeisti kitų žmonių neigiamą požiūrį ir nuostatas; b) pagrindinė *struggle* reikšmė žymi prieš ką nors nukreiptą fizinę jėgą, pvz., *She picked up the child, but he struggled and kicked* (MD); c) kontekstinė reikšmė skiriasi nuo pagrindinės reikšmės ir yra suprantama su ja lyginant: abstrakčias pastangas, sunkumus, pasipriešinimą ir konfliktą suprantame panašiai kaip ir fizinės pastangas, sunkumus, pasipriešinimą ir konfliktą.

Pateiktame sakinyje, taikant MIP metodą, metaforiška laikoma dar penkių žodžių vartoseną: *fit, wear, mantle, dynasty, into*, o ribas tarp sakinių sudarančių leksinių vienetų rodo pasvirieji brūkšniai. Pateiktoje sakinio analizėje, kaip ir siūlomoje metodikoje apskritai, iškyla tam tikras prieštaravimas – nors ir pripažįstama konteksto svarba (metodo apraše nurodoma atsižvelgti į leksinio vieneto aplinką), metaforiškumas čia nagrinėjamas žodžio lygmeniu, t. y. suprantamas kaip individualaus žodžio savybė, nes leksiniais vienetais, kuriuos kiekvieną siekiama apibrėžti kaip metaforišką ar ne, laikomi atskiri žodžiai.

Tokia pozicija, atrodytų, prieštarauja kalbos fraziškumo principui, kuris, anot J. Sinclairio (1996), paaiškina didžiąją dalį kalbos vartosenos, – kalbėdami vartojame ne pavinius ir izoliuotus leksinius kalbos vienetus, o gatavas ar pusiau gatavas frazes, t. y. daugiau ar mažiau apstabarėjusius žodžių junginius, turinčius tam tikrą gramatinę struktūrą (Marcinkevičienė 2010: 60–61), ir apsinkina metaforų nustatymą, nes dirbtinai atskiriamas greta vartojamų ir glaudžiai semantiškai susijusių žodžių reikšmių aiškinimas. Todėl keistai atrodo detalus kiekvieno iš žodžių *wear, mantle, dynasty* reikšmių nagrinėjimas ir metaforiškumo pagrindimas, užuot kalbėjus apie viso junginio, kuriame jie vartojami, – *to wear the mantle of the political dynasty* – reikšmę tiriamame tekste. Tad tikslus atrodo I. Šeškauskienės (2012: 74), rašiusios apie metaforų tyrimo tradicijas ir metodus, tarp jų ir čia aptariamą MIP, pastebėjimas, kad, „atidžiai nagrinėjant kiekvieno žodžio metaforiškumą (ypač artikelių ar kai kurių gramatinių formų), įsigilinama į menkiausią detalę, tačiau kažin ar neprarandamas bendras vaizdas“.

Nors diskutuoti atskiri MIP metodo aspektai, pati metaforiškumo samprata, paremta kontekstinės ir pagrindinės reikšmės santykiu (skirtumu ir kartu panašumu), atrodo priimtina ir atspindi kognityvinės metaforos esmę – vieno dalyko supratimą per kitą. Ja remdamasis, A. Gudavičius (2014: 29) metaforiškumo klausimą formuluoja šitaip: „ar metaforiniame pasakyme žodžio ar žodžių junginio referencija neprieštarauja denotacijai – prototipinei žodžio ar žodžių junginio ar net pasakymo vartosenai. Jei prieštarauja, turime metaforinį pasakymą“.

Iš esmės panašus ir atminties metaforas tekstynų medžiagos pagrindu tyrusios R. Marcinkevičienės (1999, 2010) įvardijamas metaforiškumo kriterijus, tik šiuo atveju jis aiškiai siejamas su metaforinius ryšius kalboje atspindinčiais junglumo skirtumais. Metaforos esmė ir jos kognityvinę funkciją nusako dviejų sričių ryšys, netiesioginis jų sugretinimas – „abstraktūs, juslėmis neapčiuopiami dalykai suvokiami remiantis konkrečiųjų dalykų patirtimi ir yra įvardijami vartojant tuos pačius konkretiesiems dalykams skirtus predikacinius žodžius“ (Marcinkevičienė 2010: 93), plg.: *atšimpa atmintis – atšimpa peilis, belstis į atmintį – belstis į duris, šaltas žvilgsnis – šaltas ledas, verda aistros – verda vanduo*. Tačiau ne visada predikaciniai žodžiai, vartojami su abstraktų pavadinimais, taip aiškiai reprezentuoja konkrečią sritį, kurią galima eksplikuoti ir vadinti metaforizuojančia, t. y. ištakos, sritimi. Problemiški šiuo atžvilgiu abstraktų junginiai su bendresnės reikšmės žodžiais, kurių priklausymas kuriai nors vienai sričiai – abejotinas, kaip ir tokių junginių laikymas metaforomis, pvz.: *atmintis menkėja, pašalinti iš atminties, atminties turinys, gera / bloga atmintis*.

Pasitelkus tekstynų galimybes, tokių junginių metaforiškumą R. Marcinkevičienė siūlo nustatyti remiantis junglumo apimties (angl. *collocational range*) samprata, t. y. pažiūrėjus, kiek įvairių junginių gali sudaryti tiriamojo abstrakto kolokatai. Kuo tokių junginių daugiau, tuo abstraktesnė, mažiau apibrėžta kolokato reikšmė, tad ir asociacijų su konkrečia sritimi kaip metaforos ištakos sfera nėra, ir, priešingai, kuo mažiau junginių sudaro kolokatas, tuo ryškesnes asociacijas jis kelia ir taip metaforizuoja tiriamąjį abstraktą, perkeldamas jam savo požymius: „tik ribotą junglumo apimtį turintys kolokatai, vartojami su abstrakčios reikšmės daiktavardžiais, lemia metaforinių žodžių junginių atsiradimą“ (Marcinkevičienė 2010: 99). Tokie yra atminties kolokatai junginiuose *atmintis atšimpa, iššluoti iš atminties, atminties tekstas, ilga / trumpa atmintis* – jų junglumas daug labiau ribotas ir reikšmė konkretesnė nei anksčiau minėtų *menkėja, pašalinti, turinys, gera / bloga*. Pavyzdžiui, *menkėja*, remiantis DLKT duomenimis, patys įvairiausi dalykai: kieno nors sveikata, kokybė, efektyvumas, reikšmė, svarba, vaidmuo, galimybės, pagalba, parama, socialinis statusas, savigarba, pajamos ir kt., o *atšimpa* tik aštrūs daiktai – dantys, žirklys, peilis, pjūklas, kiti įrankiai. Todėl veiksmažodžio *atšipti* junginiai su *atmintimi* – akivaizdi konceptualiosios metaforos ATMINTIS – AŠTRUS DAIKTAS realizacija, o tokios kolokacijos kaip *gera* ar *bloga atmintis* nelaikytinos metaforomis. Kadangi griežtų ribų tarp metaforos ir nemetaforos, kaip ir kitų kategorijų, nėra, kai kuriais atvejais, matyt, galima kalbėti apie silpnesnį ar mažiau ryškų kai kurių junginių metaforiškumą. Be to, ir metaforų tipų esama įvairių – vienos metaforizuojamiems konceptams suteikia pilną struktūrą, o kitos tik tam tikrą ontologinį statusą, tad ir jų metaforiškumą apčiuopti sunkiau. Tuomet tokius junginius kaip *pašalinti iš atminties, atminties turinys* galima priskirti talpyklos metaforoms, nors šie atminties kolokatai ribotu junglumu nepasizymi.

Pateiktuose pavyzdžiuose metaforiniai pasakymai prilyginami metaforiniams junginiams, tačiau metaforiškumo raiška gali apimti skirtingos apimties vienetus. A. Barcelona (2003a: 5) teigia, kad metafora, kaip ir metonimija, gali būti reiškiamą morfema, žodžiu, žodžių junginiu, sakiniu, tekstu ar nekalbinėmis raiškos priemonėmis (gestais ir kt.). R. Marcinkevičienė (2010: 96) metaforų tipus pagal kalbinės raiškos apimtį skiria detalčiau. Metafora gali būti: 1) vienažodė, pagrįsta: a) sudurtinio žodžio morfemų deriniu arba b) daugiareikšmio žodžio reikšmių sąveika; 2) daugiažodė, išryškėjanti žodžių junginyje; pagal junginių pastovumą skiriamos: a) pastoviųjų žodžių junginių, arba kolokacijų, metaforos ir b) neįprastinių žodžių junginių pagrindu atsiradusios *ad hoc* metaforos.

Kai kuriais atvejais ribos tarp šių tipų gali būti neaiškios, pvz., tarp 1b ir 2a – analizuojant junginių metaforiškumą, gali būti sunku nuspręsti, ar jis kyla iš atskiro jo nario metaforiškumo, nes jis daugiareikšmis, ar viso junginio, pvz.: *belstis į širdį, sušildė širdį, sudaužė viltis*. Tai susiję su paties daugiareikšmiškumo neapibrėžtumu (kiek ir kokių reikšmių skiriama). Gal todėl daugelyje darbų (pvz., Deignan 2005; Hanks 2010) šie dalykai griežtai neskiriami: nors nustatant metaforą žiūrima tiriamų leksemų junglumo, metaforiškumas grindžiamas ir atskiro žodžio reikšmių sąveika. Pavyzdžiui, A. Deignan (2005: 34) taip apibrėžia kalbinę metaforą (metaforinį pasakymą): „Metafora yra žodis ar posakis, vartojamas kalbant apie kitą dalyką ar požymį, nei numato jo pagrindinė reikšmė. Tokia vartoseną išreiškiamas suvokiamas ryšys su pagrindine žodžio reikšme, o daugeliu atvejų ir sąveika tarp semantinių laukų.“¹⁵

Remiantis kognityvine metaforos samprata, metaforinės kalbos atvejai, t. y. metaforiniai pasakymai, laikomi konceptualiųjų metaforų raiška. Tačiau konceptualiosios metaforos ir jos kalbinių formų santykis nėra aiškiai apibrėžtas, arba, kaip teigia R. Marcinkevičienė (2010: 99), neaišku, „kaip sąvokų asociacijos ir ryšiai gauna vienokią ar kitokią kalbinę raišką“. Todėl nuspręsti, ar tam tikri leksiniai vienetai laikytini kokios nors konceptualiosios metaforos raiška, ar ne, gali būti sudėtinga, kaip ir apibrėžti pačią metaforą, ypač metaforizuojantį konceptą, kurį reprezentuoja tie leksiniai vienetai. A. Gudavičius (2014: 31–35) metaforinės raiškos įvairovę ir jos santykį su konceptualiąja metafora sieja su skirtingu ištakos srities aktualizavimo pobūdžiu. Pagal perkeliamųjų požymių pobūdį ir metaforizacijos laipsnį, jo skiriami šie metaforų ištakos srities aktualizacijos būdai (pridurtina, kad kiekvienu atveju skiriasi ir metaforą sudarančių tikslo ir ištakos sričių nustatymo pobūdis ir sudėtingumas):

1) ištakos ir tikslo sričių (konceptų) sutapatinimas, kai abi sritys (ir metaforizuojamoji, ir metaforizuojančioji) tiesiogiai įvardijamos kalboje, pvz., *O pinigai neatsakingai juos*

---

¹⁵ Citata originalo kalba: „A metaphor is a word or expression that is used to talk about an entity or quality other than that referred to by its core, or most basic meaning. This non-core use expresses a perceived relationship with the core meaning of the word, and in many cases between the semantic fields“ (Deignan 2005: 34).

leidžiančiam žmogui yra pats stipriausias narkotikas – konceptualiąją metaforą nustatyti šiuo atveju lengva, nes įprastinė jos formuluotė „A yra B“ sutampa su jos kalbine raiška (PINIGAI YRA NARKOTIKAI);

2) ištakos srities požymių (atributinių, predikatinųjų, vieno ar kelių) priskyrimas tikslo sričiai, pvz., <...> griovė Latvijos valstybingumą iki pat pamatų; <...> valstybė kėlėsi ir vėl klupo, vėl stojosi, bet buvo paniekinta ir išprievartauta – konceptualioji metafora apibrėžiama nustatčius, kam būdingi minimi požymiai ir ką jie metaforizuoja (VALSTYBĖ YRA PASTATAS, VALSTYBĖ YRA ŽMOGUS);

3) ištakos situacijos perkėlimas į tikslo sritį, kai visas situacijos nupasakojimas ar atskiri jos elementai perimti iš kitos, t. y. metaforizuojančios, srities. Konceptualioji metafora šiuo atveju reiškia išplėtotu visos ištakos srities aprašymu, pvz.: Baigiasi ir politinio teatro vasaros sezonas, kuris buvo nei itin karštas, nei audringas. Scenoje matėme nesudėtingą dramaturgiją, lėkštokus režisūrinius sprendimus, tų pačių aktorių tuos pačius šiek tiek atsibodusius veidus <...> Štandieną niekas nebeįsivaizduoja gėjų eitynių be politiko Petro Gražulio performansu <...>, tad jai nustatyti reikalingas platesnis kontekstas, atskirų situacijos elementų susiejimas (POLITIKA YRA TEATRAS). Šiam ar panašiam tipui galima priskirti ir ištakos situacijos aktualizavimą vadinamaisiais precedentiniais tektais – nuorodomis į žinomus literatūros ar kitų meno sričių kūrinius, praeities įvykius, žinomas asmenybes ir pan.

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad tik pirmuoju atveju, kai metaforiniame pasakyme tiesiogiai įvardijami ir ištakos, ir tikslo konceptai, o taip būna retai, konceptualiųjų metaforų nustatymas gali būti gana aiškus. Kitais atvejais, identifikuojant metaforos siejamą sritį pagal atskirus kalboje išreikštus jų požymius, kaip ir atskiriant metaforinius pasakymus nuo kitokių vartosenos atvejų, pvz., metonimijų, tam tikras variantiškumas ir subjektyvumas neišvengiami. Konceptualiųjų metaforų nustatymo problemišumą galima įvardyti kaip du tarpusavyje susijusius klausimus: 1) kaip įvardyti tikslo ir ištakos sritis, t. y. metaforizuojamą ir metaforizuojančiąs konceptus; 2) kokio apibendrinimo laipsnio šie konceptai turėtų būti.

Pirmuoju atveju įvardyti metaforinius pasakymus motyvuojančią konceptualiąją metaforą gali būti sunku dėl atskirų konceptų tarpusavio santykių, griežtų ribų tarp jų nebuvimo, pvz., metaforiniame pasakyme aktualiziuotas požymis gali būti būdingas ir vienai, ir kitai sričiai (Gudavičius 2014: 28). Dėl to kai kurie metaforų tyrėjai, pvz., Pragglejaz gupė, atsiriboja nuo konceptualiųjų metaforų lygmens – siekiama nustatyti, ar žodžiai pavartoti metaforiškai ar ne, nekeliant tikslo įvardyti žodžių reprezentuojamas konceptualiasias sritis. Kaip teigia MIP metodo autoriai, „nustatyti, kurioms konceptualiosioms sritims šie žodžiai priklauso, nėra nei

paprasta, nei būtina – tai būtų atskiras tyrimo klausimas“¹⁶ (Steen et al. 2010: 8). Pripažįstama, kad jei MIP apimtų ir konceptualiųjų metaforų nustatymą, tai sumažintų metodo patikimumą, nes kiltų daugiau nesutarimų tarp tyrėjų. Pavyzdžiui, teigiama, jog būtų palyginti lengva sutarti dėl to, kad žodis *opponents* pavartotas metaforiškai junginyje *Gandhi's political opponents*, bet gana sunku nuspręsti, ar juo realizuojama politikos kaip sporto ar karo metafora.

Dėl metaforą sudarančių ištakos ir tikslo sričių ar jas reprezentuojančių konceptų abstraktumo lygio pasirinkimo nėra bendros nuomonės. Vienų (pvz., Kövecses 2002: 38–39) teigiama, kad jis gali būti įvairus – šiuo požiūriu tuomet skiriasi ir pačios metaforos (kaip minėta 1.1.2 poskyryje, skiriamos abstraktesnio (ar bendresnio) ir konkretesnio lygmens metaforos). A. Gudavičiaus (2014: 25–26) nuomone, „labai skirtingo apibendrinimo lygmens konceptualiosios metaforos verčia abejoti kai kurių jų psichiniu realumu, <...> nes vargu ar atspindi realų metaforizacijos procesą, kalbančiųjų mentalinius veiksmus, realiai kalbėtojo sąmonėje atsirandančius asociacinius ryšius tarp ištakos ar tikslo sričių“. Jis teigia, kad metaforų ištakos ar tikslo sritims identifikuoti reikėtų rinktis vidutinio apibendrinimo laipsnio, bazinius konceptus, tam tikrą prototipinę situaciją, kuria remiasi metafora kaip mentalinis darinys, pvz., jei žmonės vadinami gyvulių vardais (*karvė, ožka, briedis*) ar jiems priskiriami atskiri jų požymiai, šiuos posakius motyvuojanti konceptualioji metafora yra ŽMONĖS YRA GYVULIAI (GYVŪNAI būtų per daug abstraktus, o atskiri gyvulių pavadinimai – per daug specifinis ištakos srities įvardijimas).

Šiame darbe, atsižvelgiant į tyrimo pobūdį ir analizuojamų metaforų specifiką, ištakos sritimis laikomi atskiri temperatūros konceptai (karštis, šiluma, vėsoma ir šaltis), o jų pagrindu metaforizuojami požymiai apibendrinami įvairiu abstraktumo lygiu (atsisakoma tik labai specifinių, siauros apimties konceptų, tinkančių tik atskiriems metaforiniams pasakymams reprezentuoti). Plačiau tai aptariama tyrimo metodologiją pristatančiame 3.1 skyriuje, o toliau apžvelgiami tekstynais paremti metaforų tyrimai, metaforų paieškos ir analizės būdai – šiai metaforų tyrimo kryptčiai priskirtina ir šioje disertacijoje aprašoma temperatūros metaforų analizė.

1.2.2. Tekstynais paremti metaforų tyrimai

Tekstynais paremtų metaforų tyrimų ypatumai susiję su tekstynų kaip specifinio kalbos duomenų šaltinio naudojimu ir teorinėmis tekstynų lingvistikos nuostatomis, atspindinčiomis savitą požiūrį į kalbą – kalbos vienetų ribas, reikšmę, jos sąsajas su forma ir pan. Todėl prieš apžvelgiant konkrečius metaforų paieškos ir nustatymo būdus bei tyrimo aspektus, aprašytus

---

¹⁶ Citata originalo kalba: „To determine which conceptual domains these words belong to is neither simple nor necessary and constitutes a research question of its own“ (Steen et al. 2010: 8)

tekstynų lingvistikos metodika grįstuose lietuvių ir užsienio autorių darbuose, trumpai aptariama pati tekstynų lingvistikos esmė: tekstynai ir jų taikymo ypatumai bei teoriniai tekstynų lingvistikos pagrindai.

Tekstynai – dideli reprezentatyvūs elektroninių tekstų rinkiniai, skirti kalbai tirti naudojant specialią programinę įrangą (Marcinkevičienė 2000: 8), tad esminis jų privalumas yra teikiamų duomenų kiekybė bei galimybė objektyviau atlikti jų atranką ir analizę (pagal tyrimo tikslą pasirinkus paieškos būdą, duomenys gaunami automatiškai ir pateikiami konkordansų, dažninių sąrašų forma ir pan.). Tačiau tekstynų lingvistika šiandieninėje kalbotyroje siejama ne tik su kiekybiniais pokyčiais, reiškiančiais žymiai gausesnius autentiškos kalbos duomenis ir patikimesnius, objektyvesnius jų tyrimo metodus, bet ir su kokybine kalbos ir jos tyrimo sampratos kaita.

Skiriami du darbo su tekstynų medžiaga tipai ar principai, lietuvių tekstynų lingvistikoje (Marcinkevičienė 2000: 18) įvardijami kaip *tekstynu paremta analizė* ir *tekstyno inspiruota analizė* (angl. *corpus-based approach* vs. *corpus-driven approach*). Pirmuoju atveju tyrimas remiasi tekstyno medžiaga, t. y. ieškoma pavyzdžių įvairių kalbos vienetų ar reiškinų analizei, kai patys tyrimo klausimai jau yra suformuluoti, pagrįsti egzistuojančiomis kalbos teorijomis. Tekstyno inspiruotos analizės atveju, kaip sako pats terminas, tyrimo esmė yra nulemta tekstyno duomenų, kurie yra atrenkami ir vertinami be jokių išankstinių nuostatų, tik jais remiantis keliamos hipotezės, kuriamos ir verifikuojamos teorijos. Teigiama, kad gali būti derinami abu darbo su tekstynu principai – A. Deignan (2005) nuomone, tokie yra jos atlikti metaforų tyrimai – tekstynu paremti, nes jau turi tam tikrą teorinį pagrindą, ir kartu tekstyno inspiruoti, nes išankstinių nuostatų ir kategorijų nesilaikoma akla, jos koreguojamos ir tikslinamos ar keliamos naujos hipotezės remiantis tekstyno duomenimis.

Teorinius tekstynų lingvistikos pagrindus, nors ji labiau laikoma kalbos tyrimo metodologija nei atskira teorija ar kalbotyros šaka (pvz., McEnery, Wilson 2005: 2), sudaro šios teorinės nuostatos, suformuluotos žymaus jos pradininko J. Sinclairio (Marcinkevičienė 2010: 60–67): 1) jau minėtas kalbos fraziškumo principas; 2) išplėstinio reikšmės vieneto samprata – reikšmės vienetu laikomas platesnis darinys nei žodis, realizuojamas keturiais lygmenimis: leksiniu (kolokacija), gramatiniu (koligacija, t. y. gramatine kolokacijos raiška), semantiniu (bendru semantiniu kolokatų lauku) ir pragmatiniu (semantine prozodija, vertinamaisiais konteksto elementais); 3) desementizacija – didelė dalis žodžių, vartojamų dažnuose modeliuose, netenka pirminės savo vertės ir įgyja kitą funkciją didesnės apimties leksinio vieneto kontekste; 4) leksikos ir gramatikos vienovė – reikšmė neatskiriama nuo struktūros, turinys – nuo formos.

Šios nuostatos atsispindi ir tekstynais paremtų metaforų tyrimų kontekste: jei kalbai būdingas fraziškumas ir reikšmė realizuojama platesnės apimties vienetais nei individualus žodis, tai ir metaforos apraiškų ieškoma ne atskiruose žodžiuose, kaip, pvz., daroma nustatant metaforas MIP metodu, o daugiau ar mažiau sustabarėjusiuose žodžių junginiuose. Todėl metaforos nustatomos ir analizuojamos pasitelkus tiriamų leksemų junglumo duomenis, o pripažinus leksikos ir gramatikos sąveiką atsižvelgiama ir į gramatinius požymius, būdingus leksemų vartosenai metaforine ar pagrindine reikšmėmis. Be to, atskirų vartosenos atvejų dažnumo rodikliai teikia vertingos informacijos apie realią tiriamų vienetų vartoseną, dažniausius, tipiškiausius vartosenos modelius, kuri neretai skiriasi nuo mūsų įsivaizdavimo, pagrįsto intuicija. Toliau šie klausimai aptariami plačiau ir iliustruojami konkrečiais pavyzdžiais, pristatant atskirus metaforų paieškos tekстыne ir analizės metodus, naujus metaforų tyrimo aspektus, išryškėjusius nuodugniai tiriant gausius metaforinės vartosenos atvejus tekstynų medžiagoje – remiamasi tekstynų lingvistikos atstovų A. Deignan (1997, 2005), P. Hankso (2004, 2006), A. Stefanowitschiaus (2006) atliktais tyrimais ir daugiausia dėmesio šiai temai Lietuvoje skyrusios R. Marcinkevičienės darbais (1999, 2000, 2010).

Taikant tekstynų lingvistikos metodus, metaforų paieška gali vykti atspirties tašku pasirinkus tikslo arba ištakos sritį reprezentuojančią leksiką. Pirmąjį variantą iliustruoja A. Stefanowitschiaus (2006) siūlomas MPA metodas (angl. *Metaphorical Pattern Analysis*), kurio esmę sudaro metaforinių junginių analizė. Terminą *metaforinis junginys*¹⁷ (angl. *metaphorical pattern*) autorius vartoja siauriau nei kongityvinėje metaforos tyrimo tradicijoje įprastą *metaforinį pasakymą* – juo vadina tik tokius metaforinius pasakymus, į kurių sudėtį įeina ir metaforizuojančios, ir metaforizuojamos, t. y. ir ištakos, ir tikslo, sričių leksika, pvz., *He shot down all of my arguments* (Lakoff, Johnson 1980: 4). Siekiant išvengti subjektyvumo, atsiribojama nuo metaforinių pasakymų, kuriuose metaforizuojama sritis neįvardijama, tad ją galima tik numanyti. Metaforinis junginys, apimantis tiek metaforizuojamos, tiek metaforizuojančios sričių leksiką, minėto autoriaus nuomone, yra „toks kuriai nors ištakos sričiai būdingas žodžių junginys, į kurį įsiterpia vienas ar daugiau tam tikrai tikslo sričiai priklausančių leksinių vienetų“¹⁸ (Stefanowitsch 2006: 66). Pavyzdžiui, metaforinį junginį *shot down my arguments* sudaro karo srities veiksmažodis *shoot down*, kurį šioje srityje lydėtų daiktavardžiai (*fighter*) *plane*, *missile* ar pan., ir diskusijos sričiai priklausantis daiktavardis *arguments*.

¹⁷ Tokį termino *metaphorical pattern* (Stefanowitsch 2006) atitikmenį lietuvių kalboje siūlo I. Šeškauskienė (2012: 75).

¹⁸ Citata originalo kalba: „A metaphorical pattern is a multi-word expression from a given source domain (SD) into which one or more specific lexical items from a given target domain (TD) have been inserted“ (Stefanowitsch 2006: 66).

Metaforų nustatymas MPA metodu apima šiuos etapus: 1) pasirenkamas leksinis vienetas, reprezentuojantis tiriamąją tikslo sritį, pvz., leksemos *anger, fear* pykčio ir baimės metaforoms anglų kalboje nustatyti; 2) gaunami visi pasirinktos leksemos vartosenos atvejai ar tam tikra jų imtis tekстыne; 3) iš vartosenos atvejų išrenkami metaforiniai junginiai ir pateikiami apibendrinta forma, pvz.: *X be full of / filled with anger, X ('s heart) jump / leap for / with joy, X be overcome with sadness*; 4) metaforiniai junginiai susistemunami – suskirstomi į grupes pagal reprezentuojamas konceptualiąsias metaforas, pvz.: PYKTIS YRA KARŠTAS SKYSTIS TALPYKLOJE, LIŪDESYS YRA PRIEŠAS, DŽIAUGSMAS YRA AUKŠTAI ir kt.

Siekdamas parodyti tekстыnu paremtos metaforinių junginių analizės privalumus, gautus duomenis A. Stefanowitschius lygina su ankstesniais emocijų metaforų aprašais kognityvinės lingvistikos darbuose. Atskirai pateikiant metaforinius junginius, iliustruojančius anksčiau nustatytas emocijų metaforas, pvz., PYKTIS YRA LIEPSNA / UGNIS (*X burn / smoulder / spark with anger*), ir tuos, kurių vartoseną liudija kitų, iki tol introspekcijos būdu nepastebėtų metaforų buvimą, pvz., PYKTIS YRA LIGA (*bouts of anger, festering / impotent / paralysing anger*), įtikinamai parodomas tekстыnų lingvistikos metodo pranašumas – jį taikant gauti duomenys daug išsamiau atskleidžia emocijų metaforas ir jų raišką realioje vartosenoje (anksčiau aprašytas metaforas papildoma 12 naujai nustatytų pykčio metaforų, 13 – baimės, 8 – džiaugsmo, 9 – liūdesio ir 14 pasibjaurėjimo metaforų). Devynių introspekcijos būdu nustatytų emocijų metaforų tekстыnu paremta metaforinių junginių analizė nepatvirtina. Tai dažniausiai metaforos, kurių formuluotė ir pateikti pavyzdžiai ir taip abejotini, pvz., BAIMĖ YRA NEPILNAS OBJEKTAS (*I was beside myself*), arba metaforos, kurias realizuojantys pasakymai vartojami rečiau, pvz., BAIMĖ YRA NAŠTA (*heavy with fear*), tad jų tekстыno medžiagoje nerasta dėl ribotos medžiagos imties.

Detaliau panagrinėjus sugretintas metaforas ir jų pavyzdžius kalboje, reikia pripažinti, kad minėti skirtumai yra reliatyvūs, nes tiek kognitologų aprašytos metaforos, tiek naujos metaforos, nustatytos taikant MPA metodą, skiriasi abstraktumo lygiu apibrėžiant metaforizuojančią ištakos sritį, ne visada laikomasi nuoseklumo apibendrinant panašius atskirų emocijų metaforizacijos atvejus ir pan. Pavyzdžiui, tekстыnų medžiagoje rasti metaforiniai junginiai su augalo dalių pavadinimais ar veiksmožodinėmis jų formomis vienais atvejais traktuojami kaip augalo metafora (*anger be rooted in X, anger stem from EMOTION*), kitais – organizmo (*root of fear, fruit of joy*), KARŠTIS ir ŠALTIS vienur pateikiami kaip atskiros metaforų ištakos sritys, kitur – kaip viena (KARŠTIS / ŠALTIS) (Stefanowitsch 2006). Tai patvirtina paties A. Stefanowitschiaus teiginį, kad abstraktumo lygio pasirinkimas apibrėžiant metaforą sudarančias sritis (šiuo atveju – ištakos sritį) aktualus nustatant metaforas bet kuriuo būdu, ne tik introspekcijos.

Nors metaforinių junginių analizė pristatoma kaip metaforų nustatymo metodas, orientuotas į tikslo, t. y. metaforizuojamą sritį, pvz., emocijų abstraktus, esminėmis jo nuostatomis galima remtis ir tiriant metaforas kita kryptimi – analizės objektu pasirinkus metaforizuojančios ištakos srities leksemas. Tuomet pirmuoju metaforų paieškos etapu tampa tos srities atraminų žodžių (angl. *key lexis / central lexical items*), potencialiai vartojamų metaforiniuose junginiuose, atranka – tokį tirtinų vienetų pasirinkimą (angl. *pre-defining a search string or pool of string*) T. Berber Sardinha (2012: 23) vadina dažniausiu atrankos būdu tekstynais paremtuose metaforų tyrimuose. A. Deignan (2005) čia siūlo remtis įvairiais žodynais, ankstesnių tyrimų duomenimis. Pavyzdžiui, augalo metaforas, jų sisteminius ryšius, gramatinius požymius ji tiria analizuodama šių augalo dalis, gyvenimo ciklus ir pan. įvardijančių leksemų vartoseną anglų kalboje: *plant, bud, flourish, bloom, blossom, flower, wither, shrivel, wilt, offshoot, fruition, fruit, harvest, vine, sow, seed, root, branch, fertile, barren*.

Kaip jau minėta, tekstynais paremtoje metaforinių junginių analizėje reikšminga informacija apie atskirų metaforų ir jų leksinės raiškos būdų dažnumą. Tekstynų duomenys rodo, kad nemaža dalis metaforinių pasakymų, kuriais, remiantis intuicija, iliustruojamos konceptualiosios metaforos, iš tiesų kalboje vartojami labai retai ar visai nevartojami, o kiti įprasti metaforinės raiškos būdai visai neminimi. Pavyzdžiui, plačiai aptarta metafora PYKTIS YRA KARŠTIS iliustruojama junginiais *breath fire, burn up* (Yu 1995:16), kurių metaforinė vartoseną, kaip rodo tekstynų duomenys, visai netipiška (1000 vartosenos atvejų pirmasis junginys rastas tik vieną kartą, o metaforinė *burn up* vartoseną pykčio reikšme – nė karto). Pykčio metaforizacija anglų kalboje daug dažniau realizuojama veiksmažodžiu *ignite* (228 iš 332 jo vartosenos atvejų yra metaforiški, pvz., *terrible resentment will be ignited*) ar junginiu *fan the flames* (pvz., *fanned the rising flames of racism*) (Deignan (2005: 95–96).

Siekiant nustatyti įprastines, tipiškiausias, labiausiai kalbančiųjų sąmonėje išsisknijusias, tad ir kalboje dažniausiai realizuojamas metaforas, galima apsiriboti dažniausių tiriomojo žodžio junginių, vadinamų kolokacijomis, analize. Metaforos ir kolokacijos kaip kertinių kognityvinės lingvistikos ir tekstynų lingvistikos sąvokų ryšys išsamiai aptartas R. Marcinkevičienės darbuose (1999, 2000, 2010), parodančiuose, kad abstrakčiųjų daiktavardžių (pvz., *atmintis, mind*) kolokacijos – patikimiausias jiems būdingų metaforų tyrimo šaltinis: „jei kam rūpi surasti kognityvinės metaforos apraiškas, geriausia tai padaryti peržvelgus pasirinkto abstrakto kolokacijas, nes būtent čia randama įprastinė ir eksplicitiška abstrakto raiška“ (Marcinkevičienė 2010: 95). Laikantis šios nuostatos, metaforų, kurios autorės vadinamos specialiu terminu – kolokacijų metaforomis, nustatymas vyksta dviem etapais: 1) iš konkordanso išrenkamos abstrakto kolokacijos (kolokatų nustatymą galima iš dalies automatizuoti) ir sudaromas tipinis jo

junglumo modelis; 2) išrenkamos metaforinės kolokacijos (pagal ankstesniame poskyryje minėtą metaforiškumo kriterijų) ir jų pagrindu nustatomos konceptualiosios metaforos, atspindinčios tiriamojo abstrakto sampratą, pvz., lietuvių kalbai būdingos ATMINTIES – TALPOS (*išlaikyti atmintyje, perkrauta atmintis*), ATMINTIES – AŠTRAUS DAIKTO (*aštri atmintis, atmintis atbunka*) ir kt. metaforos (Marcinkevičienė 2010).

Kalbant apie kolokacijų metaforas vartojamas terminas *kolokacija* suprantamas kaip „dažnai drauge vartojamas prasmingas mažiausiai dviejų prasminių žodžių junginys“ (Marcinkevičienė 2010: 100). Kolokacijos esmė – įprastinis leksemų vartojimas drauge, nenusipėjamas remiantis nekalbinės tikrovės žiniomis, plg. *pilkas paltas – pilkas gyvenimas*. Kolokacijoms būdingas tam tikras formos stabilumas ir arbitralumas – vieno kolokacijos nario negalima pakeisti kitu jam artimos reikšmės žodžiu, pvz., lietuvių kalboje *laikas eina, bėga, slenka*, bet ne **žingsniuoja, skuodžia, šliaužia*; junglumo skirtumai dar ryškesni gretinant kalbas (plg. *karštai mylėti – to love dearly (*hotly)*)¹⁹ (Marcinkevičienė 2010, 88–91). Kolokacijomis vadinant dažnai kartu vartojamų žodžių junginius, iškyla klausimas, kaip nuspręsti, kokio dažnumo čia pakanka, t. y. kaip dažnai tam tikras žodis ar jo forma turi būti pavartotas kartu su tiriamuoju žodžiu, kad laikytume jį jo kolokatu. R. Marcinkevičienė (2010) čia siūlo atsižvelgti į tekstyno dydį (pvz., 1 milijono žodžių apimties tekстыne jau du kartus vienas greta kito pavartoti žodžiai laikomi kolokacija). Tačiau terminas *kolokacija* gali būti suprantamas ir kitaip – kai kurie metaforų tyrėjai, analizuodami metaforų raišką kolokacijų pagrindu, neatsižvelgia į dažnumo kriterijų, t. y. kolokacijomis vadina žodžių junginius nepriklausomai nuo juos sudarančių žodžių vartojimo drauge dažnumo (pvz., Toleikienė 2008; Berber Sardinha 2006). Šiame darbe pasirinkta vartoti bendresnės reikšmės terminą *metaforinis junginys*, o atskirų metaforinių pasakymų vartosenos dažnumas aptariamas atskirai.

Gausūs tekstynų teikiami duomenys ir teorinės tekstynų lingvistikos nuostatos, ypač leksikos ir gramatikos vienovė, paskatino detaliau tirti ne tik metaforų turinį, bet ir jų formos ypatumus, galimas turinio ir formas sąsajas. Šiam klausimui daug dėmesio skirta A. Deignan (2005, 2006) ir P. Hankso (2004) darbuose, kuriuose nagrinėjami metaforų raiškos skirtingomis kalbos dalimis ypatumai, formalieji požymiai, būdingi leksemų vartosenai metaforine ar pagrindine reikšmėmis, reikšmės skirtumai, siejami su atskirų gramatinių formų (pvz., vienaskaitos ir daugiskaitos) vartosenai ir pan.

Pastebėta, kad analitinėje anglų kalboje metaforinės vartosenos rodiklis dažnai yra prielinksnis. Pavyzdžiui, leksemų *storm* ir *sea* metaforiškumas ryškiausias junginiuose su prielinksniu *of*: *a storm of protest, criticism, applause; a sea of hands, darkness, misery* ir pan. (Hanks 2004, 2006). Lietuvių kalboje tokią konstrukciją atitiktų daiktavardžių *audra* ir

¹⁹ Žvaigždute čia ir kitur pažymėti nevartojami žodžių junginiai ar atskiri jų elementai.

jūros (arba *marios*) vartoseną su nederinamaisiais pažyminiais, pvz.: *jausmų, aplođimentu, pasipriešinimo audra; marios žmonių, nevilties, liūdesio jūra* ir pan. Veiksmažodžių atveju reikšmingi gali būti veikiamosios / neveikiamosios rūšies formų skirtumai, pvz., judėjimo veiksmažodžiai *rock, move, shake, stir* dažniau metaforiškai, kai vartojami neveikiamosios rūšies formomis, plg. *shake one's head – her self-esteem was shaken* (Deignan 2005: 149).

Kaitybinės formos gali būti susijusios ir su tam tikrais metaforinių reikšmių skirtumais, pvz., vertinamuoju aspektu. A. Deignan (2005) tai iliustruoja metaforiškai vartojamų daiktavardžių *rock* ir *flame* vienaskaitos ir daugiskaitos formų skirtumais: vienaskaitos forma *rock* daug dažniau pastebima teigiamuose kontekstuose – uola čia metaforizuoja stabilumą (pvz., *a rock of stability*), o daugiskaitos forma *rocks* dažnesnė neigiamuose kontekstuose – atsitrenkimas į uolas metaforiškai įvardija žlugimą (pvz., *fear of his his own marriage ending up on the rocks*).

Nuodugniai tiriant gausius tekstynų duomenis, t. y. analizuojant visus vartosenoje fiksuojamus metaforų atvejus, pastebima daug platesnė metaforų ir jų raiškos būdų įvairovė. Tokių duomenų pagrindu formuluojamos naujos išvalgos, atskleidžiami nauji metaforos bruožai. Vienas iš jų – metaforos laipsniškumas (angl. *gradability of metaphor*). Idėja, kad metaforos skiriasi metaforiškumo laipsniu, t. y. „vienos metaforos yra labiau metaforiškos nei kitos“²⁰, remdamasis tekstynų paremta kalbinių metaforų analize, siūlo P. Hanksas (2006: 17). Jis teigia, kad metaforiškumo laipsnį lemia semantinis nuotolis tarp metaforos siejamų konceptų – kuo jis didesnis, t. y. kuo mažiau bendrų požymių konceptai turi, tuo ryškesnis yra metaforiškumas. Šie skirtumai iliustruojami jūros metaforos atvejais – metaforiniais leksemos *sea* junginiais: *a sea of blood* mažiau metaforiškas nei *a sea of trouble*, nes kraujas, kaip ir jūros vanduo, yra skystis, o rūpesčiai – abstrakti sąvoka, labai nutolusi nuo konkretaus jūros vaizdinio. Visa tokių metaforinių junginių įvairovė išryškėja apibendrinus daiktavardžio *sea* kolokatus – suskirsčius juos į semantines kategorijas, kurios atitinkamai siejasi su skirtingu metaforiškumo lygiu.

Apie metaforiškumo laipsnį P. Hanksas (2004) kalba ir kitu aspektu – aptardamas vienos leksemos junginių įvairovę atskirų jų elementų reikšmių, jų santykio bei galimo frazeologiško atžvilgiu. Pavyzdžiui, skiriami tokie daiktavardžio *storm* junginių variantai (didėjančio metaforiškumo tvarka): 1) ir *storm*, ir jo kolokatai vartojami pagrindine reikšme (*a storm blowing*), tad tokie junginiai metaforiškais nelaikomi; 2) *storm* vartojamas pagrindine reikšme, o su juo einantis veiksmažodis – metaforine (*to get caught in a storm*); 3) *storm* vartojamas metaforiškai, o jo kolokatai, pvz., abstraktų pavadinimai, – pagrindine reikšme (*a*

²⁰ Citata originalo kalba: „<...> some metaphors are more metaphorical than others“ (Hanks 2006: 17).

storm of protest); 4) nei *storm*, nei kiti prasminiai junginio elementai atskirai paimti neišlaiko savo pagrindinės reikšmės, o sudaro frazeologinius junginius (*a storm in a teacup*).

Kaip matyti iš aptartų darbų ir juose nagrinėjamų tyrimo aspektų, tekstynų medžiaga paremti metaforų tyrimai aiškiai orientuoti į kalbinį lygmenį – atskirų metaforų raiškos būdų analizę. Nors susistemintas kalbines metaforas skiriamos ir bendresnės metaforų grupės kaip konceptualiosios metaforos, pabrėžiama, kad sistemiškumas tarp metaforos jungiamų sričių gali būti fragmentiškas, o vienos srities jungiamų leksemų vartoseną gana skirtinga, individuali (Deignan 1997, 2005). Kaip sako A. Deignan (2005: 166), „kiekviena kalbinė metafora turi savo gyvenimą“²¹, dėl to nepakanka nustatyti metaforą kaip konceptualiąją projekciją iš vienos srities į kitą – būtina daugiau dėmesio skirti kalbinei jos raiškai, t. y. individualių leksemų vartosenos analizei. Kaip jau minėta įvade, šiuo aspektu reikšmingai viena kitą papildo vis daugiau pripažinimo sulaukianti tekstynų lingvistikos metodologija ir populiarumo neprarandanti kognityvinė metaforos teorija.

Tekstynai neišsprendžia visų su metaforų nustatymu ir analize susijusių klausimų, tačiau jų teikiama nauda ir galimybės, kaip norėta parodyti šiame poskyryje, reikšmingos tiek kiekybiniu, tiek kokybiniu aspektu – metaforos tiriamos remiantis gausiais autentiškais kalbos duomenimis, kurių atranka ir analizė objektyvesnė, metaforų raiškos ypatumus, atskirų formų pasiskirstymą padeda nustatyti dažninės tiriamų vienetų charakteristikos, išsamiau atskleidžiama atskirų konceptų metaforizacija ir formuluojamos naujos išvalgos, nauji metaforų tyrimo aspektai. Tai svarbu ir atliekant gretinamuosius tyrimus – jų specifika, susijusi su metaforos kaip tiriamojo reiškinių universalumu ir variantiškumu, atskirais jo tipais, pristatoma tolesniame skyriuje.

1.3. Metafora gretinamuoju aspektu

Nors kognityvinė metaforos samprata pabrėžia metaforos kaip mąstymo strategijos universalumą, įvairių kalbų tyrimai rodo, kad esama ir specifinių, atskiroms kalboms ar kultūroms būdingų metaforizacijos tendencijų, savitų konceptualiųjų metaforų ar jų bruožų, ypač daug skirtumų pastebima raiškos lygmenyje. Šių specifinių bruožų nustatymas, kaip teigia A. Gudavičius (2007: 186), – „vienas būdų atskleisti kiekvienos kalbinės kultūrinės bendrijos tautinę konceptų specifiką“, t. y. tam tikrą tų kalbų pasaulėvaizdžio dalį, o kalbinės raiškos gretinimas, kaip minėta įvade, aktualus taikomoju aspektu – kalbų mokymo, vertimo ir pan. Toliau trumpai apžvelgiamas metaforų universalumo ir specifikos klausimas, variantiškumo tipai ir priežastys, o kitas šio skyriaus poskyris skirtas minėtam taikomajam aspektui – metaforinės kalbos vertimo problemiškumui ir galimybėms aptarti.

---

²¹ Citata originalo kalba: „<...> each linguistic metaphor has a life of its own“ (Deignan 2005: 166).

1.3.1. Metaforos universalumas ir specifika

Apie metaforos universalumą galima kalbėti keliais lygmenimis. Pirmiausia jis susijęs su pačiu metaforos fenomenu – bendražmogišku gebėjimu vienus dalykus suvokti ir įvardyti kaip kitus. Būtent ši metaforos bruoža, nulemtą conceptualaus jos pobūdžio ar kognityvinės funkcijos, akcentuoja kognityvinė metaforos teorija. Kita vertus, atskirų metaforizacijos krypčių universalumas pastebėtas ir anksčiau. Pavyzdžiui, S. Ullmannas (1970: 276–280) skyrė keturias universalias metaforizacijos tendencijas: 1) „Šperberio dėsnį“ – kitų sričių dalykams įvardyti pasitelkiami tam tikru laikotarpiu ypač aktualūs reiškiniai (pvz., sporto, medicinos, ekonomikos); 2) antropomorfizmą – žmogaus požymių perkėlimą į kitas sferas (pastebima ir priešinga tendencija – antropocentrizmas); 3) konkrečios sferos pavadinimų perkėlimą į abstrakčias sferas – tai labiausiai atitinka conceptualiosios metaforos prigimtį; 4) sinesteziją – vienu pojūčių perkėlimą į kitų pojūčių sferas (universalios ir atskiros sinestezijos kryptys, pvz., taktilinio jutimo perkėlimas į spalvų, garsų sferas) (Gudavičius 2009: 115–116).

Universaliomis galima laikyti ir atskiras conceptualiausias metaforas – įvairių abstraktų ir jų požymių metaforizacijos modelius. Pavyzdžiui, daugeliui kalbų būdingos šiame darbe jau minėtos vertikalės metaforos GERA NUOTAIKA YRA AUKŠTAI – BLOGA NUOTAIKA YRA ŽEMAI (plg.: *pakylėtas, high spirits, приподнятое настроение – prislėgtas, low spirits, нап духом*). Įvairiose kalbose realizuojama ir minėta pykčio kaip karšto skysčio metafora, o viltį įprasta metaforizuoti kaip tam tikrą daiktą ar medžiagą (plg.: *didelės viltys, teikti vilties, prarasti viltį, grosse Hoffnung, Hoffnung geben, Hoffnung verlieren*). Tačiau pastebima ir specifinių metaforizacijos bruožų, būdingų skirtingoms kalbinėms bendruomenėms. Pavyzdžiui, lietuvių kalbai būdingas vilties kaip dujų pripildytos talpyklos vaizdinys (*viltys subliuško*), lietuviai dažniau *griebiasi vilties, ją neša, gražina, perima, puoselėja* ar *sutrypia*, taip pat *laidoja*, o vokiečiai viltį *dovanoja* (*die Hoffnung schenken*) (Toleikienė 2008).

Įprasta universalumą sieti su jau aptartu įkūnijimo principu (žr. 1.1.3), t. y. universalumo pagrindu laikyti fizinės patirties bendražmogiškumą, o kultūriniais skirtumais aiškinti skirtingus, atskiroms kalbos būdingus metaforizacijos būdus. Ši opozicija iš esmės atitinka pirminių, bazinių ir jų pagrindu susiformavusių sudėtinių metaforų skyrimą (apie metaforų tipus žr. 1.1.2): tikėtina, kad pirminės metaforos yra universalios, o iš jų sudarytoms sudėtinėms metaforoms būdingesnis variantiškumas, nulemtas kultūrinės motyvacijos. Neatmesdamas tokios sampratos, Z. Kövecsesas detaliau apibėžia minėtų metaforų, jų motyvacijos tipų ir universalumo ar variantiškumo santykį. Jo knygoje *Metaphor in Culture: Universality and Variation* (2005: 4), kurią galima laikyti sistemingiausiu šios srities darbu, teikiami ir pagrindžiami šie teiginiai: 1) universali patirtis nebūtinai lemia universalias metaforas; 2) fizine patirtimi metaforizacijos procesuose gali būti remiamasi selektyviai; 3) metaforos nebūtinai remiasi fizine patirtimi – ją

užgožti ir metaforų pagrindu būti gali kultūriniai ir kognityviniai procesai; 4) pirminės metaforos nebūtinai yra universalios; 5) sudėtinės metaforos gali būti potencialiai ar iš dalies universalios.

Remdamasis įvairių kalbų duomenimis, Z. Kövecsesas (2005: 68–86) skiria šiuos tarpkultūrinio variantiškumo tipus: 1) iš esmės sutampančias konceptualiąsias metaforas (angl. *congruent metaphors*); 2) alternatyvias metaforas (angl. *alternative metaphors*); 3) nevienodos svarbos metaforas (angl. *preferential conceptualization*); 4) unikalias metaforas (angl. *unique metaphors*).

Iš esmės sutampančiomis vadinamos metaforos, kurios remiasi bendra schema, nors atskiri jos elementai gali skirtis – bendra schema užpildoma specifiniu turiniu priklausomai nuo kultūros. Pavyzdžiui, ne tik lietuvių, anglų, bet ir japonų, kinų kalboms būdinga jau aptarta pykstančio žmogaus kaip talpyklos metafora, tačiau jose ji realizuojama savaip – japonų kalboje pykčio vieta siejama su pilvu (*hara*), o kinų kalboje emocijos perteklius tapatinamas su dujų (ne karšto skysčio kaip lietuvių ar anglų kalbose) išsiveržimu iš talpyklos. Šiuo atveju metaforų panašumas ir skirtumas atitinka abstraktesnio ir konkretesnio lygmens metaforų opoziciją – sutampa bendra jos schema (abstraktesnio lygmens metafora), bet atskiri elementai realizuojami skirtingai (konkretesnio lygmens metaforos). Metaforų skirtumai gali apimti įvairius metaforos komponentus: tikslo ar ištakos sritį, perkeliamuosius požymius, metaforų išdavus ir kt. Pavyzdžiui, ir anglų, ir kinų kalboms, kaip ir daugeliui kitų kalbų, būdinga metafora POLITIKA YRA SPORTAS, tačiau konkrečios sporto šakos, reprezentuojančios sporto konceptą, atskirose kultūrose skiriasi – amerikiečių anglų kalboje dominuoja amerikietiškojo futbolo ar beisbolo metaforos, o kinų kalboje – stalo teniso, tinklinio. Specifinės išdavos pavyzdžiu galima laikyti zulu kalbos metaforiniais pasakymais realizuojamą pykčio kaip ugnies metaforos išdavą, pagal kurią žmogaus pyktis gali būti užgesinamas apipylus jį vandeniu (kitose kalbose, pvz., anglų, šis metaforos elementas neaktualizuojamas).

Alternatyvios metaforos gali apimti įvairius metaforizacijos skirtumų tipus. Pavyzdžiui, tam tikra tikslo sritis gali būti konceptualizuojama per nevienodą ištakos sričių skaičių skirtingose kalbose, t. y. vienoje kalboje tam pačiam abstraktui metaforizuoti pasitelkiama daugiau ar mažiau ištakos sričių nei kitoje. Pavyzdžiui, ir anglų, ir kinų kalbose laimė metaforizuojama per konceptus AUKŠTAI, ŠVIESA ir SKYSTIS TALPYKLOJE, tačiau kinų kalboje realizuojama ir anglų kalbai nebūdinga metafora LAIMĖ YRA GĖLĖS ŠIRDYJE, atspindinti uždaresnį kinų charakterį.

Kitokį tikslo ir ištakos sričių, sudarančių metaforas skirtingose kalbose, santykį atspindi ištakos srities apimties skirtumai. Šiuo atveju kalbama apie ištakos srities produktyvumą – kiek įvairių tikslo sričių ja remiantis metaforizuojama. Pavyzdžiui, daugelyje kalbų produktyvios

pastato metaforos apimtis tunisiečių arabų kalboje siauresnė – čia neįprasta pastato požymius priskirti santykių sferai. Tokio pobūdžio metaforizacijos skirtumus atskleidžia metaforų tyrimai, kurių objektas – tam tikra ištakos sritis (tokia yra ir šiame darbe aprašoma temperatūros metaforų, realizuojamų lietuvių ir anglų kalbose, analizė).

Trečiasis metaforų variantiškumo tipas apima atvejus, kai tam tikros metaforos realizuojamos abiejose kalbose, tačiau jų svarba tų kalbų pasaulėvaizdžiuose yra nevienoda – pirmenybė teikiama skirtingoms metaforoms, t. y. labiau vartojamos vienos metaforos, nors egzistuoja ir kitos. Pavyzdžiui, vengrų ir amerikiečių kultūrose gyvenimo metaforos yra panašios, tačiau amerikiečiai teikia pirmenybę gyvenimo kaip brangaus turto ar žaidimo metaforai, o vengrai – gyvenimui kaip kovai ir kompromisui.

Paskutinis tarpkultūrinių skirtumų tipas žymi didžiausią variantiškumo laipsnį – unikalias metaforas. Jų siejamos ištakos ir tikslo sritys yra unikalios, t. y. būdingos tik tam tikrai kultūrai. Z. Kövecsesas (2005) pažymi, kad tai gana retas atvejis, ir kaip pavyzdį mini XIX a. pirmai pusei būdingą vergų bėgimo iš JAV pietų į šiaurę metaforizaciją per slapto požeminio traukinio įvaizdį.

Z. Kövecsesas (2005: 231–258) pateikia ir išsamią metaforų variantiškumo priešasčių analizę, skirdamas dvi pagrindines jų grupes: 1) skirtingą patirtį (angl. *differential experience*) ir 2) skirtingus kognityvinius polinkius ir stilius (angl. *differential cognitive preferences and styles*). Pirmoji priešasčių grupė apima įvairią patirtį, nulemtą kalbančiųjų konteksto – kultūrinio, socialinio, istorinio, fizinio (gamtinių sąlygų, kraštovaizdžio) ir pan. Svarbiausi šių sferų reiškiniai ir tampa ištakos sritimis, pasitelkiamomis kitiems reiškiniams ar jų savybėms konceptualizuoti. Pavyzdžiui, minėtoji gyvenimo kaip kovos metafora dominuoja daug kariavusios vengrų tautos pasaulėvaizdyje, ligos metaforos dažniau realizuojamos šaltuoju metų laiku (tuo metu dažnesnės įvairios peršalimo ligos) ir pan. Kita grupė priešasčių, dėl kurių ir fizine patirtimi motyvuotos metaforos gali skirtis, apibendrina keletą konceptualizacijos aspektų, kuriuos Z. Kövecsesas įvardija kaip kognityvinius polinkius ar stilius. Jie lemia, kokie patirties aspektai (iš daugelio galimų) pasirenkami ir aktualizuojami metaforizacijoje. Todėl universali fizinė patirtis suteikia potencialų pagrindą konceptualiosioms metaforoms, bet jo realizacija gali būti selektyvi. Taip pat galimi metaforos ir metonimijos santykio skirtumai, o kai kurios kalbos apskritai labiau linkusios į metaforizaciją negu kitos. Tokia yra prancūzų kalba – pvz., technikos srityje joje daug dažnesni metaforiniai terminai nei tiesioginiai pavadinimai pagal funkciją, būdingesni lietuvių ir rusų kalboms (Gudavičius 2007: 179–180).

Variantiškumo aspektu verta atskirai aptarti metaforų raiškos lygmenį. Kadangi kognityvinėje metaforos sampratoje labiau išryškintas konceptualusis metaforos pobūdis, gretinamuosiuose tyrimuose taip pat dominuoja konceptualiųjų metaforų analizė. Abiejų

lygmenų – turinio ir raiškos – analizė ir gretinimas iki šiol neturi nusistovėjusios tradicijos. Reikšmingiausia šioje srityje – A. Barcelonos (2001) siūloma metodika, apimanti tiek konceptualiųjų, tiek leksinį-gramatinių, t. y. metaforų raiškos, lygmenis.

Konceptualiųjų metaforų lygmenyje: 1) žiūrima, ar konceptualioji metafora būdinga abiem kalboms, o taip yra tuomet, kai „ir vienoje, ir kitoje kalboje metaforiškai siejamos maždaug tos pačios ištakos ir tikslo sritys“²² (Barcelona 2001: 129) (tai atitinka anksčiau aptartą sutampančių metaforų sampratą pagal Z. Kövecsesą); 2) jei kalbose realizuojama ta pati konceptualioji metafora, lyginamas jos išplėtojimo laipsnis (angl. *grade of conceptual elaboration*), t. y. žiūrima atskirų metaforos komponentų (perkeliamųjų požymių, išdavų ir pan.) realizacijos ypatumų. Pavyzdžiui, metafora PYKTIS YRA KARŠTAS SKYSTIS TALPYKLOJE būdinga ir anglų, ir ispanų kalboms, tačiau vienas jos elementų – PYKČIO IŠRAIŠKA YRA SPROGIMAS – yra daug labiau išplėtotas anglų kalboje (sprogimas siejamas ir su vulkano išsiveržimu, ir su sprogstamosiomis medžiagomis, elektra ir pan.), o ispanų kalboje yra tik keli šį aspektą realizuojantys pasakymai. Ispanų kalbos metaforose taip pat neaktualizuojamas karšto skysčio, metaforizuojančio pyktį, požymis – garavimas (plg. *got all steamed up, to let off steam*).

Kalbos lygmenyje bendrų konceptualiųjų metaforų raiškai gretinti siūlomi šie kriterijai (jais remiasi ir Z. Kövecsesas 2005): 1) kalbinės metaforų raiškos įvairovė (angl. *degree of linguistic elaboration / exploitation*) – metaforinių pasakymų, realizuojančių metaforą, skaičius; Z. Kövecsesas (1986:14) jį vadina leksiniu metaforos produktyvumu; 2) metaforinių pasakymų tipai (angl. *kinds of linguistic expressions*) – juos lemia įvairūs gramatiniai požymiai, skirtinga metaforinių pasakymų apimtis ir struktūra (žodis – žodžių junginys ir pan.); 3) konvencionalumo laipsnis (angl. *degree of conventionalization*) – metaforinių pasakymų įprastumo, įsitvirtinimo kalbos sistemoje laipsnis (plačiau apie metaforų tipus, skiriamus pagal konvencionalumą, žr. 1.1.2); 4) konkretumo laipsnis (angl. *degree of specificity*) – metaforinius pasakymus sudarančių leksinių vienetų abstraktumo / konkretumo skirtumai, atspindintys hierarchinius daiktų ar reiškinių ryšius (plg. *dollar – money, dienos – laikas*); 5) metaforos apimtis (angl. *scope of metaphor*) – metaforizuojamų tikslo sričių skaičius. Šis terminas, kaip minėta anksčiau, taikomas ir konceptualesioms metaforoms (Kövecses 2005: 154), o kalbos lygmenyje juo vadinama metaforinių pasakymų vartosena įvairiose tikslo srityse (ją rodo leksemų junglumo apimtis); 6) metaforiškumo suvokimo laipsnis (angl. *degree of metaphorical transparency*) – šį kriterijų A. Barcelona (2001) aiškina kaip metaforinio pasakymo ryšio su pagrindine jo reikšme suvokimo laipsnį (ar pasakymas vartojamas tik metaforiškai (pvz.,

---

²² Citata originalo kalba: „The same metaphor may be said to exist in both languages if approximately the same conceptual source and the target can be metaphorically associated in the two languages“ (Barcelona 2001: 29).

istorinės metaforos), ar ir ištakos srityje – šiuo atveju metaforiškumas, kaip metaforinės ir pagrindinės reikšmių kontrastas, suvokiamas labiau).

Apibendrinant išvardytus kriterijus, matyti, kad dalis jų siejasi su anksčiau aptartais metaforų tipais, pvz., konvencionalumo ir metaforiškumo suvokimo laipsnis, o kiti, pvz., metaforinių pasakymų tipai, jų konkretumo / abstraktumo laipsnis ar metaforų apimtis, susijusi su junglumo ypatumais, labiau nulemti kalbų dėsningumą. Detaliau jų specifika ir galimi skirtumų tipai aptariami ir iliustruojami pavyzdžiais kitame poskyryje, kuriame trumpai pristatomas metaforinės kalbos vertimo klausimas – kalbinės-kultūrinės metaforų specifikos nulemti metaforinių pasakymų skirtumai ir jų perteikimo kita kalba galimybės.

1.3.2. Metafora vertimo aspektu

Metaforą vertimo aspektu nagrinėjančioje literatūroje paprastai keliami du tarpusavyje susiję klausimai: metaforos išverčiamumas ir metaforinės kalbos vertimo būdai ar strategijos (angl. *translation techniques / procedures / strategies*) (Samaniego Fernández 2013; Schäeffner 2004; Al-Hasnawi 2007; Taheri-Ardali et al. 2013; Mandelblit 1995 ir kt.), arba analizuojamas metaforų vertimas konkrečiuose tekstuose (Deignan et al. 1997; Marcinkevičienė 2006; Vaičenonienė 2009; Volungevičienė 2010; Vaivadaitė-Kaidi 2011, 2014). Pirmuoju klausimu būta įvairių nuomonių – jas E. Samaniego Fernández (2013) apibendrina skirdama tris pagrindines pozicijas: 1) metaforos yra neišverčiamos; 2) metaforos yra išverčiamos taip pat kaip ir kiti kalbos reiškiniai; 3) metaforos išverčiamos, tačiau jų vertimas kelia problemų dėl įvairių neatitikimų.

Ši nuomonių įvairovė, galima manyti, susijusi su pačios metaforos bei jos funkcijos sampratos kaita ar atskirais metaforos tipais, pvz., konvencionaliomis ir originaliomis, inovatyviomis metaforomis. Atsižvelgiant į metaforų raiškos kalboje įvairovę, apie išverčiamumą kalbama ir kaip apie tam tikrą kontinuumą (angl. *gradient of translatability*), t. y. skirtingą vertimo sudėtingumo lygį, kuris priklauso nuo metaforų konvencionalumo ar leksikalizacijos laipsnio: lengviausiai verčiamos konvencionalios, kalbos sistemos dalimi tapusios metaforos, o sunkiau vertimo tekste perteikti naujas, originalias, autorines metaforas (Samaniego Fernández 2013: 267–268).

Aptardama metaforų vertimo klausimą, E. Samaniego Fernández pabrėžia, kad metaforai vertimo teorijoje skirta per mažai dėmesio, o bandymai apibrėžti jos vertimo būdus labiau remiasi išankstinėmis teorinėmis prielaidomis ir pavieniais pavyzdžiais nei realių vertimo atvejų analize. Pavyzdžiui, M. Larsonas (1998) skiria tokius metaforų vertimo būdus: 1) metafora išlaikoma vertimo tekste (jei ji natūraliai skamba ir yra tinkamai suprantama toje kalboje); 2) metafora verčiama kaip palyginimas, pvz., vietoje pažodinio kurios nors kalbos vertimo į anglų

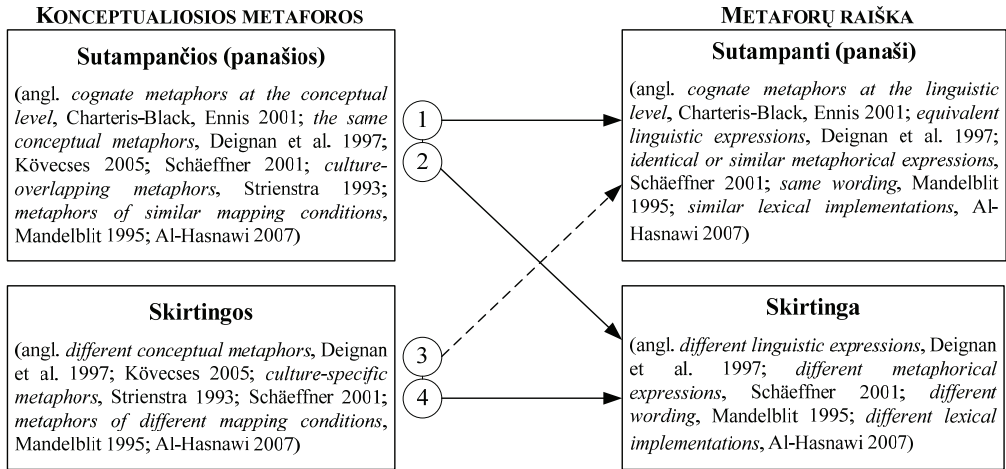
kalbą *the road is a snake* galimi posakiai su palyginimu *the road is like a snake, the road is as crooked as a snake*; 3) metafora keičiama kita tos pačios reikšmės metafora, pvz., *parliament was on fire last night* vietoje pažodinio vertimo *there was a storm in the national parliament last night*; 4) metafora išlaikoma ir paaiškinama jos reikšmė, pvz., *The tongue is a fire. A fire destroys things and what we say can ruin people*; 5) metaforos reikšmė perteikiama neišlaikant metaforiškumo, plg.: *He is a pig – He is a messy person*. Čia, kaip matyti iš pavyzdžių, remiamasi metaforos – paslėpto palyginimo – samprata ir pabrėžiama, kad svarbu apčiuopti ir tinkamai vertime perteikti lyginimo pagrindą, t. y. tam tikrą panašumą (angl. *the point of similarity*).

Kognityvinės lingvistikos idėjų kontekste radosi ir konceptualią metaforos sampratą grįstų vertimo modelių (Mandelblit 1995; Al-Hasnawi 2007; Taheri-Ardali et al. 2013). Pirmoji kognityvinio vertimo hipotezė (angl. *the Cognitive Translation Hypothesis*) iškėlė N. Mandelblit (1995), perkeldama metaforos išverčiamumo klausimą iš paviršinio kalbos lygmens į kognityvinį (konceptualiųjų struktūrų). Teigiama, kad metaforų vertimą apsunkina ne tik kalbų skirtumai, bet pirmiausia metaforinių modelių kaip konceptualiųjų struktūrų, būdingų atskiroms kultūroms, specifika – kuo daugiau neatitikimų tarp jų originalo ir vertimo kalbose-kultūrose esama, t. y. kuo labiau skiriasi metaforinės kalbų sistemos konceptualiuoju lygiu, tuo sunkiau rasti atitikmenis verčiant. Atsižvelgiant į tokią metaforos ir jos vertimo sampratą, t. y. ne tik kalbinio, bet ir kognityvinio ekvivalentiškumo (angl. *cognitive equivalence*) sieki, siūlomas kognityvinis metaforų vertimo modelis (Maalej 2008; Al-Hasnawi 2007; Taheri-Ardali et al. 2013). Jo esmę nusako trys žingsniai, kuriuos Z. Maalejus (2008: 65) įvardija pasitelkęs pakavimo metaforą: 1) originalo kalbos teksto metaforų, t. y. metaforinių pasakymų, išpakavimas ir juos motyvuojančių konceptualiųjų metaforų nustatymas; 2) kalbų palyginimas nustatant konceptualiųjų metaforų ir jų raiškos panašumus ir skirtumus; 3) konceptualiųjų metaforų ir metaforinių pasakymų įpakavimas, atsižvelgiant į vertimo kalbai būdingus metaforizacijos ir jos raiškos ypatumus.

Antrajam etapui, kaip matyti iš modelio aprašymo, būtinas originalo ir vertimo kalbų metaforų, jų bendrumo ir specifikos pažinimas. Atsižvelgiant į du metaforos funkcionavimo lygmenis – turinio (konceptualiųjų metaforų) ir raiškos (metaforinių pasakymų), metaforų sutaptys ir skirtumai skirtingose kalbose taip pat nustatomi abiem lygmenimis. Apibendrinus jų įvardijimus, siūlomas atskirų autorių, tyrinėjusių metaforas tiek gretinamuoju, tiek vertimo aspektu, 3 paveiksle pateikiami keturi pagrindiniai skirtingų kalbų metaforų sutapčių ir skirtumų bei jų sąsajų tipai (numeracija atspindi mažėjančią panašumo laipsnį):

1) gretinamose kalbose (arba originalo ir vertimo kalbose) sutampa ir konceptualiosios metaforos, ir jų raiška (tokia pat raiška laikytini metaforiniai pasakymai, kuriuos kitoje kalboje

atitinka pažodinis jų vertimas), plg.: *a wave of anger – pykčio banga* (JAUSMAI YRA SKYSTIS);

3 pav. Metaforų gretinimas: sutapčių ir skirtumų tipai

2) tos pačios konceptualiosios metaforos realizuojamos skirtingais metaforiniais pasakymais (be kalbų dėsningumų, juos gali lemti ir anksčiau aptarti konceptualiųjų metaforų ar atskirų jų elementų realizacijos ypatumai), pvz., daugelyje kalbų realizuojama metafora IDĖJOS YRA MAISTAS, tačiau lietuvių kalboje apie nelabai apgalvotas idėjas, planus, ne iki galo parengtus projektus sakoma, kad jie yra žali (*Konstitucijos projektas yra neparengtas, žalias*), anglų kalboje – pusiau iškepę (*half-baked ideas*), o lenkų kalboje – neprinokę (*niedojrzale*) (Deignan et al. 1997: 354);

3) panašiomis raiškos priemonėmis reiškiamos skirtingos konceptualiosios metaforos (tokie atvejai reti, dėl to pažymėti punktyrine linija). Kaip pavyzdys čia minimas angliško veiksmazodžio *grill*, pavartoto metaforine reikšme „kvosti, tardyti“, vertimas į lenkų kalbą žodžiu *maglowac* (kvotimas perteikiamas metaforiškai kaip klausiančiųjų išgrėžimas), bet jo atitikmuo anglų kalboje – veiksmazodis *mangle* – įprastai vartojamas kita metaforine reikšme – „iškraipyti, išdaryti žodžius ar pan.“ (ten pat);

4) kalboms būdingos skirtingos konceptualiosios metaforos, skiriasi ir jų raiška, pvz., lietuvių kalboje kartais realizuojama konceptualioji metafora PYKTIS YRA ŠALTIS (*ir didžiausias pikčiurna kartais atsileidžia*), ypač konceptualizuojant pykčio pabaigą ar mažesnę intensyvumą (Marcinkevičienė 1993: 55), anglų kalbai nebūdinga, tad verčiant čia galima pasitelkti kitokią metaforą, pvz., PYKTIS YRA KARŠTAS SKYSTIS TALPYKLOJE (*everyone simmered down*).

Dėl galimos specifikos (tiek konceptualiųjų metaforų, tiek jų raiškos lygmenyse) pažodinis metaforinių pasakymų vertimas iš vienos kalbos į kitą galimas ne visais atvejais. Apžvelgus metaforų vertimo specifikai skirtus darbus, galima skirti du bendriausius metaforinių pasakymų vertimo būdus: 1) metaforinį – išlaikoma ta pati konceptualioji metafora arba pasirenkamas kitą metaforą realizuojantis pasakymas (angl. *remetaphorisation*); 2) nemetaforinį – metaforinių pasakymų reikšmė perteikiama nemetaforiniu pasakymu vertimo kalboje (angl. *demetaphorisation*), plg.: *sunkiausias mėnuo – der schlimmste Monat* „blogiausias mėnuo“, *turiu degančių darbų – ich habe dringende Arbeit* „turiu skubaus darbo“ (Volungevičienė 2010: 25).

Net kai originalo ir vertimo kalboms būdingos tos pačios konceptualiosios metaforos, konkretūs metaforiniai pasakymai, kaip jau minėta, dažnai skiriasi. Tuomet, atsižvelgiant į skirtumų pobūdį, atliekami būtini pakeitimai, vertimo teorijoje vadinami transformacijomis. Jie gali būti: 1) gramatiniai, pvz., kalbos dalies arba žodžių klasės keitimas (angl. *change of word class / class shift*), apimties ir struktūros keitimas (angl. *unit / structure shifts*), plg. *tvirtu balsu pareiškė – sagte entschlossen* „tvirtai pareiškė“, *gilus miegas – Tiefschlaf* (dūrinys) (Volungevičienė 2010: 26); 2) leksiniai-semantiniai, kai atskiri metaforinių pasakymų dėmenys vienoje ir kitoje kalboje nėra žodyniniai vienas kito atitikmenys, t. y. „atskirai be konteksto paimiti, jie turi kitokią denotacinę reikšmę“ (Pažūsis 2014: 487), plg. *the thought that defeated him – pribloškė jį mintis; his train of thought stopped abruptly – staiga jo minčių grandinė nutrūko* (Marcinkevičienė 2006).

Minimi ir dar keli atvejai, susiję su metaforinių pasakymų vertimu. Metafora gali būti iš viso neverčiama, t. y. praleidžiama (angl. *metaphor into nothing, deletion*), plg. *sveikas protas – Verstand* „protas“ (Volungevičienė 2010: 26), arba metaforinis pasakymas vertimo tekste atsiranda kaip nemetaforinio pasakymo originalo tekste atitiktumu (angl. *non-metaphor into metaphor, metaphorisation*), pvz., *maidingiausios šukuosenos – the coolest haircuts*.

Kalbant apie atskirų kalbų metaforų panašumus ir skirtumus, t. y. metaforų universalumą ir kultūrinę specifiką, bei su tuo susijusius metaforų vertimo ypatumus, svarbu paminėti kalbų (ir kultūrų) sąveikos poveikį. Šių dienų kontekste jis labiausiai siejamas su pasaulio globalizacija, kuri, kaip pastebi įvairių šalių metaforų tyrėjai (Gudavičius 2014; Samaniego Fernández et al. 2005), tampa reikšmingu metaforų universalizacijos veiksniu: „vis stiprėjančios globalizacijos tendencijos šiuolaikiniame pasaulyje gludina tautų skirtumus, suartina požiūrį į pasaulį; tai viena vertus, atsispindi metaforinio mąstymo strategijose, o, kita vertus, atsirandantys kalboje atitinkami pasakymai tokią universalizaciją stiprina“ (Gudavičius 2014: 23). Tokių metaforinių pasakymų, paplitusių daugelyje kalbų, pavyzdžiai yra įvairūs politikos ar ekonomikos terminai, pvz., *santykių perkrovimas, perkrova, skėtinė partija, informacijos*

nutekinimas, politinis pokeris (ten pat). Pabrėžiama, kad universalizacija šiuo atveju reiškia ne tik metaforinių pasakymų skolinimąsi, bet ir juos motyvuojančių konceptualiųjų metaforų kaip tam tikrų mąstymo modelių, pasaulio matymo būdų perėmimą. Tyčia ar netyčia perimant svetimos kalbos raiškos modelius, pažodiniai vertimo atitikmenys tampa kalbos, o per ją ir konceptualiosios sistemos dalimi, tad, prisimindami garsiąją G. Lakoffo ir M. Johnsono knygos antraštę, „gyvename ne tik metaforomis, bet ir jų vertimais“²³ (Samaniego Fernández et al. 2005: 65).

Apibendrinant gretinamąjį metaforos tyrimo aspektą ir ankstesniuose skyriuose aptartus klausimus, skirtini šie esminiai teiginiai, sudarantys teorinį ir metodologinį toliau pristatomo temperatūros metaforų ir jų raiškos lietuvių ir anglų kalbose tyrimo pagrindą:

1. Metafora yra ne tik kalbos reiškinys, bet ir mąstymo strategija, pažinimo būdas, kuriuo abstraktūs, tiesiogiai nepažinūs dalykai suvokiami per konkretesnius, labiau pažįstamus, tiesiogiai juntamus. Nors kritikuojama už per mažą dėmesį metaforų kalbinei raiškai, tokia konceptualiosios metaforos samprata, atspindinti kognityvinės lingvistikos skelbiamą įkūnijimo principą, dominuoja šiuolaikiniuose metaforų tyrimuose.

2. Pagrindiniu metaforiškumo kriterijumi nustatant metaforinius pasakymus laikomas metaforos esmę nusakantis dviejų sričių ryšys, netiesioginis jų sugretinimas, kurį kalbos lygmenyje atspindi junglumo skirtumai. Apibendrinus vartosenoje realizuojamus metaforinius pasakymus, nustatomos konceptualiosios metaforos, t. y. identifikuojamos metaforiniu ryšiu siejamos ištakos ir tikslo sritys. Dėl metaforų ir jų raiškos įvairovės bei atskirų metaforos elementų tarpusavio ryšių abiejuose etapuose neišvengiamas tam tikras subjektyvumo laipsnis.

3. Metaforų motyvacijos pagrindą sudaro fizinė ir kultūrinė žmogaus patirtis. Nors specifinių bruožų dažniau turi kultūriškai motyvuotos metaforos, ir bendražmogiška fizinė patirtimi paremtoms metaforoms universalumas būdingas tik iš dalies. Dėl savito kalbų pasaulėvaizdžio ir kalbos dėsningumų galimi atskirų metaforų ar jų komponentų (pvz., perkeliamųjų požymių) realizacijos ypatumai, kalbinės metaforų raiškos skirtumai. Net tas pačias konceptualiąsias metaforas realizuojantys atskirų kalbų metaforiniai pasakymai skiriasi savo įvairove, struktūra ir kitais gramatiniais ar leksiniais-semantiniais požymiais, konvencionalumo laipsniu ir pan. Šie ypatumai svarbūs vertimo, užsienio kalbų mokymo(si) srityse – kitos kalbos konceptualiųjų metaforų ir jų raiškos būdų pažinimas leidžia suvokti ir vartoti metaforas taip, kaip jas įprastai vartoja gimtakalbiai, tad išvengiama neaiškių, klaidingų ar tiesiog neįprastų metaforinės kalbos atvejų, o verčiant ekvivalentiškumas pasiekiamas ne tik kalbos, bet ir kognityviniu, kultūriniu lygiu.

---

²³ Citata originalo kalba: „<...> we do not only live by metaphors: we live by translations too“ (Samaniego Fernández et al. 2005). Aliuzija į G. Lakoffo ir M. Johnsono *Metaphors We Live By* (1980).

2. TEMPERATŪROS YPATYBĖS IR JŲ RAIŠKA KALBOJE

Siekiant geriau pažinti analizuojamų metaforų ištakos sritį – temperatūrą, šioje disertacijos dalyje trumpai aptariama jos specifika, svarba žmogui ir raiška kalboje, t. y. įvairių objektų temperatūros ir jų terminų savybių sukeliama temperatūros pojūčio ypatumai, funkcijos ir tipai bei juos įvardijanti leksika lietuvių ir anglų kalbose – potenciali tyrimo objektu pasirinktų metaforų raiška (angl. *candidate / possible metaphors*, Berber Sardinha 2012). Daugiausia dėmesio skiriama temperatūros ypatybes įvardijantiems būdvardžiams – jų junglumo analizės pagrindu atliktas pradinis temperatūros metaforų tyrimo etapas (remiantis tekstynų DLKT ir BNC duomenimis). Būdvardžių kolokatų analizė atskleidžia temperatūros būdvardžiais apibūdinamų daiktavardžių įvairovę ir patvirtina temperatūros kaip metaforų ištakos srities produktyvumą – metaforiškumas išryškėja būdvardžių junginiuose su abstraktų (emocijų, žmogaus savybių, bendravimo formų ir pan.) ir kitais jutimais pažįstamų reiškinių (spalvų, garsų, skonio) pavadinimais. Apžvelgus bendrąsias metaforizacijos tendencijas ir pastebėtus skirtumus gretinamose kalbose, detaliau aptariamos temperatūros būdvardžių prototipinės reikšmės ir žymimų ypatybių vertinimas – jo perkėlimas į abstrakčias sritis sudaro daugelio temperatūros metaforų pagrindą.

2.1. Temperatūra ir temperatūros pojūtis

Apibrėždami temperatūrą kaip fizikinį dydį, ja vadiname kinetinės energijos matą, nusakantį šilumos kiekį. Didesnį šios energijos kiekį įprastai vadiname aukštesne temperatūra, sakydami, kad šiltesni ar karštesni objektai yra aukštesnės temperatūros, o žema temperatūra atitinkamai reiškia mažą šilumos kiekį – tokias medžiagas ar objektus vadiname šaltais. Tarp šiltų ir šaltų medžiagų nuolatos vyksta šilumos mainai – energijos perdavimas iš aukštesnės temperatūros medžiagų į tas, kurių temperatūra žemesnė. Šio proceso intensyvumą lemia šilumos laidis – medžiagų savybė praleisti šilumą, nulemta jų vidinės sandaros, pvz., geri šilumos laidininkai yra metalai. Medžiagos skiriasi ir joms būdinga šilumine talpa – savybe kaupti šilumą, pvz., didelė šiluminė talpa būdinga akmeniui, todėl jis naudojamas pirtyse šilumai palaikyti ir garui išgauti.

Tiriant temperatūros raišką kalboje, už objektyvias termines savybes, kuriomis pasižymi mus supančios medžiagos, svarbiau tai, kaip jų poveikį junta bei suvokia žmogus ir kokių objektų temperatūra jam yra reikšminga. Šiuo atveju temperatūra suprantama kaip žmogaus juntamas šilumos ar šalčio pojūtis, apibendrintai vadinamas temperatūros pojūčiu (angl. *the sense of temperature / thermal sense*), – jį lemia tiek fiziologiniai ir psichologiniai jutimo aspektai, tiek ir patys objektai, kurių temperatūra vertinama, jų savybės ir paskirtis žmogaus gyvenime.

Temperatūrą, kaip ir kitas fizines mus supančio pasaulio ypatybes – spalvas, garsus, formas, kvapus ir kt., pažįstame jutimo organais, dar vadinamais receptoriais. Per juos žmogaus juntamoji (sensorinė) sistema priima informaciją apie aplinką ir organizmo viduje vykstančius procesus (Kévelaitis et al. 2006: 48). Pagal dirgiklių pobūdį skiriami regos, klausos, skonio, uoslės ir lytėjimo receptoriai (atitinkamai vadinami ir jutimai bei pojūčiai). Lytėjimas – viena pagrindinių jutimų rūšių. Tai gebėjimas justis ir suvokti mechaninius ir terminius dirgiklius, kuris padeda mums orientuotis erdvėje, nustatyti aplinkos objektų dydį, paviršiaus savybes, temperatūrą, padėtį erdvėje ir kt. Temperatūros, arba terminis, pojūtis yra vienas iš pačių svarbiausių, bazinių žmogaus pojūčių, įeinančių į lytėjimo pojūčių grupę. Nuolatos jaučiame tam tikrą temperatūrą (savo kūno, oro, valgomo maisto, liečiamų daiktų), net jei apie tai negalvojame, nes tai savaime suprantama, natūralu.

Jutimo psichologijoje temperatūros pojūtis apibrėžiamas kaip odos jautrumas šalčiui ir šilumai – du svarbiausi jautrumo temperatūrai tipai. Jie apima temperatūros skirtumo savo kūne ir aplinkoje jutimus ir yra gyvybiškai svarbūs mūsų organizmui ir jo funkcionavimui (Kaffemanas 2002: 52, 61–63). Pastovios kūno temperatūros (apie 36,6 °C) palaikymas būtinas gerai žmogaus savijautai – esant žemesnei ar aukštesnei temperatūrai atsiranda sveikatos sutrikimų, o temperatūrai smarkiai pakitus gresia pavojus žmogaus gyvybei. Normalų organizmo funkcionavimą užtikrina termoreguliacija – svarbiausia temperatūros pojūčio funkcija, kai, reaguojant į aplinkos temperatūros pokyčius, palaikoma pastovi kūno temperatūra.

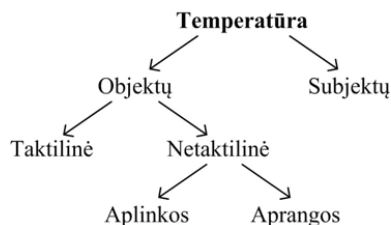
Temperatūros pokyčius lemia ne tik įvairūs fiziniai veiksniai, pvz., oro sąlygos, ligos, fizinė veikla, bet ir psichologiniai, susiję su žmogaus emocine būkle, ilgalaikiais ar trumpalaikiais išgyvenimais (šis aspektas siejasi su temperatūros metaforų, dažnų emocijos sferoje, motyvacija). Specialiu terminu – *psichogeninė temperatūra* (angl. *psychogenic fever*) – vadinamas reiškinys, kai kūno temperatūra pakyla dėl patiriamo streso (angl. *stress-induced hyperthermia*). Jo esama dviejų tipų: 1) staigus ir žymus temperatūros pakilimas, sukeltas stresinių situacijų (egzaminų, svarbaus susitikimo ir pan.) ar intensyvių emocijų (nerimo, pykčio, kartais džiaugsmo). Pavyzdžiui, operacijos dieną paciento temperatūra pakyla, o sužinojus, kad operacija atidedama, sugrįžta į normalią būklę; 2) nežymus ilgalaikis aukštesnės nei normali temperatūros laikymasis dėl ilgai trunkančios įtampos, kurią, pvz., sukelia sunkus, atsakingas darbas, rūpesčiai šeimoje ir pan. (Oka T., Oka K. 2007).

Temperatūra žmogui svarbi ir dėl pažintinės funkcijos, kuri siejasi su anksčiau minėtu apsauginiu jos vaidmeniu (Ho, Jones 2006). Žinodami aplinkos temperatūrą, renkamės tinkamą aprangą, saugomės nuo peršalimo, perkaitimo ar atskirų kūno dalių pažeidimų, pvz., galūnių nušalimo, siekdami išvengti pavojaus, pvz., nudegimo geriant karštus gėrimus, galime prieš tai įvertinti jų temperatūrą liesdami. Be to, pagal liečiamų daiktų sukeltą temperatūros pojūtį

galime juos atpažinti, atskirti skirtingų medžiagų gaminius, pvz., medinį daiktą nuo metalinio ir pan. Dėl įvairių veiksnių, susijusių su liečiamų medžiagų savybėmis ir paties žmogaus temperatūra, toks temperatūros vertinimas dažnai skiriasi nuo objektyvios mus supančių daiktų temperatūros – tokie skirtumai jutimų psichologijoje vadinami temperatūros iliuzijomis (angl. *temperature illusions*). Pavyzdžiui, mums atrodo, kad metalas yra šaltesnis už medį ar plastiką, net jei jie yra tos pačios temperatūros, t. y. būdami tame pačiame kambaryje. Tokį šaltumo pojūtį lemia didesnis metalo šilumos laidumas – į jį iš mūsų kūno patenka didesnis šilumos kiekis, todėl netenkame daugiau šilumos ir jaučiame stipresnį šalčio pojūtį. Jis mažesnis, kai liečiame tos pačios temperatūros medį ar plastiką – tai ne taip šilumai laidžios medžiagos, dėl to mums atrodo šiltesnės (Ho, Jones 2006).

Žmogaus patiriamam temperatūros pojūčiui, kaip ir kitiems pojūčiams, subjektyvumas būdingas ir dėl to, kad, nors pojūtį sukelia objektyvios išorinio pasaulio daiktų ir reiškinių ypatybės, jį jaučia individualus žmogus. Todėl pojūtis priklauso ir nuo kiekvieno žmogaus jutimo organų ypatumų, gebėjimo prisitaikyti prie aplinkos ir pan. Dėl to jis yra tiek objektyvus, tiek ir subjektyvus – atspindintis tikrovę, bet nebūtinai su ja sutampantis (Tekorienė 1990). Būtent tokį temperatūros pojūtį įvardijame apibūdindami mus supančią aplinką ar savo pačių būseną, t. y. vadindami įvairias medžiagas, daiktus šiltais ar šaltais, sakydami, kad mums šalta, per karšta ir pan.

Priklausomai nuo jutimo pobūdžio, skiriami keli temperatūros tipai, kuriuos įvardijame kalboje (žr. 4 pav.): 1) objektų temperatūra, kurią galima skaidyti į taktilinę, t. y. liečiamų objektų, temperatūrą (angl. *tactile temperature* / “*touch temperature*”), ir netaktilinę temperatūrą (angl. *non-tactile temperature*), kuri jaučiama visu kūnu, neliečiant atskirų objektų; 2) subjektų temperatūra (angl. *experiencer-based temperature* / “*personal-feeling temperature*”), t. y. asmens juntamas savo kūno temperatūros pojūtis.

4 pav. Temperatūros tipai, įvardijami kalboje

Taktilinę temperatūrą jaučiame atskiromis kūno dalimis liesdami įvairius objektus: eidami kojomis jaučiame grindų temperatūrą, rankomis – paimto virduolio, burna – valgomo maisto ir pan. Netaktilinę temperatūrą, susijusi su viso kūno pojūčiu, reiškia tam tikrų aplinkybių įvertinimą. Skiriamos dvi jos atmainos: aplinkos temperatūra (angl. *ambient*

temperature / atmospheric temperature), nusakanti oro temperatūrą, pagal kurią apibūdinamas ir klimatas, vietos, laikotarpiai (*šalta naktis, hot desert*), bei vadinamoji aprangos temperatūra (angl. *clothing temperature*), įvardijanti drabužių ir panašių daiktų (patalynės, avalynės) savybę palaikyti šilumą (*šiltas megztinis, warm blanket*). Subjekto temperatūra yra jo subjektyvi būseną, susijusi su kūno temperatūros pojūčiu, kurį gali veikti tiek vidiniai, tiek išoriniai veiksniai, pvz.: sveikatos būklė, patiriamos emocijos, patalpų temperatūra ir pan. (*man šalta, I am cold*). Kalboje šiuos pojūčius įvardijame temperatūros būdvardžiais ir jų vediniais – sakome *karšta arbata, vidutinio karštumo orkaitė, oras atšalo, cold meat, warmth of the fire, allow the cake to cool* ir pan. Kai kuriose kalbose, pvz., rusų ir japonų, skirtingų tipų temperatūra įvardijama atskirais būdvardžiais – *šaltą* japonų kalbose atitinka būdvardžiai *tsumetai* (taktilinė temperatūra) ir *samui* (visu kūnu jaučiama aplinkos temperatūra), o *karštą* priklausomai nuo temperatūros tipo rusų kalboje reiškia būdvardžiai *горячий* ir *жаркий*, plg. *горячий чай – жаркий день* (Koptjevskaja-Tamm 2007; Shindo 1998; Plank 2003).

Išvardytus temperatūros tipus pavadinanti leksika lietuvių ir anglų kalbose pristatoma tolesniuose skyriuose (2.2 ir 2.3), daugiausia dėmesio skiriant būdvardžiams – jie yra pagrindiniai temperatūros ypatybių reiškėjai ir sudaro temperatūros leksikos branduolį. Šių būdvardžių semantikos ypatumai, susiję su vėliau pateikiama temperatūros metaforų analize, aptariami remiantis ankstesniais būdvardžių semantikos tyrimais (pvz., Tekorienė 1990; Shindo 1998) ir analizuojamų būdvardžių vartoseną gretinamų kalbų tekstynuose (DLKT ir BNC).

2.2. Temperatūros būdvardžiai lietuvių ir anglų kalbose

Remiantis tradicine būdvardžių klasifikacija, pagal reiškiamų ypatybių pobūdį temperatūros būdvardžiai priklauso kokybiniams būdvardžiams, kurie dažniausiai žymi kintamąją ypatybę – jos kiekis ar intensyvumas gali kisti. Kaip teigia A. Paulauskienė (1983: 206), ypatybės kaitą čia lemia du dalykai: 1) paties objekto kitimas turimos ypatybės atžvilgiu – mažas užauga, juodas pašviesėja, ką tik iškepta karšta bandelė ilgaiui atvėsta ir pan., 2) skirtingas tos pačios ypatybės vertinimas (vertintojas, vertinimo sąlygos, su kuo ypatybės požiūriu objektas lyginamas ir pan.) – vienam ta pati diena karšta, kitam tik šilta, vienokia diena yra šalta vasarą, kitokia žiemą ir pan.

Būdvardžių ir jų žymimų ypatybių klasifikacijai pasitelkus inherentiškumo²⁴ kriterijų, temperatūros būdvardžiai priskiriami inherentiniams būdvardžiams, kuriais reiškiamos ypatybės yra fizinės, priklausančios substancijai, ir siauresnei jų grupei – percepiniams būdvardžiams (angl. *perceptual adjectives / sensory adjectives*), kurie įvardija pojūčiais juntamas ypatybes,

---

²⁴ Inherentinis (angl. *inherent, natural, intrinsic*) – būdingas, sudaręs esminį neatskiriamą kieno nors bruožą, priklausąs daiktui pagal jo prigimtį (Tekorienė 1990: 91).

suvokiamas sugretinus pojūtį su tam tikra vidutine norma, ypatybės etalonu (Tekorienė 1990). M. Shindo (1998: 38–39) šią normą vadina savaime suprantama tipiška temperatūros skale (angl. *tacit typical temperature scale*), kuri priklauso nuo to, kokiam objektui taikoma, dėl to šaltu ar karštu vadiname nebūtinai tos pačios temperatūros objektus (plg. šalta kava – šaltas alus, karšta arbata suaugusiam žmogui ir karšta arbata kūdikiui).

Ši vidutinė norma, su kuria lyginant suvokiama būdvardžių reikšmė, jų žymimą ypatybę dalija į du priešingus polius. Temperatūros atveju tai yra šilumos ir šalčio poliai. Jų pavadinimai įeina į antonimines poras, plg. *šaltas – karštas* (arba *šaltas – šiltas*), o priešingi poliai ir tarp jų esantys tarpiniai skirtingo intensyvumo ypatybės laipsniai sudaro tam tikrą skalę (Tekorienė 1990: 115). Dėl ypatybės kaitos daugelis objektų gali būti apibūdinami įvairias skalės dalis atitinkančiais būdvardžiais, plg.: *karštas vanduo – šiltas vanduo – vėsus vanduo – šaltas vanduo*.

Svarbu tai, kad būdvardžiais reiškiamos ypatybės visada susijusios su tuo, kam jos priskiriamos, jos neegzistuoja vienos, pačios savaime, o visada yra kieno nors ypatybės ir turi būti priskirtos kokiam nors daiktui ar reiškiniui, t. y. ypatybės turėtojui (Tekorienė 1990: 4). Todėl būdvardžių semantika geriausiai išryškėja tiriant jų junglumą su daiktavardžiais – kontekstiniai požymiai sudaro svarbią būdvardžių, kaip ir kitų leksinių vienetų, semantikos dalį. Tad ir analizuojant pasirinktus temperatūros būdvardžius lietuvių ir anglų kalbose, pirmiausia tirtas artimiausias jų kontekstas – daiktavardžiai, kuriuos šie būdvardžiai apibūdina gretinamose kalbose. Siekta išsiaiškinti, kas būtent vadinama šiltu, šaltu ir pan. lietuvių ir anglų kalbose ir ką tokios junglumo tendencijos byloja apie tiriamų būdvardžių metaforiškumą.

Šiame darbe aprašomam metaforų tyrimui pasirinkti pagrindines temperatūros ypatybes įvardijantys būdvardžiai – dažniausiai šių požymių lietuvių kalboje reiškiantys būdvardžiai *karštas, -a, šiltas, -a, vėsus, -i, -u, šaltas, -a* (toliau vartojama apibendrinamoji vyr. gim. forma) ir jų ekvivalentai anglų kalboje – taip pat dažna vartoseną pasižymintys būdvardžiai *hot, warm, cool, cold* (vėliau tiriama temperatūros metaforų raiška apima ir jų darinius, kitų kalbos dalių žodžius). Šie būdvardžiai sudaro semantinio temperatūros lauko centrą, kitaip tariant, jie laikomi pagrindine ar bazine temperatūros raiška (angl. *basic temperature terms*), kurią, remiantis Planku (2003: 2), nusako keli psichologiniai, socialiniai ir kalbiniai kriterijai: 1) jie yra ryškūs, aiškūs (angl. *salient*), t. y. iš karto ateina į galvą; 2) jie gerai žinomi visai kalbinei bendruomenei; 3) sutariama dėl jų reikšmės; 4) jie yra paprastieji, darybiškai nemotyvuoti žodžiai (ne dariniai); 5) jiems būdingi reguliarūs gramatiniai požymiai; 6) pagal kilmę jie yra savieji žodžiai (ne skoliniai); 7) jie pirmiausia vartojami šioje (t. y. temperatūros) srityje; 8) jų vartoseną (junglumas) šioje srityje neturi daug apribojimų.

Tiek lietuvių, tiek anglų kalbose esama ir kitų būdvardžių, žyminčių kai kurių objektų temperatūros ypatybes, kurie dėl retesnės vartosenos, riboto junglumo ar kitų požymių priskirtini temperatūros būdvardžių periferijai. Pavyzdžiui, *drungnas, lukewarm, tepid* įprastai vartojami tik su skysčius pavadinančiais daiktavardžiais (*drungnas vanduo, lukewarm tea, tepid coffee*), o būdvardžiai *ledinis, arktinis, icy, fiery*, taip pat vartojami objektų temperatūrai nusakyti, yra išvestiniai – padaryti iš daiktavardžių, pavadinančių šaltų ar karštų medžiagų prototipus. Jų vartoseną žymiai retesnė, o junglumas – ribotas. Semantiniu požiūriu, kaip teigia G. A. Kleparski (2007: 102), daug svarbesni baziniai, pagrindiniai srities terminai – jų tyrimas gali atskleisti svarbius tai sričiai būdingus dėsningumus ar kontrastus, pvz., lyginamoji pagrindiniais laikomų būdvardžių *hot* ir *cold* ar *warm* ir *cool* analizė, tikėtina, atskleis reikšmingesnių semantinių skirtumų nei periferinių būdvardžių *scorching, heated* ar *lukewarm* lyginimas.

2.2.1. Junglumo analizė: metaforiškumo tendencijos

Šiame poskyryje, skirtame bendrosioms temperatūros būdvardžių metaforiškumo tendencijoms aptarti, remiamasi junglumo duomenimis – nustatomi, grupuojami ir lyginami daiktavardiniai būdvardžių kolokatai. Jų sąrašai sudaryti tekstynų medžiagos pagrindu; siekiant nors iš dalies automatizuoti kolokatų paiešką, apsiribota daiktavardžiais, einančiais iš karto po būdvardžio, t. y. pirmoje pozicijoje iš dešinės. Anglų kalbos būdvardžių kolokatų sąrašai gauti automatiškai, pasinaudojus tokia paieškos galimybe BNC, o lietuvių kalbos būdvardžių junglumą atspindintys sąrašai sudaryti rankiniu būdu, palengvinant darbą kalbinės tekstų analizės programa *Wordsmith Tools*. Visų kiekvieno būdvardžio formų konkordansai išrūšiuoti pagal dešiniuosius kolokatus, kad išryškėtų pasikartojantys būdvardžių junglumo partneriai ir jų vartosenos dažnumas. Iš konkordansų išrinkus būdvardžių kolokatus ir išdėsčius juos mažėjančio dažnio tvarka, tolesnei analizei palikti 200 dažniausių su kiekvienu būdvardžiu vartojamų daiktavardžių (jie apima 16 189 lietuvių kalbos būdvardžių ir 10 164 anglų kalbos būdvardžių vartosenos atvejus: *karštas* – 6750, *šiltas* – 4094, *vėsus* – 495, *šaltas* – 4850, *hot* – 4047, *warm* – 2068, *cool* – 815, *cold* – 3234).

Kaip matyti iš 1 lentelėje pateikto kolokatų sąrašo fragmento – 20 dažniausių visų būdvardžių kolokatų, dažniausias daugumos tiriamų lietuvių ir anglų kalbos temperatūros būdvardžių kolokatas yra *vanduo (water)*. Tokia junglumo tendencija, nulemta nekalbinės tikrovės, ryški daugelyje kalbų. Temperatūros leksiką švedų, rusų ir kitose kalbose analizavusi M. Koptjevskaja-Tamm (2010) vandenį temperatūros būdvardžių junglumo kontekste išskiria pabrėždama du tarpusavyje susijusius aspektus: 1) vandens svarbą žmogaus gyvenime ir aplinkoje; 2) vandens temperatūros raiškos kalboje specifika – vandens (ir kitų skysčių)

temperatūros raiška kalboje labiau išplėtotą, detalesnę, lyginant su kitų objektų ar reiškinių temperatūros savybių įvardijimu, pvz., vanduo ar įvairūs gėrimai gali būti ne tik karšti, šilti, šalti ar vėsūs, bet ir drungni (angl. *lukewarm / tepid water, coffee, milk*), skirtingos temperatūros vandens formos įvardijantys žodžiai ir jų vediniai (pvz., *ledas – ledinis*) įgyja temperatūros ir metaforines reikšmes (*ledinis vanduo – ledinis žvilgsnis*).

1 lentelė. 20 dažniausių temperatūros būdvardžių kolokatų atributiniuose junginiuose

<i>Karštas</i>	<i>Hot</i>	<i>Šiltas</i>	<i>Warm</i>	<i>Vėsus</i>	<i>Cool</i>	<i>Šaltas</i>	<i>Cold</i>
vanduo 2826	water 927	vanduo 663	water 183	vieta 82	ground 62	vanduo 1679	water 597
diskusija 246	air 224	oras 369	welcome 175	oras 71	water 48	oras 347	weather 190
oras 218	summer 162	žodis 155	air 97	patalpa 47	drink 39	žiema 275	air 148
diena 215	weather 115	vieta 138	weather 69	vanduo 40	place 36	prakaitas 202	wind 103
arbata 164	day 100	kraštas 106	room 56	ranka 14	air 34	vėjas 159	night 78
vasara 118	spot 98	pienas 102	day 55	vasara 14	night 26	dušas 150	winter 78
vynas 115	drink 90	drabužis 94	glow 54	kambarys 12	breeze 25	protas 89	day 66
patiekalas 114	bath 79	žiema 88	place 48	naktis 11	head 19	naktis 65	blood 54
vonija 98	sun 70	patalpa 78	summer 46	vėjas 11	look 19	užkandis 57	meat 51
ginčas 97	spring 63	diena 76	smile 44	diena 10	voice 19	alus 46	light 50
pienas 70	pursuit 58	jausmas 73	bed 37	rūšys 10	thing 16	lietus 45	comfort 46
šokoladas 68	food 54	santykis 63	evening 35	vakaras 8	smile 15	diena 43	drink 46
kava 67	chocolate 53	vėjas 53	drink 34	klimatas 7	reception 12	vieta 40	tap 45
maistas 64	seat 53	spalva 45	night 29	stiklas 6	response 12	klimatas 37	hand 44
meilė 60	meal 51	vonija 45	clothing 27	žvaigždės 6	customer 11	patalpa 36	sweat 40
bulvė 58	coffee 46	vietelė 44	hand 27	banga 5	dude 11	ranka 32	foot 39
orkaitė 56	milk 41	būstas 40	breath 26	jūra 5	glance 10	gėrimas 28	shower 37
būdas 53	favourite 40	klimatas 40	colour 26	prieblanda 5	hand 16	akmuo 27	eye 36
debatai 51	tea 40	jūra 37	bath 25	ruduo 5	marble 9	kompresas 27	morning 35
taškas 51	flush 39	antklodė 36	sunshine 24	šešėlis 5	room 9	nervai 27	room 32

Tarp kitų dažniausių temperatūros būdvardžių kolokatų – įvairios semantikos daiktavardžiai, pavadinantys vietą, patalpas ar laikotarpius, kuriems būdingą oro temperatūrą įvardija būdvardžiai, taip pat maistą, valgius, gėrimus, gamtos reiškinius, kūno dalis, drabužius ir kt. Svarbu tai, kad tarp dažniausių temperatūros būdvardžių kolokatų patenka ir abstraktūs daiktavardžiai, įvardijantys dalykus, kurių nei paliesti, nei kitaip fiziškai pajusti negalime, pvz.: *karšta meilė, šiltas santykis, warm welcome, šaltas protas, cool reception*, tad jų junglumas su temperatūros būdvardžiais – pastarųjų metaforinės vartosenos rodiklis. Metaforiška ir būdvardžių *šiltas – šaltas, warm – cold* vartosena junginiuose su daiktavardžiais *spalva, colour*, nes temperatūros požymis perkeliamas į kito pojūčio (regos) sferą. Šie temperatūros metaforų atvejai (abstraktų metaforizacija ir sinestezija), patenkantys tarp dažniausių temperatūros būdvardžių junginių, rodo jų metaforiškumo produktyvumą ir svarbą.

Siekiant susisteminti ir detaliau išnagrinėti tiriamų būdvardžių junglumo duomenis, kurių analizė atskleistų bendrąsias būdvardžių semantikos tendencijas ir galimus metaforiškumo ypatumus gretinamose kalbose, būdvardžių kolokatai suskirstyti į leksines-semantines grupes. Pripažįstant griežtų ribų tarp atskirų grupių nebuvimą ir dėl to sąlygišką kai kurių daiktavardžių priklausymą vienai ar kitai grupei, nustatytos temperatūros būdvardžių kolokatų grupės išvardytos toliau pateikiamoje 2 lentelėje. Skliaustuose nurodomas vartosenos atvejų su visais

tiriamais būdvardžiais lietuvių ir anglų kalbose skaičius (procentinis atskirų grupių pasiskirstymas ir joms priklausančių daiktavardžių sąrašai su vartosenos dažnumo duomenimis pateikiami 1, 2 prieduose).

Sugrupuoti temperatūros būdvardžių kolokatai aiškiai rodo du skirtingus junginių tipus: nekalbinės tikrovės nulemtus žodžių junginius (1–9 grupės), dar vadinamus trivialiosiomis kolokacijomis, kurias sudarančių žodžių ėjimą drauge lemia nekalbiniai veiksniai – tikrovėje derantys dalykai, pvz., šalta ar karšta yra tai, ką galime paliesti – arbata, sriuba, grindys, akmuo ir pan., ir tikrovės neatspindinčius, kalbos ir mąstymo dėsningumą nulemtus žodžių junginius (10–18 grupės) – tikrąsias kolokacijas, pvz.: *karštas patriotas, šiltas žvilgsnis, cold fury, cool logic* (apie kolokacijų tipus žr. Marcinkevičienė 2010: 88–91). Daugeliu atvejų šis skyrimas sutampa su konkrečių ir abstrakčių daiktavardžių junglumu – junginiai su konkrečiais daiktavardžiais paprastai remiasi nekalbine tikrove, o abstraktieji daiktavardžiai įeina į tikrųjų kolokacijų sudėtį (ten pat), plg. *karšta kava – karšta diskusija, cold ice – cold indifference* ir pan.

Metaforų tyrimo kontekste svarbūs antrojo tipo junginiai, neatspindintys objektyvios tikrovės – juose temperatūros būdvardžiai apibūdina juslėmis neapčiuopiamus, abstrakčius dalykus: emocijas, žmogaus savybes, santykius, bendravimo formas (14–18 grupės) arba ne temperatūros, o kitais pojūčiais – rega, klausa, uosle, skoniu – juntamas fizinės ypatybės (10–13 grupės). Kadangi juose būdvardžiai vartojami kalbant apie kitą dalyką ar požymį, nei numato pagrindinę jų reikšmę (temperatūros požymis), ir čia jų reikšmė kyla iš dviejų sričių – fizinės ir abstrakčios – sugretinimo, tokie junginiai yra metaforiški (remiantis teorinėje dalyje aptartais metaforiškumo kriterijais). Metaforinė vartoseną apima du perkėlimo tipus – fizinė temperatūros ypatybė perkeliama į abstraktų arba kitų pojūčių sritis, pvz.: *šilti jausmai, karštos aistros, cold anger, warm relationship; šilta spalva, warm tone, šaltas spindesys, cool scent*. Šie temperatūros metaforų atvejai, t. y. abstraktų metaforizacija ir sinestezija, – universalių metaforizacijos tendencijų pavyzdžiai, tad ir gretinamose kalbose procentinė tiriama būdvardžių junginių su minėtų grupių daiktavardžiais dalis panaši – atitinkamai 9,9 ir 1,5 proc. lietuvių kalboje bei 8,7 ir 3,4 proc. anglų kalboje. Didesnę anglų kalbos kolokatų, pavadinančių kitais pojūčiais juntamas savybes, dalį lemia būdvardžio *hot* vartoseną reikšmė „aštraus skonio“ junginiuose su maisto, prieskonių ir pan. pavadinimais, kuri lietuvių kalbos būdvardžiui *karštas* dabartinėje vartosenoje nebūdinga (LKŽ fiksuojamą būdvardžio *karštas* reikšmę „aštrus, stiprus, kartus, deginantis“, pvz., *Grūdas garstyčios yra karštas ir degina gomurį kremtamas*, galima laikyti išnykusia).

Kaip jau minėta 1.3 skyriuje, metaforizacijos tendencijos universalios, tačiau jų realizacija įvairiose kalbose gali skirtis – tai patvirtina ir tiriamų temperatūros būdvardžių junglumo duomenys, sugretinti 2 lentelėje: + čia reiškia būdvardžiui būdingą vartoseną su tam tikros grupės daiktavardžiais, (+) – retą ar labai ribotą vartoseną (pvz., *vėsus*, *cool* vartojami tik su gėrimų pavadinimais), o – žymi būdvardžiui nebūdingą junglumą. Kolokatų grupės iš dalies atspindi būdvardžių žymimas ypatybes ir išdėstytos jų abstraktėjimo tvarka – nuo taktilinės ir kitų tipų temperatūros bei fizinių ypatybių, juntamų kitais pojūčiais, iki abstrakčių metaforiniuose junginiuose reiškiamų požymių. Taip susisteminius duomenis, galima lyginti temperatūros būdvardžių junglumą ir iš jo išryškėjančias semantikos tendencijas kiekvienoje kalboje atskirai bei gretinti skirtingų kalbų būdvardžius – lentelės dalys, rodančios lietuvių ir anglų kalbų būdvardžių junglumo skirtumus, pažymėtos pilkai. Akivaizdu, kad tiek skirtingas temperatūros ypatybes, t. y. karštą, šiltą, vėsą, šaltą, pavadinantys būdvardžiai, tiek ir tą pačią ypatybę įvardijantys ekvivalentai gretinamose kalbose, pvz., *karštas* ir *hot*, labiausiai skiriasi metaforiniuose junginiuose – šiuo atveju junglumą ir jo variantiškumą gretinamose kalbose lemia ne objektyvi tikrovė, o kalbų dėsningumai ir metaforų motyvacija. Pavyzdžiui, šypsena ar žvilgsnis tiek lietuvių, tiek anglų kalboje apibūdinami kaip šilti ar šalti (*warm*, *cold* arba *cool*), bet ne karšti, karštas nebūna ir garsas, balsas, jo tembras ir pan. Gretinamuoju aspektu ryškiausi būdvardžių *karštas* – *hot* ir *vėsus* – *cool* skirtumai.

Anglų kalbos būdvardis *hot* dažniau ir įvairiau vartojamas su kitų pojūčių grupės daiktavardžiais – be anksčiau minėtų junginių su maisto ar prieskonių pavadinimais, kuriuose *hot* vartojamas reikšme „aštraus skonio“, šiam būdvardžiui, skirtingai nei jo ekvivalentui lietuvių kalboje, būdingas junglumas su spalvų ir šviesos / tamsos grupės kolokatais, pvz.: *hot colour*, *hot light*, *hot glare*. Kitą šių būdvardžių skirtumą atskleidžia junglumas su žmonių grupės daiktavardžiais, įvardijančiais asmens lytį ar pažiūras, – lietuvių kalboje vartojami junginiai *karštas vyras*, *karšta moteris*, *karštas patriotas*, *karštas katalikas*, *karštas gerbėjas* ir pan., o tarp būdvardžio *hot* kolokatų atitinkami daiktavardžiai nerasti. Metaforinės vartosenos ypatumus atspindi ir dažninių kai kurių kolokatų grupių charakteristikų skirtumai. Pavyzdžiui, ir *karštas*, ir *hot* vartojami su abstrakčiais daiktavardžiais, įvardijančiais emocijas, savybes, tačiau bendras tokių junginių skaičius ir kolokatų įvairovė labai skiriasi – *karštas* tokiuose junginiuose pavartotas 236 kartus (*karštas (-a) troškimas*, *jausmas*, *atsidavimas*, *pamaldumas*, *meilė* ir pan.), o *hot* – tik 12 kartų (*hot passion*, *love*, *rage*), plg. *karšta meilė* (60) – *hot love* (5).

Labai skiriasi ir pagal pagrindinę temperatūros reikšmę ekvivalentais laikomų būdvardžių *vėsus* ir *cool* vartoseną – *cool* dažnai vartojamas metaforiniuose junginiuose su žmonės, jų veido išraiška, savybes bei įvairias bendravimo formas pavadinančiais daiktavardžiais, pvz.: *cool smile*, *cool response*, *cool reception*, *cool indifference* (čia jis sinonimiškas būdvardžiui *cold*,

plg. *cold smile, cold indifference*), o *vėsus* tokiuose junginiuose nevartojamas. Panašiai *cool* apibūdina spalvų, garsų ypatybes, pvz., *cool colour, cool tone*, o tarp būdvardžio *vėsus* kolokatų tokie daiktavardžiai, pvz., *tamsa, tembras*, labai reti.

Būdvardžių *šaltas* ir *cold* junglumo skirtumai, taip pat pažymėti 2 lentelėje, ne tokie reikšmingi, manytina, nulemti didesnės lietuvių kalbos tekstyno apimties – kai kurių grupių, pvz., fizinio kontakto, kvapo, daiktavardžiai, nepakliuvę tarp 200 dažniausių *cold* kolokatų, lietuvių kalbos junginiuose su būdvardžiu *šaltas* pavartoti vos keletą kartų: *šaltas glėbys* (4), *šaltas bučinys* (3), *šaltas kvapas* (3).

Iki šiol, siekiant apžvelgti ir palyginti bendrąsias temperatūros būdvardžių junglumo ir metaforiškumo tendencijas, su jais vartojami daiktavardžiai aptarti labai apibendrintai – kolokatų grupių lygiu, nepaisant individualių leksemų vartosenos ypatumų. Daugelio daiktavardžių, net ir konkrečiųjų, pavadinančių fizinius objektus, apie kurių temperatūrą kalbama, junglumas su atskirais būdvardžiais, žyminčiais skirtingą tos pačios ypatybės, t. y. šilumos, kiekį, nevienodas. Iš dalies tai lemia objektyvios tikrovėje egzistuojančių dalykų ypatybės (pvz., ledas visada yra šaltas, o ugnis karšta) ir jų paskirtis mūsų gyvenime, pvz., drabužius lyginame karštu lygintuvu, todėl šis junginys dažnai vartojamas, taip pat sakoma *lyginti nekarštu lygintuvu*, o *šiltas lygintuvas, šaltas lygintuvas* nesakome arba sakome labai retai.

Ypač skiriasi įvairius abstraktus ar žmones pavadinančių daiktavardžių (14–18 kolokatų grupės), su temperatūros būdvardžiais sudarančių metaforinius junginius, vartoseną, rodanti, kad metaforizacijoje retai realizuojama visa temperatūros skalė – atskirų būdvardžių reprezentuojami temperatūros konceptai (karštis, šiluma, vėsoma, šaltis) dažniau metaforizuoja atskirus abstrakčius požymius, būdingus žmonėms, emocijoms, santykiams ir pan., o ne skirtingą to paties požymio intensyvumą. Todėl meilė, aistra, norai, troškimai lietuvių kalboje būna tik karšti – mažiau intensyvių jų formų nevadiname šiltomis ar šaltomis, daugelis teigiamai vertinamų abstraktų abiejose kalbose apibūdinami būdvardžiais *šiltas, warm*, pvz.: *šiltas nuoširdumas, warm affection, warm friendship*, o neigiamos konotacijos daiktavardžiai, pvz.: *panieka, abejingumas, fury, fear, terror*, vartojami tik junginiuose su *šaltas* ir *cold*. Tik bendresnės reikšmės žodžiai (*emocijos, santykiai, būdas* ir pan.) ar daiktavardžiai, pavadinantys veido išraiškos ir fizinio kontakto formas, galinčias reikšti skirtingas emocijas ir santykius (*šypsena, bučinys, glėbys, smile, look, embrace* ir pan.), vartojami su skirtingas temperatūros ypatybes įvardijančiais būdvardžiais, plg. *šilti santykiai – šalti santykiai, warm smile – cold/cool smile*. Neretai temperatūros būdvardžiai ar tas pats būdvardis dėl jam būdingo daugiareikšmiškumo metaforizuoja skirtingas tuo pačiu daiktavardžiu vadinamam abstraktui ar žmogui būdingas ypatybes, pvz., *karštas žmogus – šiltas žmogus* ar *cool look*, kai *cool*

vartojamas reikšmėmis „ramus“ arba „abejingas, nedraugiškas“ – joms nustatyti reikia platesnio konteksto, plg. *teachers came to take a cool look at what was happening – she threw him a cool look.*

Svarbu pabrėžti, kad nepaisant bendrųjų temperatūros būdvardžių semantikos tendencijų, pastebimų siejant kolokatų grupes su būdvardžių žymimomis ypatybėmis, daugelio junginių reikšmė išryškėja tik platesniame kontekste, tad ir būdvardžių metaforiškumui nustatyti ne visada užtenka minimalaus konteksto – apibūdinamo daiktavardžio. Platesnis kontekstas ypač svarbus, kai temperatūros būdvardžiai vartojami su daiktavardžiais, kurie patys yra daugiareikšmiai, arba metaforiška yra ne atskiro būdvardžio, o viso junginio vartoseną.

Kaip jau minėta, aiškiausiai būdvardžių metaforiškumas matyti junginiuose su daiktavardžiais, pavadinančiais abstrakčius dalykus, kurių paliesti negalime, pvz.: *karšti jausmai, šiltas bendravimas, warm welcome, cold fury*, o temperatūra įprastai reiškiamą, kai būdvardžių kolokatai – maisto, drabužių, gamtos reiškinių, įvairių daiktų, paviršių, medžiagų pavadinimai, pvz.: *karšta arbata, šilta antklodė, cold rain, cool marble*. Dalies kitų daiktavardžių, pvz., kai kurių kūno dalių, abiejų kalbų pasaulėvaizdžiuose siejamų su protu, jausmais, emocijomis ir jų valdymu, pavadinimai su temperatūros būdvardžiais vartojami perkeltinėmis reikšmėmis: *širdis* – „siela, jausmas“, *galva* – „protas, išmanymas; mintis“, *nervai* „psichinė būseną“ (DLKŽ), tad ir juos lydintys būdvardžiai šiuose junginiuose aiškiai metaforiškai, pvz.: *karšta galva, karšta širdis, šalti nervai, cool head, cool nerve*.

Kai kurie daiktavardžiai su temperatūros būdvardžiais vartojami keliomis reikšmėmis: konkrečia, fizine ir abstrakčia, siejama su žmonių santykiais, emocijomis, pvz., *aplinka* „fizinės sąlygos“ ir „socialinės buitinės sąlygos“ (DLKŽ) arba *atmosphere* „the air inside a room or other place“ ir „the mood or feeling that exists in a place and affects the people who are there“ (MD), tad ir jų junginiai su būdvardžiais gali būti suprantami dvejopai – jų reikšmei nustatyti būtinas kontekstas, plg.:

Šie priepuoliai padažnėja stovint, šiltoje aplinkoje, palengvėja šaldant rankas ir kojas <...> – Aš mėgstu mokytis šiltoje, draugiškoje aplinkoje, kur galiu atsipalaiduoti ir jaustis patogiai;

When you remove food from the freezer, don't leave it in a warm atmosphere <...> – A beautiful country mansion which has retained the warm atmosphere of a private country house.

Be konteksto dviprasmiška ir kai kurių daiktavardžių, įvardijančių laikotarpius ar vietas, vartoseną su būdvardžiais *karštas* ir *hot* – *karštos dienos, karšti kraštai, hot time, hot spot*, plg.:

<...> oro temperatūra svyruoja +5–+10, o įranga yra pritaikyta karštiems kraštams: Ispanijai, Italijai, Prancūzijai <...> – <...> šios organizacijos misijos vyksta į Čėčėniją ir kitus karštus kraštus;

The red colours show the hot spots and the blue shades are just a few degrees cooler – <...> in America it remains a hot spot of commerce, musical cred and political dialogue.

Nuo anksčiau pateiktų pavyzdžių, iliustruojančių temperatūros būdvardžių ir kai kurių su jais vartojamų daiktavardžių metaforiškumą, skiriasi metaforinės vartosenos atvejai, kuriuose metaforiškas yra visas būdvardžio ir daiktavardžio junginys, kartais įeinantis į platesnį frazeologinį darinį. Tokiems atvejams atpažinti, t. y. atskirti juos nuo vartosenos temperatūros reikšme, taip pat būtinas platesnis kontekstas, plg.:

Geras būdas įveikti nemigą – šaltas dušas arba ramunėlių, valerijono ar liepžiedžių nuoviras – ES finansinės perspektyvos jau tapo šaltu dušu, atvėsinusiu karščiausius ES entuziastus;

Never fill a warm aquarium or pond with particularly cold water – Kenneth Clarke, the education secretary, poured cold water on the recommendations of a working party set up by his department <...>.

Tokie metaforinės vartosenos pavyzdžiai, kuriuose išlieka asociacijos su pagrindinėmis būdvardžių *šaltas*, *cold* ir daiktavardžių *dušas*, *water* reikšmėmis, laikytini motyvuotaisiais frazeologizmais – jų keliamas vaizdas remiasi situacija, kurią apibūdintų frazeologizmo dėmenys, pavartoti tiesioginėmis reikšmėmis (Jakaitienė 2010: 286). Kitais frazeologinių junginių atvejais būdvardis ir daiktavardis sudaro idiomą – naujos reikšmės darinį, neatspindintį atskirų dėmenų reikšmių, pvz., junginiu *cold turkey* anglų kalboje vadinama liguista būseną nustojus vartoti narkotikus, plg. *Serve with slices of cold turkey or ham – Robin wrapped himself in a blanket in front of the TV, soothing his cold turkey by watching videos of the local comedians <...>.*

Apžvelgus būdvardžių junglumo duomenis, t. y. jų apibūdinamų daiktavardžių įvairovę, akivaizdus temperatūros kaip metaforų ištakos srities potencialas – abiejose kalbose temperatūros būdvardžiais ne tik įvardijama įvairių objektų, aplinkos ar paties asmens temperatūra, bet ir reiškiamos kitais pojūčiais juntamos fizinės ypatybės bei įvairios abstrakčios savybės, būdingos žmonėms, jų santykiams, patiriamoms emocijoms ir pan. – temperatūra yra produktyvi ištakos sritis, metaforizuojanti įvairius abstraktus. Matyti ir tai, kad atskiri metaforizacijos atvejai gretinamose kalbose gali skirtis, o metaforizuojamoms ypatybėms, kaip ir metaforiškumui apskritai, nustatyti vien būdvardžių kolokatų analizės neužtenka – būtinas platesnis kontekstas, kurį, analizuojant tekstyno duomenis, užtikrina konkordanso eilutė. Tokia medžiaga paremta temperatūros metaforų analizė, apimanti įvairesnę metaforų raišką ir konceptualiųjų metaforų lygmenį, pristatoma trečioje disertacijos dalyje, o toliau aptariamos temperatūros būdvardžių prototipinės reikšmės ir žymimų ypatybių vertinimas, svarbus daugelio temperatūros metaforų motyvacijai.

2.2.2. Prototipai ir vertinimas

Metaforinės reikšmės, realizuojamos aptartuose būdvardžių junginiuose su abstraktais ar kitais jutimais pažįstamų reiškinių pavadinimais, yra periferinės, išvestinės daugiareikšmių temperatūros būdvardžių reikšmės, kurias motyvuoja centrinės, kitaip tariant, prototipinės jų reikšmės, žyminčios temperatūros ypatybes – skirtingą šilumos kiekį ir (ar) jo sukliamą temperatūros pojūtį. Taip suprantant būdvardžių reikšmes ir jų ryšį, remiamasi kognityvinėje lingvistikoje priimtu prototipiniu semantinės analizės principu (Lakoff 1987; Lewandowska-Tomaszczyk 2007; Gudavičius 2007), kuris taikomas tiek vienos leksinės reikšmės, tiek ir daugiareikšmio žodžio struktūrai apibūdinti.

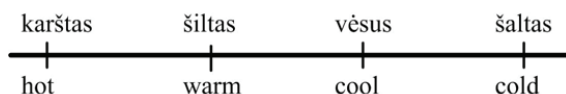
Teigiama, kad kategorijos, į kurias suskirstome pasaulį, neturi aiškių ribų – kategorijoms būdinga radialinė struktūra, t. y. jų nariai pagal tipiškumą yra laipsniškai išsidėstę nuo centre esančių prototipiškų, arba daugiausiai tos kategorijos bruožų turinčių, atstovų ir nevienodai gerai reprezentuoja tas kategorijas. Nevienoda ir jų psichologinė vertė. Psichologiškai ryškiausi, tipiški, centriniai kategorijų atstovai ir vadinami prototipais. Pavyzdžiui, baldo prototipas gali būti stalas arba lova, o televizorius ar etažerė – periferiniai baldo kategorijos atstovai (Gudavičius 2009: 66–67). Būtent prototipų, t. y. tipiškiausių, būdingiausių kategorijų pavyzdžių ar tipiškiausių ypatybės turėtojų (būdvardžių atveju), nurodymas siūlomas žodžio reikšmei aiškinti (vietoje tradicinėje kalbotyroje įprasto būtinų ir pakankamų požymių nurodymo) (Geeraerts 2007). Pavyzdžiui, būdvardžio *karštas* reikšmę paaiškinti galima nurodant karštų medžiagų ar reiškinių prototipus: „toks, kurį liesdami jaučiame nemalonų deginantį skausmo pojūtį, pvz., kaip verdantis vanduo, ugnis ar vasaros saulė“ (Gudavičius 2007: 31).

Tai, kaip remiantis prototipine kategorijos samprata apibūdinama viena leksinė reikšmė, perkeliama ir daugiareikšmio leksinio vieneto semantinei struktūrai kaip visumai apibūdinti. Ji taip pat suprantama kaip radialinė kategorija, sudaryta iš reikšmių, besiskiriančių prototipiškumo laipsniu: centrinis kategorijos narys yra prototipinė reikšmė, o aplink ją išsidėčiusios periferinės reikšmės (Lewandowska-Tomaszczyk 2007). Svarbu tai, kad periferinės reikšmės yra ne atsitiktinės, o motyvuotos – susijusios su prototipine reikšme per įvairius kognityvinius mechanizmus: metaforą, metonimiją, vaizdines schemas (Lakoff 1987). Jau minėta, kad prototipinės reikšmės paprastai yra konkrečios, žyminčios jutimu apčiuopiamus objektus ar jų požymius, o periferinės, išvestinės – abstrakčios.

Vartojami pagrindine savo reikšme, šiame skyriuje nagrinėjami būdvardžiai pavadina fizinę temperatūros ypatybę. Įvairūs abiejų kalbų žodynai ją apibrėžia kiek skirtingai, tačiau dažniausiai skiriamos kelios reikšmės ir atskiri jų variantai, kuriuos galima sieti su skirtingais temperatūros pojūčio tipais ar apibūdinamais objektais. Pavyzdžiui, keli iš LKŽ pateikiamų

žodžio *šaltas* reikšmių variantų yra: „sukeliantis žemos temperatūros pojūtį (palietus)“, „kuriam būdingas žemos temperatūros oras“, „apie būseną žmogaus, nemaloniai jaučiančio žemą temperatūrą“, „valgomas nešiltas (apie patiekalus)“, „nelaikantis šilumos, nesandarus (apie patalpą)“.

Pripažįstant temperatūros ypatybių reliatyvumą ir objektų, kurių temperatūra vertinama, įvairovę, manoma, kad kiekvieno būdvardžio atveju galima kalbėti apie pagrindinę, t. y. prototipinę, reikšmę, nusakančią tuo būdvardžiu žymimos ypatybės intensyvumo laipsnį – šilumos kiekį ir atitinkamą temperatūros pojūtį, kurį jis sukelia. Pagal šias reikšmes ekvivalentiškai tiriamų kalbų būdvardžiai išsidėsto temperatūros skalėje (5 pav.), kurią sudaro du poliai – šilumos (*karštas, šiltas; hot, warm*) ir šalčio (*vėsus, šaltas; cool, cold*):

5 pav. Temperatūros būdvardžių ir jų žymimų ypatybių skalė

Apibrėžiant nagrinėjamų būdvardžių temperatūros reikšmes, taip pat laikytasi prototipiškumo principo – siekta nustatyti tipiškus būdvardžiais žymimų ypatybių turėtojus, t. y. karštų, šiltų ir pan. medžiagų prototipus lietuvių ir anglų kalbose. Taip pat atsižvelgta į antropocentriškumo principą, kuris teigia, kad „reikšmės definicija turi būti orientuota į žmogų, ji turi susieti nurodomąjį konceptą su žmogumi, ypač jei tai jutimais suvokiamas daiktas ar reiškinys“ (Gudavičius 2007: 38). Tai bandyta padaryti atskleidžiant būdvardžiais žymimų ypatybių, t. y. sukeliama temperatūros pojūčio, kurį jaučia žmogus, vertinimą.

Temperatūra yra kintanti ypatybė – daugybė mums pažįstamų daiktų ar medžiagų, pvz., valgiai ir gėrimai, gali būti karšti, vėliau šilti, vėsūs, o dar labiau atvėsę – šalti arba atvirkščiai, nors tai ir nebūtinai įvardijama kalboje. Tam tikra temperatūra kaip pastovi ypatybė būdinga nedaugeliui objektų, pvz., verdantis vanduo, ugnis ar geizeriai visada karšti, o sniegas, ledas – šalti. Jų nuolatinę temperatūrą įprastai nusako priešingiems poliems atstovaujantys, labiausiai vienas nuo kito temperatūros skalėje nutolę būdvardžiai *karštas, hot* ir *šaltas, cold*. Jų vartoseną su šių objektų pavadinimais galima laikyti pertekline (angl. *semantically redundant temperature qualification*), nes nusakoma ypatybė, kuri tikrovėje kitokia ir negali būti (Koptjevskaja-Tamm, Rakhilina 2006). Tokie objektai, kurių temperatūra pastovi ir gerai žinoma, t. y. karšta arba šalta, – tipiški šių temperatūros ypatybių turėtojai, taigi ir potencialūs karštų ar šaltų medžiagų prototipai.

Tai patvirtina ir gretinamų kalbų tekstynuose rasti palyginimai, kuriuose temperatūros būdvardžiai vartojami nurodant kokius nors daiktus, medžiagas ar reiškinius, minimus kaip lyginimo pagrindas, tam tikras ypatybės vertinimo etalonas (pvz., *šaltas kaip / lyg / tarsi / it ...*,

cold as / like ...). Prototipų ir palyginimų sąsajas bei gretinamąjį jų tyrimo aspektą yra aptarusi lietuvių ir rusų kalbų palyginimus analizavusi S. Papaurėlytė-Klovienė (2006: 72): „Analizuojant palyginimus iš lingvokultūrologijos pozicijų atrodo pagrįsta juos susieti su prototipų teorija. <...> Gretinant dviejų ar daugiau kalbų palyginimus, siejamus su tuo pačiu objektu, išaiškėja prototipiškiausi kategorijos atstovai.“

Nors tos pačios kategorijos prototipai skirtingose kalbose būna nevienodi (paprastai tuomet, kai skiriasi kalbinių bendruomenių gyvenamoji vieta, jos geografiniai požymiai ar kultūros dalykai), tiriant palyginimuose užfiksuotus temperatūros ypatybių prototipus, t. y. objektus, su kuriais dažniausiai kieno nors karštumą, šaltumą ir kt. lygina lietuvių ir anglų kalbų vartotojai, ryškesnių skirtumų nepastebėta. Aiškiausiai palyginimuose išreikštas šaltos medžiagos prototipas – ledas, įprastas abiejų tautų gyvenamojoje aplinkoje šaltuoju metų laiku. Šis daiktavardis ar kiti leda, kokią nors jo formą įvardijantys žodžiai ir žodžių junginiai palyginimuose minėti dažniausiai: *šaltas kaip ledas, ledkalnis, Alpių ledynai, ledo lytis, ledo gabalėlis, ledo gabaliukas, ledo varvekliai, ledo skulptūra* ir pan.; *cold as ice, polar ice, glacial ice, winter ice, a glacier, an arctic glacier, an iceberg* ir pan. Abiejuose kalbose tokie palyginimai dažni, kai būdvardis vartojamas tiek pagrindine reikšme, žymint fizinę temperatūros ypatybę (dažniausiai vandens ar kitų skysčių), tiek ir metaforinėmis reikšmėmis (dažniausiai kalbant apie žmones, jų būdą, veido išraišką ir pan.), pvz.: *Brr! Vanduo buvo šaltas kaip ledas: His silvery-green eyes looked as cold as glacial ice.*

Gretinamoms kalboms bendras ir karštos medžiagos prototipas – ugnis. Lietuvių kalboje įprastas palyginimas *karštas kaip ugnis*, karšti objektai ar metaforizuojami abstraktai (dažniausiai jausmai) lyginami ir su liepsna, žarija, pvz., *Paliečiau Karolio kaklą – karšta kaip ugnis: Kadagio meilė – karšta it liepsna*. Anglų kalboje karštumas, fiksuojamas palyginimuose, tipiškausiai siejamas su pragaro ugnimi – *hot* dažniausiai vartojamas palyginime (*as*) *hot as hell*, pvz., *It was indeed as hot as hell inside the aircraft*. Su pragaru kaip ugnies apimta kankynių vieta karštis lyginamas ir lietuvių kalboje – tekstyno medžiagoje rasti palyginimai *karšta kaip pragare, karšta kaip pekloj*, pvz., *Ėjau prospektu. Karšta lyg pekloj, o aplink – lyg biesai, lyg žmonės*. Tačiau, įvardijant aplinkos temperatūrą, čia daug dažnesni palyginimai, kuriuose karštas oras (lauke ar patalpose) lyginamas su pirties karštumu, pvz., *Čia karšta kaip pirty. Gal galėtum praverti langą?*

Būdvardžiais *šiltas, warm* ir *vėsus, cool* nusakomi mažesnio intensyvumo pojūčiai. Juos sukeliančios temperatūros ypatybės, išsidėsčiusios skalės viduryje, paprastai apibūdina objektus, kurių temperatūra kinta, – sunku įvardyti medžiagas, kurios visada yra tik šiltos ar vėsios. Gal todėl ir palyginimuose, tiek lietuvių, tiek anglų kalbose, jie vartojami daug rečiau. Tokių palyginimų rasta vos keletas, jie skirtingi, pavieniai, tad ir ypatybių prototipai juose neišryškėja.

Tiriant kitus šių būdvardžių ir kitos temperatūros leksikos vartosenos atvejus (pagrindiniame metaforų tyrimo etape), pastebėta, kad ir lietuvių, ir anglų kalbose tai, kas vadinama šiltu, dažnai įvardijama ir būdvardžiais *žmogiškas*, *human*, vartojami junginiai *žmogiška šiluma*, *žmogiškai šiltas*, *human warmth*, pvz., *Labai ačiū Tau už gerą, draugišką ir žmogiškai šiltą laiškutį, kurį skaičiau su malonumu ir su šypsena; <...> he had a warm, human quality that defied the stereotype of the evangelist <...>*.

Toks tapatinimas su žmogiškumu – išskirtinai būdvardžių, žyminčių šilumą, bruožas. Jis nebūdingas jokiam kitam temperatūros būdvardžiui – nesakoma *žmogiškai šaltas* ar *vėsus*, *žmogiškas karštis*, *human cold* ar pan. Pirmi šilumos pojūčiai, kurį žmogus patiria kūdikystėje, dažniausiai susiję su jį glaudžiančia motina, jos kūno šiluma, turbūt todėl šilumą suvokiame kaip natūralią žmogaus ypatybę ir siejame ją pirmiausia su kūno temperatūra. Tad galima prielaida, jog šiltos medžiagos prototipas yra paties žmogaus kūno šiluma. Tai, kad šiluma yra natūrali žmogui, būtina jo normaliam funkcionavimui, lemia ir teigiamą jos vertinimą, kuris atsispindi būdvardžių *šiltas*, *warm* vartosenoje.

Vertinimo sąvoką paprastai nusako A. Gudavičius (2009: 174): „Daiktai, reiškiniai, požymiai atrodo geri arba blogi, naudingi arba žalingi, geidžiami arba nelaukiami.“ Tačiau daugelis tikrovės dalykų neturi pastovaus vertinimo – jis skiriasi įvairiose situacijose, priklauso nuo paties vertintojo ir to, kas vertinama. Požymių atveju ypač svarbu, ką tie požymiai apibūdina: „Tie patys pasaulio daiktai, reiškiniai ar jų požymiai skirtingose situacijose gali būti ir teigiamo, ir neigiamo vertinimo pagrindas, pavyzdžiui, didumo požymis (didelis obuolys ir didelės ausys), temperatūros požymis (šiltas kambarys ir šilta arbata arba karšta virtuvė ir karšta arbata)“ (ten pat).

Nagrinėjamų temperatūros būdvardžių, tiksliau, jų žymimų ypatybių vertinimą bandyta nustatyti remiantis leksiniu junglumu, atspindinčiu greta einančių žodžių semantinį derinimą – tekstynų medžiagos pagrindu analizuoti būdvardžius (vartojamus temperatūros reikšme) apibūdinantys prieveiksmai. Atrinkti tie prieveiksmai, kurie yra aiškiai teigiamos ar neigiamos konotacijos, tad jų vartoseną su temperatūros būdvardžiais, manoma, atskleidžia tipiškiausią, dažniausią jų žymimų ypatybių vertinimą.

Paaikšėjo, kad gretinamų kalbų būdvardžiams būdingas panašus vertinimas (žr. 3 lentelę), matyt, nulemtas panašios šiomis kalbomis kalbančiųjų jutiminės patirties. Ir lietuvių, ir anglų kalbose neigiamos konotacijos prieveiksmai, pvz., *nemaloniai*, *baisiai*, *unbearably*, *terribly*, dažniau apibūdina intensyvius temperatūros pojūčius įvardijančius būdvardžius *karštas*, *hot* ir *šaltas*, *cold*, pvz., *<...> the sun was directly overhead and on the roofs it was unbearably hot; Nuostabi vieta pensijai, tik žiemą baisiai šalta ir slidu*. O šiluma ir vėsa dažniau vertinama teigiamai – su šias ypatybes reiškiančiais būdvardžiais dažniau vartojami teigiamai konotuoti

prieveiksmiai (*maloniai, nuostabiai, wonderfully, deliciously* ir pan.), pvz., *Jūrq, tamsiai mėlyna ir visuomet maloniai vėsiq, net jei lauke tyro baisiausia kaitra <...>; I took the mug in my hands. It was warm, so wonderfully warm.*

3 lentelė. Temperatūros ypatybių vertinimas

Dominuojantis teigiamas vertinimas		
ŠILTAS	Teigiamas (36)	<i>maloniai, nuostabiai, raminamai, jaukiai, žaviai</i> ir pan.
	Neigiamas (12)	<i>nemaloniai, anomaliai, šleikščiai, absurdiškai, nenormaliai</i> ir pan.
WARM	Teigiamas (36)	<i>pleasantly, beautifully, wonderfully, blissfully, comfortably</i> ir pan.
	Neigiamas (14)	<i>uncomfortably, abnormally, suffocatingly, unpleasantly, dangerously</i> ir pan.
VĖSUS	Teigiamas (7)	<i>maloniai, jaukiai, nuostabiai, švelniai, palaimingai</i>
	Neigiamas (1)	<i>negailestingai</i>
COOL	Teigiamas (37)	<i>deliciously, pleasantly, wonderfully, refreshingly, beautifully</i> ir pan.
	Neigiamas (0)	
Dominuojantis neigiamas vertinimas		
KARŠTAS	Neigiamas (58)	<i>baisiai, nežmoniškai, ne(be)pakenčiamai, pragariškai, varginamai</i> ir pan.
	Teigiamas (1)	<i>pasakiškai</i>
HOT	Neigiamas (79)	<i>unbearably, uncomfortably, frightfully, dangerously, oppressively</i> ir pan.
	Teigiamas (6)	<i>deliciously, blessedly, amazingly</i>
ŠALTAS	Neigiamas (92)	<i>baisiai, nežmoniškai, siaubingai, šlykščiai, geliamai</i> ir pan.
	Teigiamas (5)	<i>maloniai, nuostabiai</i>
COLD	Neigiamas (160)	<i>bitterly, terribly, awfully, perishingly, uncomfortably,</i> ir pan.
	Teigiamas (8)	<i>deliciously, agreeably, refreshingly, conveniently</i>

Prieveiksmių vartoseną rodo, kad ir karštis, ir šaltis žmogui nemalonūs, varginantys ar net pavojingi, galintys sukelti sveikatos sutrikimų – sakoma *alinančiai, varginamai* ar *pavojingai karštas; geliamai, skaudžiai šaltas; uncomfortably, dangerously, lethally hot; painfully, uncomfortably cold*. Ypač anglų kalboje dažni prieveiksmiai, susiję su skausmu ir liguistomis būklėmis, – apie karštį sakoma *suffocatingly, blindingly hot*, o būdvardį *cold* lydi prieveiksmiai *bone-crackingly, teechachingly, cripplingly* ir pan. Mažiau intensyvios temperatūros ypatybės – šiluma ir vėsa dažniau apibūdinamos kaip malonūs potyriai – sakoma *nuostabiai šiltas, maloniai vėsus, blissfully warm, marvellously cool*, šiluma dar siejama su jaukumu, ramybe (*jaukiai, raminančiai šiltas*), o vėsa – su gaiva (*refreshingly cool*). Kaip matyti 3 lentelėje, yra ir kitokio vertinimo atvejų – tai priklauso nuo konteksto ir objektų, kurių temperatūra vertinama, pvz., šalti gėrimai dažnai apibūdinami kaip maloniai, gaivinančiai šalti. Jie gali būti ir nemaloniai šilti, o kava ar arbata – maloniai karštos.

Apibendrinant aptartus temperatūros būdvardžiais žymimų ypatybių prototipus ir vertinamąjį aspektą, galimas toks prototipinių būdvardžių reikšmių aiškinimas, atspindintis temperatūros skalę (skirtingas ypatybės intensyvumas čia reiškiamas temperatūros srityje įprastomis vertikalės metaforomis *aukštas / žemas*, sietinomis su temperatūrą matuojančio termometro stulpeliu):

karštas / hot „toks, kurį liesdami jaučiame nemalonų aukštos temperatūros pojūtį, pvz., kaip ugnis, verdantis vanduo“ (*karštas lygintuvas, hot pot*);

šiltas / warm „toks, kurį liesdami jaučiame malonų pakankamai aukštos temperatūros, artimos žmogaus kūno temperatūrai, pojūtį“ (*šiltas pienas, warm hands*);

vėsus / cool „toks, kurį liesdami jaučiame malonų gana žemos temperatūros pojūtį, pvz., kaip gaivinantis gėrimas (*vėsus šaltinio vanduo, cool drink*);

šaltas / cold „toks, kurį liesdami jaučiame nemalonų žemos temperatūros pojūtį, pvz., kaip ledas, sniegas“ (*šaltos grindys, cold metal*).

Prototipiniu čia pasirinktas taktilinis (liečiamų objektų) temperatūros tipas – aplinkos temperatūrą taip pat juntame odos receptoriais, liesdami mus supantį orą, su ja siejasi ir subjekto jaučiama temperatūra. Taktilinės temperatūros dominavimą kalboje patvirtina ir anksčiau pristatyti junglumo duomenys – liečiamus objektus pavadinančių daiktavardžių vartosenos su būdvardžiais dažnumas.

Su temperatūros reikšmėmis, kurios šių būdvardžių semantinėje struktūroje yra prototipinės, per kognityvinius mechanizmus siejasi metaforinės būdvardžių vartosenos atvejai (plg. *karšta ugnis – karšta meilė, warm sunshine – warm feeling*), šiame darbe nagrinėjami kaip atributinių temperatūros metaforų raiška. Šios metaforos kalboje realizuojamos ne tik būdvardžiais – toliau trumpai pristatoma kita temperatūros leksika, kurią taip pat galima laikyti potencialia temperatūros metaforų raiška (remiamasi gretinamų kalbų žodynų ir minėtų tekstynų duomenimis).

2.3. Kita temperatūros leksika

Nors pagrindinis ypatybės reiškėjas yra būdvardis, temperatūros požymis tiek lietuvių, tiek anglų kalbose fiksuojamas ir kitoms kalbos dalims priklausančiais žodžiais, kurių dauguma yra temperatūros būdvardžių vediniai, tad jų semantika remiasi aptartųjų būdvardžių reikšmėmis. Temperatūros ypatybių pavadinimai arba reiškiniai, būsenos, kurioms būdinga tam tikra temperatūra, reiškiamos abstrakčiais daiktavardžiais *karštis, karštumas, karštybė, šiluma, šilumas, šiltybė, šaltis, šaltumas, šaltybė, vėsa, vėsumas, vėsybė; heat, hotness, warmth, warmness, cold, coldness, cool, coolness*, pvz.: *vasaros karštis, vidutinio šaltumo žiema, the heat of the sun, the coolness of the morning*. Minėti priesagos *-ybė* vediniai, t. y. abstraktai, pavadinantys temperatūros ypatybes (*karštybė, šiltybė* ir pan.), žymiai retesni už *-umas* vedinius (*karštumas, šilumas* ir pan.) arba visai nevartojami (pvz., DLKT rasti 7 daiktavardžio *karštybė* ir 113 daiktavardžio *karštumas* formų vartosenos atvejų, o *šiltybė, vėsybė* nepavartoti nė karto). Prie anglų kalbos daiktavardinės raiškos minėtinas ir karštį kaip pakilusią žmogaus kūno

temperatūrą, ypač susijusią su liguista būkle, įvardijantis daiktavardis *fever*, pvz.: *run a fever*, *have a high fever*, *tremble with fever*, *reduce fever*.

Temperatūros ypatybė reiškia ir iš būdvardžių padarytais prievaisiais – priesagų *-ai*, *-ly* vediniais, pvz.: *karštai*, *šaltai*, *hotly*, *warmly*. Nors šie prievaisiai junginiuose vartojami su veiksmažodžiais, jais reiškia ypatybė nurodo greta minimų arba numanomų objektų (ar subjektų) temperatūrą, pvz.: *karštai prikūrentas kambarys* (= karštas kambarys), *laikyti vėsiai* ar *šaltai* (= laikyti vėsioje ar šaltoje vietoje), *the sun shining hotly* (= the hot sun shining), *cover sm. warmly* (= cover with a warm cloth). Šių prievaisių vartoseną temperatūros reikšmėmis gana reta – dominuoja metaforiniai junginiai, pvz., *šiltai nusišypsoti*, *hotly dispute*, o atitinkamų būdvardžių vediniai *coolly* ir *coldly* temperatūros ypatybių įprastai nereiškia. Tiriamojoje medžiagoje *coolly* temperatūros reikšmė pavartotas tik vieną kartą – *she tilted her head back, letting the liquid slide coolly down her throat* (= the cool liquid), *coldly* – nė karto, ir žodynai nurodo tik metaforines jų reikšmes, pvz., *coldly* „if you do something coldly, you do it without any emotion or warm feeling, making you seem unfriendly“: *say / speak / reply etc. coldly* (LDCE).

Temperatūros ypatybių kaita, kuri, atsižvelgiant į priešingus temperatūros skalės polius, gali būti dvikryptė (karštas vėsta, šaltas šyla) ir vyksta savaime ar, veikiama išorinių veiksnių, reiškia veiksmažodžiais, kurių apibendrinta reikšmė yra „darytis arba daryti ką nors tam tikros temperatūros“. Tai dviejų tipų veiksmažodžiai ir priešdėliniai jų vediniai ar fraziniai veiksmažodžiai (anglų kalboje) – intranzityviniai savaiminiai, reiškiantys savaime vykstančius procesus, ir tranzityviniai priežastiniai, žymintys subjektų veiksmus, nukreiptus į tam tikrą objektą, kad susidarytų tam tikra situacija (šiuo atveju – pasikeistų objekto temperatūra): *kaisti*, *kaitinti*, *šilti*, *šildyti*, *šalti*, *šaldyti*, *vėsti*, *vėsinti*, *aušti*, *aušinti*; *heat (up)*, *warm (up)*, *cool (down / off)*, pvz.: *klimatas šyla – saulė šildo žemę, šąla kojos – atšalo oras, the weather warms up in the spring – warm the pot with hot water, the temperature has cooled down – cool the dish*. Laipsnišką temperatūros kitimą lietuvių kalboje reiškia ir būdvardžių vediniai su priesaga *-ėti* (*karštėti*, *šiltėti*, *šaltėti*), vartojami rečiau nei panašios reikšmės veiksmažodžiai *kaisti*, *šilti*, *šalti*, pvz., *šiltėja klimatas, oras vis šaltėjo*. Be minėtų veiksmažodžių, temperatūros kaitą reiškia ir junginiai, kuriuose anksčiau aptarti temperatūros būdvardžiai (nelyginamojo ar aukštesniojo laipnio), daiktavardžiai vartojami su bendros reikšmės tapsmo, ypatybės kaitos veiksmažodžiais, pvz.: *tapti / darytis šaltam / šaltesniam* (*Po vandeniui buvau tol, kol jis pasidarė šaltas*), *get / turn / become / grow cold / colder* (*The weather then turned very cold: Outside, it grew ever colder*), *turn up / reduce the heat* (*Add the parsley, chopped tomato and saffron and turn up the heat*), *padidinti / sumažinti karštį* (*Atmosferoje prasidedantys pokyčiai*

pamažu sumažins karštį ir atneš daug drėgmės). Lietuvių kalboje temperatūros kaitą rečiau nusako ir prieveiksmiai, priesagos *-yn* vediniai, pvz., *Dienos ėjo šiltyn*.

Aptartąja temperatūros leksika reiškiamą temperatūra kaip fizinę tikrovės objektų ypatybę ir jos sukeltą temperatūros pojūtį, kurį jaučia, suvokia ir vertina žmogus. Pasitelkus šį pojūtį abstraktiems dalykams suvokti, temperatūros konceptas tampa metaforų ištakos sritimi, realizuojama ir lietuvių, ir anglų kalbose. Tai patvirtina pradinis temperatūros metaforų tyrimo etapas, paremtas būdvardžių junglumo analize, – ji rodo, kad abiejose kalbose temperatūros būdvardžiais įvardijamos: 1) abstrakčios, tiesiogiai nepažinios savybės, priskiriamos žmogui, emocijoms, santykiams ir pan. (abstraktų metaforizacija), ir 2) kitais pojūčiais pažįstamų reiškinių, pvz., spalvų, garsų, ypatybės (sinestezija). Nors bendros metaforizacijos tendencijos, kaip ir prototipinės būdvardžių reikšmės ir žymimų ypatybių vertinimas sutampa (karštis ir šaltis dažniau vertinami neigiamai, o šiluma ir vėsa kaip mažiau intensyvios temperatūros ypatybės – teigiamai), atskiri metaforizacijos atvejai gretinamose kalbose skiriasi. Detalesnei jų analizei būtinas platesnis vartosenos kontekstas, įvairesnė temperatūros metaforų raiška ir gilesnė konceptualiųjų metaforų analizė, paremta kognityvinės lingvistikos idėjomis, – to siekiama pagrindiniu temperatūros metaforų ir jų raiškos lietuvių ir anglų kalbose tyrimu, aprašomu kitoje darbo dalyje.

3. TEMPERATŪROS METAFOROS IR JŲ RAIŠKA LIETUVIŲ IR ANGLŲ KALBOSE

Gretinamasis temperatūros metaforų lietuvių ir anglų kalbose tyrimas, apimantis turinio, t. y. konceptualių temperatūros metaforų, ir raiškos, t. y. metaforinių pasakymų, realizuojančių konceptualiąsias temperatūros metaforas, lygmenis, atliktas remiantis pirmoje darbo dalyje pristatytais teoriniais ir metodologiniais metaforų tyrimo aspektais: kognityvine metaforos samprata (Lakoff, Johnson 1980; Kövecses 2002; Gudavičius 2014), metaforiškumo kriterijais (Marcinkevičienė 1999, 2011; Deignan 2005; Pragglejaz Group 2007), metaforų ir jų raiškos variantiškumo skirtingose kalbose tipais (Kövecses 2005; Barcelona 2001; Samaniego Fernández 2013) ir kt. Tiriamoji medžiaga – metaforinių pasakymų vartosenos atvejai DLKT ir BNC (iš viso – 10 923 konkordanso eilutės). Atrenkant ir analizuojant kalbos duomenis, remtasi gretinamų kalbų žodynais: DLKŽ, LKŽ, MD, LDCE (MD ir LDCE kaip tekstynų pagrindu parengtais anglų kalbos žodynais analizuojant metaforas siūlo remtis ir MIP metodo autoriai). Detaliau tyrimo metodologija aptariama 3.1 skyriuje, po kurio pateikiami ir apibendrinami metaforų analizės rezultatai.

3.1. Tyrimo metodologija: temperatūros metaforų nustatymas, analizė ir gretinimas

Tyrimo metodologija aprašoma atsižvelgiant į atskirus tyrimo etapus, kurių eiliškumas atspindi įprastą konceptualiųjų metaforų analizėje tyrimo kryptį – nuo metaforinių pasakymų prie konceptualiųjų metaforų.

1. **Potencialios metaforų raiškos numatymas** pagal ištakos konceptą, t. y. temperatūrą, reprezentuojančias leksemas – tirtinų kalbinių vienetų atranka.

Kaip minėta įvade, šiame darbe apsiribojama atributinėmis temperatūros metaforomis – metaforizuojamas tam tikras požymis, į abstraktų ar kitų pojūčių sferas perkeliant gerai iš patirties pažįstamas temperatūros ypatybes (karštumą, šiltumą, vėsumą, šaltumą), kurių išsidėstymas pagal ypatybės intensyvumo laipsnį sudaro temperatūros skalę. Ankstesnėje darbo dalyje aptarta temperatūros leksika, laikoma bazine šios srities raiška, apima įvairioms kalbos dalims priklausančias leksemas, kuriomis fiksuojamas temperatūros požymis, taip pat reiškinys, būseną, kuriai būdinga tam tikra temperatūra, požymio intensyvumo kaita ir pan. Apibendrintai joms būdingos šios reikšmės: „požymis (daikto arba veiksmo)“, „daiktiškumas“ ir „procesualumas“, pvz.: *šiltas, šiltai, šiltyn, šiltumas, šiluma, šilti / šildyti, šiltėti; warm, warmly, warmth, warmth, warm (up)*.

Tikėtina, kad įvairesnė temperatūros raiška, neapsiribojant viena kalbos dalimi, pvz., būdvardžiais, leis išsamiau atskleisti ir palyginti pasirinktos srities – temperatūros – metaforas

gretinamose kalbose (skirtingose kalbose ekvivalentiškos reikšmės gali būti reiškiamos skirtingomis kalbos dalimis, pvz., pažodinis lietuviško junginio *karšta diskusija* atitikmuo anglų kalboje *hot discussion* nevartojamas, tačiau įprastas junginys su būdvardiškai vartojama veiksmazodine forma *heated – heated discussion*). Temperatūros metaforų raiška laikomi ir metaforiniai temperatūros požymį fiksuojančių žodžių vediniai ir dūriniai – jų gausiausia karščio metaforų raiškoje, pvz.: *įkarštis, karštuolis, karštagalvis, karštakošis; heatedly, hot-tempered, hot-blooded, hot-headed, hotfoot* (tokie metaforiniai vienetai, kurių metaforiškumas nulemtas darybos, išrinkti iš gretinamų kalbų žodynu, o vartoseną, kaip ir kitų metaforinių pasakymų, tirta remiantis tekstynų duomenimis). Visa temperatūros metaforų raiška, apimanti pagrindinę temperatūros leksiką ir ja motyvuotus metaforinius darinius, pateikta 4 lentelėje. Greta kiekvienos leksemos nurodomas vartosenos atvejų metaforine reikšme (ji nustatyta remiantis žemiau aprašytais kriterijais) skaičius, bendras pavartojimų skaičius ir procentinė metaforinės vartosenos dalies išraiška – ją galima vadinti metaforiškumo indeksu²⁵ (rus. *индекс метафоричности*, Chiong 2011; angl. ‘*metaphoricity*’ *index*, Schneider 2008).

4 lentelė. Temperatūros metaforų raiška lietuvių ir anglų kalbose

KARŠČIO metaforos	
<i>karštas</i> , 701 iš 3069 (22,8 %)	<i>hot</i> , 757 iš 3242 (23,3 %)
<i>karštai</i> , 543 iš 581 (93,5 %)	<i>hotly</i> , 76 iš 92 (82,6 %)
<i>karštytyn</i> , 1 (100 %)	<i>heat</i> (dkt.), 198 iš 1687 (11,7 %)
<i>karštis</i> , 69 iš 1018 (6,8 %)	<i>hotness</i> , 17 iš (14,3 %)
<i>karštumas</i> , 9 iš 23 (39,1 %)	<i>heat</i> (vksm.), 93 iš 519 (17,9 %)
<i>kaisti / kaitinti</i> , 333 iš 1308 (25,5 %)	<i>hot (up)</i> , 44 iš 45 (97,8 %)
<i>karštėti</i> , 2 iš 4 (50 %)	<i>fever</i> , 116 iš 335 (34,6 %)
<i>karštligė</i> , 65 iš 101 (64,4 %),	<i>feverish, -ly</i> , 67 iš 98 (68,4 %)
<i>karštligiškas, -ai, -umas</i> , 296 iš 299 (99,0 %)	<i>heatedly</i> , 12 (100 %)
<i>karštinė</i> , 29 iš 86 (33,7 %)	<i>hots</i> (dkt.), 8 (100 %)
<i>karštymetis</i> , 10 iš 20 (50 %)	<i>hotting</i> (dkt.), 6 (100 %)
<i>karštuolis</i> , 8 (100 %)	<i>hot-tempered</i> 9, (100 %)
<i>karštagalvis</i> , 8 (100 %)	<i>hot-blooded</i> 10, (100 %)
<i>karštakošis</i> , 46 (100 %)	<i>hothead, -ed, -edness</i> , 18 (100 %)
<i>karštakošiškas, -ai, -umas</i> , 17 (100 %)	<i>hotbed</i> , 14 (100 %)
<i>karštakraujis</i> , 7 (100 %)	<i>hotfoot</i> (prv.), 7 (100 %)
<i>karštakraujiškumas</i> , 1 (100 %)	<i>hotfoot</i> (vksm.), 2 (100 %)
<i>karštabūdis</i> , 2 (100 %)	<i>hotshot</i> , 2 (100 %)
<i>įkarštis</i> , 358 (100 %)	
<i>karščiuoti(s)</i> , 75 (100 %)	
Iš viso 2580.	Iš viso 1440.

²⁵ Nurodyti autoriai, iš kurių darbu perimtas šis terminas, juo apibūdina ne atskirų kalbinių vienetų, o visam semantiniam laukui (Chiong 2011) ar nagrinėjamam diskursui (Schneider 2008) būdingą metaforiškumą.

ŠILUMOS metaforos	
<i>šiltas</i> , 488 iš 3250 (15,0 %) <i>šiltai</i> , 189 iš 431 (43,9 %) <i>šiltyn</i> , 1 iš 2 (50 %) <i>šiluma</i> , 426 iš 3705 (11,5 %) <i>šiltumas</i> , 8 iš 13 (61,5 %) <i>šilti / šildyti</i> , 234 iš 1964 (11,9 %) <i>šiltėti</i> , 6 iš 13 (46,2 %) <i>apšilimas</i> , 17 iš 36 (47,2 %) Iš viso 1369.	<i>warm</i> (bdv.), 609 iš 3417(23,7 %) <i>warmth</i> , 266 iš 794 (33,5 %) <i>warmness</i> , liš 1(100 %) <i>warmly</i> , 167 iš 204 (81,9 %) <i>warm</i> (up) (vksm.), 188 iš 710 (26,5%) <i>warm-up</i> (dktv.), 92 iš 131 (70,2 %) <i>warm-hearted</i> , 18 (100 %) Iš viso 1341.
VĖSUMOS metaforos	
<i>vėsus</i> , 37 iš 438 (8,4 %) <i>vėšiai</i> , 1 iš 4 (25,0 %) <i>vėsuma(s)</i> , 7 iš 40 (17,5 %) <i>vėsa</i> , 2 iš 317 (0,6 %) <i>vėsti / vėšinti</i> , 57 iš 163 (35,0 %) <i>aušti / aušinti</i> , 7 iš 31 (22,6 %) Iš viso 111.	<i>cool</i> (bdv.), 683 iš 1587 (43,0 %) <i>cool</i> (dkt.), 28 iš 62 (45,2 %) <i>coolly</i> , 184 iš 185 (99,5 %) <i>coolness</i> , 21 iš 60 (35,0 %) <i>cool</i> (off / down), 125 iš 407 (30,7 %) <i>cool-headed</i> , 5 (100 %) Iš viso 1046.
ŠALČIO metaforos	
<i>šaltas</i> , 920 iš 4006 (23,0 %) <i>šaltai</i> , 245 iš 312 (78,5 %) <i>šaltis</i> , 104 iš 1897 (5,5 %) <i>šaltumas</i> , 49 iš 61 (80,3 %) <i>šalti / šaldyti</i> , 301 iš 1504 (20,0 %) <i>šaltakraujis</i> , 18 iš 29 (62,1 %), <i>šaltakraujiškas, -ai, -umas</i> , 150 (100 %) <i>šaltaprotis</i> , 1 (100 %) <i>šaltaprotiškumas</i> , 1 (100 %) Iš viso 1789.	<i>cold</i> (bdv.), 831 iš 3417 (24,3 %) <i>cold</i> (dkt.), 63 iš 638 (9,9 %) <i>coldness</i> , 45 iš 79 (57,0 %) <i>coldly</i> , 244 iš 244 (100 %) <i>cold-blooded, -ly, -ness</i> , 45 iš 47 (96,4 %) <i>cold-bloodedly, -ness</i> , 8 (100 %) <i>cold-hearted</i> , 11 (100 %) Iš viso 1247.
Visų metaforų raiška: 5849 (20,9 %) ²⁶.	Visų metaforų raiška: 5074 (28,8 %).

2. **Metaforinių pasakymų nustatymas** – pasirinktų ištakos konceptą reprezentuojančių leksemų (ir jų darinių) vartosenos tyrimas ir jų metaforiškumo (arba ne) nustatymas.

Kaip galima temperatūros metaforų raiška numatytos leksemos analizuotos tiriant jų vartoseną (konkordanso eilutės kontekste) gretinamų kalbų tekstynuose – publicistikos (BNC – laikraščių ir žurnalų) ir grožinės literatūros dalyse. Manoma, kad publicistikos kalba geriausiai atspindi bendrinės kalbos ypatumus, o vartoseną grožinės literatūros tekstuose šiam tyrimui svarbi dėl analizuojamų metaforų specifikos – kaip rodo ankstesni metaforų tyrimai (Kövecses 1986, 2002; Shindo 1998, 1999; Bergström 2010), temperatūros požymis dažniausiai perkeliamas į emocijų ir santykių, vidinio žmogaus pasaulio sferas, kurioms daug dėmesio

²⁶ Bendras metaforiškumo indeksas (atskirose kalbose) apskaičiuotas atmetus metaforinius darinius, kurie temperatūros reikšme visai nevartojami (jų metaforiškumo indeksas yra 100 %).

skiriama grožinės literatūros kūriniuose, tad jų tekstai gausūs ne tik originalių, bet ir įprastų metaforinių pasakymų, realizuojančių gretinamoms kalboms būdingas temperatūros metaforas.

Siekiant lygiaverčio abiejų kalbų tyrimo, renkant tiriamąją medžiagą atsižvelgta į naudotų tekstyno dalių dydį – imtas penktadalis vartosenos atvejų iš DLKT publicistikos dalies, kuri maždaug penkis kartus didesnės apimties (apie 86,5 mln. žodžių) nei atitinkama BNC dalis (apie 17,7 mln. žodžių). Kadangi tyrimas labiau orientuotas į konvencionalias, kalbų vartotojams įprastas metaforas, atspindinčias kalbose užfiksuotą pasaulėvaizdį, ir tipiškiausius jų raiškos būdus, siekta, kad dominuotų publicistikos kalba – tyrimui naudota tik pusė duomenų iš abiejų kalbų tekstynų grožinės literatūros dalių (jos panašios apimties – 15,8 mln. žodžių DLKT ir 15,9 mln. žodžių BNC). Grožinės literatūros ir publicistikos tekstų duomenys analizuoti kartu – atitinkamai 5849 ir 5074 metaforinių pasakymų vartosenos atvejų DLKT ir BNC (atskirų leksemų vartosenos dažnumas matyti 4 lentelėje). Siekiant atspindėti įvairių metaforų raiškos formų paplitimą vartosenoje, jų santykį ir bendrą vaizdą, minėtų tiriamosios medžiagos atrankos principų laikytasi renkant visų leksemų, įskaitant ir rečiau vartojamas, duomenis.

Nustatant pasirinktų kalbinių vienetų vartosenos metaforiškumą, kitaip tariant, metaforinius pasakymus, realizuojančius konceptualiąsias temperatūros metaforas, kaip ir analizuojant metaforinius temperatūros būdvardžių junginius 2.2.1 poskyryje, esminiu metaforiškumo kriterijumi laikytas metaforos esmę ir jos kognityvinę funkciją nusakantis dviejų sričių (dažniausiai konkrečios ir abstrakčios) ryšys, netiesioginis jų sugretinimas, išryškėjantis iš tiriamų vienetų junglumo, plg.: *atvėso oras – atvėso santykiai, the heat of the midday sun – the heat of the moment*.

Detaliau metaforiškumo nustatymui apibrėžti tinka ir teorinėje dalyje aptarto MIP metodo trečiasis etapas, ypač (c) žingsnis, nusakantis metaforiškumą kaip santykį tarp kontekstinės ir pagrindinės leksinio vieneto reikšmių, kuriame išryškėja jų skirtumas ir tam tikras palyginamumas, panašumas (Pragglejaz Group 2007: 3). Pavyzdžiui, sakinio fragmente <...> *širdį tuokart užliedavo šilumą ir skuosdavau į namus šaukdama: mamute, tėvelis sugrįžta daiktavardžio šiluma* vartoseną yra metaforiška, nes: a) vartosenos kontekste *šiluma* reiškia malonų jausmą, džiaugsmą, kuris užplūsta širdį, išvydus artimą žmogų; b) pagrindinė *šilumos* reikšmė kituose kontekstuose žymi temperatūrą, kuri paprastai kelia malonų pojūtį (pvz., *Patalas dar nenorėjo paleisti, viliojo jaukumu ir šiluma* <...>; *Juoda krosnis kampe skleidė malonią šilumą*); c) kontekstinė reikšmė skiriasi nuo pagrindinės reikšmės ir yra suprantama su ja lyginant: emocinį išgyvenimą sugretinę su fiziniu šilumos pojūčiu, kuris malonus, pageidaujamas, suprantame jį kaip malonų, teigiamai vertinamą jausmą.

Kaip jau minėta, fizinės temperatūros ypatybės ir įvairių abstrakčių požymių priešprieša, taigi ir metaforiškumas, aiškiausias, kai tiriamųjų žodžių junglumo partneriai įvardija

abstrakčius dalykus, procesus ar pan., pvz.: *karštai trokšti, warm reception, šaltas abejingumas, coolly consider*. Kai kolokatų reikšmė siejasi su fiziniu reiškiniu ar veiksmu, metaforai atpažinti gali reikėti platesnio konteksto. Pavyzdžiui, kai temperatūros būdvardžiais ar kitų kalbos dalių žodžiais apibūdinamas fizinis kontaktas (prisilietimas, rankos paspaudimas, glėbys ir pan.), gali būti nusakomas ir veiksmu reiškiamas jausmas, santykis (metafora), ir to veiksmo metu sukeliamas temperatūros pojūtis (ne metafora), plg.:

Duona jaučia rankų šilumą. Kuo ilgiau minkai, ypač rankomis, tuo puresnė. – Dėkoju jums už švelnius rugsėjo spindulius ir rankų šilumą.

After ten minutes, he took her hand. She allowed it to be taken, and it grew warm in his grasp. Their two hands lay warmly together upon her lap. – His hand clasped warmly around hers, detaining her as if he didn't want her to go.

Šių pavyzdžių porose pirma pateikiami sakiniai, kuriuose labiau tikėtina atrodo temperatūros reikšmė: greta tiriamo junginio (*hands lay warmly*) esama tiesioginio šilumos pojūčio įvardijimo (*it grew warm in his grasp*), su rankų šiluma siejama fizinė duonos ypatybė – purumas, nors galimos ir metaforinės asociacijos, pvz., kad duona jaučia prie jos prisiliečiančio žmogaus mintis, jo teigiamą nusiteikimą, gerumą. Kituose sakiniuose svarbesnis atrodo santykių, reiškiamų jausmų aspektas, tad manoma, kad *warmly* ir *šiluma* čia pavartoti metaforiškai.

Kontekstas svarbus ir nustatant kai kurių temperatūros būdvardžių, vartojamų junginiuose su šviesa, tamsą, tylą įvardijančiais daiktavardžiais, reikšmes. Nors čia būdvardžių kolokatai – pojūčiais pažįstamų reiškinių pavadinimai, tad tikėtinos sinestetinės metaforos, platesniame vartosenos kontekste dažnai išaiškėja temperatūros reikšmė, pvz.: <...> *the cold silence of the night was itself a release from the warm clammy room*; <...> *šalta žalia mėnesieną apšviečia laukus ir kelią, ledinėj spengiančioj tyloj dunksi arklio kanopos, gurgžda, cypauja rogių pavažos* (pirmame pavyzdyje šalčio kaip temperatūros reikšmę rodo priešinimas šiltam, tvankiam kambario orui, antrame – kitas šalčio įvardijimas (*ledinė tyla*) ir minimos rogės, kuriomis naudojamosi šaltuoju metų laiku). Metaforinės panašių junginių vartosenos atvejais laikyti tie kontekstai, kuriuose temperatūros pojūtis neminimas, o nusakoma paties reiškinio, pvz., šviesos, ypatybė, pvz.: *Dienos šviesos lempa palubėje patalpą užliejo akinančia šalta šviesa*, nors kai kuriais atvejais minėtus dalykus atskirti sunku.

Reikšmingu metaforinės vartosenos rodikliu, padedančiu nustatyti metaforinius pasakymus, galima laikyti kitus greta einančius to paties dalyko, reiškinio apibūdinimus, kuriais tiesiogiai įvardijami abstraktūs požymiai, kitus abstraktus išvardijimų eilėse ir pan., pvz.:

*Rūpinkitės savo namais, stenkitės, kad jie būtų jaukūs ir šilti (plg. *Tai šilti, ekonomiškai patogūs namai*);*

<...> *without the love, warmth and security that their parents would have provided* (plg. *A magic opportunity to experience the warmth, light and colour of the equator*).

Kai kuriais vartosenos atvejais ir platesnis kontekstas nepanaikina dviprasmiškumo, pvz.: *Sajungininkų skaičiaus persvara padarė savo, ir karšta liepos diena pasibaigė visišku ordino kariuomenės sutriuškinimu* (karšta dėl oro ar intensyvių mūšių); *He thought England was cold and colourless – and he loved it* (šaltas klimatas ar išpūdis, nuomonė apie šalies žmones). Temperatūros būdvardžius nagrinėjusi A. Bergström (2010) tokius tarpinius variantus, kai sunku nubrėžti aiškia linija tarp pagrindinės temperatūros reikšmės ir metaforinių reikšmių, nes galima ir tokia, ir tokia interpretacija (reiškiamas fizinis temperatūros pojūtis ir su juo siejamas emocinis turinys), siūlo vadinti tarpinėmis / pereinamosiomis metaforomis (angl. *gradual metaphors*). Jos apima tuos būdvardžių reikšmių variantus, kurie yra kartu ir konkretūs, ir abstraktūs, pvz., „ryšys tarp tam tikros fizinės temperatūros ir asocijuojamos emocijos“ (*Sweden is a cold country; cold grave*). Šiame darbe aprašomame metaforų tyrime, siekiant aiškumo, metaforiniais pasakymais laikyti tik tie vartosenos atvejai, kuriuose temperatūros reikšmė negalima arba mažai tikėtina (žr. anksčiau aptartus pavyzdžius), – dviprasmiški tekstynų medžiagos fragmentai, kuriuose vienodai galima ir temperatūros reikšmė, ir metaforinė interpretacija, į tiriamąją medžiagą neįtraukti. Kitokie yra metaforiniai pasakymai, kuriais specialiai, kuriant žodžių žaismo efektą, aktualizuojama ir temperatūros reikšmė, pvz., *Artėjanti vasara žada būti karšta. Ne dėl orų, bet dėl politinių įvykių* (karšta reiškia ir fizinę temperatūros ypatybę, ir abstraktų intensyvumo požymį) arba <...> *it was on a winter's day as cold and dull as their marriage had become* (cold apibūdina ir orą, ir emocinį santykį).

Atskirai reikia paminėti metaforos ir metonimijos santykį, kuris sudėtingas dėl glaudžios šių kognityvinių mechanizmų sąveikos ir įvairių jos formų, aptartų teorinės dalies 1.1.4 poskyryje. Jų ryšys čia nagrinėjamų temperatūros metaforų atveju ypač ryškus, nes temperatūros pojūčio perkėlimas į metaforizuojamas sritis iš esmės remiasi fizine patirtimi, dažnai – fiziologinėmis reakcijomis, siejamomis su tam tikrais išgyvenimais, pvz., intensyviomis emocijomis. Dėl to tokios metaforos (AISTRA YRA KARŠTIS, BAIMĖ YRA ŠALTIS ir pan.) priskiriamos fiziologinių metaforų tipui (Apresjan 1997), o jų motyvacija aiškinama bendruoju metoniminiu principu FIZIOLOGINĖ EMOCIJOS SUKELTA REAKCIJA VIETOJ EMOCIJOS (Kövecses 2002). Dėl šios priežasties kai kurie žodžių junginiai, pvz., *heated argument, hot under the collar*, emocijų metaforizaciją tyrusių autorių darbuose pateikiami ir kaip metaforinių pasakymų, realizuojančių karščio metaforas, ir kaip metonimijų pavyzdžiai (Kövecses 1986; Deignan et al. 1997). Šiame darbe, kuris orientuotas į gretinamąją metaforų turinio ir raiškos analizę, pripažįstama, kad metonimija yra daugelio tiriamų metaforų pagrindas, ir griežtos ribos tarp jų nubrėžti ar detaliau aiškinti atskirus metaforos ir metonimijos sąveikos

tipus nebandoma. Bendras principas, kurio laikomasi, – jei remiantis temperatūros pojūčiu nusakomi abstraktai, pvz., intensyvios emocijos, t. y. pasakymu įvardijama emocinė būseną, dažnai per sąsają su jos sukelta fiziologine reakcija, pvz., padidėjusia kūno temperatūra – karščiu (*karčiavosi abiejų komandų treneriai, karštai darbuos, we got heated, arguing heatedly*), pasakymas priskiriamas temperatūros metaforų raiškai ir įtraukiamas į analizę.

3. Konceptualiųjų metaforų nustatymas – kalbinių metaforų susisteminimas, apibendrinimas nustatant temperatūros metaforų siejamas ištakos ir tikslo sritis (A yra B forma).

Bendraja prasme ištakos sritis visais atvejais yra tyrimo objektu pasirinkta temperatūros sritis. Apibrėžiant atskiras konceptualiąsias metaforas, kaip ištakos sritis įvardijama konkreti temperatūros ypatybė, t. y. atskirais laikomi temperatūros konceptai KARŠTIS, ŠILUMA, VĖSUMA, ŠALTIS. Sudėtingiau nustatoma tikslo, t. y. metaforizuojama, sritis. Kadangi tiriamos atributinės temperatūros metaforos, tikslo sritis yra per fizinę temperatūros požymį metaforizuojamas požymis. Jis nustatomas apibendrinus atskirus metaforinių pasakymų vartosenos atvejus – tiriamų leksemų reiškiamus požymius konkrečiuose jų metaforinės vartosenos kontekstuose. Pavyzdžiui, galima manyti, kad metaforiniuose junginiuose *karšti jausmai, karštas troškimas, karštai tikėti, kovos įkarštyje, karštas darbymetis* abstraktams priskiriamas karštumo požymis metaforizuoja jų intensyvumą (karšti jausmai – tai stiprūs jausmai, karštai tikėti – labai tikėti ir pan.), taigi realizuojama konceptualioji metafora INTENSYVUMAS YRA KARŠTIS. Galima teigti, kad konceptualiųjų metaforų, ypač jų tikslo srities, nustatymas artimas leksinių vienetų reikšmės nustatymui apskritai. Panašią mintį išsako D. Ritchie (2013: 80): „metaforos analizė turi prasidėti nuo metaforinio pasakymo reikšmės analizės jo vartosenos kontekste“²⁷.

Siejant tikslo srities įvardijimą su metaforiškai vartojamų leksemų reikšmės nustatymu, aktualūs ir problemiški tampa bendrieji klausimai, susiję su daugiareikšmiškumo nustatymu, – kiek ir kokių reikšmių skiriama semantinėje daugiareikšmio žodžio struktūroje, koks abstraktumo laipsnis pasirenkamas, kaip suvokiamas reikšmės ir konteksto santykis ir pan. Nors atributinės metaforos neapsiriboja būdvardine raiška, jų specifika, t. y. tam tikro požymio metaforizavimas, lemia tai, kad atributinių metaforų tikslo srities nustatymas yra panašus į daugiareikšmio būdvardžio reikšmių nustatymą, pvz., klausimą *kas, t. y. kokio tikslo sritis, metaforizuojama per karščio konceptą* (X yra KARŠTIS) iš esmės atitinka klausimas *ką reiškia karštas arba karštas – tai koks?* (*karštas* čia apima bet kokią karščio koncepto raišką). Kadangi požymis neegzistuoja pats savaime, o visada kam nors priklauso, t. y. yra kieno nors požymis,

---

²⁷ Citata originalo kalba: „analysis of the metaphor must begin with the analysis of the meaning of the metaphorical phrase in the context in which it appears“ (Ritchie 2013: 80).

svarbus tampa ir klausimas *kas gali būti karštas?* Jis ypač aktualus gretinamuoju aspektu – lyginant, kas gali būti apibūdinama ta pačia metafora reiškiamu požymiu skirtingose kalbose.

Dažniausiai minimas reikšmių skyrimo kriterijus – besiskiriančios denotatų klasės: „jei žodžiu pavadinamų daiktų, požymių, veiksnių ir pan. varijavimas išlieka vienos klasės ribose, tai viena reikšmė, jei tas varijavimas peržengia vienos kategorijos ribas – skirtingos reikšmės“, plg. *skauda galvą – kopūstai suka galvas – valstybės galva* (Gudavičius 2007: 99). Tačiau nubrėžti ribas tarp denotatų klasių kartais sudėtinga, taigi ir daugiareikšmiškumas tampa sunkiai apibrėžiamas. Jo neapibrėžtumą lemia ir gramatinės bei semantinės žodžio savybės, pvz., daiktavardžių reikšmes skirti paprasčiau nei būdvardžių, veiksmažodžių ar prieveiksnių (Marcinkevičienė 2011: 20). Būdvardžių semantikos specifika susijusi su tuo, kad būdvardžiai neatitinka jokių konkrečių objektų tikrovėje, nes žymi ypatybes, kurias sunku įsivaizduoti vienas pačias savaime, nesusietas su tuo, ką jos apibūdina, t. y. jie apibūdina ne tikrovės dalykus, o jų požymius (Stammers 2008). Dėl to jų turinys labai priklauso nuo konteksto (pirmiausia to, ką būdvardis apibūdina), ir jie yra labai lankstūs – galintys turėti tiek reikšmių, kiek tik norime, ar kiek tik turime vietos joms išdėstyti (Moon 1987: 179).

Nustatant tiriamų leksemų, reprezentuojančių metaforizuojančią temperatūros sritį, reikšmes, kurias apibendrinus formuluojamos konceptualiosios temperatūros metaforos, atsižvelgta į šiuos požymius – reikšmių nustatymo kriterijus, kuriais siūloma remtis analizuojant tekstynų teikiamus vartosenos duomenis (Marcinkevičienė 2011: 20): 1) junglumą (sintagminius ryšius), 2) sinonimus, antonimus (paradigminius ryšius), 3) konotaciją, 4) gramatines formas (morfologinius ypatumus, gramatinius vartojimo apribojimus). Svarbiausiu kriterijumi laikomi sintagminiai ryšiai – metaforizuojamą požymį nustatyti padeda tiriamų leksemų junglumo partneriai, plg. *karšta moteris – karštas tikėjimas – karštos naujienos* arba *hot temper – hot pace – hot fashion items* ir pan.

Kita vertus, tie patys kolokatai nebūtinai rodo tą pačią reikšmę. Pavyzdžiui, *karštas* junginiai su laiką žyminčiais daiktavardžiais gali realizuoti tris skirtingas būdvardžio reikšmes, plg.: <...> *karštą dieną gerti daug vandens turi ne tik ligoniai, bet ir sveiki žmonės* („labai šiltą“); *Vyriausiojoje rinkimų komisijoje dabar karštos dienos* („sunkios, įtemptos“); *Su tavim visos dienos būdavo karštos, pats žinai* („aistringos“).

Be to, tas pats požymis gali būti suteikiamas skirtingų kategorijų kolokatams dėl reguliariosios polisemijos – daugeliui daugiareikšmių būdvardžių būdingos tipiškos, reguliarios, produktyvios reikšmių kombinacijos, pvz., „būseną“ – „būdo požymis“ – „išreiškiantis tam tikrą būseną“ – „sukeliantis tam tikrą būseną“, plg.: *piktas* 1. supykęs, susierzinęs: *Parėjo piktas*; 2. kuris greit supyksta, vaidingas: *Piktas vyras*; 3. išreiškiantis pyktį, susierzinimą: *Piktas žvilgsnis* (Tekorienė 1990: 106). Panašiai ir *karštas*, vartojamas metaforine aistringumo reikšme,

gali reikšti ir jaučiamą, ir reiškiamą, sukeliama aistrą ir pan., pvz.: *karštos merginos, karštas žvilgsnis, karšti meilės laišakai, karšti vaizdeliai, karštos naktys, karštas pasimatymas*.

Todėl, nustatant metaforines reikšmes, atsižvelgta ir į kitus analizuojamų žodžių požymius: konotacijos ypatumus, paprastai išryškėjančius iš platesnio konteksto, paradigminius ryšius (sinonimus, antonimus), sintaksinius dėsniumus. Pavyzdžiui, *karštas* vartosenai reikšme „sunkus, įtemptas“ būdingi šie sintaksiniai modeliai (nebūdingi vartosenai kitomis reikšmėmis):

- 1) *karštas laikotarpis / karšta + kam* (*karšta popietė spaudos grupei; vasarą Palangoje policininkams būna karšta ir be saulės*);
- 2) *karštas laikotarpis / karšta + kur* (*savaitgalis prieš Kalėdas pasienyje būna karštas; policijos budėtojų dalyje buvo karšta*);
- 3) *karštas + derinamasis ar nederinamasis pažymins + laikotarpis* (*karšta politinė vasara; karštu įstatymų koregavimo metu*).

Nustatant reikšmę, svarbus ir vartosenos kontekste išryškėjantis metaforizuojamų požymių vertinimas, plg.: *užsitrauks Adomėlis nelaimę per savo karštumą; didelių nesąmonių prikrėtus nebuvo, nors ir karšto būdo* (neigiamas vertinimas) – *pagirtina šaltakraujiškumą Šiauliuose parodė „Neptūno“ žaidėjai; demonstravo visišką susivaldymą ir šaltakraujiškumo stebklus* (teigiamas vertinimas). Konotacija svarbi ir gretinamuoju aspektu, nes galimi metaforinių pasakymų, sutampančių ar panašių pagal formą, reikšmės skirtumai, pvz., anglų kalboje *cold-bloodedness*, priešingai nei *šaltakraujiškumas* pateiktuose pavyzdžiuose, reiškia tik neigiamas ypatybes – žiaurumą, abejingumą, pvz., *Loretta swallowed her distaste at Tracey's cold-bloodedness*.

Platesnis vartosenos kontekstas padeda išvelgti atskirus reikšmės atspalvius, kai metaforizuojami kiek skirtingi, nors ir susiję požymiai. Pavyzdžiui, toliau pateiktuose pavyzdžiuose pabraukti konteksto elementai leidžia manyti, kad kaip karštas apibūdinamas žmogus gali būti greit supykstantis, aršus, konfliktiškas arba linkęs elgtis neapgalvotai, neprotingai, paskubomis, o kartais karštas būdas asocijuojasi su žmogaus aktyvumu, energingumu, veržlumu plg.: <...> *vyriausiasis treneris Sergejus Belovas per rungtynes išsiskiria karštu būdu – nuolat kažką piktai replikuoja žaidėjams, įsikarščiaęs šoka aikštelėn <...>; Beje, negalima neprisiminti ir jo karšto būdo, kartais ir nevisiškai apgalvotų, pasvertų sprendimų, žingsnių <...>; Iš mūsų tarpo vyras ryškiai išsiskyrė karštu temperamentu, itaiga, veiklos troškimu*.

Pripažįstant konteksto svarbą, negalima jos ir pervertinti. Tai, kad kontekste išryškėja vienas ar kitas reikšmės komponentas, nebūtinai reiškia, kad kitų reikšmės atspalvių nebelieka. Pavyzdžiui, jei karštu vadinamas žmogus, kuris yra linkęs pykti, konfliktuoti, galbūt jis yra

kartu ir aktyvus, energingas, taip pat linkęs elgtis skubotai, neapdairiai ir pan., tiesiog tame kontekste labiau aktualizuojamas polinkis pykti, t. y. dar papildomai apie jį pasakoma. Taip pat, kai apie žmogų sakoma *šiltas*, *nuoširdus* arba *šaltas*, *išdidus*, nebūtinai *šiltas* reiškia „nuoširdus“, o *šaltas* – „išdidus“, tačiau tam tikro semantinio bendrumo, akivaizdu, esama.

Atliekant metaforų analizę, pastebėta, kad tiriamieji žodžiai, realizuojantys atributines temperatūros metaforas, dažnai vartojami išvardijimuose, kurių dėmenis – vienaarūšius elementus sieja sujungiamasis ryšys, tad jiems būdingas tam tikras teminis bendrumas, kontekstinis artimumas (Bielinskienė 2010: 108). Greta vartojamus vienaarūšius elementus galima laikyti kontekstiniais sinonimais, kurie papildo, tikslina ir taip padeda atskleisti analizuojamų temperatūros metaforų reikšmę. Pavyzdžiui, iš šių pavyzdžių galima manyti, kad šiluma vadinamas jausmas, artimų žmonių santykis, kuris yra toks, kaip meilė (dažnai motiniška), draugystė: <...> *reikia namų šilumos ir motiniškos meilės: Bet kiek meilės, kiek šilumos ir artumo spinduliavimo iš kiekvienos juose parašytos eilutės: Ištiesta plytinė ranka simbolizuoja draugystę, meilę, šilumą, artumą. Šaltas ir cold, priešingai, vartojami greta abejingumą įvardijančių būdvardžių, tad metaforizuojamu požymiu galima įvardyti abejingumą, pvz.: I thought people would be cold and uninterested <...>; Paul had been quite wrong to call Michele cold and unfeeling <...>; She is a cold, unfeeling and unresponsive woman <...>. Panašiai greta vartojamų žodžių semantinį bendrumą (konotacijos aspektu) vertina temperatūros būdvardžius tyrinėjusi A. Deignan (1997): jei šalia būdvardžio dažnai vartojamas kitas aiškiai konotuotas būdvardis (pvz., *warm and nice*), tai rodo, kad pirmasis būdvardis vertinamuoju aspektu artimas antrajam.*

Remiantis aptartais kriterijais nustatčius ir apibendrinus metaforinių pasakymų reikšmes konkrečiuose kontekstuose, įvardytos metaforizuojamos tikslo sritys – jų ryšys au atskirais temperatūros konceptais kaip ištakos sritimi sudaro konceptualiąsias temperatūros metaforas, pvz.: INTENSYVI VEIKLA YRA KARŠTIS, MALONUS JAUSMAS YRA ŠILUMA. Sisteminant metaforinės vartosenos atvejus, siauresnės apimties tikslo sritys, nustatytos pagal metaforizuojamą požymį ir kam jis būdingas konkrečiais vartosenos atvejais, apibendrinamos formuluojant bendresnes, abstraktesnio lygmens metaforas, išryškinančias esminį metaforizuojamą požymį, pvz., bendroji konceptualioji metafora INTENSYVUMAS YRA KARŠTIS apima ir emocijų, ir veiklos, ir kai kurių pojūčių (pvz., skonio anglių kalboje) intensyvumą. Abstraktesnio ir konkretesnio lygmens metaforos (pagal tikslo sritis) skiriamos siekiant parodyti tiriamų metaforų sistemiskumą – tam tikrą hierarchiją ir tarpusavio ryšius.

Nors tyrime laikomasi aprašytos metaforų nustatymo metodikos, atskirų metaforizuojamų požymių skyrimas yra sąlyginis, nes šie požymiai tarpusavyje labai susiję. Tai rodo ir kitų autorių darbai, kuriuose skirtingai interpretuojamos kai kurios įprastinės metaforos, pvz.,

M. Shindo (1998) karštą diskusiją (*heated discussion*) sieja su pergalės troškimu (troškimu nugalėti), o Z. Kövecsesas (1986) junginiu *heated argument* iliustruoja pykčio metaforizaciją (šiam darbe diskusijos karštumas siejamas su intensyvumu – emocijų, kurios gali būti įvairios, pvz., pyktis, troškimas laimėti, t. y. įtikinti kitus, ir veiklos).

4. Konceptualiųjų metaforų motyvacijos aiškinimas – metaforizuojamų požymių siejimas su temperatūros konceptais (šilumos, karščio ir kt.), atskirais jų požymiais, aktualizuojamais metaforizacijoje, jų svarba žmogaus patirties (fizinės ir kultūrinės) kontekste.

Šiame etape remiamasi 1.1.3 poskyryje pristatytais bendraisiais kognityvinės lingvistikos teiginiais apie metaforų motyvaciją (įkūnijimo principu, konfliacijos teorija) ir atsižvelgiama į temperatūros pojūčio, atskirų temperatūros ypatybių specifiką – antrame skyriuje aptartas prototipines temperatūros būdvardžių reikšmes, žymimų ypatybių vertinimą, S. Narayano (2008) aprašytą idealųjį kognityvinį karščio ir šilumos modelį, atspindintį žmogaus patirtimi grįstas žinias apie įvairios temperatūros medžiagas, joms būdingas savybes. Remiamasi ir kitų tyrėjų, analizavusių temperatūros metaforas (Kövecses 1986, 2002; Shindo 1998, 1999; Narayan 2008; Lorenzetti 2009 ir kt.), pastebėjimais, psichologų darbuose rastais teiginiais apie temperatūros ir psichinių reiškinių sąsajas – karščio įtaką agresyvumui, konfliktinių situacijų radimuisi (Anderson 2001), abipusį šilumos / šalčio pojūčio ir psichologinių, socialinių veiksmų ryšį (Williams, Bargh 2008; Zhong, Leonardelli 2008) ir kt. Aptariant kultūrinę metaforų specifiką, atsižvelgiama į gretinamų kalbų tautinio charakterio ypatumus, atskirus kultūros reiškinius, pvz., amerikietiškąją elgsenos, išvaizdos ir pan. sampratą, įvardijamą žodžiu *cool*, globalios kultūros šiandieniniame pasaulyje tendencijas ir pan.

5. Nustatytų temperatūros metaforų lietuvių ir anglų kalbose gretinimas – konceptualiųjų metaforų ir kalbinės raiškos lygmenimis.

Įvardijus konceptualiąsias temperatūros metaforas, realizuojamas lietuvių ir anglų kalbose, įvertinama jų sutaptis ir skirtumai – abiem ar tik vienai iš gretinamų kalbų būdingos metaforos ir jų kalbinės raiškos būdai. Atskirai analizuojamos ir gretinamos pagal ištakos sritį, t. y. atskirus temperatūros konceptus (karštį, šilumą ir kt.), sugrupuotos metaforos – aptarus bendrus raiškos duomenis, pristatoma metaforizuojamų sričių įvairovė – atskiros metaforos pagal nustatytas tikslo sritis, t. y. metaforizuojamus požymius. Nustatant panašumus ir skirtumus, jų tipus, remiamasi A. Barcelonos (2001) ir Z. Kövecseso (2005), tyrinėjusių metaforų variantiškumą, darbais.

Bendromis laikomos tos konceptualiosios metaforos, kurių tikslo sritis iš esmės sutampa – metaforizuojamas tas pats požymis, nors atskiri metaforizacijos atvejai, rodantys, kam požymis priskiriamas, gali skirtis. Pavyzdžiui, tik anglų kalboje kaip karštas apibūdinamas didelis tempas (*the pace was too hot, the pace hotted up*), o meilė karšta tik lietuvių kalboje (plg. *true love*,

great love), bet šiais pasakymais, kaip ir daugeliu kitų metaforinių junginių, realizuojama ta pati, abiem kalboms bendra konceptualioji metafora INTENSIVUMAS YRA KARŠTIS. Atsižvelgiant į tai, kad metaforos gali skirtis konceptualiosios struktūros išplėtojimo lygiu, žiūrima, ar vienodai realizuojami atskiri atitikmenys tarp siejamų ištakos ir tikslo sričių, galimos metaforų išdavos, pvz., ar, remiantis temperatūros skale, metaforizuojamas ne tik požymis, bet ir jo kaita (tai, kas karšta, vėsta, ir atvirkščiai). Pastebėta, kad šiuo aspektu, kuris siejasi ir su metaforinių pasakymų įvairove (leksiniu metaforos produktyvumu pagal Z. Kövecsesą (1986)), labiau skiriasi ne gretinamų kalbų metaforos, o atskiros tos pačios kalbos metaforos (panašiai abiejose kalbose), pvz., kaip karšti metaforizuojami intensyvūs jausmai gali atvėsti, atšalti, kas nors juos atvėsina, ar priešingai, kaitina, apie įtemptą situaciją anglų kalboje sakoma *things are hotting up* ir, priešingai, *when things cool off* arba *turn up the heat / take the heat off (some issue)*, o kaip karštas anglų kalboje metaforizuojamas populiarumas įvardijamas tik būdvardžiu *hot* (pvz., *hot film property*), požymio kaita, t. y. didėjantis ar mažėjantis populiarumas, atitinkamais metaforiniais junginiais nereiškiamas.

Kalbos lygmenyje daugiausia dėmesio skiriama įprastiems atskirų metaforų raiškos būdams (dažniausiems metaforiniams junginiams) ir kalbų skirtumams, kurie apima šiuos teorinėje dalyje (1.3.1) aptartus aspektus: metaforos produktyvumą (metaforinių pasakymų įvairovę), kalbinių metaforų tipus (struktūrinius ir kt. gramatinius skirtumus), metaforinių pasakymų konvencionalumą ir vartosenos dažnumą, atskirų leksemų junglumą. Kadangi čia aprašoma metaforų analizė yra gretinamojo pobūdžio, o ne vertimo srities tyrimas, labiau orientuojamasi į sisteminius kalbų panašumus ir skirtumus, jų tipus, o nustatyti visų metaforinių pasakymų atitikmenų gretinamose kalbose nesiekama. Kita vertus, gretinamieji tyrimai, nusakydami bendruosius kalbų panašumus ir skirtumus, glaudžiai siejasi su vertimu – kaip teigia A. Chestermanas (1998: 28), „gretinamoji analizė ir vertimo teorija kai kuriais atžvilgiais yra terminologiniai vienas kito variantai: panašumas iš esmės reiškia išverčiamumą“²⁸. Įvairaus pobūdžio skirtumai reikalauja specialaus dėmesio verčiant. Dėl to ir analizuojant temperatūros metaforų raišką, jos specifiką gretinamose kalbose (ji pastebima ir sutampančių konceptualiųjų metaforų atveju), atsižvelgiama ir į vertimo aspektą – trumpai aptariami metaforinių pasakymų atitikmenų tipai, galimi jų reikšmės perteikimo būdai verčiant iš vienos kalbos į kitą.

Pagal ištakos konceptus sugrupuotos metaforos ir jų raiškos ypatumai pristatomi 3.2–3.4 skyriuose. Susiejus nustatytas metaforas ir susisteminius jų raiškos duomenis, pateikiamas labiau apibendrintas tiriamojo objekto vaizdas – pristatomos ir gretinamos temperatūros metaforų sistemos lietuvių ir anglų kalbose, jų panašumai ir kultūriniai skirtumai (3.5), apžvelgiami

---

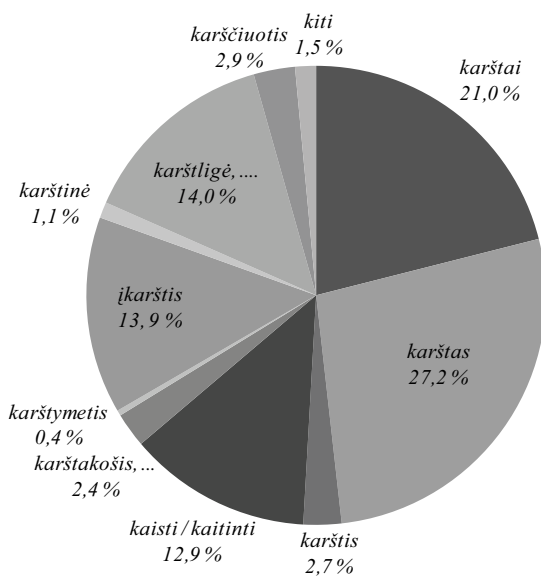
²⁸ Citata originalo kalba: „<...> Contrastive Analysis and Translation Theory are in some respects terminological variants of each other: a “similarity” is indeed a kind of “translatability” (Chesterman 1998: 28).

metaforų raiškos lietuvių ir anglų kalbose dėsningumai, metaforinių pasakymų atitikmenų tipai (3.6).

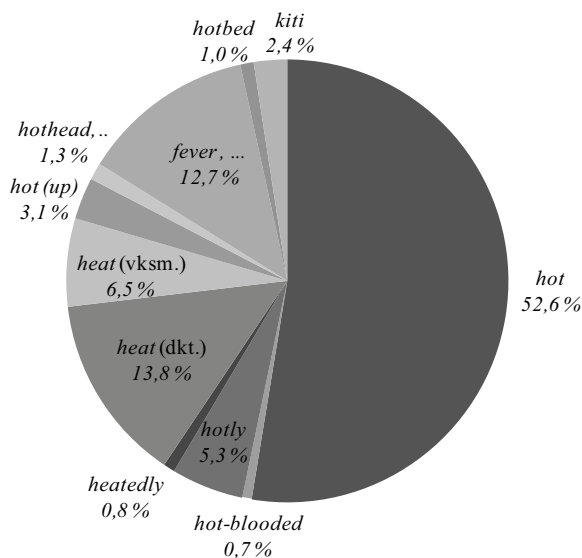
3.2. KARŠČIO metaforos

Šiame skyriuje analizuojamų metaforų ištakos sritis – karščio, t. y. aukštos temperatūros, kurios sukeliama pojūtis dažniau vertinamas neigiamai, konceptas. Ši temperatūros metaforų grupė produktyviausia abiejose kalbose – tai rodo didžiausia leksinės raiškos įvairovė ir metaforinių pasakymų vartosenos atvejų gausa lyginant su kitomis metaforų grupėmis (šalčio, šilumos, vėsumos) – 2580, t. y. 44,1 proc. visų atvejų, lietuvių kalboje ir 1440, t. y. 28,4 proc. visų atvejų, anglų kalboje.

Atskirų leksemų, įeinančių į metaforinius pasakymus, vaidmuo karščio metaforų raiškoje pavaizduotas skritulinėse diagramose (6 ir 7 pav.) – čia procentais nurodyta kiekvienos leksemos metaforinės vartosenos sudaroma visų karščio metaforų realizacijos atvejų dalis (raiškos daliai, pavadintai „kiti“, priskirtos leksemos pavartotos mažiau nei 10 kartų, – *karštumas, karštėti, karštyn, karštuolis, karštagalvis, karštakraujis, -iškumas, karštabūdis; hotness, hots, hotting, hot-tempered, hotfoot*).

6 pav. Karščio metaforų raiška lietuvių kalboje

7 pav. Karščio metaforų raiška anglų kalboje

Palyginus gretinamų kalbų duomenis, išryškėja bendros raiškos tendencijos ir kai kurie skirtumai. Abiejose kalbose didžiausią metaforinių pasakymų vartosenos dalį sudaro būdvardžių *karštas* ir *hot* junginiai, pvz., *karštos kalbos*, *karšta meilė*, *hot pursuit*, *hot news*. Būdvardžių dominavimą metaforų raiškoje rodo ir tai, kad jais realizuojamos visos karščio metaforos, nustatytos lietuvių ir anglų kalbose. Anglų kalboje būdvardžiu reiškiami karščio metaforų dalis ypač didelė – *hot* junginiai sudaro beveik pusę visų karščio metaforų realizacijos atvejų (52,6 proc.). Lietuvių kalboje panašią vartosenos dalį atitinka būdvardžio ir prieveiksmio (*karštai tikėti*, *karštai ginčytis*) metaforinės vartosenos atvejai (*karštas* – 27,2, *karštai* – 21,0 proc.), anglų kalboje prieveiksmių *hotly* ir *heatedly* (vartojamas tik metaforine reikšme) dažnumas daug mažesnis – jų junginiai su veiksmažodžiais (*hotly deny*, *heatedly argue*) sudaro 6,1 proc. visų karščio metaforų atvejų.

Skiriasi ir karštį pavadinančių daiktavardžių vartosenos dalis – metaforiniai paskymai su leksema *heat* sudaro 13,8 proc. visų atvejų, o metaforinė *karščio* vartoseną – 2,7 proc. (dalį *heat* junginių, ypač prielinksnio *in* konstrukcijoje, atitinka dažnai lietuvių kalboje vartojamas vedinys *įkarštis*, plg. *in the heat of the battle* – kovos *įkarštyje*). Abiejose kalbose karščio metaforos dažnai reiškiamos kūno karštį kaip liguistą būklę įvardijančiais daiktavardžiais ir jų vediniais – *kraštligė* / *karštinė*, *karštligiškas*, *karšligiškai*, *karštligiškumas* (15,1 proc.) ir *fever*, *feverish*, *feverishly* (12,7 proc.), pvz.: *rinkimų karštligė*, *karštligiškai ieškoti*, *a fever of ambition*, *a feverish chase*. Nemažą dalį karščio metaforų realizacijos atvejų abiejose kalbose sudaro metaforiniai dūriniai. Pagal komponentų leksines reikšmes dalis jų sutampa, plg.: *karštagalvis* –

hothead (-ed), *karštakraujis* (-iškas) – *hot-blooded*, *karštabūdis* – *hot tempered*, skiriasi tik formų įvairovė ir vartosenos dažnumas. Kitais atvejais kalboms bendras tik pirmasis dūrinių sandas – būdvardžiai *karštas*, *hot*, plg.: *karštakošis* (-iškas, -iškai, -iškumas), *karštymetis*, *hotfoot* (vksm. ir prv.), *hotbed*, *hotshot*.

Aptarti karščio metaforų raiškos būdai nevienodi turinio požiūriu (semantinės struktūros sudėtingumu) – kai kuriais reiškiama įvairūs požymiai, pvz., būdvardžiais *karštas*, *hot* (plg. *karštos galvos* – *karšti išpūdžiai*, *hot time* (for sm.) – *hot looks*), kiti – vienareikšmiai, įvardijantys vieną metaforizuojamą požymį, t. y. realizuojantys vieną konceptualiąją metaforą, pvz., *karštakošis* „ūmaus būdo žmogus“, *hotfoot* (to some place) „nuskubėti“. Detaliau metaforinių pasakymų įvairovė ir skirtumai gretinamose kalbose aptariami pristatant atskiras konceptualiąsias metaforas, nustatytas apibendrinus metaforinės karščio konceptą reprezentuojančių leksemų bei jų vedinių vartosenos lietuvių ir anglų kalbose atvejus. Kaip matyti žemiau pateiktoje 5 lentelėje, tikslo sričių, metaforizuojamų per karščio konceptą, įvairovė, kitaip tariant, karščio metaforų apimtis, didesnė anglų kalboje – be abiem kalboms bendrų intensyvumo ir skubos, naujumo metaforų, joje realizuojama konceptualioji metafora POPULIARUMAS, GERA KOKYBĖ YRA KARŠTIS. Lentelėje nurodytas ir atskirų konceptualiųjų metaforų paplitimas – procentinė visų karščio metaforų, realizuojamų tirtomis leksemomis lietuvių ir anglų kalbose, dalis.

5 lentelė. Konceptualiosios karščio metaforos lietuvių ir anglų kalbose

Lietuvių kalboje	Anglų kalboje
INTENSYVUMAS YRA KARŠTIS	
2524 (97,8 %)	1256 (87,2 %)
INTENSYVIOS EMOCIJOS YRA KARŠTIS <ul style="list-style-type: none"> • AISTRA • PYKTIS • ENTUZIAZMAS • EMOCINGUMAS INTENSYVI VEIKLA YRA KARŠTIS ĮTAMPA, PAVOJUS YRA KARŠTIS INTENSYVUS POJŪTIS YRA KARŠTIS	
SKUBA, NAUJUMAS YRA KARŠTIS	
54 (2,1 %)	63 (4,4 %)
POPULIARUMAS, GERA KOKYBĖ YRA KARŠTIS	
2 (0,1 %)	121 (8,4 %)

3.2.1. INTENSYVUMAS YRA KARŠTIS

Atliktas tyrimas rodo, kad abiejose kalbose karščio konceptas dažniausiai metaforizuoja abstraktų intensyvumo požymį. Konceptualioji metafora INTENSYVUMAS YRA KARŠTIS (plg. INTENSITY IS HEAT, Kővecses 2005) – produktyviausia ir dažniausia tiek lietuvių, tiek anglų kalbose (jos raiška sudaro 97,8 proc. visų karščio metaforų atvejų lietuvių kalboje ir 87,2 proc. – anglų kalboje). Intensyvumas yra abstrakti savybė, kuriai suvokti ir išmatuoti

reikalinga konkrečių dydžių matavimo patirtis – tam tikra skalė, kuri atitiktų didesnę ar mažesnę intensyvumo laipsnį (Kövecses 1986: 83). Metaforizacijai pasitelkus temperatūros skalę, karštis, kaip aukšta temperatūra, atitinkamai žymi didelį intensyvumą.

Intensyvumas yra plati sąvoka, apėrianti keletą požymių, kurie skiriasi priklausomai nuo apibūdinamo dalyko. Apžvelgus *intensyvumo* kaip termino (ar sudėtinių terminų, į kurių jis įeina) apibrėžtis Lietuvos Respublikos terminų banke, matyti, kad juo dažniausiai įvertinamas kokių nors veiksmų, reiškinių, įvykių dažnumas, t. y. skaičius per tam tikrą laiko tarpą, arba jėga, įtampa, pvz., *intensyvumas* – organizmo sistemų įtampos dydis fizinių krūvių metu; judesių, veiksmų atlikimo greitis; veiklos spartumas; *krūvio intensyvumas* – darbo koncentracijos lygis per nustatytą laiko tarpą: sportininko organų ir sistemų funkcinė įtampa, atlikto fizinio darbo galingumas ir ši darbą veikiantys papildomi veiksniai, t. y. emocinė įtampa ir koordinacinis atliekamų judesių, veiksmų, pratimų sudėtingumas (STŽ 2002).

Minėti požymiai išryškėja ir metaforinėje vartosenoje – kaip karštas ir lietuvių, ir anglų kalbose suvokiamas ir įvardijamas intensyvumas, siejamas su stipriomis emocijomis, aktyvia veikla, sudėtingų, nemalonių situacijų metu patiriama įtampa; anglų kalboje per karščio konceptą metaforizuojami ir intensyvūs pojūčiai – temperatūros pojūtis perkeliamas į skonio ir spalvų sritis. Į tai atsižvelgiant skiriamos ir atskirai toliau aptariamoms konkretesniam lygmenims metaforos INTENSYVIOS EMOCIJOS YRA KARŠTIS; INTENSYVI VEIKLA YRA KARŠTIS; ĮTAMPA, PAVOJUS YRA KARŠTIS; INTENSYVUS POJŪTIS YRA KARŠTIS. Jų skyrimas, kaip jau minėta pristatant tyrimo metodiką, yra sąlyginis – metaforizuojamos tikslo sritys glaudžiai susijusios.

3.2.1.1. INTENSYVIOS EMOCIJOS

Kaip rodo ankstesni metaforų tyrimai (Kövecses 2002; Shindo 1998, 1999) ir patvirtina čia aprašomos analizės duomenys, temperatūros pojūtis dažniausiai perkeliamas į emocijų ir jausmų sritį. Ji apima įvairius žmogaus santykio su jį supančia aplinka ir pačiu savimi išgyvenimus, kurie skiriasi savo turiniu, trukme, poveikiu žmogui ir kt. (Jacikevičius 1999). Dėl įvairovės ir sudėtingumo šie potyriai įvardijami ir apibrėžiami nevienodai. Subjektyvūs išgyvenimai vadinami ir emocijomis, ir jausmais – terminai laikomi sinonimais ir vartojamas vienas iš jų (literatūroje lietuvių kalba dažniau *jausmai*, pvz., Jacikevičius 1999; Lapė, Navikas 2003), skiriami pagal pavadinamų išgyvenimų trukmę ir pobūdį (Bendroji psichologija, 1986), tapatinami atskiri jų tipai – žemesnieji jausmai ir emocijos siaurąja prasme, aukštesnieji jausmai ir emocijos plačiąja prasme (Zambacevičienė, Dapkevičienė 2007). Šiame darbe, aptariant minėtų reiškinių metaforizaciją, emocijų terminas dažniau vartojamas kalbant apie trumpalaikius situacinius išgyvenimus – psichologines reakcijas, kurioms būdingas fiziologinis sužadėjimas ir išraiška (Myers 2000: 436–437), pvz., pyktį, o jausmais vadinami pastovesni

žmogaus santykio su tikrove (ypač kitais žmonėmis) išgyvenimai, nulemti asmenybės raidos ir socialinių sąlygų (Zambacevičienė, Dapkevičienė 2007: 45), – meilė, draugystė, prierašumo jausmas ir pan. Griežtai jų atskirti nesiekta, tad kai kuriais atvejais bendresnėse metaforų formuluotėse minimos emocijos gali apimti ir jausmus arba atvirkščiai.

Per karščio konceptą ir lietuvių, ir anglų kalbose metaforizuojamos intensyvios emocijos (plg. EMOTION IS HEAT (OF FIRE), Kővecses 2002; EMOTIONS ARE HEAT, Shindo 1998; INTENSE EMOTIONS ARE HEAT, Master Metaphor List 1989; *высокая степень интенсивности проявления эмоций*, Chiong 2011). Jas su karščiu galima sieti dviem aspektais. Pirmuoju atveju karštis metaforizuoja atskiras emocijas arba su jomis susijusias savybes, kitu – metaforizuoja ne pačią emociją (ar jausmą), o jos intensyvumą, kai emocija įvardijama apibūdinamu žodžiu. Abu atvejai aptariami detaliau.

Tekstynų duomenys rodo, kad ir lietuvių, ir anglų kalbose kaip karštas suvokiamas ir įvardijamas pyktis ir aistra – emocijos, kurių intensyvumas, bent jau prototipo atveju, yra didelis (Kővecses 1986: 65); psichologijoje jos priskiriamos aktyvių (steninių), t. y. didinančių žmogaus aktyvumą, skatinančių veikti, emocijų grupei (Lapė, Navikas 2003). Aistra psichologų apibrėžiama kaip ilgalaikė, intensyvi emocinė ar jausminė būseną, susijusi su veiksmingu veržlumu prie aistros objekto (kokio nors pomėgio, užsiėmimo, asmens ir kt.) (Jacikevičius 1999: 103). Atsižvelgiant į galimą aistros objektų įvairovę, tolesnėje metaforų analizėje atskirai kalbama apie seksualinę aistrą (ji ir vadinama aistra) bei entuziazmą, siejamą su veržlumu, domėjimusi, troškimu ką nors daryti (šiuo atžvilgiu skiriasi ir kai kurie metaforiniai pasakymai, plg. *have the hots for sm. – be hot for sth.*). Nustatytos šios karščio metaforos, konceptualiuoju lygmeniu bendros abiem kalboms: PYKTIS YRA KARŠTIS (plg. ANGER IS HEAT, Shindo 1998; Master Metaphor List 1989), AISTRA YRA KARŠTIS (plg. PASSION IS HEAT, Ritchie 2013; LUST IS HEAT, Master Metaphor List 1989; DESIRE IS HEAT, Shindo 1998), ENTUZIAZMAS YRA KARŠTIS. Kaip matyti 6 lentelėje, iliustruojančioje išvardytų metaforų realizaciją lietuvių ir anglų kalbose, metaforizuojamas požymis gali būti ir su emocijomis susijusi savybė, pvz., būdinga žmogui.

Dažnai karščio metaforomis reiškiamas susijaudinimas ar emociingumas apskritai – konkrečią emociją sunku įvardyti ir platesniame vartosenos kontekste, todėl atrodo tinkama ir bendresnė, minėtas emocijas ar dalį jų apimanti metaforos formuluotė EMOCINIS SUSIJAUDINIMAS (EMOCINGUMAS) YRA KARŠTIS, pvz., *Kuo labiau ji karščiaivosi, tuo ramesnis dariausi aš; Robert grew heated as he spoke of the risks.*

Išvardyti požymiai, metaforizuojami kaip karšti, suteikiami įvairios semantikos abstraktams, susijusiems su minėtomis emocijomis ir jų raiška. Tirtų leksemų, reprezentuojančių

karščio konceptą, junglumas rodo, kad ir lietuvių, ir anglų kalbose jomis dažniausiai apibūdinama: 1) įvairi emocijų raiška ir 2) žmogus, jo būdas.

6 lentelė. Per karščio konceptą metaforizuojamos emocijos

Metaforizuojama emocija	Pavyzdžiai
PYKTIS (KONFLIKTIŠKAS, ŪMUS BŪDAS)	<i>Jo duklė <u>karštakošė</u>, greit prarandanti savitvardą, nieieškanti žodžio kišenėje;</i> <i>Rašytojas supyko, <u>karštai atmetė</u> visus jo pamokymus;</i> <i>Why is everyone getting so <u>hot under the collar</u> about it;</i> <i><...> wondering whether they can ever tame the 22-year-old <u>hothead</u>.</i>
AISTRA (AISTRINGUMAS, SEKSUALUMAS)	<i>Tai kodėl nepasilikai tos <u>karštos parvžietės</u> glėbyje, ko pardūmei pas savo <u>šaltąją žmonelę</u>?;</i> <i>Karminas troško aistringos merginos, geidė aštrių jausmų ir <u>karštų meilės naktų</u>;</i> <i>But my, what a great body – no wonder <u>Luke’s got the hots for you</u>;</i> <i><u>Sliver is just as steamy and hot</u> as Basic Instinct <...>.</i>
ENTUZIAZMAS (VERŽLUMAS, ENERGINGUMAS)	<i><...> tėvui <u>užėjo karštis pasidirbdinti kažin kur pamatytą brikelį</u> ir pasidirbdino;</i> <i><...> tyrinėję Tomo rankraščius, teigė jį buvus <u>karštos, veržlios prigimties</u>;</i> <i>I told Noriega they were <u>hot for an agreement</u>;</i> <i>For a 13-year-old who may not be too <u>hot on writing</u> at all, it’s asking a great deal.</i>

Viena iš emocijų funkcijų – komunikacinė, jų raiška – neatsiejama bendravimo (ir žodinio, ir nežodinio) dalis. **Nežodinė emocijų**, metaforizuojamų per karščio konceptą, **raiška** apima akių kontaktą (akis, žvilgsnį) ir fizinį kontaktą (rankos paspaudimą, apkabinimą, bučinius ir pan.). Apie pyktį, aistrą ar kitas intensyvias emocijas bylojančios akys lietuvių ir anglų kalbose nusakomos panašiai – žvilgsnį, akis ar jų spindėjimą įvardijantys daiktavardžiai apibūdinami karštumo ypatybę reiškiančiais būdvardžiais (rečiau vartojami daiktavardžiai *karštis, heat*), pvz., *Ji žiūrėjo į jo akis. Kokios jos karštos!*; <...> *giving her some of those hot, steamy looks that handsome Ross was throwing his own wife’s way*. Metaforizuojama emocija išaiškėja iš konteksto arba eksplikuojama tiesioginiu jos įvardijimu, pvz., *karštu nustebusių akių švytėjimu; his small eyes hot with a weak man’s rage*. Kai kuriuose metaforiniuose pasakymuose (ypač daiktavardžių *karštis, heat* junginiuose) karštis siejamas su ugnimi – karštos medžiagos prototipu, t. y. realizuojama ne tik atributinė karščio, bet ir struktūrinė ugnies metafora (ugnis dega, išsiliepsnoja ir pan.): *akys degė karščiu; pasiryžimo karščiu degančiomis akimis; the desire burning hot in his eyes; heat flared in his eyes*. Susijaudinimą, pyktį, kitas intensyvias emocijas reiškiantys žvilgsniai abiejose kalbose apibūdinami ir daiktavardžių *karštligė, fever* vediniais – būdvardžiais *karštligiškas, feverish*: *Stebėjau, kodėl visų tokie karštligiški žvilgsniai ir neramūs veidai*; <...> *he declared angrily, his hands dragging her to him so that his feverish glare burned into her eyes*.

Abiejose kalbose kaip karštas metaforizuojamas ir fiziniu kontaktu ar kitais veiksmais, pvz., plojimu, reiškiamų emocijų intensyvumas, tačiau kai kurie metaforiniai pasakymai ir jų dažnumas gretinamose kalbose nesutampa. Lietuvių kalboje dažniausia raiškos forma – prieveiksmio *karštai* junginiai su įvairiais fizinio veiksmo veiksmažodžiais (intensyvumas čia gali būti būdingas ne tik reiškiamai emocijai, bet ir pačiam veiksmui): *(pa)(at)(iš)(si)bučiuoti(s), atsakyti į bučinį, ap(si)kabinti, ploti, (pa)spausti ranką, linktelėti, mylėtis, glėbesčiuotis, glamonėtis, suspausti (kaklą), prisispausti prie kūno, pulti ant kelių, moti, pulti į glėbį* ir kt., pvz., *Jis karštai išbučiavo dukrą, ilgai laikė ją savo glėbyje <...>*. Anglų kalbos tiriamojoje medžiagoje rastas tik vienas *hotly* pavartojimo tokio tipo junginiuose atvejis – *<...> folding her so hard into his tense body that she clung to him hotly* (išvardyti lietuvių kalbos junginiai iš viso pavartoti 72 kartus). Daiktavardinių junginių vartoseną panašesnė, plg. *karšti bučiniai – hot kisses* (taip pat *feverish kisses*), *karštas glėbys – hot embrace*, bet kai kurie junginiai skiriasi, pvz., ovacijos ar plojimai karšti tik lietuvių kalboje: *Žiūrovai karštais plojimais dėkojo solistams, tuo išreiškdami ir norą dažniau juos matyti mūsų scenoje*.

Emocijos lydi ir **žodinį bendravimą** – intensyvumo kaip karščio metaforomis ir lietuvių, ir anglų kalbose apibūdinama emociinga, aistringa kalba. Dažniausiai ją reiškia prieveiksmai *karštai, hotly, heatedly* junginiai su:

1) kalbėjimą, jo formą, būdą įvardijančiais veiksmažodžiais: *karštai (pasi)kalbėti(s), (iš)tarti, diskutuoti, ginčyti(s), prabilti, pasakyti, atsiliepti, sušukti, (su)švokšti, (su)(pra)šnekti, šuktelti, (su)kuždėti, šnekučiuotis, leptelėti, sušniokšti, kuždėti, šnekėti, išpyškinti* ir kt.; *hotly say, dispute, debate, cry, exclaim, echoe, return, shoot back, whisper, grate, add* ir kt.; *heatedly say, begin speaking, retort, cry, strike back, whisper (hotly vartojamas dažniau nei heatedly, pvz., junginiuose su veiksmažodžiu say hot pavartotas 10 kartų, heatedly – 3), pvz., <...> leisk man kalbėti drąsiai, netgi aistringai, kalbėti karštai – su visa iškenčiančios meilės aistra <...>; 'Is that the sort of talk you want to hear?' he grated hotly <...>*;

2) šnekos akto veiksmažodžiais, nusakančiais kalbėjimo tikslą: *karštai (pa)(pri)prašyti, (pa)(si)melsti(s), (pa)dėkoti, (pa)prieštarauti, įrodinėti, palaikyti, maldauti, (pa)tvirtinti, (pa)(si)sveikinti, įtikinėti, (pa)aiškinti, atsakyti, palaikyti, (pa)linkėti, užtikrinti, (iš)girti, paraginti, siūlyti(s)* ir kt.; *hotly oppose, deny, insist, persist, defend, accuse, inform, protest* ir kt., pvz., *Nuoširdžiai ir karštai pasisveikiname kaip seni ir artimi draugai: 'You brought me here against my will,' she accused him hotly, enraged by his denial <...>*.

Likusią raiškos dalį sudaro panašūs daiktavardiniai junginiai – kalbėjimą, įvairias jo formas ar šnekos aktus pavadinantys daiktavardžiai su būdvardžiais, pvz.: *karštos diskusijos, ginčai, debatai, kalbos, žodžiai, pasakojimai, pamokslai, atsisveikinimas, prašymas, kvietimai, linkėjimai, įrodinėjimai, grasinimai; heated debate, discussion, argument, exchange, disputes,*

rows, letters, talks, words, demand. Karštą anglų kalboje šiuo atveju dažniau atitinka būdvardiškai vartojama veiksmažodinė forma *heated*, o *hot* vartojamas žymiai rečiau, plg. *heated debate* (21) – *hot debate* (2). Emocingą kalbėjimą apibūdina ir būdvardžiai *karštligiškas*, *feverish* ar iš jų padaryti prievoksmiai: *pasakojo jis karštligiškai ir įdomiai*; *hearing his feverish mutter of gratification* ir pan.

Dažniausiai ir būdvardžiais, ir prievoksmiais abiejose kalbose nusakomas emocingas kalbėjimas, kuriuo reiškiamos skirtingos nuomonės, nesutariama, prieštaraujama – diskusijų, ginčų metu ir pan., pvz.: *Masinės riaušės vakar sukėlė karštus debatus Indijos parlamente*; *It may mean heated arguments, harsh words and hurt feelings*. Šiuo atveju intensyvumo požymį galima sieti ne tik su reiškiamomis emocijomis, bet ir pačiu kalbėjimu, pvz., karštos diskusijos yra tokios, kurių metu daug diskutuojama, intensyvumą dažnai pabrėžia trukmės įvardijimas – *po ilgų ir karštų diskusijų / ginčų / debatų nutarta...*; *prepared for a long, heated debate*; *remembering long and hot arguments with Milly and Helen* ir pan. Lietuvių kalboje šios grupės metaforiniais pasakymais dažnai realizuojamos ir struktūrinės verdančio skysčio ar ugnies metaforos – karšti ginčai ar diskusijos verda, koks nors karštas klausimas įžiebia karštus ginčus ar jie išsiplieskia, pvz., *suliepsnojo dar karštesni ginčai apie saugumą šalies oro erdvėje*; *užvirus karštomis diskusijoms dažnam kyla noras „pamokyti“ oponentą*.

Emocijas, jų raiškos intensyvumą reiškia ir abiejose kalbose vartojami metaforiniai pasakymai, kuriais kaip karšti apibūdinami žmonės. Kartais jais nusakomas laikinas požymis, t. y. **situacinė emocinė būseną** – paprastai aistra, reiškiamą būdvardžių *karštas*, *hot* predikatiniais junginiais, pvz., *imkitės sekso tik tada, kai jau esate „karšti“*; *do what a man's got ta do, when a woman's hot and willing*. Tačiau dažniausiai karščio (ir šalčio) konceptai metaforizuoja **pastovias žmogaus savybes**, nusakančias emocijų ir kitų psichinių reiškinių intensyvumą ir tempą, elgsenos ir veiklos būdą. Jas įprasta vadinti **temperamentu**: „Kadangi iš visų psichinių reiškinių išoriškai ryškiausiai yra pastebimi emocijų pasireiškimai, tai ir vienokios ar kitokios temperamento savybės labiausiai atsispindi asmenybės jausminiame gyvenime“ (Jacikevičius 1999: 124).

Temperamento ir temperatūros ryšio, kurį galima išvelgti ir istorinėje šių žodžių raidoje²⁹, šaknys siekia antikos laikus – humoralinę medicinos (ir temperamentų) teoriją, kurios pradininku laikomas Hipokratas (V a. pr. Kr.). Manyta, kad žmogaus sveikatą, jo psichinę

---

²⁹ Viena išnykusių žodžio *temperament* (iš lot. *temperamentum* „tinkamas mišinys, deramas santykis“) reikšmių anglų kalboje yra „temperatūra“, pvz., *Bodies are denominated "hot" and "cold" in proportion to the present temperament of that part of our body to which they are applied* (Locke) (WRUD), o žodžiu *temperature* (iš lot. *temperatura* „tinkamas mišinys“, „ramumas“) vadintas temperamentas (suvaldyta aistra, saikingumas) ar koks nors mišinys, pvz.: *In that proud port, which her so goodly graceth, Most goodly temperature you may descry* (Spenser); *Made a temperature of brass and iron together* (Holland) (ten pat).

būseną ir elgseną lemia pagrindinių organizmo skysčių (angl. *humours*) – kraujo, geltonosios tulžies, juodosios tulžies ir gleivių – derinys. Pagal šių skysčių, atitinkančių keturis pasaulio elementus ir jų savybes (temperatūros ir drėgmės), proporcija, t. y. kurio nors iš jų dominavimą, skiriami atitinkamai vadinami temperamento tipai (žr. 7 lentelę). Humoralinė temperamento teorija buvo plačiai pripažinta ir gyvavo Europoje iki XIX a., o temperamento tipų pavadinimai vartojami ir dabar (Lapė, Navikas 2003).

7 lentelė. Humoralinė temperamento teorija (Geeraerts, Grondelaers 1995: 158)

Temperamento tipas	Vyraujantis skystis	Pasaulio elementas	Savybės
Sangvinikas	kraujas (gr. <i>sanguis</i>)	oras	karšta ir drėgna
Cholerikas	geltonoji tulžis (gr. <i>chole</i>)	ugnis	karšta ir sausa
Melancholikas	juodoji tulžis (gr. <i>melas chole</i>)	žemė	šalta ir sausa
Flegmatikas	gleivės (gr. <i>flegma</i>)	vanduo	šalta ir drėgna

Kaip matyti lentelėje, karščio požymis priskiriamas sangviniko ir choleriko tipams. Tai žmonės, kurių emociniam gyvenimui ir elgsenai būdingas didelis intensyvumas – jie labai energingi, greitą reakciją, stiprių emocijų, kurios atvirai pasireiškia; sangvinikams būdinga emocijų kaita, cholerikams – polinkis į afektus ir jų prasiveržimus, jie ūmūs, dažnai praranda pusiausvyrą (Jacikevičius 1999: 128). Būtent tokios savybės išryškėja metaforiniuose pasakymuose, realizuojančiuose karščio metaforas lietuvių ir anglų kalbose, pvz., *Galėjai tik stebėtis, kaip karšto būdo, nesusitvardantis vyras neregėtos savitvardos reikalaujantį darbą ramiai, atsargiai dirbo; <...> a brilliant footballer whose fiery temper makes him too hot-headed to handle.*

Manytina, kad būtent dėl šios šimtmečius gyvavusios temperamento teorijos žmonės ir jų emocinį gyvenimą apibūdinančios karščio metaforos bendros lietuvių ir anglų kalboms ir dažnai vartojamos. Tai, kad ši samprata giliai įsišaknijusi abiejų kalbų pasaulėvaizdžiuose, patvirtina ir metaforos produktyvumas – metaforinių pasakymų įvairovė. Būtent žmogui apibūdinti abiejose kalbose vartojama daugiausia metaforinių darinių (dažniausiai dūrinių). Lietuvių kalboje karštas ar karšto būdo žmogus vadinamas *karštakošiu, karštagalviu, karštuoliu, karštakrauju, karštabūdžiu*, anglų kalboje apie tokį žmogų sakoma *hot head (-ed), hot-tempered, hot-blooded*. Šie dariniai, vartojami atributiniuose ar predikatinuose junginiuose, kaip ir kiti metaforiniai pasakymai, apibūdina temperamentą, būdingą individualiam žmogui ar atskirų regionų, tautų žmonėms (dažniausiai pietiečių), pvz.: *Miglė visada tokia, nuo pat mažumės karštakošė, ūmai užsideganti; priklausė agresyvių karštagalvių gaujai; karštakraujai kaukaziečiai; karštuoliai serbai; the hot-blooded Greek's strong character; these Italians are fearfully hot-headed; you were always hot-tempered, impatient.*

Abiejų kalbų duomenys rodo, kad tokios savybės dažniausiai vertinamos neigiamai, pvz., *Jis ūmaus būdo ir dėl savo karštumo kitados labai nukentėjo; <...> regretting her lack of*

control. *Damn her hot temper*. Nors laikomas pastoviu būdo bruožu, karštumas ypač siejamas su jaunyste, nepatyrimu (*Tu dar jaunas. Todėl atleidžiu tau už karštą būdą*), apie jį kalbama būtoju laiku, apgailestaujama (*Ji gailisi, kad mes išsiskyrėm <...> abu buvom kalti – labai jauni, karšti, kvaili; That was young dreams and hot blood, minds crammed with stupid stories*).

Teigiamas vertinimas vartosenos kontekstuose daug retesnis. Juose kaip karštas, t. y. aistringas, energingas, veržlus, paprastai apibūdinamas vyras, pvz.: *Šaunus vyras! Karštas, išdidus; Vertėjas man patiko. Aukštas, smalsiai atviro veido, <...> dar ir karštas, muzikalus*. Moters karštumas įprastai siejamas su aistra, seksualumu, suvulgarinamas, pvz., <...> *karšta boba, ir tiek... – Ateik. Matau, kaip liepsnoji; Karštos pupytės su BMX dviračiais?*

Abiejų kalbų medžiagoje rasta ir metaforinių pasakymų, kuriais kaip karštas apibūdinamas gyvulio – arklio, rečiau ir šuns – temperamentas: *Kaip jis su arkliais susitvarkys? Dvyliokas karštas; sunkiau mokyti karšto būdo, nervingus šunis; Idris is the honest hardworking horse. Nuggett is the hot headed one*. Būtent šių gyvūnų būdo apibūdinimas kaip žmogaus neatsitiktinis – jų vaidmuo žmogaus gyvenime (ūkinėje veikloje, kelionėse, karyboje, saugant namus) susiklostęs istoriškai, jie žmogui artimiausi, geriausiai pažįstami. Ir lietuvių, ir anglų pasaulėžiūrose itin reikšmingas arklys (žirgas), jam rodoma išskirtinė pagarba – svarbi indoeuropiečių kultūros dalis: „lietuviai ir kiti indoeuropiečiai arklį ne tik ypatingai gerbė, bet ir laikė toteminiu gyvūnu – genties tolimu protėviu“ (Kerbelytė 1993: 14). Žmogaus ir arklio bendrystę liudija ir senovės Lietuvoje gyvavęs paprotys su negyvu arkliu elgtis taip, kaip su mirusiu žmogumi, – žirgai buvo išpuošiami ir laidojami kartu su šeimnininku (Kensminienė 2012).

Atskirą grupę metaforinių pasakymų, apibūdinančių žmones, sudaro lietuvių kalboje vartojami būdvardžio *karštas* junginiai su asmenų pavadinimais pagal **pažiūras** (politines, religines) ar **pomėgius** ir pan.: *karštas patriotas, katalikas, (kokios nors nuomonės, idėjos) gynėjas, šalininkas, krepšinio sirgalius, tikintysis, bolševikas, centristas, feministė* ir kt. Jais nusakomas tvirtas, aktyviai reiškiamas požiūris, stiprus ir praktikuojamas tikėjimas, domėjimasis kuo nors, pvz., *Lietuvos patriotai Socialliberalai iš NATO oponentų tapo beveik karštais šalininkais; Kaip jums ne gėda, jūs gi karšta katalikė*. Anglų kalbos medžiagoje rastas tik vienas tokios būdvardžio *hot* vartosenos atvejis – *red hot Labour supporters*. Dažniau vartojamu *karšto* atitikmeniu tokiuose junginiuose laikytinas būdvardis *fervent*, plg.: *fervent supporter, admirer, follower*. Jį galima vadinti istorine temperatūros metafora – jo reikšmė tik etimologiškai siejasi su temperatūra (lot. *fervens* „verdantis, karštas“ (TLL)).

Kaip jau minėta, dar vieną grupę konceptualiajai metaforai INTENSYVIOS EMOCIJOS YRA KARŠTIS priskiriamų pasakymų abiejose kalbose sudaro junginiai, kuriuose emocija įvardijama tiesiogiai, o remiantis karščio konceptu pabrėžiamas jos intensyvumas. Dalis jų – jau

aptartų pykčio, aistros, entuziazmo apibūdinimai, pvz.: *aštri ir karšta seksualinė aistra, aistros karštis, karštas pasipiktinimas, karščiausias pasiryžimas, hot passion, hot lust, hot rage, hot fury, the heat of desire, the fever of his passionate desire*. Su karštį žyminčiais būdvardžiais ar daiktavardžiais vartojami ir kitų emocijų ar jausmų pavadinimai – *meilė, neapykanta, dėkingumas; panic, excitement, humiliation* ir kt. Pastebima, kad junginiuose dažni vandens (ar kito skysčio) tekėjimą, bangavimą ir pan. įvardijantys daiktavardžiai – realizuojama konceptualioji metafora JAUSMAI YRA SKYSTIS, pvz.: *karšta jausmų banga; džiaugsmingo karščio antplūdis; the hot, sweet river of desire; a great hot surge of grief*.

Nepaisant bendros metaforos ir panašių raiškos formų, pastebimi skirtumai, susiję su atskirų leksemų junglumu. Pavyzdžiui, tik lietuvių kalboje sakome *karštas jausmas (Klotildos krūtinę užliejo karštas motinystės jausmas), karšti jausmai (<...> dėl porelės karštų jausmų nukentėjo bendradarbiai)*, o anglų kalboje daugiau skirtingų emocijų, dažniausiai neigiamų, įvardijamos kaip karštos – *hot panic, hot grief, the heat of fear, the heat of humiliation* (pažodiniai tokių junginių atitikmenys lietuvių kalboje nevartojami). Lietuvių kalboje itin dažnas junginys *karšta meilė*, o anglų kalbos medžiagoje rastas tik vienas *hot love* vartosenos atvejis – *karštą meilę* atitiktų nemetaforiniai *love* junginiai su jausmo intensyvumą, tikrumą pabrėžiančiais būdvardžiais *true, great, real* (tai trys dažniausi būdvardiniai *love* kolokatai) ar junginys *passionate love*.

Intensyvumo požymis ypač ryškus metaforiniuose pasakymuose su būdvardžiais *karštligiškas, feverish* ar jų vediniais (jų įvairovė didesnė lietuvių kalboje): *karštligiškas (-a) entuziazmas, jaudulys, susijaudinimas, džiaugsmas, linksmumas, ilgesys, įsijautimas į savo profesiją, baimė, panika; feverish fear, excitement*. Taip, remiantis karščio kaip liguistos būklės požymiu, apibūdinamos itin stiprios, perdėtos emocijos, pvz., *<...> nuotaikos kaitaliojosi nuo karštligiško linksmumo iki paviršutiniško sielvarto; <...> his moods changed from wild despair to feverish excitement*.

Lietuvių kalboje emocijų, jausmų intensyvumą pabrėžia irrieveiksmis *karštai* (rečiau *karštligiškai*), vartojamas su jausmų sferos veiksmažodžiais, – *karštai mylėti, įsimylėti, trokšti, tikėti, geisti, nekęsti, (pa)norėti, (susi)domėti, svajoti, puoselėti svajones, apgailėstauti, viltis, džiūgauti*. Kadangi čia kalbama apie jausmų intensyvumą, jis dažnai siejamas su širdimi, nuoširdumu – stiprus jausmas yra tikras, iš visos širdies, nuo širdies, taip dažnai ir patikslinama, pvz., *Įsimylėjau netikėtai, nelauktai, pavasariškai karštai. Iš visos širdies, kaip sakoma; Gan gražiai kalba, bet kai prabilo kunigai, tai net širdis tirpsta. Taip karštai, nuo širdies, kaip tik bažnyčioj pamokslą sako*. Norsrieveiksmių *karštai, hotly* junglumas iš dalies sutampa (plg. *karštai pasakė – hotly said*), su jausmų ir emocijų sferos veiksmažodžiais *hotly* nevartojamas.

Su šiais veiksmoždziais junginius anglų kalboje sudarorieveiksmis *fervently: fervently wish, believe, hope* ir pan.

Intensyvių emocijų kaip karščio metaforos raiškai lietuvių kalboje priklauso ir vedinio *įkarštis* vartoseną – kalbama apie *meilės* ar *aistros įkarštį*, įvardijamas konkretaus žmogaus susijaudinimas, pyktis, dažnai laikomas perdėtu, nepageidaujamu ar net pavojingu – dėl to vėsinamas, gėsinamas, tramdomas, stabdomas ir pan.: *Šitoks nepakantos įkarštis pavojingas; Varanauskas dar tramdė savo įkarštį, agituodavo apdairiai*. Kaip jau minėta anksčiau, karštumas laikomas ir teigiama ypatybe – taip vertinamas įkarštis, kuriuo vadinamas entuziazmas, tikėjimas, atsidavimas kokiai nors veiklai, darbui, kūrybai, pvz., <...> *vyrauja nuoširdumas, jaunatviškas įkarštis, o tai atperka profesionalumo spragas*. Anglų kalboje tokiems junginiams artima daiktavardžio *fever* vartoseną, pvz., *filled him with a fever of ambition and impatience*; jaudulio būseną, jos intensyvumą reiškia junginiai *in a fever of (emotion), (emotion) reaches / is kept at fever pitch*, pvz., *In a fever of excitement, Sylvie had flown to Milan*; <...> *an 11-year-old girl was killed by two Rotties and public terror reached fever pitch*. Apie susijaudinusi, emocijų nevaldanti žmogų taip pat sakoma *karščiavosi, pasikarščiavo*, o anglų kalboje vartojami junginiai *get heated, get hot under the collar*, plg.: *Aišku, ji pasikarščiavo ir dabar gailisi – Look, Pop, sorry we got heated*.

Aptariant intensyvių emocijų kaip karščio metaforą, svarbu paminėti ir kitą kognityvinį mechanizmą – fizine patirtimi paremtą metonimiją, kuri, kaip minėta 1.1.4 poskyryje, sudaro metaforos motyvacijos ir galimo universalumo pagrindą. Jo esmę sudaro fiziologinis emocijų komponentas – įgimtos ir bendražmogiškos reakcijos į patiriamas emocijas, pasireiškiančios fiziniiais pokyčiais (hormonų veiklos, širdies darbo ritmo, kraujo apytakos, kūno temperatūros ir kt.), kurie parengia organizmą atitinkamai elgsenai. Kaip karštas metaforizuojamas pyktis, aistra (steninės emocijos) skatina žmogaus gyvybinę veiklą, didina energiją. Taigi karštis kaip pakilusi žmogaus kūno temperatūra yra fiziologinė reakcija, lydinti išgyvenamas emocijas, kitaip tariant, emocijos pasekmė. Todėl metaforos pagrindą sudaro priežasties-pasekmės metonimija (angl. *cause-effect metonymy*), lietuvių kalbotyroje dar vadinama rezultato metonimija, pvz., *Poetę pasitiko blyškioji mirtis* (Koženiauskiene 2001: 223). Emocijų srityje realizuojamą šio tipo metonimiją Z. Kövecsesas (2002: 156–157) įvardija kaip bendrąjį metoniminį principą FIZIOLOGINĖ EMOCIJOS SUKELTA REAKCIJA VIETOJ EMOCIJOS.

Psichologijoje minimas ir atvirkštinis ryšys tarp pykčio (agresyvumo) ir karščio. Įrodyta vadinamoji *karščio hipotezė* (angl. *heat hypothesis*), teigianti, kad karštis didina įvairių pykčio proveržių, su jais susijusių smurtinių nusikaltimų tikimybę. Pavyzdžiui, smurto šeimoje, muštynių, riaušių, įvairių konfliktų daugiau regionuose, kuriems būdingas karštesnis klimatas, tokių įvykių padaugėja karštesniu metų laiku ir pan. (Anderson 2001). Tai galima sieti su

neigiamu karščio poveikiu žmogaus organizmui – dažniausiai karštis žmogui nemalonus, jis erzina, alina (tai atspindi ir 2.2.2 poskyryje lygintų prieveiksmių, vartojamų su temperatūros būdvardžiais, pvz., *nepakeliamai karštas, oppressively hot*, konotacija).

Kaip karštos abiejose kalbose metaforizuojamos ne tik emocijos, bet ir kitos intensyvios situacijos, reiškiniai, procesai, pvz., intensyvi, aktyvi veikla. Jos metaforizacijos ypatumai aptariami kitame poskyryje.

3.2.1.2. INTENSYVI VEIKLA

Konceptualiosios metaforos INTENSYVI VEIKLA YRA KARŠTIS (plg. *высокая степень интенсивности (активности) действия, процесса или явления*, Chiong 2011) tikslo sritis apima įvairius tarpusavyje susijusius požymius – aktyvų judėjimą, kiekybinę veiklos ar jos dalyvių charakteristiką (ypač per tam tikrą laiko tarpą), veiksmų atlikimo jėgą, greitį bei tokią veiklą lydintias intensyvias emocijas – paprastai entuziazmą ar jaudulį, kuris dažnai būdingas dideliame žmonių skaičiui. Be jau aptartųjų karščio sąsajų su intensyvumu, aktyvios veiklos metaforizacija remiasi karštomis medžiagoms būdingų savybių perkėlimu – iš patirties žinome, kad kaitinamos medžiagos įgyja daugiau energijos, suaktyvėja jų veikla: jos plečiasi, maišosi, transformuojasi, pvz., vanduo užverda ir ima garuoti, kietos medžiagos užsidega ir pan. (Narayanan 2003).

Ryškesniausiai veiklos intensyvumas kaip metaforizuojamas požymis matyti metaforiniuose pasakymuose, kuriais įvardijamas **intensyviausias kokio nors proceso momentas ar etapas**, lietuvių kalboje įprastai vadinamas *įkarščiu* (rečiau šia reikšme vartojamas *karštymetis*, pvz., *Tvarkos kaina ir kontrabandos karštymetis pasijus rudeniop*). Dažniausia junginiuose *įkarščio* vietininko forma – sakoma, kad kažkas įvyko veiklos įkarštyje ar veikla buvo pačiame įkarštyje (taip pat buvo pats veiklos įkarštis), pvz.: *šokio įkarštyje išsinėrė iš megztinio; pačiame įkarštyje buvo šienapjūtė; <...> tada, prieš dvejus metus, kaip tik ir buvo pats privatizacijos įkarštis*. Anglų kalboje šia reikšme vartojami daiktavardžio *heat* junginiai, plg. *rinkimų kampanijos įkarštyje – in the heat of an election, kovos įkarštyje – in the heat of the battle* (įkarštis reiškiamas ir junginiu *in the thick of sth.*, pvz., *<...> he had been in the thick of the fighting when the message came*). Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, abiejų kalbų metaforiniuose pasakymuose dažni daiktavardžiai, pavadinantys karo, politikos ir sporto sferų³⁰ reiškinius; jų intensyvumas reiškiamas ir rečiau tokiuose junginiuose vartojamais būdvardžiais *karštas, hot*, pvz.: *karštos politinės batalijos, šaltakraujis net „karštoje“ kovoje dėl kamuolio, karščiausi frontai; a very hot race, the battle is hard and hot, the hottest fighting*. Taip pat kalbama apie

³⁰ Šios sferos glaudžiai tarpusavyje susijusios metaforizacijos ryšiais – ne vienoje kalboje realizuojamos konceptualiosios metaforos POLITIKA YRA KARAS (Cibulskienė 2006; Arcimavičienė 2010), POLITIKA YRA SPORTAS (Arcimavičienė 2010), SPORTAS YRA KARAS (Toleikienė 2013).

ginčių, pokalbių, kokių nors renginių, vakarėlių įkarštį, lietuvių kalboje – ir įvairių darbų (statybos, remonto), sezoninių veiklų ar reiškinų (atostogų, grybavimo, turistinio sezono, žvejybos ir kt.) intensyvumą – čia vartojamų daiktavardžių įvairovė didesnė, jie konkretesni, pvz.: *rugpjūtis – pats atostogų įkarštis; miesto ir rajono mokyklose – dar pats kasmetinių remontų įkarštis.*

Tirtų leksemų junglumas aptariamų grupės metaforiniuose pasakymuose rodo ir daugiau kalbų skirtumų. Pavyzdžiui, tik anglų kalboje karštu vadinamas didelis tempas (*Christie found the pace too hot; Hamilton sets a hot pace in first round*), pažodinio atitikmens lietuvių kalboje neturi dažnas anglų kalbos junginys *in the heat of the moment*, pvz., <...> *it was only an empty promise uttered in the heat of the moment*. Lietuvių kalbos medžiagoje rasti tik du panašaus junginio „karštu“ momentu, kurio neįprastumą rodo ir rašymas kabutėse, vartosenos atvejai, pvz., *Domo motina prarado savitvardą ir „karštu“ momentu pasakė tai, ko niekada nepasakytų nesuserzinusi*. Kitas skirtumas susijęs surieveiksmių *karštai, hotly* vartoseną – lietuvių kalboje *karštai* sudaro junginius su kova, darbu ar kita veikla pavadinančiais veiksmažodžiais: *karštai kovoti, ieškoti, pulti(s) (ką nors daryti), (pasi)darbuoti(s), įnikti į darbą, išitraukti, imtis (vykdyti), stengtis, siekti, veržtis* ir kt., o *hotly* tokia vartoseną nebūdinga.

Didelę dalį konceptualiosios metaforos INTENSYVI VEIKLA YRA KARŠTIS raiškos sudaro daiktavardžių *karštligė (karštinė)* ir *fever* bei jų vedinių vartoseną. Abiejose kalbose karštlige vadinama **veikla (paprastai trumpalaikė), į kurią apimti didelio susidomėjimo, bendros nuotaikos ar dėl tam tikrų sąlygų išitraukia daug žmonių**. Junglumo duomenys rodo, kad ir lietuvių, ir anglų kalbose dažniausiai taip apibūdinamos šios veiklos sferos:

1) ekonomikos – *turtėjimo, prekybos, bendros valiutos įvedimo, naujų automobilių karštligė; pirkimo, nuolaidų, nekilnojamojo turto karštinė; gold, shopping, sales, privatisation fever*, pvz., *Lietuvoje siaučia turtėjimo karštligė; Southampton was hit by sales fever the moment the shop doors opened;*

2) politikos – *priešrinkiminių dienų, rinkimų / rinkiminė, mandatinė, ideologinė karštligė; election fever*, pvz., *Nieko nelaukdama rinkiminę karštligę pradėjo kol kas valdančioji partija. Sick and tired of election fever and politics?*

2) švenčių, pramogų – *šventinė, kalėdinė-naujametinė, šeštadienio vakaro diskotekos karštligė, Šv. Valentino dienos karštinė, St. Valentine's Day fever*, pvz., <...> *šventinė karštinė gerokai išvargina pirkėjus; <...> it was all just part of St. Valentine's Day fever;*

3) sporto – *krepšinio, parašiatų sporto karštligė, vokiečių futbolo, olimpinių varžybų karštinė; football, World Cup, Gold Cup, cup final fever*, pvz., *Šiandien parašiatų sporto karštligė tiesiog išisiautėjo – aviacijos šventėse gausybė mašinu, žmonių; World Cup fever comes to Trinidad and Tobago.*

Atskirų asmenų (ar jų grupės) veikla, kuriai būdingas didelis intensyvumas, susijęs su stipriomis emocijomis – entuziazmu, jauduliu, ir dažnai skubotumas, lietuvių ir anglų kalbose nusakoma aptartų daiktavardžių *karštligė, fever* vediniais – būdvardžiais *karštligiškas, feverish* irrieveiksmiais *karštligiškai, feverishly*. Jais įvardijamas intensyvumo požymis dažniausiai būdingas:

1) fizinei veiklai – judesiams, veiksams, ypač susijusiems su paieška (daiktų ar informacijos): *karštligiška paieška, judesiai; karštai ieškoti, raustis, naršyti, versti lapus, vartyti; feverishly jostle, tear*, pvz., *Benas mskuba į darbo kabinetą ir ima karštligiškai raustis tarp knygų; <...> seized both envelopes, feverishly tearing open her own and handing the other to Mona;*

2) protinei veiklai – mąstymui, protiniam, kūrybiniam darbui: *karštligiškai galvoti, (ap)mąstyti, svarstyti, studijuoti, pulti prie knygų, tapyti; karštligiškos mintys; feverishly work, try to assess, his mind too feverish to recollect*, pvz., *paskutiniaisiais metais jis karštligiškai daug dirbo, kad išleistų savo darbų rinkinį; <...> the men working feverishly to create the first American atomic bomb <...>.*

Kaip jau minėta, ryškus tokios veiklos požymis – skubėjimas, dažnai tiesiogiai įvardijamas greta karštligiškumą reiškiančių vedinių ar pats apibūdinamas kaip karštligiškas, pvz.: *Pribėgęs apžiūrėjo. Paskubom, karštligiškai; karštligiškas skubėjimas gimdo nereikalingus dalykus; with feverish speed I mixed the drug; pulled the pegs from cracked earth with a feverish haste.*

Prie veiklos intensyvumo kaip karščio metaforizacijos atskirai minėtini metaforiniai pasakymai, tapę ekonomikos terminais, kuriais įvardijama **ekonomikos perkaitimo sąvoka**, pvz.: *Spartus ūkio augimas gali būti ne tik saldus – kuo labiau kaista ekonomika, tuo didesnė po to galinčio prasidėti nuosmukio tikimybė; <...> a dangerous mix – an overheated economy, rampant corruption and rejection of the party.* Perkaitusi ekonomika – tai pernelyg greitai, virš savo potencialo auganti ekonomika, vertinama kaip žalingas reiškinys. Jo ženklais laikomi keli tarpusavyje susiję rodikliai, kuriems būdingas didelis intensyvumo laipsnis: sparčiai augantis vartojimas ir infliacija, didėjantis išiskolinimas, akcijų ir nekilnojamojo turto kainų augimas, darbo našumo augimo tempus viršijantis atlyginimų didėjimas, pernelyg didelis optimizmas (Kuokštis 2007). Tokių ekonomikos ar atskirų jos sferų požymius apibūdinančiuose metaforiniuose pasakymuose dažniausi procesualumą pabrėžiantys junginiai su veiksmoždziais *kaisti / kaitinti, heat*, ypač jų priešdėliniais vediniais *perkaisti, overheat*, pvz.: *skatina skolinimąsi ir „kaitina“ ūkį; „perkaito“ ne tik mūsų ekonomika, perkaito ir mūsų galvos; fearful of a recurrence of the overheating and inflation of late 1988.* Šiuo atveju metaforizacijoje svarbesnis ne pats požymis, o jo intensyvėjimas, pasiekiantis pernelyg didelį ir dėl to pavojingą

lygį, ypatybės perviršį – metaforų ištakos srityje tai atitinkamai siejasi su stipriu kūno temperatūros pakilimu, trikdančiu žmogaus veiklą, pavojingu jo sveikatai ir gyvybei. Perkaitimą galima sieti ir su mechanizmo metafora – žinios apie įvairius mechanizmus, jų sandarą, veikimo principus perkeliama į įvairias abstrakčias sritis, tarp jų ir žmogaus proto bei ekonominių sistemų (perkaitimas reiškia mechanizmo gedimą, negalėjimą toliau tinkamai funkcionuoti).

Daiktavardiniai junginiai, įvardijantys ekonomikos, rinkos ar pan. karštumą, vartojami rečiau, pvz.: *Lietuvos statybų ir nekilnojamojo turto rinka pastaraisiais metais yra karšta ir sparčiai kintanti; nesitiki esminių pokyčių „karštoje“ darbo rinkoje; the first shot in a heated close-season transfer market*. Nors aptariami metaforiniai pasakymai vartojami ir lietuvių, ir anglų kalbose, lietuvių kalboje ryškus jų neiprastumas, naujumas – karštumą, perkaitimą ir pan. pavadinančios lekšemos rašomos kabutėse (taip žymimi svetimi teksto elementai, specifiniai perkeltinės reikšmės pasakymai (Abaravičius 2002: 202)), tokių reikšmių ir vartosenos ekonomikos sferoje nefiksuoja žodynai (plg. *overheat* 2. if a country's ECONOMY overheats, or if sth. overheats it, it grows too fast and this leads to increases in prices, salaries, interest rates etc. (LDCE)). Jų atsiradimą lietuvių kalboje galima sieti su globalios ekonomikos tendencijomis ir anglų kalbos kaip tarptautinės verslo kalbos įtaka.

Tai, kad karštis yra pavojingas, neigiamai vertinamas, aktualizuojama ir kitų abstraktų – sudėtingų, pavojingų situacijų, keliančių įtampą, metaforizacijoje. Detaliau konceptualioji metafora [TAMPA, PAVOJUS YRA KARŠTIS, kurios atveju metaforizuojamas intensyvumas siejasi ir su anksčiau aprašytais emocijomis, ir intensyvia veikla, bei jos raiškos ypatumai pristatomi 3.2.1.3 poskyryje.

3.2.1.3. [TAMPA, PAVOJUS

Ši metafora, priskiriama bendrajai konceptualiajai metaforai INTENSIVUMAS YRA KARŠTIS, apibendrina metaforinius pasakymus, kuriais nusakomos įvairaus pobūdžio situacijos, keliančios įtampą, pavojų ar prieštarigus vertinimus. Pastarasis aspektas išryškėja metaforiniuose junginiuose, kuriuose kaip karštas apibūdinamas koks nors **nevienareikšmiškai vertinamas dalykas, aktualus klausimas, sudėtinga, sunkiai išsprendžiama problema**: *Egzaminai visada buvo ir lieka labai „karšta“ tema; <...> lėšų stygius nėra priežastis spręsti vien tik vadinamąsias karštas problemas; Colour-feeding is a hot topic; The issue became hot enough in New Zealand <...>. Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, lietuvių kalboje tokia būdvardžio *karštas* vartoseną mažiau įprasta – jis dažnai rašomas kabutėse, suvokiamą metaforiškumą paryškina pažyminys *vadinamasis*. Anglų kalboje sudėtingi klausimai, ypač tokie, kurių nenorima spręsti, bandoma išvengti, vadinami ir frazeologiniu junginiu *hot potato*, dažnai vartojamu politikos sferoje: <...> *the biggest political hot potato is the decision to put VAT on domestic fuel bills; A hot potato is being passed on to the courts and ministers are safe.**

Lietuvių kalbai šis frazeologizmas nebūdingas, tačiau DLKT medžiagoje rasti keli panašūs junginiai – tuo pačiu vaizdu (karštos bulvės) grįsti palyginimai, pvz., *IAE eksploatacijos išlaidų finansavimas mėtomas tarsi karšta bulvė nuo Lietuvos į Europą ir atgal.*

Kita metaforos raiška apima metaforinius pasakymus, kuriais situacijos intensyvumas nusakomas tam tikro laiko ar vietos atžvilgiu. Pirmuoju atveju **karštas yra koks nors laikotarpis** (paprastai įvardijama kam) – būdvardžiai *karštas, hot* vartojami junginiuose su daiktavardžiais, pavadinančiais įvairios trukmės laiko tarpą: *Birželio mėnuo abiturientams – karščiausias metas, kai kiekvienas stengiasi kuo geresniais pažymiais baigti mokslus; Hot time for Howey # NEWCASTLE'S Steve Howey will face the toughest examination of his new life at the back tomorrow.* Anglų kalboje tokiuose junginiuose dažniausias bendresnės reikšmės daiktavardis *time*, lietuvių kalboje būdvardžiu apibūdinamų daiktavardžių įvairovė didesnė, metaforiniai pasakymai konkretesni – *karštas savaitgalis, paskutinės rugpjūčio savaitės, rugsėjo pabaigos dienos* ir pan.

Kitais atvejais metaforizuojama **įtampa, pavojus, siejami su tam tikra vieta**, pvz., *Šakynos miškuose jo gaujai pasidarė karšta.* Abiejose kalbose dažniausi šioje grupėje karštumą įvardijančių būdvardžių junginiai su daiktavardžiais *taškas, spot* – jais įprasta vadinti karinių, politinių konfliktų ir pan. alinamus pasaulio regionus: <...> *stabilizuojant padėtį konfliktų regionuose Europoje, Azijoje, kituose „karštuose“ pasaulio taškuose; <...> be off again to another of the world's hot spots helping the casualties of war.* Rečiau lietuvių kalboje karštis taškais (vietomis ar pan.) vadinami kokių nors problemų, žalingos, nusikalstamos veiklos židiniai. Tokiuose vartosenos kontekstuose *karštas* beveik visada rašomas kabutėse, pvz., <...> *aplinkai grėsmę kelia 144 ekologiniai „karštieji taškai“; Viduklė visada buvo „karštas regionas“ nusikalstamumo prasme.* Anglų kalboje panašia reikšme vartojamas dūrinys *hotbed*, dažniausi jo junginiai su neigiamai konotuotais daiktavardžiais, įvardijančiais negeroves, siejamas su moralės normų nepaisymu ir pan., – *a hotbed of gossip, intrigue, illicit sex and raunchy romps, evil living, neo-Nazism*, pvz., *I'm not blaming you. You were brought up in a hotbed of superstition and anarchy* (šiuos vartosenos atvejus galima priskirti ir veiklos intensyvumo kaip karščio metaforai – kalbama apie vietas, kuriose kažkas intensyviai vyksta (paprastai neigiamai vertinami ar pavojingi dalykai).

Žmogų užklupusius nemalonumus ar pavojų abiejose kalbose nusako ir predikatiniai būdvardžių *karštas, hot* junginiai. Lietuvių kalboje įprasta būdvardžio bevardės giminės forma su asmenį įvardijančio daiktavardžio naudininuku, anglų kalboje – atitinkami junginiai su prielinksniu *for*, plg.: <...> *pasakodavo, kad vokiečiams karšta, kad jie traukiasi nesustodami; Make it so hot for them here they'll have to leave!*

Dalį aptariamą metaforą raiškos anglų kalboje sudaro frazeologinių junginių *in the hot seat* ir *in hot water* vartoseną. Pirmuoju dažniausiai įvardijamos nemalonus situacijos, kuriose atsiduria atsakingas pareigas einantys ir svarbius, dažnai nepalankius, sprendimus priimančios žmonės, antruoju – iškilusios problemos, bėdos, pvz., *The Permanent Secretary of the Department of National Heritage sweated in the hot seat* <...>; *McDonald's is in hot water for encouraging children to read more by offering free meals*. Pažodinių tokių junginių atitikmenų lietuvių kalbos tekstyno medžiagoje nerasta, tačiau pirmojo vertimas – *karštojoje kėdėje* (ar *karšta kėdė*) šiandieninėje kalboje pastebimas, ypač žiniasklaidos tekstuose, jų antraštėse, pvz., E. Žiobienė „*karštojoje kėdėje*“ *išbuvo tik pusmetį*³¹; *Karštoji Ūkio ministerijos kėdė*³². Lietuvių kalboje nemalonus situacijos dažniau nusakomos savais frazeologiniais junginiais, kuriuose nemalonus karščio pojūtis siejamas su kaistančia kūno dalimi – svylančiais padais ar tipiškai karšta vieta – pirtimi, pvz., *Tokio triuko valdininkai griebiasi dažnai, kai ima svilti padai*; *Seimo nariai užkūrė pirtį teisėsaugos institucijų vadovams* (tokie metaforiniai pasakymai, taip pat realizuojantys karščio metaforas, pagal šiame darbe taikytus temperatūros metaforų atrankos kriterijus (žr. 3.1) į tiriamąją medžiagą nepateko).

3.2.1.4. INTENSYVUS POJŪTIS

Anglų kalboje per karščio konceptą metaforizuojamas ir intensyvumas, būdingas fiziniams tikrovės reiškinių ypatybėms, pažįstamoms kitais pojūčiais nei temperatūra, – realizuojamos sinestetinės karščio metaforos, sudarančios 2,2 proc. visų karščio metaforų realizacijos atvejų anglų kalboje. Tekstynų medžiaga rodo, kad dažniausiai karščio pojūtis perkeliamas į **skonio sferą** – kaip karštas apibūdinamas aštrus, aitrus skonis, ypač būdingas pipirams ar kitiems intensyvaus skonio prieskoniams. Tarp metaforinių pasakymų dažniausi būdvardžio *hot* junginiai su šių prieskonių ar jais gardinamo maisto pavadinimais – *very hot peppers, the hot chilli, hot spices, the hot pepper sauce, red hot curry powder, hot taco sauce, a piquant hot and sour mushroom soup, hot English mustard, hot tasting radishes* ir kt., pvz., *Mexican restaurants whose spicy hot menus have been toned down to suit the tourist palate*. Rečiau šią skonio savybę nusako karštį įvardijantys daiktavardžiai *heat, hotness*, pvz., *the spicy heat of chillies*; *Such hotness will be almost imperceptible to those who eat chilli every day*, o mažesnis aštrumas, jo sušvelninimas atitinkamai siejami su vėsumu, pvz., *cooling the mouth down after the curry*.

Kaip jau minėta 2.2.1 poskyryje, aštraus skonio reikšmė būdvardžiui *karštas* dabartinėje vartosenoje nebūdinga – čia minėta skonio savybė įvardijama kaip aštrumas, t. y. realizuojama kitokia lytėjimo metafora, plg. *aštrus peilis* – *aštrus maistas*, nors aštrus maistas apibūdinamas

³¹ E. Žiobienė „*karštojoje kėdėje*“ *išbuvo tik pusmetį*. Prieiga per internetą:

<http://www.valstietis.lt/Pradzia/Naujienos/Lietuvoje/E.Ziobiene-karštojoje-kedeje-isbuvo-tik-pusmeti>.

³² *Karštoji Ūkio ministerijos kėdė*. Prieiga per internetą:

http://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/18738/karštoji_ukio_ministerijos_kede.

ir kaip deginantis (burną), sukeliantis degimo jausmą ir pan. Tai, kad skonis suvokiamas ir reiškiamas lytėjimo metaforomis (lytėjimo pojūčių grupei priklauso ir temperatūros pojūtis), susiję su glaudžiais šių pojūčių ryšiais fiziologijos lygmenyje. Jutimų psichologijoje teigiama, kad skonio pojūčiams atsirasti nemažai reikšmės turi taktiliniai pojūčiai, kuriuos sukelia liežuviu paviršiuje esantys jų receptoriai. Kartu su uosle jie prisijungia prie skonio aparato skiriamų saldumo, kartumo, rūgštumo ir sūrumo pojūčių ir taip susidaro daugybės skonių jutimai (Jacikevičius 1999; Lapė, Navikas 2003). Kaip karštą, o lietuvių kalboje aštrų metaforizuojamą skonį sukelia pipiruose ir aitriosiose paprikose esantis aktyvusis komponentas kapsaicinas (lot. *capsicum* – pipirinių augalų gentis). Jis veikia kaip tam tikras skonio stipriklis – kapsaicinui veikiant gleivinėje esančius šilumos receptorių, atsiranda karščio pojūtis, sudirginti gleivinėje esantys skonio receptoriai geriau aprūpinami krauju, tad įprastinis saldumas, sūrumas ar rūgštumas atrodo kur kas stipresni³³.

Ir lietuvių, ir anglų kalbose įprastos temperatūros metaforos **spalvų srityje**. Dažniausiai kalbama apie du jų tipus – šiltas ir šaltas spalvas (plačiau žr. 3.3.1.3 ir 3.4.2.3), o anglų kalboje spalvos būna ir karštos – būdvardis *hot* vartojamas junginiuose su bendros reikšmės daiktavardžiais, reiškiančiais spalvą, pvz., *hot colours* (taip pat *the hotly coloured landscapes*), ar konkrečių spalvų pavadinimais, pvz.: *hot orange; hot reds, yellows and oranges; a hot pink Luhta skisuit*. Kaip matyti iš pavyzdžių, karštomis anglų kalboje vadinamos raudona, geltona spalvos ir jų mišiniai. Būtent tokios spalvos yra tipiški karštumo ypatybės turėtojai, karštų medžiagų prototipai – ugnis ir saulė. Karšta vadinama raudona – ir kraujo spalva. Kai junginiu *hot colour* nusakoma susijaudinusio žmogaus veido spalva, pvz., *Hot colour rushed up her face* (plg. *Veidą užliejo raudonis*), ryšys su karščiu ir krauju tiesioginis – patiriant intensyvias emocijas, kyla kūno temperatūra, suaktyvėja kraujo apytaka, dėl to į odoje esančius kapiliarus priteka daugiau kraujo ir žmogus parausta.

Lietuvių kalbos būdvardžiui *karštas* ar jo vediniams vartoseną su spalvų pavadinimais nebūdinga – tekstynų medžiagoje tokių metaforinių junginių nerasta. Tačiau, kaip ir kai kurių kitų anglų kalbos metaforų atveju, tokių pasakymų, kuriuose ryškios, intensyvios spalvos, pvz., raudona, oranžinė, vadinamos karštomis, atsiranda dėl pažodinio vertimo iš anglų kalbos ir jos įtakos – *karštas* vartojamas svetima, jam nebūdinga reikšme, pvz.: *Karštos spalvos drabužis*

---

³³ *Kuo naudingi čili pipiriukai*. Prieiga per internetą: www.paprikos.lt/lt/informacija/item/12-kuo-naudingi-čili-pipiriukai.

vėsiam rudeniui (apie raudoną palaidinę)³⁴ arba *Ryškos, ekspresyvos ir karštos spalvos* – laimingų ir savimi pasitikinčių moterų arkliukas (apie raudoną ir oranžinę nagų lako spalvas)³⁵.

Apžvelgus šiame ir ankstesniuose poskyriuose (3.2.1.1–3.2.1.4) pristatytas karščio metaforas, kurių tikslo sritims bendras intensyvumo požymis, matyti, kad konceptualioji metafora INTENSYVUMAS YRA KARŠTIS – produktyvi, dažnai realizuojama karščio metafora ir lietuvių, ir anglų kalbose. Iš kitų karščio metaforų ji išsiskiria ne tik raiškos formų įvairove ir vartosenos dažnumu, bet ir labiau išplėtotą konceptualiąją struktūrą – metaforizuojant abstraktų (emocijų, veiklos, nemalonių situacijų) ar pojūčių intensyvumą kaip karštį, abiejose kalbose realizuojama ir šios metaforos išdava INTENSYVUMO KAITA YRA TEMPERATŪROS KAITA.

Temperatūra yra kintanti ypatybė – mus supančioje aplinkoje nuolat vyksta temperatūros pokyčiai – karšti daiktai vėsta, šalti sušyla, ima kaisti ir pan. Tai vyksta savaime ar dėl tam tikrų išorinių priežasčių, subjektų veiksmų, nukreiptų į objektą – šiuo atveju temperatūros kaitą nusako tranzityviniai veiksmažodžiai *kaitinti, šildyti, vėsinti, šaldyti*, anglų kalboje *heat, warm, cool* ir pan. Tokia kaita, kuri, atsižvelgiant į temperatūros skalę, gali būti dvikryptė, būdinga temperatūrai kaip ištakos konceptui, o į metaforizuojamas tikslo sritis perkeliama ne visada, t. y. ne apie viską, ką metaforiškai apibūdiname kaip karštą ar šiltą, galima pasakyti *atvėso, atšalo* ir, priešingai, ne viskas kas šalta, gali sušilti, įkaisti ir pan. Tekstynų medžiaga rodo, kad dažniausiai temperatūros kaitą įvardijančių veiksmažodžių ar panašios reikšmės junginių, pvz., *turn up the heat*, metaforinė vartoseną nusako intensyvumo, metaforizuojamo per karščio konceptą, kaitą. Kitaip tariant, šios metaforos atveju realizuojama metaforos išdava INTENSYVUMO KAITA YRA TEMPERATŪROS KAITA, apimanti dvi pokyčio (savaiminio ar priešastinio) kryptis:

- 1) DIDĖJANTIS / DIDINAMAS INTENSYVUMAS YRA KYLANTI TEMPERATŪRA;
- 2) MAŽĖJANTIS / MAŽINAMAS INTENSYVUMAS YRA KRINTANTI TEMPERATŪRA.

Apibendrintai galima teigti, kad abstraktai, kurių intensyvumas metaforizuojamas kaip karštas, ir kaista, ir vėsta arba yra (i)kaitinami ir (at)vėsinami, plg.: *karštos aistros – kaista aistros / kaitino aistras – aistros atvėso / atvėsino aistras, hot anger / hot with anger – a great anger had heated up – her anger cooling, heated words – the war of words hotted up – the quarrel cooled down* ir pan. Tačiau tai nebūtinai išreikšta kalbos lygmenyje, t. y. to paties žodžio junginiai su priešingos reikšmės temperatūros veiksmažodžiais ne visada vartojami. Pavyzdžiui, entuziazmas atvėsta ar jį kas atvėsina, atšaldo, bet apie jį nesakome *kaista* ar *kaitina*

³⁴ *Karštos spalvos drabužis vėsiam rudeniui*. Prieiga per internetą: www.beta.lt.

³⁵ *Jūsų būdą išduos nagų lako spalva*. Prieiga per internetą: <http://www.15min.lt/ji24/straipsnis/grozis/jusu-buda-padiktuos-nagu-spalva-563-308929>.

(retai vartojamas ir junginys *karštas entuziazmas*), anglų kalboje didelį ir didėjantį tempą nusako karščio metaforas realizuojantys junginiai *a hot pace, the pace hotted up*, tačiau lėtėjantis tempas nevinamas vėstančiu – *pace* junginys su veiksmažodžiu *cool* nevartojamas.

Tekstynų duomenys rodo, kad augantį intensyvumą kaip didėjantį (ar didinamą) karštį labiau būdinga reikšti lietuvių kalboje. Veiksmažodžių *kaisti, kaitinti* ir jų priešdėlinių vedinių junglumo apimtis plati, o dažniausi junginiai su emocijas, kraują ar bendrą nuotaiką, situaciją įvardijančiais daiktavardžiais – sakoma, kad koks nors reiškinys, įvykis, vaizdas ar žmonės *kaitina aistras, kraują, jausmus, atmosferą, padėtį, situaciją, širdį, sielą, santykius* ir pan., pvz.: <...> *metaforiškasis teatras, užuot tildęs ir raminęs aistras, dar labiau kaitina atmosferą ir didina nervinę įtampą; <...> graikščių šokėjų judesiai kaitino daugybės žiūrovų kraują; <...> kaista santykiai su Bažnyčia dėl gražintino turto*. Metaforiškai vartojamos ir *kaisti* formos, pvz., *Ramojus užkaito ir nebeatsispyrė; „Drovisi. Gera mergiotė“, – pagalvojo ir užkaito širdis*.

Anglų kalboje veiksmažodžių *heat, hot up* junginių, reiškiančių kylančias aistras, įtampą ar pan., įvairovė mažesnė, jie rečiau vartojami. Juose dažniausiai vartojamas bendrą situaciją nusakantis daiktavardis *things*, pvz., *Things are hotting up in local classrooms*, padidėjusi situacijos intensyvumą nusako ir *things* junginiai su *get heated, get hot*, pvz.: *Things got very heated as I demanded he pay me full compensation; <...> things getting a little hot in the manager's seat at Oxford United*. Subjektų veikiamas emocijų intensyvumo kaip karščio didėjimas anglų kalboje išreikštas mažiau – tranzityvinių veiksmažodžių junginiai reti, dažniau vartojamos neveikiamosios rūšies formos, pvz.: *The other teenage boys in the room were obviously heated with drugs and talk of women; The air was heated with French, Arabic, English and Amharic, Somali and Serbo-Croat*. Rasti vos keli metaforiniai pasakymai, kuriuose minimas aktyvus veikėjas, pvz., *You heat my blood so greatly <...>*.

Abiejose kalbose karščio didėjimą reiškiančiais veiksmažodžiais nusakomas ir kylantis diskusijų, ginčų, kitų abstraktų, susijusių su žmogaus veikla – fizine ar protine, intensyvumas, plg. *kova tarp Savivaldybės atstovų įkaito – THE battle between the tour operators hotted up*. Anglų kalboje šia reikšme vartojami ir veiksmažodiniai daiktavardžio *heat* junginiai, plg.: *A FLURRY of legal proceedings will this week turn up the heat in the already simmering Timex dispute in Dundee – <...> šis pasiūlymas tik pakaitino diskusijos liepsną*. Išaugusį intensyvumą reiškia ir būdvardžių *karštas, hot* aukštesniojo laipsnio formos junginiuose su tapsmo veiksmažodžiais (*darytis, tapti, become*), pvz., <...> *diskusijos darosi vis karštesnės; This battle, always lively, has just become hotter*.

Kai kuriose sferose – kai metaforizuojamas protinės veiklos ar ekonominių procesų intensyvumas, pabrėžiamas neigiamai vertinamas šio požymio perviršis, reiškiamas veiksmažodžių su priešdėliais *per-, over-* vediniais, pvz.: <...> *jautė, kaip perkaito smegenys*

nuo paskutiniuosiomis dienomis nuveikto darbo; a passing fancy in his overheated brain; Kai pagrindinių metalų kainos smarkiai pakilo, rinka perkaito; <...> to re-apply the brakes so the economy does not overheat later.

Dalį metaforinių pasakymų, kuriais didėjantis abstraktų intensyvumas įvardijamas kaip karštėjimas, sudaro tik anglų kalbai būdingi junginiai su sporto sferos daiktavardžiais, pvz.: <...> *ran out of steam as the pace hotted up in the 3,000m final; <...> the championship contest hotted up; <...> the title race really hots up.* Šioje sferoje metaforiškai vartojamas ir daiktavardis *heat*, pvz., *Swindon turned up the heat in the last 10 minutes to score 2 more*.

Priešingos krypties intensyvumo pokytį, t. y. jo mažėjimą, temperatūros metaforų kontekste atitinka vėsimas. Ši metaforos išdava taip pat dažniausiai realizuojama emocijų sferoje – vėsta ar yra atvėsinama kaip karštos metaforizuojamos emocijos – aistra, pyktis, entuziazmas. Šių ir kitų požymių kaita intensyvumo mažėjimo linkme aptariama šalčio ir vėsumos metaforų analizėje 3.4.1 poskyryje. Toliau aprašomų kitų karščio metaforų atveju temperatūros požymio kaita (didėjimas ar mažėjimas) į tikslo sritį neperkeliamą. Atitinkamai mažesnė ir metaforų raiškos įvairovė – dominuoja būdvardžių *karštas, hot* junginiai.

3.2.2. SKUBA, NAUJUMAS YRA KARŠTIS

Šiame poskyryje apibendrinami metaforiniai pasakymai, kurių tikslo sritis įvardijama kaip skuba – ja čia vadinamas ne greitas veiksmų atlikimo būdas, t. y. didelis jų dažnis per tam tikrą laiko tarpą (tai laikyta veiklos intensyvumo, aptarto anksčiau, požymiu), o **greita reakcija, ko nors darymas iš karto, nedelsiant**³⁶. Su taip suprantama skuba siejasi ir **naujumo požymis**, pvz., skubiai, ką tik iš įvykio vietos gautos žinios yra pačios naujausios ir dėl to aktualios, ką tik po renginio ar kito įvykio išsakyti išpūdžiai yra pirmieji, naujausi ir pan. Tokie požymiai ir lietuvių, ir anglų kalbose suvokiami ir įvardijami per karščio konceptą, t. y. realizuojama konceptualioji metafora SKUBA, NAUJUMAS YRA KARŠTIS (plg. URGENCY IS HEAT, Shindo 1999; *свежесть, новизна, быстрота осуществления*, Chiong 2011). Vartosenos duomenys rodo, kad metafora būdingesnė anglų kalbai – čia ji sudaro 4,4 proc. visų karščio metaforų atvejų, o lietuvių kalboje – 2,1 proc., pvz.: <...> *pasidalinti patirtimi, sužinoti iš pirmų lūpų karščiausias pasaulio naujienas; <...> pastatymas dar „alsuoja“ karštais premjeriniais ispūdžiais; Yes, the hot news this lunchtime is that the King is alive in Prestwick; The hottest gossip no longer appears in print.*

Kaip ir daugelis temperatūros metaforų, ši karščio metafora glaudžiai siejasi su kitu kognityviniu mechanizmu – metonimija, kuri sudaro metaforos patirtinį pagrindą, ją motyvuoja.

³⁶ Tokią būdvardžio *skubus* reikšmę kaip pirmą pateikia LKŽ: *skubus* „kurį reikia greit atlikti, neatidėliojamas“ (*skubus reikalas, skubus atsakymas*).

Tai metonimija KARŠTIS VIETOJ ŠVIEŽUMO, paremta žiniomis apie karštas medžiagas, pvz., maistą, – karštas maistas yra ką tik pagamintas, t. y. šviežias. Toks jis būna trumpą laiką, o paskui atvėsta, tampa ne toks skanus (pvz., atvėsusi sriuba), dėl to valgome jį iš karto, kol karštas, neataušęs. Perkėlus šį požymį į abstrakčias sritis, abiejose kalbose dažniausiai apibūdinami dalykai susiję su: **1) informacija ir jos sklaida; 2) veikla (paieška, judėjimu ir kt.).** Pirmuoju atveju karštos dažniausiai būna žinios, naujienos (angl. *hot news*), lietuvių kalbos medžiagoje rasta ir mažiau konvencionalių junginių: *karšti išpūdžiai, komentarai, pirmoji karštoji bobiška informacija. Karštas* juose dažnai rašomas kabutėse, pvz., *Visada perskaitau Aldonos Žemaitytės redakcinės skiltis, „karštus“, aktualius „Dienovidžio“ komentarus.* Abiejose kalbose karštą liniją (angl. *hot line*) vadinamas operatyvus informacijos perdavimo telefonu būdas, kai iš karto pranešama apie svarbius įvykius, iškilusias problemas, pvz., *NVS šalių veiksmai karinio konflikto akivaizdoje bus operatyviau koordinuojami, pasinaudojant vadinamąja karštą linija* <...>; <...> *laundry problems, but they would be dealt with as they arose. A council "hot line" would be available* <...>.

Antrosios grupės metaforiniai pasakymai įvairesni, kai kurie jų – frazeologiniai junginiai, kurių panašumas gretinamose kalbose tik dalinis. Lietuvių kalboje *einama, sekama karštomis pėdomis / pėdsakais*, dažniausiai kalbant apie skubią nusikaltėlių paiešką, o rečiau ir abstraktesnius dalykus, pvz., *Eidamas, kaip sakoma, karštomis dabarties pėdomis*; <...> *knyga reikia stengtis parašyti, taip sakant, einant dar karštais gyvenimo pėdsakais.* Apie skubią reakciją, veiksmus sakoma, kad jie padaryti *karštosiomis*, t. y. skubiai, iš karto, neturint laiko pagalvoti (rasti ir keli nevertotino junginio *ant karštųjų* atvejai), pvz., *Karštosiomis teprisiminiau tik motinos darbo numerį*; <...> *sutarčiai apsvarstyti reikėjo duoti dvi savaites, o ne pirmą dieną, karštosiomis priimti sprendimą.*

Anglų kalboje skubūs veiksmai, kuriuos atliekant priartėjama prie ieškomo objekto ar subjekto (dažniausiai nusikaltėlio), įvardijami junginiu *hot on the trail*, pvz., *Sheila reckons police should soon be hot on the trail of the burglar*, o frazeologiniu junginiu *hot on one's heels / hot on the heel of sth.* nusakomas ne tik iš paskos skubantis žmogus (plg. *lipti ant kulnų*), bet ir greitai vienas po kito vykstantys įvykiai, reiškiniai, pvz.: <...> *the gardener burst in with Mrs Cartwright hot on his heels; The report follows hot on the heels of the move by financier George Soros*; <...> *hot on the heels of that thought came another.* Panašia reikšme vartojamas ir sudurtinisrieveiksmis *hotfoot*, pvz.: *And you have come, as they say, "hotfoot from Dorking"*; <...> *having arrived hotfoot in answer to the summons of the ultrasonic whistle.* Skubūs veiksmai, paprastai susiję su judėjimu, vykimu iš vienos vietos į kitą, reiškiami tokios pat formos veiksmažodžiu junginyje *hotfoot it*, pvz., <...> *she had no doubt hotfooted it to the store after seeing her with Leo* (lietuvių kalbai panašūs sudurtiniai veiksmažodžiai nebūdingi –

tokius metaforinius pasakymus atitinka tiesiogiai skubos požymį įvardijančio veiksmažodžio *nuskubėti* vartoseną).

Aptariamą skubos kaip karščio metaforą realizuoja ir metaforiniai junginiai, kuriuose karštumo požymis priskiriamas pinigams, pvz., <...> *kitos kritimo bangos vargu ar sulauksime, nes „karšti“ trumpalaikiai pinigai iš rinkų jau pasitraukė*; <...> *rate cuts staunch the flow of hot money into Lisbon*. Lietuvių kalboje tokie junginiai mažiau įprasti – jų vartosenos atvejų nedaug, *karštas* dažniausiai rašomas kabutėse. Tačiau ekonomikos sferoje *karštieji pinigai* (angl. *hot money*) – prigijęs terminas, kuris (manytina, perimtas iš anglų kalbos) reiškia „lėšas, investuotas į trumpo laikotarpio vertybinius popierius, kuriuos, esant tam tikroms aplinkybėms (pasikeitus palūkanų normai), stengiamasi kuo greičiau perkelti į kitą šalį ir investuoti pelningiau“ (Vainienė 2005: 129).

Apžvelgus metaforinius pasakymus, kuriais reiškiamą konceptualioji metafora SKUBA, NAUJUMAS YRA KARŠTIS, matyti, kad palyginti su intensyvumo metaforizacija, ši metafora mažiau produktyvi, jos raiška labiau ribota – dominuoja būdvardžių *karštas*, *hot* junginiai (dažnai frazeologiniuose junginiuose), keli specifiniai dariniai, o karštumo ypatybę reiškiančiais daiktavardžiais,rieveksmiais, veiksmažodžiais metafora nereiškiamą. Ypač ribota raiška (tik būdvardžio *hot* vartoseną) būdinga kitoms karščio metaforoms, kurias apibendrina formulotė POPULIARUMAS, GERA KOKYBĖ YRA KARŠTIS. Ji realizuojama tik anglų kalboje – gretinimo aspektu tai ryškiausias karščio metaforų skirtumas (konceptualiųjų metaforų lygmenyje).

3.2.3. POPULIARUMAS, GERA KOKYBĖ YRA KARŠTIS

Šios konceptualiosios metaforos, būdingos tik anglų kalbai, tikslo sritis aprėpia keletą požymių, kuriems visiems bendras bruožas – teigiamas vertinimas. Dėl palyginti nedidelio vartosenos atvejų skaičiaus (8,4 proc. visų karščio metaforų raiškos) ir aksiologinio bendrumo jie aptariami kartu, metaforos tikslo sritį apibrėžus platesnės apimties konceptu POPULIARUMAS, GERA KOKYBĖ. Raiškos požiūriu metaforiniai pasakymai taip pat panašūs – visi jie būdvardžio *hot*, vartojamo metaforinėmis reikšmėmis, junginiai; kiti raiškos būdai šiai metaforai nebūdingi.

Didžiausią dalį metaforinių pasakymų sudaro junginiai, kuriais kaip karštas metaforizuojamas populiarumas, madingumas (plg. POPULARITY IS HEAT, Shindo 1999) – būdvardžiu *hot* apibūdinami **labai populiarūs, madingi gaminiai (pvz., drabužiai), aktoriai, muzikos atlikėjai** ir kt., pvz.: *Hand-knitted sweaters are hot fashion items this winter*; <...> *her lived-in looks that after 10 years hard slog have finally made her hot film property*; *Anita, who fronts hot dance band 2 Unlimited, was performing at a Liverpool club*. Lietuvių kalbos

medžiagoje rasti du panašios būdvardžio *karštas* vartosenos atvejai – reta vartoseną ir rašymas kabutėse rodo jų nekonvencionalumą, suvokiamą svetimumą (perėmimą iš anglų kalbos): *Neįkainojamo vadovo po išimintiniausius „karštus“ pasaulio interjerus kaina – vos 210 litų; UAB „Finasta investicijų valdymas“ portfelio valdytojas, siūlo nesivaikyti „karštų“, pernai itin populiarių akcijų, o paieškoti primirštų pozicijų.*

Būdvardžiu *hot*, skirtingai nei jo ekvivalentu lietuvių kalboje, reiškiami ir požymiai, susiję su žmogaus gebėjimais ar veikla, – apibūdinamas **gabus, gerai kokią nors sritį išmanantis žmogus ar toks, kuriam sekasi**, pvz., sporte (plg. A WELL-INFORMED, SKILLFUL OR LUCKY PERSON IS HEAT, Shindo 1999), pvz.: <...> *when you're in big business like I am, you've got to be hot stuff at arithmetic; He didn't do too well at Birmingham, but when he was with Exeter, he was a real hot shot*. Teigiamas vertinimas išryškėja ir kituose metaforinės vartosenos atvejuose, kai *hot* vartojamas bendresne reikšme „**geras, geros kokybės**“, pvz., *Hot stuff, good qual cotton shirt with good print; <...> this is great for the soul but not so hot for business*.

Galiantis į metaforos motyvaciją, atrodo, kad karštį kaip teigiamai vertinamą požymį galima sieti su anksčiau minėta metonimija KARŠTIS VIETOJE ŠVIEŽUMO – karštas maistas yra šviežias ir dėl to geras, pageidautinas. Galimos sąsajos ir su aistra, taip pat metaforizuojama per karčio konceptą, – taip minėtas reikšmes aiškina M. Shindo (1999: 59), teigdama, kad jos visos išsirutuliojusios iš konceptualiosios metaforos AISTRA YRA KARŠTIS: pastovių savybių metaforizacija remiasi anksčiau aptartų trumpalaikių intensyvių emocijų metaforizacijos modeliu ir tuo pačiu fiziologiniu pagrindu, t. y. populiarius reiškia „geidžiamas daugelio“. Populiarumo ar apskritai teigiamo vertinimo reikšmę, būdingą būdvardžiui *hot*, su aistra, seksualumu sieja ir M. I. Lorenzetti (2009), tyrusi temperatūros būdvardžių metaforiškumą anglų, italų kalbose ir jo dinamiką šiuolaikinėje vartosenoje (tinklaraščių kalboje). Jos manymu, dabartinėje vartosenoje padažnėjusi populiarumo, patrauklumo reikšmė gali būti seksualumo, kurio vertinimas šiuolaikinėje visuomenėje smarkiai pakitęs, ir naujumo (aktualumo) reikšmių susiliejimo (angl. *conceptual blending*) rezultatas.

Kaip minėta, lietuvių kalbos teksto medžiagoje aptariamoms metaforoms pavyzdžių rasta labai nedaug (su aiškiai išreikštu jų neįprastumu), tokių būdvardžio *karštas* reikšmių nefiksuoja ir žodynai, tad teigiama, kad ši konceptualioji metafora, išryškinanti karščio teigiamą vertinimą, lietuvių kalbai nebūdinga. Kita vertus, pastebima tendencija, kad karštumas kaip teigiamas požymis, siejamas su naujumu, patrauklumu, gera kokybe, vis dažniau aktualizuojamas ir lietuvių kalboje, ypač reklamos – čia randasi ir sparčiai plinta *karštos kainos* ir *akcijos*, *karščiausi pasiūlymai*, *išpardavimai* ir pan., siūlantys kuo greičiau įsigyti prekes ar paslaugas už patrauklią, t. y. mažesnę nei visada, kainą, pvz., *Naujametinė akcija pratešama! Karštos kainos*

daugeliui prekių³⁷; KARŠTAS PASIŪLYMAS: 15Lt už 28Lt vertės bilietą į išskirtinai karštą PIKASO koncertą Panevėžyje³⁸. Tokius junginius galima laikyti pažodiniiais anglų kalbos junginių vertimo atvejais (plg. *hot deals, hot sales*), atsiradusiais dėl anglų kalbos įtakos ir iš Vakarų kultūros perimamą greitą vartojimą skatinančių rinkodaros tradicijų. Kaip teigia anglų kalbos vartoseną reklamose tyrusi L. Vaicekauskienė (2009: 110), reklama yra tipiškas atspindys globaliosios rinkos, kurioje „prekiaujama ne tik gaminiais, bet ir kalba bei kultūra“ (Steeby 2004: 10, cit. iš Vaicekauskienė (2009: 110)).

Apibendrinant karščio metaforų lietuvių ir anglų kalbose analizę, galima teigti, kad karščio konceptas – produktyvi metaforų ištakos sritis, dažnai pasitelkiama abstrakčių dalykų požymiams konceptualizuoti. Abiejose kalbose dažniausiai per karščio konceptą metaforizuojamas intensyvumas. Tai, kad metonimija paremta konceptualioji metafora INTENSIVUMAS YRA KARŠTIS produktyviausia ir lietuvių, ir anglų kalbose, rodo ją realizuojančių metaforinių pasakymų įvairovė ir didelis jų vartosenos dažnumas. Kaip karštas suvokiamas ir įvardijamas intensyvumas siejamas su stipriomis emocijomis (pykčiu, aistra, entuziazmu, emocijumu apskritai), aktyvia veikla, sudėtingų, nemalonių situacijų metu patiriama įtampa ar pavojumi; intensyvumo kaita taip pat nusakoma temperatūros (kylančios ar krinčančios) metaforomis. Lietuvių ir anglų kalboms bendra ir skubos, naujumo kaip karščio metafora – karščio konceptą reprezentuojančiomis leksemomis reiškiami skubūs veiksmai, greitai vienas po kito vykstantys įvykiai, naujausia informacija ir pan.

Nepaisant minėtų metaforų bendrumo konceptualiajame lygmenyje, jų raiška gretinamose kalbose sutampa tik iš dalies. Skiriasi kai kurių metaforiškai vartojamų žodžių junglumo apimtis, (dėl to dalį metaforinių pasakymų kitoje kalboje atitinka nemetaforiniai ar kitokias metaforas realizuojantys junginiai, plg. *hot pace – didelis tempas, karštas gerbėjas – fervent admirer*), vartojami saviti dariniai (*hotfoot, karštakošis*) ar frazeologiniai junginiai (*have the hots for sm., in hot water*), dažni struktūriniai, gramatiniai metaforinių pasakymų skirtumai (plg. *karštumas* (apie žmogaus būdą) – *hot temper*).

Anglų kalboje tikslo sričių, metaforizuojamų per karščio konceptą, įvairovė didesnė – kaip karšta apibūdinama ir tai, kas patrauklu – populiariu, madinga, teigiamai vertinama dėl geros kokybės, sėkmingos veiklos ir pan., o sinestetinėmis karščio metaforomis reiškiamas intensyvus, aštrus skonis ir ryškios, karštomis medžiagoms būdingos spalvos – raudona, oranžinė ir pan. Nors tokia metaforinė vartoseną lietuvių kalbai nebūdinga, pavienių junginių kaip pažodinių anglų kalboje vartojamų metaforinių pasakymų atitikmenų lietuvių kalboje atsiranda. Iš anglų

³⁷ Naujametinė akcija pratesiama! Karštos kainos daugeliui prekių. Prieiga per internetą: www.batutai.lt.

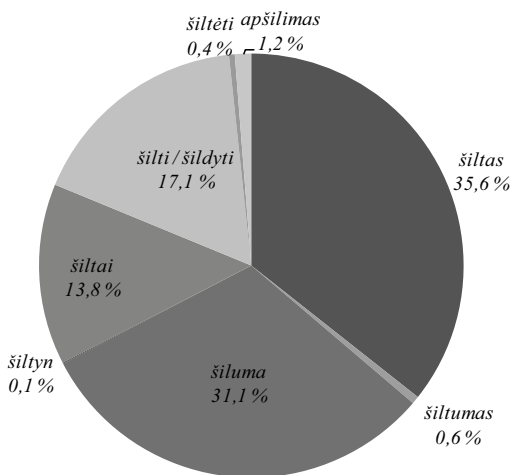
³⁸ KARŠTAS PASIŪLYMAS: 15Lt už 28Lt vertės bilietą į išskirtinai karštą PIKASO koncertą Panevėžyje. Prieiga per internetą: http://www.zoro.lt/akcijos/panevezys/17-105/pik_bil.

kalbos perimami ir kai kurie terminai, pvz., *karštieji pinigai, ekonomikos perkaitimas* – jų, kaip ir kitų dėl anglų kalbos įtakos atsiradusių junginių, neįprastumą, suvokiamą metaforiškumą lietuviškuose tekstuose dažnai signalizuoja rašymas kabutėse, pvz., <...> *iššūkiškai taps iš tiesų „karštomis“ problemomis; ekonomika „perkaito“*.

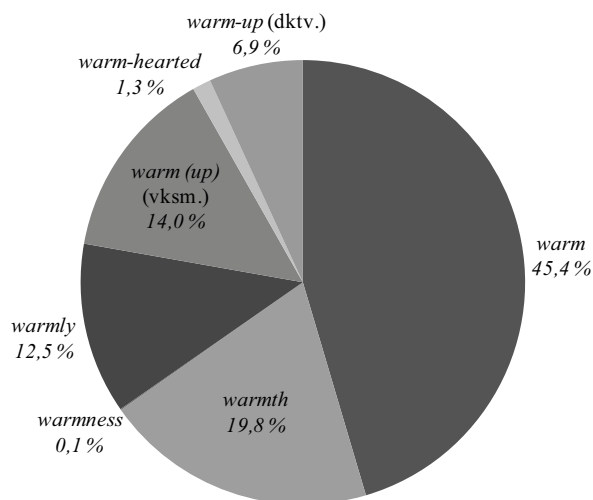
Kitame skyriuje aprašomos ir lyginamos metaforos, kurių ištakos sritis – šilumos konceptas. Jis atitinka žemesnę temperatūros laipsnį, tačiau jo pagrindu metaforizuojamas ne mažesnis anksčiau aptartų požymių, siejamų su karščiu, intensyvumas (plg. *karšta kava – šilta kava*), o kiti požymiai, kuriuos, remdamiesi fizine patirtimi, asocijuojame su dažniausiai teigiamai vertinamu, malonių šilumos pojūčiu (tik metaforą SKUBA, NAUJUMAS YRA ŠILUMA galima sieti su skubos kaip karščio metafora, laikyti jos variantu, nes metaforizuojamas požymis iš esmės sutampa).

3.3. ŠILUMOS metaforos

Lietuvių ir anglų kalbose realizuojamos šilumos metaforos nustatytos metaforinių pasakymų, į kuriuos įeina ištakos konceptą, t. y. šilumą, reprezentuojančios leksemos ir jų dariniai (žr. 8 ir 9 pav.), pagrindu. Abiejose kalbose jų skaičius sudaro panašią visų temperatūros metaforų vartosenos dalį – lietuvių kalboje 1369, t. y. 23,4 proc. visų atvejų, ir 1341, t. y. 26,4 proc. visų atvejų, anglų kalboje (tai mažesnis pavartojimų skaičius, palyginti su ankstesniame poskyryje aprašytais karščio metaforomis).

8 pav. Šilumos metaforų raiška lietuvių kalboje

9 pav. Šilumos metaforų raiška anglų kalboje

Pateiktuose paveiksluose, kuriuose pavaizduota procentais išreikšta kiekvienos leksemos vartosenos dalis atsižvelgiant į visų metaforinių pasakymų pavartojimų skaičių, matyti, kad metaforų raiška gretinamose kalbose panaši. Abiejose kalbose dominuoja būdvardžių ir daiktavardžių, įvardijančių šilumos ypatybes, vartoseną – metaforiniai junginiai su *šiltas* ir *šiluma* (pvz., *šiltas sutikimas*, *akių šiluma*) sudaro 66,7 proc. visų metaforinių pasakymų atveju, *warm* ir *warmth* (pvz., *warm personality*, *warmth in one's voice*) – 65,2 proc. (abstraktūs ypatybės pavadinimai *šiltumas* ir *warmness* metaforiniuose junginiuose labai reti – 0,6 ir 0,1 proc. visos metaforų raiškos).

Lyginant šilumos metaforų raiškos duomenis su anksčiau aptartais metaforiniais pasakymais, realizuojančiais karščio metaforas, išryškėja keli skirtumai. Vienas iš jų – mažas šilumos metaforų produktyvumas darybos požiūriu, pvz., dūrinių su šilumą reiškiančiu komponentu yra tik vienas – anglų kalboje vartojamas sudurtinis būdvardis *warm-hearted* (plg.: *karštakošis*, *kaštakraujis*, *karštymetis*, *hot-tempered*, *hotbed*, *hotfoot*). Tai gali būti nulemta didesnės karščio metaforų įvairovės – atskiri metaforizuojami požymiai ir (ar) jų turėtojai reiškiami specifiniais dariniais (plg. *karštymetis* – *karštakraujis*, *hot-headed* – *hotfoot*).

Mažesnė metaforinių pasakymų įvairovė atitinkamai lemia didesnę jų vartosenos atvejų skaičių. Pavyzdžiui, anglų kalboje šilumos metaforų raiškoje dažnesni veiksmožodiniai junginiai (pvz., *warmly welcome*, *it warmed her heart to hear...*) – metaforinė prieveiksminė *warmly* ir veikmažodžio *warm (up)* vartoseną sudaro 12,5 ir 14,0 proc. visų metaforinių pasakymų (šių kalbos dalių, reiškiančių karštį, metaforinė vartoseną retesnė – kartu sudaro 11,8 proc. visų raiškos atvejų).

Dėl to, kad metaforinių darinių nedaug ir raiškoje dominuoja pagal temperatūros reikšmę ekvivalentiški žodžiai (*šiluma – warmth, šiltai – warmly*), tikėtina, kad didesnė metaforinių pasakymų dalis gretinamose kalbose sutampa, pvz., *šiltai pasveikino – warmly greeted*. Didesnis panašumo laipsnis pastebimas ir konceptualiųjų metaforų lygmenyje – jos beveik visiškai sutampa. Kaip matyti žemiau pateiktoje lentelėje, ir lietuvių, ir anglų kalbose kaip šilti metaforizuojami teigiami jausmai, santykiai, pojūčiai – realizuojamos konceptualiosios metaforos MALONUS JAUSMAS YRA ŠILUMA, DRAUGIŠKAS SANTYKIS YRA ŠILUMA, MALONUS POJŪTIS YRA ŠILUMA.

8 lentelė. Konceptualiosios šilumos metaforos lietuvių ir anglų kalbose

Lietuvių kalboje	Anglų kalboje
TEIGIAMAI JAUSMAI, SANTYKIAI YRA ŠILUMA	
1316 (96,1 %)	1207 (90,0 %)
MALONUS JAUSMAS YRA ŠILUMA DRAUGIŠKAS SANTYKIS YRA ŠILUMA MALONUS POJŪTIS YRA ŠILUMA	
PRADINIS ETAPAS YRA APŠILIMAS	
48 (3,5 %)	134 (10,0 %)
SKUBA, NAUJUMAS YRA ŠILUMA	
5 (0,4 %)	

Abiem kalboms bendra ir tai, kad su šiluma siejamas ir pasiruošimas kokiai nors veiklai, parengiamasis jos etapas. Šiuo atveju metaforizuojantis ištakos konceptas yra ne pati šilumos ypatybė, o jos atsiradimas, nedidelio šilumos kiekio įgavimas, vadinamas apšilimu, – metaforos raišką sudaro tik veiksmazodžiai *apšilti, warm up* ir jų vediniai, todėl ir metaforos formuluotėje tikslo sritis vadinama ne ŠILUMA (kaip kitų metaforų atveju), o APŠILIMU (PRADINIS ETAPAS YRA APŠILIMAS). Tik metaforiniai pasakymai, kuriuose kaip šilti vadinami naujaisi, neseniai įvykę ar padaryti dalykai, būdingi vienai kalbai – lietuvių kalboje realizuojama metafora SKUBA, NAUJUMAS YRA ŠILUMA (kaip mažiau produktyvus anksčiau aptartos karščio metaforos variantas). Išsamiau gretinamų kalbų panašumai ir skirtumai aptariami pristatant atskiras šilumos metaforas ir jų raiškos ypatumus (3.3.1– 3.3.3).

3.3.1. TEIGIAMAI JAUSMAI, SANTYKIAI YRA ŠILUMA

Tyrimo medžiaga rodo, kad ir lietuvių, ir anglų kalbose šilumos metaforomis dažniausiai nusakomi vidiniai žmogaus išgyvenimai, jausmai, santykiai su kitais žmonėmis, jų raiška. Kaip malonus fizinis pojūtis, svarbus gerai žmogaus savijautai ir saugumui, psichinių reiškinių plotmėje šiluma metaforizuoja psichologinį komfortą – tai, kas žmogui, malonu, gera, t. y. malonius, teigiamus jausmus ar malonų bendravimą, draugiškus santykius, dėl kurių žmogus jaučiasi gerai. Bendriausia metaforos formuluotė, apimanti didžiąją dalį metaforinės šilumos konceptą reprezentuojančių leksemų vartosenos (96,1 proc. lietuvių kalboje ir 90,0 proc. anglų

kalboje), – TEIGIAMAI JAUSMAI, SANTYKIAI YRA ŠILUMA. Tai produktyviausia (dažniausiai vartojama ir įvairiausiai reiškiamą) šilumos metafora gretinamose kalbose ir, kaip rodo kitų tyrimų duomenys (Shindo 1998; Bergström 2010; Chiong 2011 ir kt.), daugelyje kitų kalbų.

Pagal tai, kokie abstraktai metaforizuojami kaip šilti, t. y. kam priskiriamas šilumos požymis, skiriamos dvi konkretnesnio lygmens (ar siauresnės apimties) metaforos, kurios tarpusavyje glaudžiai siejasi: 1) MALONUS JAUSMAS YRA ŠILUMA – kaip šilti apibūdinami teigiami individualūs išgyvenimai, nebūtinai susiję su kitais žmonėmis, ir 2) DRAUGIŠKAS SANTYKIS YRA ŠILUMA – kaip šilti apibūdinami teigiamai vertinami žmonių tarpusavio santykiai, juos siejantys jausmai, kiti bendravimo elementai. Per teigiamai vertinamą šilumos konceptą metaforizuojamos ne tik abstrakčios savybės, bet ir fiziniai pojūčiai (spalvos, garsai, kvapai), kurių poveikis žmogui malonus, – realizuojamos sinestetinės šilumos metaforos (MALONUS POJŪTIS YRA ŠILUMA).

3.3.1.1. MALONUS JAUSMAS

Konceptualioji metafora MALONUS JAUSMAS YRA ŠILUMA (plg. *приятное чувство, ощущение, впечатление*, Chiong 2011) apibendrina jausmų sferoje vartojamus metaforinius pasakymus, kuriais kaip šilti įvardijami **malonūs jausmai, teigiami išgyvenimai**. Dažniausia metaforos raiška abiejose kalbose – būdvardžių *šiltas* ir *warm* junginiai su daiktavardžiais *jausmas, feeling, glow*, dažnai lydimais konkrečių jausmų įvardijimo (ypač anglų kalboje), pvz.: *Nebeliko baimės ir nesusikalbėjimo. Vien tik didelis ir šiltas jausmas krūtinėje; that warm feeling of knowing you are totally in fashion; a warm glow of pride; a warm feeling of superiority*. Kai kurie metaforiniai junginiai kartu realizuoja ir struktūrines jausmų metaforas, iš kurių dažniausia – JAUSMAI YRA SKYSTIS, pvz., <...> *galvą pamažėle užliejo šilta palengvėjimo banga; Warm pride surged through her*. Malonius jausmus panašiai nusako ir metaforiškai vartojami daiktavardžiai *šiluma, warmth*: „Kiekvieną kartą, kai prisimenu tą momentą, mane užlieja šiluma“, – *teigia sunkiaatletis; <...> the sight of them all gave her a feeling of warmth and contentment*.

Kaip šilti apibūdinami ne tik malonūs jausmai, bet ir tai, kas juos kelia, – prisiminimai, mintys, svajonės, asociacijos, vaizdai, pvz., <...> *padeda pajusti džiaugsmą, malonius pojūčius ir kelia šiltas asociacijas; <...> go back to bed to hug inside herself lovely warm memories of last night*. Malonus emocinis poveikis, išpūdis nusakomas ir veiksmažodžių *šildyti, warm* formomis: <...> *atsiminimai apie vaikystę visuomet gaivina ir šildo; <...> šilčiausias mano širdies prisiminimas – tai tu; The idea warmed her through and through; warming reminder of her childhood*.

Metaforinių pasakymų vartosenos kontekstai rodo, kad kaip šiluma dažniausiai metaforizuojami jausmai, susiję su kitais žmonėmis, – šiltus jausmus sukelia pamatytas ar prisimintas žmogus, jo žvilgnis, prisilietimas, rūpestis ar pan., pvz.: <...> *skaisčiai švietė Rimos skautiška skarelė. Ją pamačius, mane užliejo jauki šiluma; Kai tik ją išvydo, širdį persmelkė nedidelė maloni šiluma; He took her hand, and a warm feeling spread through her; He looked about him, his head lifted, his heart suddenly warmed by their concern for him.* Pateikti pavyzdžiai rodo, kad abiejų kalbų metaforiniuose junginiuose jausmai siejami su širdimi – lietuvių kalboje įprasta sakyti, kad tai, kas malonu, šildo širdį, šiluma ar šiltas jausmas užlieja širdį, anglų kalboje vartojamas junginys *warm someone's heart*. Lietuvių kalboje tokiuose junginiuose vartojamas ir širdies vietą nusakantis daiktavardis *krūtinė*, pvz., *Visa tai sukelia pasitenkinimą, galbūt netgi truputį sušildo senio krūtinę.*

Kaip jau minėta, šiltais jausmais dažniausiai vadinama tai, ką vieni kitiems jaučia žmonės, – šiluma ir kaip fizinis pojūtis, ir kaip malonus jausmas pirmiausia yra žmogaus (jo kūno ar jausmų) šiluma. Metaforinėje vartosenoje tai liudija įprasti junginiai *žmogiška šiluma, human warmth* ar kiti dažni šilumos metaforų kontekstai, kuriuose minimas žmogiškumas, pvz.: *Man tereikia visai mažai – trupučio žmogiškos šilumos! Reikia žmogaus, apie kurį aš galėčiau galvoti, svajoti <...>; Norėjau pasakyti, kad buvo labai žmogiškas ir šiltas; What little human warmth I required I gathered from the aunts and cousins, who still came <...>; <...> her humanity and her warm personality made her as loved as she was respected.*

Tai, kad metaforiškai suprantama šiluma siejasi su maloniais jausmais ir žmogiškumu, žmonių santykiais, susiję su 2.2.2 poskyryje aptartu šilumos ypatybės prototipu ir vertinimu – šiluma yra natūrali paties žmogaus savybė, jo normalaus funkcionavimo sąlyga, tad šilumos pojūtis vertinamas kaip malonus fizinis, o perkėlus į jausmų sritį ir psichologinis potyris. Juo remiantis metaforizuojami ir žmonių santykiai – malonus, draugiškas, nuoširdus bendravimas, artimi tarpusavio ryšiai. Šiame darbe tai įvardijama kaip konceptualioji metafora DRAUGIŠKAS SANTYKIS YRA ŠILUMA (plg. AFFECTION IS WARMTH, Kövecses 2003; Shindo 1998; Master Metaphor List 1989; FRIENDSHIP IS WARMTH, Kövecses 2003; LOVE / AFFECTION IS WARMTH, ACCEPTANCE IS WARMTH, Ritchie 2013; *приятные межличностные и социальные отношения*, Chiong 2011). Tai viena iš bazinių, pirminių metaforų, realizuojama daugelyje kalbų kaip universalus fizinės patirties perkėlimas į žmonių santykių ir jausmų sferą. Toliau aptariamas jos konceptualus pagrindas ir raiškos ypatumai lietuvių ir anglų kalbose.

3.3.1.2. DRAUGIŠKAS SANTYKIS

Fizinės ir psichologinės šilumos (tokį terminą vartoja psichologai, pvz., Williams, Bargh (2008)) ryšio ištakos siekia žmogaus gyvenimo pradžią – pirmas žmogaus patiriamas šilumos

pojūtis paprastai yra jį glaudžiančios motinos ar kito žmogaus kūno šiluma, nuo kurios neatsiejami ir pirmi psichologiniai išgyvenimai – saugumo, prierašumo, tėvų meilės jausmas, sudarantis žmogaus emocinės raidos pagrindą. Tokį fizinių ir psichologinių patirčių ryšį paaiškina ir teorinėje dalyje minėta Ch. Johnsono konfliacijos teorija, pagal kurią maži vaikai fizinę patirtį ir subjektyvius išgyvenimus sujungia į vieną pojūtį. Tai, kad šiluma kaip fiziniu patyrimu paremtas ištakos konceptas metaforizuoja motinos meilę ar kitaip įvardijamą jos santykį su vaiku (gerumą, rūpestį), liudija ir šio tyrimo medžiaga, pvz.: *apgobtu motinos gerumo šiluma ir švelnumu; spinduliudama motinišką šilumą; trūko motiniškos šilumos; her mother's warmth, and gentleness and capacity for love; a warm, maternal well of love.*

Iš metaforinių junginių matyti, kad kaip šilti metaforizuojami ir kiti artimi ryšiai, siejantys šeimos narius, gimines, gerus bičiulius – tuos, kuriuos įprastai vadiname artimaisiais. Juos įvardijantys daiktavardžiai ar jų vediniai dažnai eina pažyminiu metaforiniuose junginiuose su *šiluma* – be minėtos motiniškos šilumos, kalbama apie *tėvišką* ar *tėvo, tėvų, senelių, artimųjų, globėjų šilumą, brolišką ar bičiulišką šilumą*, taip pat sakoma *šeimyninė, šeimos, namų, tėviškės šiluma*, o anglų kalboje su šeima ir namų aplinką įvardijančiais daiktavardžiais *family, family life, home* vartojamas būdvardis *warm*, pvz.: *jausti tėvų šilumą, rūpestį; namų šilumos troškimas; part of a warm, loving family; the atmosphere of this warm, family home.* Kai kuriuose metaforiniuose pasakymuose šeimos jausmo kaip šilumos metafora tiesiogiai eksplikuojama – šiluma, šilti santykiai tiesiogiai vadinami šeimos jausmu ar su juo lyginami, pvz.: *<...> šiluma, vadinama „šeimos jausmu“, dvelkė iš kiekvieno Antano judesio; They all look so happy and warm like a real family, just like Annie and Mum and Dad.*

Kad šilumos ir meilės, artimo, nuoširdaus bendravimo ryšys kaip universalios metaforos pagrindas siejasi su vaikystėje patiriamais pirmaisiais tarpasmeniniais santykiais, namų atmosfera, rodo ir tai, kad abiejose kalbose šilumos metaforas realizuojančių metaforinių pasakymų kontekste dažnai minimi su šeimos konceptu susiję namai, ypač gimtieji, – jų vaizdas ar prisiminimas kelia šiltus, t. y. malonius, jausmus, su namų šiluma lyginamas malonus, nuoširdus bendravimas ir pan.: *<...> ne tik šeimininkei, bet ir interesantams pasijusti kaip namie, užmegzti šilta pokalbį; <...> šiltomis akimis žiūrėjo į gimtąją trobelę; He felt elated, warm-hearted at the sight of the place where he'd been born; All of them are given a warm Irish welcome to make them feel at home.*

Psichologai teigia, kad ankstyvoje vaikystėje patirti išgyvenimai, ypač santykiai su motina, turi lemiamos įtakos asmenybės emocinei ir socialinei raidai. Aiškiausiai šią mintį išsako prierašumo teorija (angl. *attachment theory*), kurios autoriai – britų psichiatras ir psichoanalitikas J. Bowlby'is, analizavęs po Antrojo pasaulinio karo našlaičiais likusių vaikų elgesio, bendravimo problemas, ir amerikiečių psichologė M. S. Ainsworth, stebėjusi skirtingus

motinų ir kūdikių santykius Ugandoje (Bretherton 1992). Jų darbai patvirtino, kad kūdikio ir vaiko psichikos raidai ypač svarbūs šilti, artimi ilgalaikiai santykiai su artimiausiu globėju (dažniausiai motina), tenkinančiu jų saugumo poreikį. Nuo jų priklauso tolesnė vaiko raida, ypač gebėjimas kurti tarpasmeninius santykius: „Ankstyvieji vaiko ir jo tėvų santykiai tampa vėlesnių vaiko santykių su kitais žmonėmis prototipu“ (Kalinauskienė 2010). Todėl vaikystėje patirtas saugus prierašumas, grįstas tėvų meile ir rūpesčiu, – žmogaus pasitikėjimo savimi ir kitais pagrindas, sėkmingo socialinių įgūdžių formavimosi sąlyga.

Būtent toks vaiko ir tėvų ryšys bei kiti žmonių tarpusavio santykiai, kurių pagrindas – nuoširdus, draugiškas bendravimas, jų raiškos būdai ir lietuvių, ir anglų kalbose suvokiami ir įvardijami kaip šiluma (šilumos metaforų gausu ir minėtos teorijos aprašuose). Šiluma – tai meilė (kaip „prisirišimo, atsidavimo jausmas“, DLKŽ), draugiškumas, nuoširdus artimas ryšys (metaforos formuluotei pasirinktas įvairesnius santykius aprėpiantis draugiškumo konceptas). Šie jausmai ar požymiai dažnai tiesiogiai įvardijami greta metaforinių paskymų, juos papildydami, patikslindami ir taip iš dalies paaiškindami metaforizuojamus požymius ar abstraktus. Pavyzdžiui, tarp dažniausių greta metaforiškai vartojamos *šilumos* einančių daiktavardžių – *meilė, dėmesys, švelnumas, nuoširdumas, gerumas, užuojauta, supratimas, rūpestis*, kaip ir *warmth* vartojamas šalia *love, friendliness, comfort, companionship, concern, understanding* ir pan., pvz.: <...> *rūpestis, šiluma, meilė, geresnės gyvenimo sąlygos gali labai daug ką pakeisti; I could feel so much warmth and concern coming from her*. Panašiai apibūdinamas ir šiltas žmogus – ir kaip *draugiškas, nuoširdus, malonus, švelnus*, anglų kalboje – *friendly, loving, gentle, welcoming, generous, kind*, pvz.: <...> *būk man švelnus, šiltas, geras, globėjiškas, paguusk; <...> he made an effort to be more warm, more friendly in his greeting there <...>*.

Abiejų kalbų medžiaga rodo, kad šilumos metaforomis apibūdinamos santykių, žmonių, jų bendravimo ypatybės reiškiamos ir artumo metaforomis, pvz., <...> *vaikai, kuriems augant trūko ne tik žaislų, knygelių, bet ir meilės, šilumos, dvasinio artumo su suaugusiais artimaisiais, asmeninio saugumo; The whole warm, easy, ancient closeness that had subsisted between them*. Galima sakyti, kad šilumą suprantame kaip psichologinį, socialinį artumą, nes šilumą ir artumą fiziniame lygmenyje sieja glaudus ryšys – būdami arti kitų žmonių jaučiame jų kūno šilumą. Remiantis bendra konceptualiąja metafora EMOCINIS SANTYKIS YRA ATSTUMAS (angl. AN EMOTIONAL RELATIONSHIP IS A DISTANCE BETWEEN TWO ENTITIES, Kövecses 2003), kaip artimas metaforizuojamas nuoširdus mylinčių, vienas kitu besirūpinančių ar draugiškus jausmus puoselėjančių žmonių ryšys. Dėl to šiltus santykius vadiname artimais, šeimos narius – artimaisiais ir pan. (artumo metafora remiasi ir minėtos prierašumo teorijos pavadinimas). Su artumu ir šiluma siejasi ir draugiškam, nuoširdžiam bendravimui būdingas

fizinis kontaktas – apkabindami kitą žmogų, spausdami jam ranką ar jį bučiuodami, tiesiogiai jaučiame jo kūno šilumą.

Fizinės ir psichologinės temperatūrų ryšį patvirtina įvairūs psichologiniai tyrimai. Pastebėta, kad sąsajos tarp konceptualiųjų tikslo ir ištakos sričių, sudarančių šios metaforos pagrindą, yra dvejopos – šilumos pojūtis realiai veikia tai, kaip žmonės jaučiasi ir ką jaučia kitų atžvilgiu, ir atvirkščiai, patiriami išgyvenimai turi įtakos temperatūros pojūčiui. L. E. Williamsas ir J. A. Barghas (2008) teigia, kad šiluma yra vienas iš svarbiausių socialinių požymių, kurį siejame su draugiškumu, pasitikėjimu ir kitais teigiamais jausmais bendraudami. Vienas iš jų atliktų eksperimentų parodė, kad net trumpalaikis šalčio ar šilumos pojūtis nesąmoningai veikia žmonių nuomonę, išpūdį apie kitus žmones – eksperimento dalyviai, kurių prieš tai buvo paprašyta trumpai palaikyti karštos kavos puodelius, daug palankiau įvertino apibūdinamą asmenį nei tie, kuriems teko laikyti šaltus puodelius.

Aptartomis sąsajomis grįšta metafora DRAUGIŠKAS SANTYKIS YRA ŠILUMA ir lietuvių, ir anglų kalbose reiškiamą gausiais, dažnai vartojamais metaforiniais pasakymais. Toliau jie pristatomi sugrupuoti pagal tai, kas būtent apibūdinama kaip šiltas, t. y. kam priskiriamas šiltumo požymis. Tai atspindi tirtų leksemų, reprezentuojančių šilumos konceptą, junglumas – jų kolokatus metaforiniuose junginiuose galima priskirti šioms teminėms grupėms: 1) žmogus, 2) nežodinio bendravimo elementai (akių ir fizinis kontaktas, šypsena, balsas), 3) kalba, 4) santykiai, bendravimas. Šias grupes vienija bendra sritis – bendravimas, tad jų skyrimas sąlygiškas, pvz., antros ir trečios grupių kolokatai įvardija atskirus bendravimo elementus, todėl siejasi su ketvirta grupe, kuriai priskirti įvairias bendravimo situacijas (į jas įeina ir žodinio, ir nežodinio bendravimo elementai), santykius pavadinantys daiktavardžiai ir kt., pvz.: *sutikimas, priėmimas, relations, welcome, support, friendship*.

Pagal emocinį santykį, bendravimo būdą **žmones** įprasta skirti į du tipus: šiltą ir šaltą. Ir lietuvių, ir anglų kalbose šiltais vadinami tie, kurie yra draugiški, nuoširdūs, geranoriški, atviri, lengvai, maloniai bendraujantys. Būdvardžių *šiltas* ir *warm* junginiai su asmenų pavadinimais – pagrindinė šilumos metaforų, apibūdinančių žmogų, raiška. Skirtingai nei kitose metaforinių pasakymų grupėse, čia vyrauja predikatiniai junginiai (ypač lietuvių kalboje), kuriuose būdvardžiai užima vardinės tarinio dalies poziciją, pvz., *Australai – šilti, atsipalaidavę, draugiški, nuoširdūs; The people have been most warm and welcoming* <...>.

Šiltas ir *warm*, skirtingai nei anksčiau aptarti karštumą įvardijantys būdvardžiai ar jų vediniai, įprastai vartojami su asmenų pavadinimais pagal lytį (pvz.: *karšta boba, karšti vyrai, hot-blooded men, hot-blooded Spanish girl*), dažniausiai atributinius junginius sudaro su bendros reikšmės asmenų pavadinimais – daiktavardžiais *žmogus, person, individual* (tokie junginiai dažni ir vardinės tarinio dalies pozicijoje), pvz.: <...> *jis man pasirodė paprastas,*

šiltas ir malonus žmogus; Švedai nėra per daug emocijingi, tačiau gana šilti ir mandagūs žmonės; <...> *she was beautiful, warm, loving, a serious person*; When Ben is with his wife Valerie, he becomes a warm, outgoing individual.

Anglų kalbos būdvardžio *warm* junglumo apimtis didesnė – apie šiltą žmogų sakoma *warm personality*, pvz., *She had the kind of warm personality it was impossible not to be drawn to*, vartojami junginiai su asmenų pavadinimais pagal giminystės ar kitus žmonių ryšius, pvz.: *warm and loving relatives, a warm and caring mother, a warm and funny companion*, – pažodiniai jų atitikmenys lietuvių kalboje įprastai nevartojami.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, šiltumo požymis paprastai priskiriamas kitam žmogui, rasti tik trys atvejai (anglų kalboje), kuriuose kaip šiltą žmogus apibūdina pats save, pvz., *I'm warm toward people, but you can't expect to be loved*.

Rečiau žmonės apibūdinami metaforiniais pasakymais, į kuriuos įeina daiktavardžiai *šiluma, šiltumas* – juos abu anglų kalboje atitinka daiktavardis *warmth* (*warmness* taip nevartojamas), plg.: *Šie lietuviai savo apylinkėje tikrai turi kažkokį ypatingą šiltumą ir gerą dvasią; Pavydžiu žmonėms jų natūralumo, vidinės šilumos*; *Those close to him speak of his warmth and kindness*. Dalis metaforinių junginių būdingi tik vienai iš gretinamų kalbų – lietuvių kalboje apie šiltą žmogų dar sakoma, kad jis kupinas šilumos, spinduliuoja ar švyti šiluma, šiluma sklinda iš žmogaus ar tvyro aplink jį, pvz.: *Ji švyti kažkokia nenusakoma šviesa, šiluma. Ta sklindančią šiltumą galima apibūdinti vienu žodžiu – meilė; Atrodė tarytumei save pamiršęs, aplink jį tvyrojo šilumos ir gerumo aura*.

Tik anglų kalbai būdingas junginys *warm heart* ir sudurtinis būdvardis *warm-hearted*, kuriais apibūdinami nuoširdūs žmonės, – apie juos lietuvių kalboje sakoma *geros širdies, geraširdis*, arba žmogaus gerumas vadinamas *širdies šiluma*, plg.: *Ji kaip magnetas traukė žmones, spinduliavo savo širdies šilumą; a beautiful, warm-eyed woman <...> with a warm heart and a sad smile; Louise, his warm-hearted, likeable, former neighbour*. Keli junginio *šilta širdis* vartosenos atvejai rasti ir lietuvių kalbos tekstyne – juos, kaip neįprastus lietuvių kalbai, galima laikyti pažodinio vertimo klaidomis: <...> *vaidmenį groteskiškoje lenkų komedijoje „Visa šilta širdimi“ (With a Warm Heart); Šią knygą skiriu dukrai Maggie – už šiltą, ieškančią širdį ir žmonai Ellen – už tai, kad yra šalia* (F. McCourtas, *Tataigis*, 2007³⁹).

Kitoje metaforinių pasakymų grupėje kaip šilti apibūdinami **nežodinio bendravimo**, kuriuo reiškiamas emocijas, tarpasmenines nuostatas, elementai: akių kontaktas, veido išraiška, balsas, fizinis kontaktas. Tokie pasakymai būdingi ir lietuvių, ir anglų kalboms, pastebimi tik kalbinės raiškos skirtumai. Kai šiltomis vadinamos žmogaus akys ar žvilgsnis, metaforizuojamas pastovus požymis arba situacinių išgyvenimų, emocijų raiška. Tai išryškėja

³⁹ Nuoroda į verstinį tekstą, kurio originalo kalba – anglų, pateikiama DLKT, nurodant konkordanso eilutės šaltinį.

platesniame vartosenos kontekste (laikino, su konkrečia situacija susijusio santykio raišką dažnai rodo laiko reikšmėsrieveiksmai, jungtukai ir pan.), plg.: *Malonaus veido, šilto akių žvilgsnio, apkūnus kunigėlis – toks buvęs J. Mickevičius; Prisimena jos dideles pilkas akis, spinduliuusias ypatingą šilumą, kai žvelgė į jį vakare ir naktį, o ryte – nepaprastą skausmą ir nusivylimą...; Just who was this attractive fifty-year-old woman with the warm brown eyes <...>; There was no warmth in his eyes now, no smile, only blue steel.*

Pastovų požymi dažniau įvardija būdvardžių *šiltas* ir *warm* junginiai, o šiluma kaip laikinas jausmas, santykis išvelgiamas žmogaus akyse, dažniausiai reiškiamas metaforine daiktavardžių *šiluma*, *warmth* vartoseną. Anglų kalboje vartojami junginiai *warmth in one's eyes*, *glance*; *warmth of one's eyes*, *gaze*, pvz., *But why was he looking at her now with no sign of warmth in his glance?*, lietuvių kalboje, be panašių junginių (*akių šiluma*, *jo akyse išvystu šilumą*), sakoma, kad akys ar žvilgsnis skleidžia šilumą, ja švyti, spinduliuoja, pvz.: <...> *žvilgsnis švietė pasitikėjimu, spinduliavo šilumą ir gerumu*. Retesnė raiška – veiksmazodžių irrieveiksmių junginiai *šiltai žiūrėti*, *pažvelgti*, *warmly gaze*.

Panašiai – kaip pastovus požymis ar laikinų emocijų raiška – abiejose kalbose kaip šiltas metaforizuojamas malonus, nuoširdus balsas, jo tembras, plg.: *Jos balsas buvo švelnus, šiltas, aš dažnai užsnūsdavau, kai ji skaitydavo; Rune's eyes gleamed with pleasure as she detected an added warmth in the timbre of his voice.*

Metaforinius pasakymus, apibūdinančius universaliausią veido išraišką – šypsena, taip pat sudaro būdvardžių *šiltas*, *warm* ir daiktavardžių *šiluma*, *warmth* junginiai. Abiejose kalbose metaforiškai vartojami irrieveiksmai: *šiltai (nusi)šypsoti(s)*, *warmly smile*. Sintetinėje lietuvių kalboje tokia raiška įprasčiausia – ji atitinka veiksmazodinius anglų kalbos junginius *give a warm smile*, *smile with warmth*, plg.: *Jis šiltai nusišypsojo, beveik nuoširdžiai – He gave her a big, warm, encouraging smile*. Tokie skirtumai, susiję su gretinamų kalbų prigimtimi, būdingi daugeliui aptariamą metaforą realizuojančių junginių, plg. *šiltai paspaudė ranką – her handshake was warm*. Tai atspindi ir bendri šilumos metaforų raiškos duomenys (8, 9 pav.) – palyginti su anglų kalba, lietuvių kalboje didesnę dalį visų vartosenos atvejų sudaro šiltumo ypatybę reiškiančiųrieveiksmino ir veiksmazodžio junginiai, o anglų kalboje dažnesni metaforiniai pasakymai su būdvardžiu. Metaforiniai junginiai, kuriais kaip šilti apibūdinami kiti nežodinio bendravimo elementai, susiję su fiziniu kontaktu ar veiksmu, būdingesni anglų kalbai – vartojami junginiai *warmly kiss*, *return one's kiss*, *warm kiss*, *warmly applaud*, pvz., *Simone kissed her warmly on her cheek, looked as though she was about to say something <...>*. Tyrimui atrinktoje lietuvių kalbos medžiagoje atitinkamų junginių nerasta. Lietuvių kalboje bučiniai ir plojimai įprastai reiškiami intensyvumą pabrėžiančiomis karščio metaforomis – sakome *karšti bučiniai*, *plojimai*, *karštai bučiuoti*, *ploti* (pvz., *karštai plojo* visame tekстыne

pavartotas 9 kartus, *šiltai plojo* – viena), plg.: *Publika karštai plojo už kiekvieną kūrinį – Salė ilgai ir šiltai plojo, kai scenoje pasirodė sutrikęs Baltrušaitis.*

Kaip ir karčio metaforų atveju, dalį šilumos metaforų raiškos sudaro metaforiniai pasakymai, apibūdinantys kalbą, – **žodiniu bendravimu** reiškiami draugiški, nuoširdūs jausmai, santykis su adresatu ar kalbos objektu. Dažniausia raiška – prievieksmių *šiltai, warmly* junginiai su kalbėjimą ar atskirus šnekos aktus įvardijančiais veiksmožodžiais: *šiltai atsiliepti, (pasi)kalbėti, pasisveikinti / atsisveikinti, (pa)sveikinti, (pa)dėkoti, rašyti, pasakoti, pagirti, patarti, pasišnekučiuoti, diskutuoti, pridurti, tarti* ir kt.; *warmly say, greet, speak, talk, congratulate, thank, endorse, comment, hail, praise, answer, reply, conclude* ir kt., pvz., <...> ir *po daugelio metų šiltai atsiliepia apie savo mokytoją: 'It'll be a pleasure!' he said warmly and Melissa thought what an attractive smile he had.*

Tokiuose junginiuose vietoje prievieksmių vartojamos ir prielinksninės konstrukcijos *su šiluma, with warmth* (lietuvių kalboje rečiau), pvz., <...> *su ypatinga šiluma pasakodavo apie savo tėvą, kurį, regis, labai mylėjo ir gerbė; Wycliffe greeted him with warmth.* Tik anglų kalboje vartojamas ir priešingos reikšmės junginys *without warmth*, pvz., *She thanked him without warmth and stuffed the notes casually into her bag.* Retesni šioje metaforinių pasakymų grupėje daiktavardiniai būdvardžių *šiltas* ir *warm* junginiai: *šiltas (-a) žodis, pokalbis, pasakojimas, laiškas, kalba; warm word (words), congratulations, letter of congratulation, message of support* ir pan.

Kaip šiltas metaforizuojamas požymis priskiriamas bendravimui, atskiriems jo aspektams, pvz., **santykiams, įvairioms bendravimo situacijoms**. Tekstynų medžiaga rodo, kad ir lietuvių, ir anglų kalbose kaip šilti dažniausiai apibūdinami sutikimas ir priėmimas: *šiltas sutikimas, priėmimas; šiltai sutikti, priimti; warm welcome, reception; warmly welcome, receive.* Lietuvių kalboje dominuoja veiksmožodiniai junginiai, plg. *šiltai sutikti* (35) – *šiltas sutikimas* (5), o anglų kalboje dažnesnė būdvardžio vartoseną, plg. *warm welcome* (57) – *warmly welcome* (17), būdvardžiu apibūdinami daiktavardžiai dažnai įeina į platesnės apimties veiksmožodinius junginius – *give / offer / extend a warm welcome; get / find a warm welcome, reception*, plg.: *Apylinkės senbuviai labai draugiškai bei šiltai sutiko naujai atvykusius lietuvius – Our house is really for family and friends to enjoy – we always offer a warm welcome; <...> the warmest welcome is extended to Bob Marley <...>.*

Kiti bendravimo grupės veiksmožodžiai, su kuriais *šiltai* sudaro metaforinius junginius – *bendrauti, pasitikti, palydėti, palaikyti, paremti, susibičiulianti, atleisti, rūpintis, susibičiulianti; warmly* vartojamas su *support, appraise, reciprocate, approve, respond, like, admire* ir kt. Daiktavardžius, sudarančius metaforinius junginius su *šiltas* ir *warm*, galima skirti į dvi grupes. Pirmieji yra labai bendros reikšmės abstraktai, įvardijantys bendravimą ar jo būdą,

tarpasmeninius santykius, bendrą nuotaiką, siejančią bendraujančius žmones, – *šiltas bendravimas, santykiai, bendravimo būdas / stilius, ryšiai, atmosfera, aplinka; warm atmosphere, environment, ambience, connection, affinities, relationship, rapport*, pvz., *Santykiai su bendradarbiais labai šilti, draugiški; The atmosphere was warm and peaceful*. Kituose metaforiniuose pasakymuose būdvardžių kolokatai – siauresnės reikšmės daiktavardžiai, įvardijantys atskirus santykių tipus, pvz., draugystę, įvairius jausmus ar savybes, susijusias su bendravimu, ir pan. Tokių junginių įvairovė didesnė anglų kalboje – *warm support, hospitality, affection, admiration, appreciation, attention, concern, friendliness, friendship, mutual esteem*, lietuvių kalboje – *šiltas dėkingumas, dėmesys, bičiulystė*.

Artimus, nuoširdžius santykius reiškia ir metaforiškai vartojami daiktavardžiai *šiluma, warmth* ar jų junginiai su daiktavardžiais, įvardijančiais santykius ar jų siejamus žmones, pvz.: *jų santykių šiluma yra nemeluota; širdies gilumoje norėjosi švelnumo ir šilumos; there had never been any warmth between the women; to feel the warmth and comfort of loved ones*. Labai retai šiltą, nuoširdų santykį nusako ir anglų kalbos daiktavardis *warmness*, tyrimo medžiagoje rastas vienas jo metaforinės vartosenos atvejais – *I felt a genuine warmness from everyone I spoke to*.

Mažesnę dalį aptariamą šilumos metaforą realizuojančių pasakymų abiejose kalbose sudaro junginiai, kuriuose šilumo požymis priskiriamas **įvairių sričių meno kūriniams, renginiams** – literatūros ir muzikos kūriniams, filmams, spektakliams, koncertams, dailininkų darbams. Jų apibūdinimai būdvardžiais *šiltas, warm* išreiškia turinio ar raiškos formų sukeliama emocinį poveikį, kūrėjų ar atlikėjų santykį su skaitytojais, klausytojais ar žiūrovais, pvz.: *Šiltas ir jaukus filmas, nors kalba apie skaudžius dalykus; Apskritai baigiamasis koncertas buvo labai šiltas, kupinas geranoriškumo ir padėkos; Franck's Symphonic Variations and a beautifully warm and heartfelt Grieg Concerto <...>; This is an honest, warm book <...>*.

Bendravimą ar atskirus jo elementus, žmonių jausmus, savybes taip pat apibūdina rečiau vartojamų veiksmažodžių *šildyti, warm* junginiai – apie šiltus žmones, malonias jų savybes, artimus santykius ir jausmus sakoma, kad jie šildo žmogų (ar širdį, dvasią), abiejose kalbose šildo žvilgsnis, šypsena, pvz., *Monsinjoras daugelį metų šildė ir stiprino žmonių dvasią; <...> there was a trace at last of the old look that had warmed her all those years ago <...>*.

Metaforinė vartoseną būdinga ir intranzityvinių veiksmažodžių vartosenai – šilimas metaforizuoja teigiamą, malonių jausmų atsiradimą, santykių pagerėjimą, pvz., *jos žvilgsnis sušyla, the attitude had warmed*. Tokie metaforiniai junginiai rodo abiejose kalbose realizuojamą konceptualiosios metaforos išdavą JAUSMŲ, SANTYKIŲ KAITA YRA TEMPERATŪROS KAITA – šilimas ar šildymas reiškia teigiamą jausmų, santykių kaitą, o priešingos reikšmės pokyčiai atitinkamai siejami su atšalimu, atvėsimu (žr. 3.4.2.2). Šiuo

atžvilgiu analizuojama metafora yra taip pat išplėtota konceptualiuoju lygiu, kaip ir produktyviausia karščio metafora INTENSYVUMAS YRA KARŠTIS.

Teigiamą emocinės būsenos, jausmų kaitą dažnai signalizuoja akių, žvilgsnio pokytis – lietuvių kalboje sakoma, kad akys ar žvilgsnis *atšyla*, *sušyla*, anglų kalboje dažnesni veiksmožodiniai junginiai su daiktavardžiu *warmth*, pvz., <...> *tavo akys po trupučiuką kas vakaras vis labiau atšyla*; *She looked at him, warmth returning to her eyes*. Panašiai požymio kaita nusakoma ir kalbant apie balsą, veidą, pvz., *Nušvinta ir sušyla visų veidai: tai kas, kad vasaros nebėra, yra dar namai*; *His voice suddenly warmed*.

Abiejose kalbose šilumos veiksmožodžiais reiškiamas santykių, požiūrio, kokios nors situacijos pagerėjimas, pvz., *Būtent po rugsėjo 11-osios atšilo JAV ir Rusijos santykiai* <...>; <...> *his attitude to Grunte had warmed*. Metaforiškai santykio kaitą įvardija ir aukštesniojo laipsnio būdvardžių formos *šiltesnis*, *warmer*, pvz.: <...> *atgimus buvusiems jausmams namai galbūt taps šiltesni nei anksčiau*; <...> *the small, devilish smile growing warmer and fonder*.

Anglų kalboje teigiamą santykių kaitą, jos pradžią nusako ir prielinksninė konstrukcija *warm to sm. /sth.*, neturinti pažodinio atitikmens lietuvių kalboje. Kai *warm to* lydi asmeniniai įvardžiai ar daiktavardžiai, pavadinantys žmogų, reiškiamą šiltų santykių pradžia (kažkas kažkam ima patikti), o junginiais su daiktavardžiais *theme*, *subject*, *topic* ir kitais abstrakčių dalykų pavadinimais, – atsiradęs domėjimasis įvardijamu dalyku, jo pamėgimas ar pripratimas prie kokių nors naujų aplinkybių, pvz.: *Maybe we, and those to whom he wishes to sell himself, would warm to him if he smiled a bit more* <...>; *Exhibition hall reopens in a city very slowly warming to contemporary art* <...>; *'This feels very funny,' but, as the minutes passed, she warmed to the new, much shorter style – and she loved the colour*.

3.3.1.3. MALONUS POJŪTIS

Šiame poskyryje aprašomi šilumos metaforų atvejai, kuriais abiejose kalbose nusakomos jutimais pažįstamų spalvų, garsų, rečiau kvapų požymiai. Nors tai fizinės ypatybės, jų metaforizacijoje išryškėja ir emocinis poveikis, sietinas su maloniu, teigiamai vertinamu šilumos pojūčiu.

Didžiausią metaforinių pasakymų grupę abiejose kalbose sudaro būdvardžių *šiltas* ir *warm* junginiai su daiktavardžiais, įvardijančiais **spalvą** ar jos požymius – *spalva*, *tonas*, *atspalvis*; *colour*, *tone*, *shade*; tarp jų dažnai įsiterpia konkrečios spalvos įvardijimas – *šilta kraujo spalva*; *šilti ochros pustoniai*; *šilta rožinė spalva*; *warm, honeyed tones*; *in a warm red tone*; *warm golden copper* ir pan., pvz., *Dažniausiai dažomasi šiltomis spalvomis: geltona, oranžinė, auksinė, rusva, ruda*; *I suggest that you try a warm brown shade instead of sparkling gold*.

Rečiau šiltus tonus ar atspalvius nusako su spalvų pavadinimais vartojami prievieksmiai *šiltai*, *warmly* ir daiktavardžiai *šiluma*, *warmth*, pvz.: *šiltai gelsvos spalvos*; *šiltai mėlyną dangų*;

saulės šilumos spalvos; a warmly golden cat; the natural warmth of the mahogany. Anglų kalboje *warmth* dažnas junginiuose su veiksmažodžiu *add*, pvz., *A non-permanent colour added both warmth and shine to Michelle's hair.* Šiltų spalvų poveikis įvardijamas ir veiksmažodžiais *šildyti, warm* (šaltos spalvos atitinkamai suprantamos kaip vėsinančios), pvz., *Jei kambarys atrodo šaltas, nudažius šiltomis spalvomis – geltona, oranžine – aplinka tarsi sušildoma, tuo tarpu žydros, žalsvos, vandens tonų atspalviai vėsina erdvę; <...> their rich browns, yellows and orange tones warmed the room and more than balanced the white walls.*

Tokia raiškos įvairovė (kalbos dalių atžvilgiu) ir dažna vartoseną (palyginti su rečiau anglų kalboje vartojamomis karščio metaforomis (žr. 3.2.1.4) ar kitų pojūčių sinestezija) rodo šilumos metaforų spalvų sferoje produktyvumą ir aukštą konvencionalumo laipsnį – metaforiniais pasakymais reiškiamas tiek spalvotyroje, fizikoje, tiek ir kasdienėje kalboje įprastas spalvų skyrimas į du tipus: šiltas ir šaltas. Taip įvardijami skirtingi spalvų tonai – „visos geltonos, oranžinės, raudonos spalvos ir jų atspalviai vadinami šiltomis spalvomis, mėlynos ir jų atspalviai – šaltomis“ (Mizgiris 2007: 25).

Fizikoje spalvos šilumas ar šaltumas susijęs su šviesos bangų ilgio skirtumu, kuris lemia spalvų išsidėstymą spalvinių tonų skalėje, vadinamoje spektru, – išmatavus spektro spalvų temperatūrą, nustatyta, kad nuo violetinio spektro krašto link raudonojo temperatūra tolygiai kyla. Žmogui lengviau suvokiamos šiltų ir šaltų spalvų sąsajos su gerai pažįstamomis gamtos realijomis – spalvų prototipais, kuriais remdamiesi įvardijame ir apibūdiname spalvas: ugnies ar saulės, stipriai įkaitinto metalo spalvos mums tapačios geltonų, oranžinių ir raudonų spalvų tonams, todėl jas suvokiame kaip šiltas (anglų kalboje jos vadinamos ir karštomis), o žalsvas ar mėlynas jūros vanduo, ledo spalva asocijuojasi su vėsa ir šalčiu, todėl jos vadinamos šaltomis (ir vėsiomis anglų kalboje). Šiltos ir šaltos spalvos skiriasi ir tuo, kaip veikia žmogaus psichologinę ir fiziologinę būseną. Pavyzdžiui, šiltos spalvos, ypač raudona, priskiriamos stimuliuojančių spalvų grupei – jos aktyvina organizmo funkcijas, žadina emocijas, o šaltomis laikomis spalvos ramina, atpalaiduoja, mažina tonusą (ten pat, 55).

Anksčiau aptarus šilumos ir artumo konceptų sąsajas metaforų, apibūdinančių žmonių santykius, kontekste (žr. 3.3.1.2), pridurtina, kad šiltos ir šaltos spalvos taip pat siejamos su skirtingu atstumo pojūčiu: šilti tonai sukuria artėjimo, t. y. judėjimo link žiūrovo, išpūdį, o šalti tonai, priešingai, atrodo nuo mūsų tolstantys. Dėl to šiltos ir šaltos spalvos dar vadintos artėjančiomis ir tolstančiomis spalvomis (angl. *advancing and receding/retiring colours*, Bailey et al. 2006). Panašus šiltų/šaltų spalvų poveikis nusakomas ir viename tekstyno medžiagos fragmente – *Customers will walk towards warm colours and walk away from cold ones.*

Kaip šiltos abiejose kalbose apibūdinamos ne tik atskiros spalvos, įeinančios į šviesos spektro sudėtį, bet ir švytėjimas, šviesa apskritai, rečiau jos nebuvimas (tamsa) ar šešėliai. Kai kuriuose metaforiniuose pasakymuose šviesos šiltumas minimas greta jos spalvos (dažniausiai geltonos, rausvos), įvardijimo, pvz., <...> *į laikrodžio švytuoklę panašus vyzdys nušvinta šilta geltona šviesa*; <...> *the two sisters sat opposite each other after supper in a warm red glow of port, firelight and reflections from the red velvet curtains* <...>. Su spalva, nors ji ir neįvardijama, galima sieti ir žvakių (ugnies) skleidžiamos šviesos, mėnesienos ar dirbtinių šviesos šaltinių, pvz., lempų, šviesos šiltumą, dažnai kartu nusakomas ir malonus emocinis šviesos poveikis, pvz.: <...> *stebėti arbatos lapelių žaismą, savotišką šoki, apgaubtą šiltos mažų žvakelių šviesos*; <...> *virš stalo kabanti karbitinė lempa, sutemus skleidžianti malonią šiltą šviesą* <...>; *Tom turned off his lamp so that there was no competition for the warm moonlight*; *As they came nearer to the warmly lit lounge, the soft hum of conversation filtered* <...>.

Rečiau šiluma kaip fizinis pojūtis perkeliamas į **garsų sferą**. Abiejose kalbose kaip šiltos įvardijamos muzikos garsų, išgaunamų muzikos instrumentais ar žmogaus balsu, savybės, muzikos teorijoje vadinamos garso tembru, pvz., *šiltas instrumento tembras*; *Johnny Johnston's warm baritone*. Kaip ir spalvų atveju, anglų kalboje garsų šilumą reiškiantis daiktavardis *warmth* įprastai vartojamas su veiksmoždziais *give, add, produce, contribute, retain*, pvz., *the Boston strings produce much expressive warmth*.

Tembras, skirtingai nei kiti garso parametrai (garsis, aukštis, trukmė), yra subjektyvi, labiau psichologinė nei fizinė savybė: „Jeigu du vienodo garsio, aukščio ir trukmės garsai skamba vis dėlto skirtingai, jie skiriasi kaip tik tembru“ (Ambrazevičius 2012: 7). Ir tiriamojoje medžiagoje rasti sinestetinių metaforų pavyzdžiai, ir tembro apibrėžtis mokslinėje literatūroje atskleidžia garsų ir spalvų savybių ryšį. Be temperatūros, garsą metaforizuojanti sritis yra ir spalva: „Metaforiškas tembro sąvokos atitikmuo, jos sinonimas – garso kokybė arba spalva. <...> Garso spalvos sąvoka, regis, veda sinestezinių asociacijų link“ (Ambrazevičius 2012: 7). Tai atspindi ir metaforinė vartosena – kai kuriuose metaforiniuose pasakymuose garsas paraleliai metaforizuojamas ir kaip spalva, ir kaip šiluma, arba garso savybė įvardijama kaip spalva (šviesa), o ši metaforiškai apibūdinama kaip šilta, pvz.: *Melodija, kurią girdėjo ausys, akyse virto šviesa, ji, melzgana, švelni ir šilta, apgaubė mane ir apšvietė viską, ką regėjau; O kūriniai kompaktinėje plokštelėje vienijami tam tikros pianistinių spalvų šilumos bei monumentalaus epiškumo*; *The preamp is powered by three 12AX7As, giving additional warmth and colour to the sound*.

Aptardamas psichoakustinius tembro ypatumus, Ambrazevičius (2012: 7) vardija dėsningumus, siejančius objektyviuosius garso parametrus ir subjektyvųjį tembrą, kurie metaforų tyrimo kontekste įdomūs dėl juose vartojamų sinestetinių metaforų, pvz.: „Grynieji

arba artimi jiems tonai pasižymi švelniu maloniu tembru“, „Muzikiniai tonai, kurių žemosios harmonikos – maždaug iki šeštosios <...>, skamba turtingiau ir muzikaliau negu gryniesi tonai, bet išlieka „minkšti“ ar nešaižūs“ ir pan. Kadangi jos remiasi lytėjimo pojūčiu, kuriam priskiriama ir temperatūra, galima manyti, kad jomis kaip ir būvardžiais *šiltas* ar *warm* apibūdinamos savybės tapachios ar bent jau panašios, taigi šiltas garsas – švelnus, minkštas, o dėl teigiamo šių savybių vertinimo, ir malonus.

Apžvelgus pagrindines šilumos pojūčio perkėlimo kryptis sinestezijoje, reikia paminėti, kad abiejų kalbų medžiagoje rasti ir keli metaforiniai pasakymai, kuriuose kaip šiltas apibūdinamas **kvapas**, – 4 anglų ir 1 lietuvių kalboje, pvz., <...> *virš proskynos pleveno keletas drugelių ir palengva pasklido šiltas eglų spyglių kvapas; Warm odours such as floral or woody scents will make people linger and perhaps buy more.* Pavyzdžiuose minimi medžių kvapai (*eglių spyglių kvapas, woody scents*), metaforizuojami kaip šilti, tiksliau, pats medis, su šiluma siejasi ir tiesiogiai – kaip minėta temperatūros ypatybių ir jų sukeliama pojūčio specifika pristatančiame skyriuje 2.1, dėl nedidelio šilumos laidumo medį jaučiame kaip šiltesnę medžiagą, pvz., už labiau šilumai laidų metalą. Galimos asociacijos ir su kūrenamų malkų, namų židinio šiluma (tiesiogine ir perkeltine reikšmėmis).

Be pristatytų šilumos metaforų, t. y. malonių jausmų, pojūčių ir draugiškų santykių metaforizacijos atveju, su teigiamu šilumos kaip fizinio pojūčio vertinimu siejasi ir metaforiniai junginiai, nusakantys patogų – nesunkų ir gerai apmokamą darbą, paprastai valstybės tarnyboje. Tokių pasakymų įvairovė didesnė ir vartoseną dažnesnę lietuvių kalboje – *šiltas* sudaro junginius su įvairiais daiktavardžiais, tiesiogiai ar per metoniminį ryšį įvardijančiais darbo vietą. Dažniausiai vartojami *šilta kėdė* ir *šilta vietelė*, taip pat sakoma *šilta vieta, tarnyba; šiltas postas, krėslas*, pvz.: <...> *šiltos ir tingios Lietuvos diplomatijos kėdės pasitraukusiems beveik garantuotos; <...> atsisakė kunigų seminarijų, šiltų valdininkų vietų, patogių ir aprūpintų savo gyvenimų.* Anglų kalbai atitinkami daiktavardiniai junginiai nebūdingi. Panašia reikšme vartojamas junginys *keep a seat warm (for sm.)*, tekstyno medžiagoje rastas ir vienas *job* vartosenos tokiam junginyje atvejis: *Ruth Dalton, elected in Bishop Auckland in 1929 but only to keep the seat warm for her old feller; And he had his regular job which his son was keeping warm for him.*

Tokia metaforinių pasakymų įvairovė ir į metaforizuojamą sritį perkeliama teigiamas šilumos vertinimas kitoms šilumos metaforoms nebūdingi. Abiejose kalbose realizuojama konceptualioji metafora PRADINIS ETAPAS YRA APŠILIMAS remiasi priežasties-pasekmės metonimija (kūno temperatūros kilimu aktyviai veikiant), o reti skubos, naujumo metaforizacijos per šilumos konceptą pavyzdžiai lietuvių kalboje sietini su anksčiau nagrinėta karščio metafora ir jos motyvacija.

3.3.2. PRADINIS ETAPAS YRA APŠILIMAS

Abiejose kalbose apšilimu (angl. *warm-up*) įprastai vadinama parengiamoji mankšta, paruošianti žmogaus kūną intensyviai fizinei veiklai (prieš treniruotę, varžybas ir pan.). Kadangi tokios veiklos metu kūno temperatūra iš tiesų pakyla – jis sušyla, jos vadinimą apšilimu galima laikyti priežasties-pasekmės metonimija. Tekstynų medžiaga rodo, kad, be minėto fizinio pasirengimo, veiksmažodžiais *apšilti*, *warm up* ir jų vediniais įvardijamas ir **kitokiai (nebūtinai fizinei) veiklai reikalingas pasiruošimas, nusiteikimas, parengiamasis jos etapas**. Tokie vartosenos atvejai čia suprantami kaip metaforiniai pasakymai, realizuojantys metonimija paremtą metaforą PRADINIS ETAPAS YRA APŠILIMAS. Atsižvelgiant į raiškos ypatumus, tikslo sritis šios metaforos formuluotėje įvardijama procesualumą pabrėžiančiu veiksmažodiniu daiktavardžiu APŠILIMAS – metaforiškai vartojami tik veiksmažodžiai *apšilti*, *warm up* ir jų vediniai, pvz.: *Kauniečiai „apšilo“ miesto pirmenybėse; <...> dabar – tik pirmoji repeticija, arba apšilimas; <...> his opponents are invariably warmed up from previous games; He says he won't go on without a warm-up act first.*

Vartosenos kontekstai atskleidžia veiklas, kurių parengiamasis etapas vadinamas apšilimu, o skirtingas jų pobūdis leidžia išvelgti tam tikrą kontinuumą, atspindintį metonimijos ir metaforos ryšius ir skirtingus metaforiškumo laipsnius. Remiantis anksčiau aprašyta P. Hankso (2006) metaforos laipsniškumo samprata, pagal kurią metaforiškumo laipsnį lemia semantinis nuotolis tarp metaforos siejamų conceptų, mažiausiai metaforiški (ir arčiausi metonimijai) metaforiniai pasakymai, įvardijantys pasiruošimą sportinei veiklai – įvairiems varžybų etapams, čempionatams, turnyrams. Tokius sporto renginius įvardijantys daiktavardžiai dažni junginiuose su *apšilimas* ir *warm-up*, pvz., *<...> tikisi dalyvauti JAV atvirajame čempionate rugpjūčio mėnesį ir galbūt apšilimo turnyre; <...> it was difficult to go straight into an international match without a warm-up game*. Šiuo atveju metaforos ištakos ir tikslo sričių konceptai labai artimi, nes ir apšilimas (kaip parengiamoji mankšta), ir pasiruošimas varžyboms ar pan. yra fizinė veikla, tačiau sportas gali apimti ir kitus elementus – psichologinį pasirengimą, strategijos dalykus, komandinį žaidimą ir pan.

Labiau nuo fizinės veiklos nutolusios sritys, kuriose taip pat realizuojama apšilimo metafora (ir lietuvių, ir anglų kalbose) – muzika ir kita sceninė veikla. Čia apšilimas gali reikšti ir fizinį pasirengimą (atskirų kūno dalių, pvz., rankų ar balso pralavinimą), ir pasiruošimą koncertinei veiklai apskritai, repeticija, pvz.: *Nesuprasi, kas ir kaip jai pertempė stygas. Nespėjusi dorai apšilti Dainora pradėjo čirpinti išsiilgusiam tėvui <...>; Jose Carreras warming up for the first night of the Sudeley Summer Festival.*

Metaforiškumas ryškiausias tuomet, kai apšilimas, reiškiantis parengiamąją fizinę veiklą, perkeliamas į abstrakčios veiklos – bendravimo, politikos ir pan. sferą. Pavyzdžiui, apšilimo

klausimu ir lietuvių, ir anglų kalbose vadinamas įvadinis klausimas pradedant pokalbį, plg. – *Ar galite ką nors papasakoti apie vakarykštį įvykį, – ką gi, klausimas standartinis, apšilimui.* – *'I expect Lubor is busy beavering away back in his office?' she asked as a warm-up question before she got down to basics.* Šios grupės metaforiniai pasakymai retesni, jais įvardijama įvairios veiklos ar reiškinių pradžia, pradinis etapas, pvz.: *<...> premjeras laiką, praėjusį nuo liepos 12 dienos, kai jis pats ir ministrai prisiekė Seime, pavadino apšilimo laikotarpiu; They want to frighten me – and my parents. They're warming us up for the next attack.*

Lietuvių kalboje panašia reikšme vartojamas ir frazeologinis junginys *apšilti kojas* (rečiau *pėdas*) – dažniausiai sakoma, kad kažkas įvyko nespėjus (nė / net) kojų apšilti, t. y. kokiai nors veiklai ką tik prasidėjus, pvz.: *Nesuspėjome kojų apšilti ir užsakymai užgriuvo, iškart dirbome visu pajėgumu; Nespėjo vaikinukas net kojų universitete apšilti, ir buvo pašauktas į tarybinę armiją.* Šiuo atveju metaforos motyvacija taip pat sietina su metonimija – abstrakčioms veikloms, jų pradžia nusakyti perkeliamas fizinis šilumos pojūtis, jo radimasis, pvz., įėjus į kokią nors patalpą ir joje kiek pabuvus.

Metaforiškumas būdingas ir tranzityviniams veiksmažodžiams (*ap*)šildyti, *warm up* ir jų vediniams – jais įvardijama kokių nors renginių pradžia, koncertą ar pan. pradedančių atlikėjų pasirodymai, skirti publikai išjudinti, nuteikti, ir pan., pvz.: *„Vilnius – Europos kultūros sostinė 2009“ „apšildančių“ renginių pristatymai; <...> grojome Kauno klube „Nirvana“, apšildėme estų grupę „J.M.K.E.“; His role has been rather like that of a stand-up comic warming up the audience for the main event; DUTCH band Soft Parade had the job of warming up the City Hall crowd.* Tekstynų medžiaga rodo, kad dalis metaforinių pasakymų gretinamose kalbose skiriasi. Pavyzdžiui, anglų kalboje įprasti metaforiniai junginiai *warm up the audience, the crowd, people*, taip pat *warm-up man*, pvz., *Warm-up man Daley Pike works the enthusiastic crowd* *<...>*. Lietuvių kalbos medžiagoje pažodinių šių junginių atitikmenų nerasta, veiksmažodžiai *šildyti, apšildyti* čia dažniausiai vartojami junginiuose su muzikos grupių pavadinimais, kitų atlikėjų koncertus pradedančios grupės vadinamos apšildančiomis (plg. angl. *warm-up band*), pvz., *<...> vaikinai pasirodė kaip „apšildanti“ grupė jau išgarsėjusių kolegų „Slade“ koncerte.* Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, tokia reikšme vartojami *šildyti, apšildyti*, kaip ir intranzityviniai veiksmažodžiai ir jų vediniai, dažnai rašomi kabutėse – tai rodo šios metaforos nekonvencionalumą, perėmimą iš anglų kalbos kartu su Vakarų kultūrai būdingomis muzikos tradicijomis. Tai, kad kai kurie aptariamą metaforą realizuojantys pasakymai lietuvių kalbai svetimi, neįprasti, rodo ir kiekybinių duomenų skirtumai – šios metaforos raiška lietuvių kalboje sudaro 3,5 proc. visų šilumos metaforų atvejų, o anglų kalboje – 10,0 proc.

Panašiai kaip anglų kalbos veiksmažodis *warm up*, junginius su publiką įvardijančiais daiktavardžiais lietuvių kalboje sudaro tranzityvinis veiksmažodis *kaitinti (publiką, žiūrovus* ir

pan.), tačiau jais metaforizuojamas ne įvadinės koncerto dalies ar pan. poveikis žiūrovams, o sukeltų žiūrovų emocijų intensyvumas apskritai, pvz., *ŽAS dar labiau įkaitino publiką, atlikę keletą populiarių savo dainų*. Kalbų skirtumus atspindi ir toliau pristatoma metafora SKUBA, NAUJUMAS YRA ŠILUMA, kurią realizuojantys pasakymai vartojami tik lietuvių kalboje.

3.3.3. SKUBA, NAUJUMAS YRA ŠILUMA

DLKT rasti keli būdvardžio *šiltas* vartosenos atvejai, kuriais pasakoma, kad tai, kas įvardijama būdvardžio apibūdinamu daiktavardžiu, yra **labai nauja, ką tik įvykę ar padaryta** (tai pabrėžia ir prieveiksmio *dar* vartoseną), pvz.: <...> *išmečiau taurę karčiosios ir garsiai perskaičiau dar šiltą charakteristiką*; <...> *neduodama Danai net išsižiot ėmė terkšti savo šiltus ispūdžius iš budynių*.

Reta tokių junginių vartoseną (5 metaforiniai pasakymai, arba 0,4 proc. visos raiškos) rodo, kad tai neproduktyvi ir nekonvencionali metafora, egzistuojanti kaip tam tikras anksčiau aptartos karščio metaforos SKUBA, NAUJUMAS YRA KARŠTIS (žr. 3.2.2), įprastos ir lietuvių, ir anglų kalbose, variantas – *šiltas* vartojamas kaip *karšto* sinonimas, plg. *Saulius Girdauskas, su „Kauno diena“ dalydamasis karštais ispūdžiais, po finišo prisipažino* <...>. Sinonimais laikytini ir frazeologizmai *šiltomis pėdomis* – *karštomis pėdomis* (arba *ant karštų pėdų*) – taip jų reikšmės aiškina ir LKŽ, plg. *šiltomis pėdomis* „tuoj pat, nedelsiant, iš karto“ (*Aš da šiltom pėdom vagį nusivijau*) – *ant karštų pėdų, karštomis pėdomis* „tuoj pat, įkandin“ (*Karštomis pėdomis jis bėga pas kaimyną*). Tekstyno duomenys rodo, kad tokiuose kontekstuose gerokai dažniau vartojamas būdvardis *karštas* – junginys *karštomis pėdomis* DLKT pavartotas 20 kartų, *šiltomis pėdomis* – 3 kartus.

Tai, kad tas pats požymis įvardijamas ir kaip karštas, ir kaip šiltas (karštu labiau pabrėžiamas požymio intensyvumas), rodo, kad šiuo atveju metaforizacijoje išlaikomas karštį ir šilumą – iš dalies panašias, tačiau skirtingo intensyvumo ar laipsnio ypatybes siejantis gradacinės sinonimijos (angl. *graded synonymy*, Deignan 1997) ryšys, atspindintis temperatūros skalės dalį ypatybės mažėjimo kryptimi. Kaip matyti iš anksčiau aptartų metaforų, jis išlaikomas ne visada.

Apibendrinant visas šilumos metaforas, realizuojamas lietuvių ir anglų kalbose, matyti, kad ryškiausias metaforizacijoje aktualizuojamas šilumos požymis – teigiamas jos vertinimas. Juo paremta konceptualioji metafora TEIGIAMAI JAUSMAI, SANTYKIAI YRA ŠILUMA apima jausmų ir taršpameninių santykių sferas – abiejose kalbose kaip šilti metaforizuojami malonūs jausmai ir draugiški, nuoširdūs, artimi žmonių santykiai. Tai įvairiausiai reiškia ir dažniausiai kalbose realizuojama šilumos metafora, kurios motyvaciją lemia bendražmogiškos fizinio šilumos pojūčio ir pirmųjų psichologinių potyrių sąsajos, susiformavusios ankstyvoje

vaikystėje. Dėl to tai viena iš pirminių, bazinių metaforų, kurioms dėl jų prigimties būdingas universalumas, – kaip minėta, šilumos metafora jausmų ir santykių srityje realizuojama daugelyje kalbų.

Su maloniu šilumos poveikiu galima sieti ir sinestetines šilumos metaforas – vartosenos pavyzdžiai rodo, kad, be fizinių ypatybių, pvz., spalvos tono, šilumos metaforomis nusakomas ir teigiamas emocinis spalvų, garsų ar kvapo poveikis – šiltais įvardijami pojūčiai suprantami kaip malonūs. Kiti, daug retesni, metaforizacijos atvejai su fizine šilumos ypatybe siejasi kitu būdu: konceptualioji metafora PRADINIS ETAPAS YRA APŠILIMAS remiasi priešasties-pasekmės metonimija (į abstrakčias sferas perkeliamas apšilimo kaip parengiamosios mankštos, sušildančios žmogaus kūną ir paruošančios jį intensyviai fizinei veiklai, konceptas), o naujumo, skubos metaforizacijos per šilumos konceptą pavyzdžiai lietuvių kalboje laikytini mažiau produktyviu dažniau tą patį požymį reiškiančios karščio metaforos variantu. Išskyrus pastarąją metaforą (neproduktyvią, retai vartojamą), remiantis šilumos konceptu metaforizuojamų tikslo sričių įvairovė lietuvių ir anglų kalbose sutampa.

Gretingamuoju aspektu svarbesni metaforų kalbinės raiškos ypatumai – dėl kalbų specifikos, kaip ir karščio metaforų raiškoje, kai kurie metaforiniai pasakymai, kad ir paremti ta pačia konceptualiaja metafora, būdingi tik vienai iš kalbų ar vartojami daug rečiau nei kiti toje kalboje įprastesni raiškos būdai. Pavyzdžiui, kai kuriose pasakymų grupėse sintetinėje lietuvių kalboje dažnesnė veiksmožodžius apibūdinančio prieveiksmio *šiltai* vartoseną, o anglų kalboje dažniau vartojamas būdvardis – veiksmožodinius junginius sudaro juo apibūdinamas daiktavardis (plg. *šiltai sutikti – give a warm welcome, šiltai nusišypsoti – give a warm smile*). Pastebimi ir struktūriniai metaforinių pasakymų skirtumai, tik vienai iš kalbų būdingi specifiniai dariniai (plg. *warm-hearted – geraširdis / geros širdies (*šiltos širdies)*), bet vartojamas junginys *širdies šiluma*), metaforiniai junginiai (plg. *akys / žvilgsnis spinduliuoja šilumą, švyti šiluma – warmth in one's eyes / glance*). Nepaisant panašių raiškos tendencijų, pažodiniai atitikmenys ne visada egzistuoja ir dėl skirtingos junglumo apimties – tai, kam priskiriamas šiltumo požymis, vienoje iš kalbų įvardijama įvairiau (plg.: *šildyti širdį / krūtinę – warm one's heart, šiltas žmogus – warm person / man / personality*). Kai kuriais atvejais tą pačią metaforą realizuojantys junginiai skiriasi tuo, kad metaforizuojamas požymis priskiriamas kitam situacijos dalyviui, pvz., lietuvių kalboje dažniausiai apšildomos muzikos grupės, o anglų kalboje ir publika, žiūrovai, minia.

Panašūs raiškos ypatumai būdingi ir konceptualesioms metaforoms, kurių ištakos sritys – žemesnės temperatūros konceptai ŠALTIS ir VĖSUMA. Dalies jų metaforizuojami požymiai priešingi šiame skyriuje aptartų šilumos metaforų tikslo sritims – metaforas sieja antoniminis ryšys, kitais atvejais šaltis priešinamas karščiui.

3.4. ŠALČIO ir VĖSUMOS metaforos

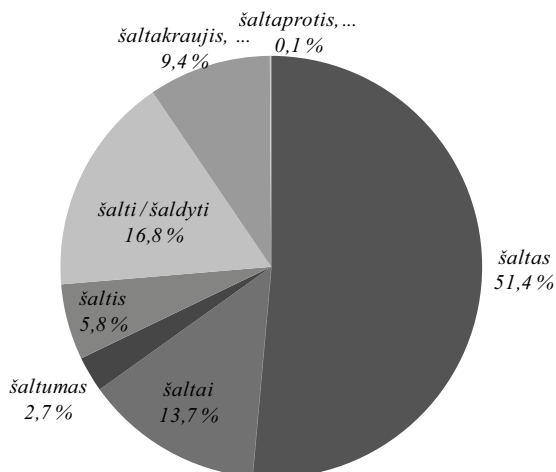
Šiame poskyryje nagrinėjamos metaforos realizuojamos ir šalčio, ir vėsumos konceptus reprezentuojančiomis leksemomis ar jų dariniais. Tokių metaforinių pasakymų pavartojimų skaičius santykinai didesnis anglų kalboje – lietuvių kalbos tekstyno medžiagoje jų rasta 1900 (32,5 proc. visų temperatūros metaforų atvejų), o anglų kalboje jie pavartoti 2293 kartus (45,2 proc. visos vartosenos). Didžiausias skirtumas čia susijęs su vėsumos koncepto vaidmeniu metaforizacijoje – anglų kalboje jis žymiai svarbesnis. Tai matyti iš didesnės metaforų įvairovės (ji aptariama vėliau) ir apie dešimt kartų dažnesnės jas realizuojančių metaforinių pasakymų vartosenos – lietuvių kalboje vėsumo požymį reiškiančios leksemos, pvz., *vėsus, vėsiai, atvėsinti*, metaforiškai pavartotos 111 kartų (1,9 proc. visų temperatūros metaforų atvejų), o anglų kalboje metaforiniai pasakymai su *cool*, jo vediniais ar sudurtiniais žodžiais pavartoti 1046 kartus (20,6 proc. visų atvejų).

Vėsumos ir šalčio metaforas nuspręsta analizuoti kartu dėl jų sąsajų, pastebimų ir atskirose kalbose, ir jas gretinant: 1) lietuvių kalboje kaip vėsūs metaforizuojami tie patys požymiai, kurie suvokiami ir įvardijami remiantis šalčio konceptu (skiriasi tik intensyvumo laipsnis), plg.: *Pijaus XI santykiai su Sapiega išliko vėsūs – šalti Rusijos stačiatikių bažnyčios ir Vatikano santykiai kol kas negerėja*; 2) didelę dalį lietuvių kalboje šalčio metaforas realizuojančių pasakymų anglų kalboje atitinka metaforiniai pasakymai su vėsumą reiškiančiomis leksemomis, arba realizuojamos ir šalčio, ir vėsumos metaforos, plg.: *išlaikyti šaltą galvą – to keep a cool head; prarasti / atgauti šaltą protą / šaltakraujiškumą – to lose / regain one's cool (*cold-bloodedness); šalta logika – cool / cold logic, šaltas oficialumas – cool / cold formality*. Konceptualiųjų metaforų lygmeniu tokie atvejai nagrinėjami kartu ir apibendrintai vadinami šalčio metaforomis. Kiti metaforiniai pasakymai su anglų kalbos būdvardžiu *cool*, reiškiančiu kitus požymius – madingumą, stilingumą, šaunumą ir pan., aptariami atskirai.

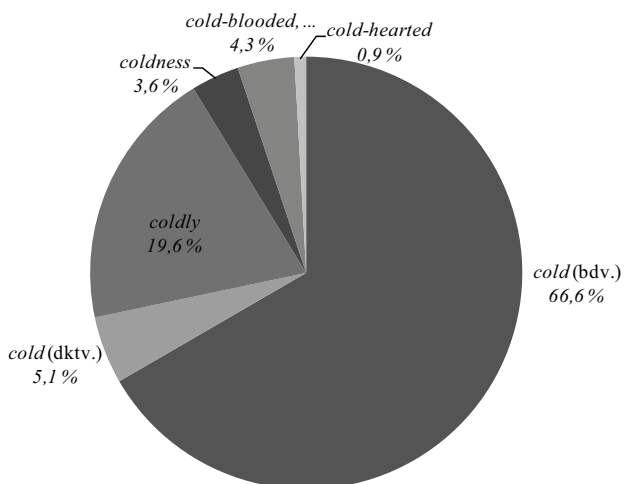
Toliau apžvelgiami nagrinėjamų metaforų raiškos duomenys, atspindintys metaforinių pasakymų įvairovę ir jų pasiskirstymą vartosenoje (žr. 10–13 pav.). Šalčio metaforos gretinamose kalbose šiuo požiūriu panašios (10, 11 pav.) – šaltumas metaforinėje vartosenoje abiejose kalbose dažniausiai reiškiamas būdvardžiais (51, 4 proc. visų atvejų lietuvių kalboje ir 66,6 proc. – anglų), didelę dalį metaforinių pasakymų sudaro ir prievieksmių *šaltai, coldly* junginiai (13,7 ir 19,6 proc. visos raiškos). Nors dalis metaforinių pasakymų antonimiški šilumos metaforas aktualizuojantiems junginiams (plg. *šiltas žvilgsnis – šaltas žvilgsnis, warmth between them – coldness between them*), kai kurie raiškos būdai realizuojami nevienodai – šaltį pavadinantys daiktavardžiai abiejose kalbose metaforiškai vartojami daug rečiau nei jų antonimai, plg.: *šiluma* (426) – *šaltis* (104), *warmth* (266) – *cold* (63). O abstrakčių ypatybių

pavadinimai *šaltumas*, *coldness*, priešingai, vartojami dažniau nei jiems antonimiški šilumo įvardijimai, plg.: *šiltumas* (8) – *šaltumas* (49), *warmness* (1) – *coldness* (45).

Dažį šalčio metaforų raiškos abiejose kalbose sudaro metaforiniai dariniai. Ir lietuvių, ir anglų kalbose dažniausi pagal dėmenis sutampantys būdvardžiai *šaltakraujis (-iškas)*, *cold-blooded* ir jų vediniai – *šaltakraujiškai*, *šaltakraujiškumas*, *cold-bloodedly*, *cold-bloodedness*. Be jų, lietuvių kalboje kelis kartus pavartoti šaltą protą nusakantys *šaltaprotis*, *šaltaprotiškumas*, o anglų kalboje daži raiškos sudaro lietuvių kalboje tikslaus atitikmens neturinis *cold-hearted* (plg. *warm-hearted*).

10 pav. Šalčio metaforų raiška lietuvių kalboje

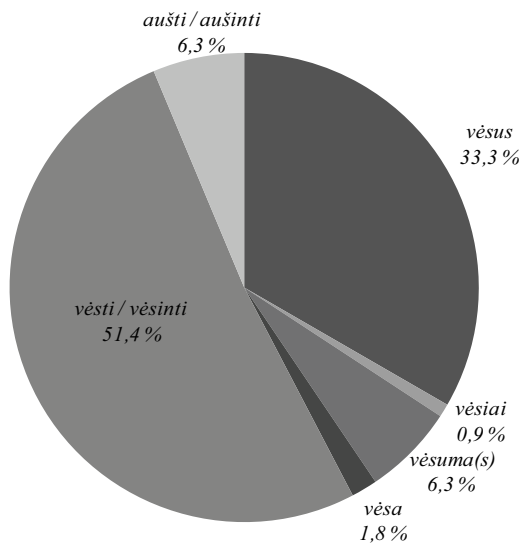

11 pav. Šalčio metaforų raiška anglų kalboje

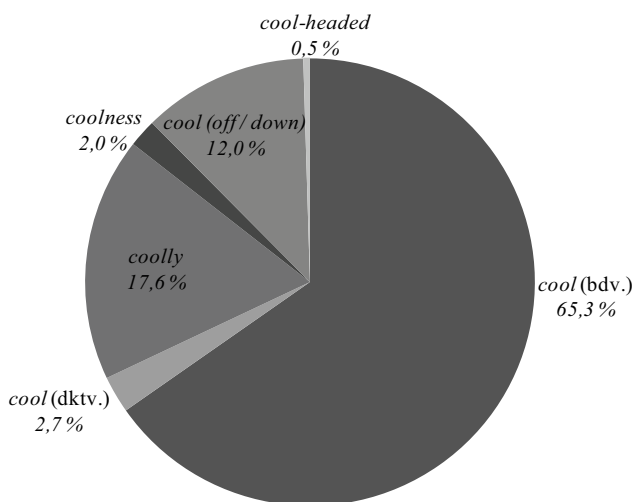
Žymus metaforų raiškos gretinamose kalbose skirtumas susijęs su požymio kaitą (jo didėjimą) reiškiančiais veiksmažodiniais junginiais. Lietuvių kalboje junginiai su veiksmažodžių

šalti / šaldyti formomis, pvz., *jausmai atšalo*, sudaro 16,8 proc. visų raiškos atvejų, o anglų kalboje temperatūros žemėjimas reiškiamas ne iš būdvardžio *cold* padarytais veiksmažodžiais, o predikatiniais būdvardžio junginiais, dažniausiai – *go / turn cold*, pvz., *Ruth's heart went cold*.

Vėsumos metaforų raiška (žr. 12 ir 13 pav.), tiksliau, atskirų metaforinių pasakymų vartosenos dažnumas, dėl jau minėto skirtingo vėsumos koncepto vaidmens lietuvių ir anglų kalbose aiškiai skiriasi. Anglų kalboje ryškiai dominuoja įvairiomis reikšmėmis vartojamo būdvardžio *cool* vartosena (65,3 proc. visų atvejų), dažnai vartojamas ir prievoksmis *coolly* (17,6 proc.). Lietuvių kalboje minėtų būdvardžio ir prievoksmio atitikmenys metaforiškai vartojami daug rečiau – jie sudaro atitinkamai 33,3 ir 0,9 proc. visos vėsumos metaforas realizuojančių pasakymų vartosenos. Čia aiškiai vyrauja temperatūros kaitą, tiksliau, jos žemėjimą, metaforinėje vartosenoje atitinkantį mažesnę metaforizuojamo požymio intensyvumą, reiškiantys veiksmažodžių *vėsti / vėsinti* junginiai. Jais realizuojamos kitų konceptualiųjų metaforų, kurių ištakos sritys yra karštis ir šiluma, išdavos – atvėsta ar atvėsinama tai, kas buvo karšta ar šilta, pvz.: *atvėso jausmai, santykiai; atvėsino entuziazmą*. Rečiau metaforizuojamo požymio kaitą reiškia ir veiksmažodžiai *aušti / aušinti*, pvz., *ataušino kraują*. Šios karščio ir šilumos metaforų išdavos realizuojamos ir anglų kalboje (plg. *the atmosphere had cooled down; her blood cooled*), tačiau dėl didelio kitų metaforinių pasakymų skaičiaus jų užimama vartosenos dalis atitinkamai mažesnė.

12 pav. Vėsamos metaforų raiška lietuvių kalboje

13 pav. Vėsumos metaforų raiška anglų kalboje

Tiek vartojamas pagrindine temperatūros reikšme, tiek ir konceptualiųjų temperatūros metaforų raiškoje, *šaltas* sudaro semantinę priešpriešą ir *karštam*, ir *šiltam*, plg.: *šilti kraštai – šalti kraštai*, *šiltas vanduo – šaltas vanduo*, *šiltas žvilgsnis – šaltas žvilgsnis*, *karšta galva – šalta galva*. Anglų kalboje, kaip minėta, metaforiškai suprantamą šaltumą kaip priešpriešą karštoms emocijoms ar šiltiems jausmams, santykiams reiškia ir būdvardis *cool* ar jo dariniai, plg. *hot-headed – cool-headed*, *warm support – cold / cool indifference*. Todėl per šalčio (ir vėsumos) konceptus metaforizuojami požymiai geriausiai išryškėja, lyginant juos su anksčiau nagrinėtomis karščio ir šilumos metaforomis. Su jomis šiame skyriuje aprašomas konceptualiąsias metaforas, išvardytas 9 lentelėje, sieja antoniminis ryšys – jis sudaro šalčio metaforų motyvacijos pagrindą. Antoniminio ryšio vaidmenį atributinių metaforų srityje yra pabrėžusi S. Dönninghaus (1999: 121–122): atributinėms metaforoms ypač svarbūs antonimijos santykiai – atributinės metaforos iš esmės remiasi semantine opozicija, pvz.: ŠILTA – ŠALTA, TAMSU – ŠVIESU, SUNKU – LENGVA.

Pateiktoje lentelėje matyti, kad sisteminiais ryšiais su kitomis temperatūros metaforomis susijusios šalčio metaforos bendros abiem kalboms. Ir lietuvių, ir anglų kalbose su šalčiu siejamas mažas emocijų ar veiklos intensyvumas (abejingumas, santūrumas, savitvarda, su emocijų, jausmų nebuvimu, jų valdymu susijęs racionalumas ar veiklos nebuvimas, sustabdymas) ir šiltiems, t. y. teigiamiems, priešinami neigiami jausmai, santykiai (kaip šalti suvokiami ir įvardijami nemalonūs jausmai, pojūčiai, nedraugiški santykiai). Jau minėta, kad daugelio iš šių metaforų atveju ištakos sritimi gali būti ir vėsumos konceptas, išskyrus tuos atvejus, kai metaforizuojamas požymis savaime yra labai intensyvus, pvz., žiaurumas ar sustabdyta veikla. Gretinamuoju aspektu svarbu tai, kad, be minėtų abiem kalboms bendrų

metaforų, anglų kalboje realizuojama dar viena atskira vėsumos metafora PATRAUKLUMAS, ŠAUNUMAS YRA VĖSUMA. Išvardytos konceptualiosios metaforos ir jų raiška išsamiau nagrinėjamos 3.4.1–3.4.3 poskyriuose.

9 lentelė. Konceptualiosios šalčio ir vėsumos metaforos lietuvių ir anglų kalbose

Lietuvių kalboje	Anglų kalboje
ŠALTAS – KARŠTAS	
MAŽAS INTENSYVUMAS YRA ŠALTIS (VĖSUMA)	
918 (48,3 %)	1264 (48,8 %)
EMOCIJŲ TRŪKUMAS, NEBUVIMAS YRA ŠALTIS (VĖSUMA)	
<ul style="list-style-type: none"> • ABEJINGUMAS • SANTŪRUMAS • SAVITVARDA • RACIONALUMAS 	
VEIKLOS NEBUVIMAS YRA ŠALTIS	
ŠALTAS – ŠILTAS	
NEIGIAMAI JAUSMAI, SANTYKIAI YRA ŠALTIS (VĖSUMA)	
982 (51,7 %)	1141 (44,1 %)
NEMALONUS JAUSMAS YRA ŠALTIS (VĖSUMA)	
NEDRAUGIŠKAS SANTYKIS YRA ŠALTIS (VĖSUMA)	
NEMALONUS POJŪTIS YRA ŠALTIS (VĖSUMA)	
PATRAUKLUMAS, ŠAUNUMAS YRA VĖSUMA	
	183 (7,1 %)

3.4.1. MAŽAS INTENSYVUMAS YRA ŠALTIS (VĖSUMA)

Jei karštis kaip aukšta temperatūra siejamas su dideliu intensyvumu (žr. INTENSYVUMAS YRA KARŠTIS, 3.2.1), žemos temperatūros pojūtis, vadinamas šalčiu, ar jam artima vėsuma metaforizacijoje atitinka mažą abstrakčių dalykų, reiškinių intensyvumą. Tokie metaforizacijos atvejai abiejose kalbose sudario panašią visų šalčio (ir vėsumos) metaforas realizuojančių pasakymų vartosenos dalį – 48,3 proc. lietuvių kalboje ir 48,8 proc. anglų kalboje. Kaip ir karščio metaforų atveju, pagal tai, kieno intensyvumas metaforizuojamas, galima atskirai kalbėti apie siauresnes tikslo sritis – kaip šaltį suvokiamą ir įvardijamą emocijų stygių, nebuvimą ir neaktyvią ar visai nutrūkusią, sustabdytą veiklą.

3.4.1.1. EMOCIJŲ TRŪKUMAS, NEBUVIMAS

Šios metaforos, būdingos ir lietuvių, ir anglų kalboms, tikslo sritis apima keletą kiek skirtingų požymių, susijusių emocijomis, jų raiška ar poveikiu – kaip šaltos apibūdinamos silpnos ar silpnai išreikštos emocijos, visiškas emocijų nebuvimas ar jų nerodymas, valdymas, emocijų nepaveiktas mąstymas ar veikla ir pan. (plg. LACK OF EMOTIONS IS COLD, Ritchie 2013; Narayanan 2008; *низкая степень интенсивности проявления эмоций (или их отсутствие*, Chiong 2011).

Emocijų sferoje intensyvumo kaip karščio požymis dažniausiai priskiriamas aistrai, pykčiui, entuziazmui ar emociingumui, intensyviai emocijų raiškai apskritai (pvz., *karšto būdo, karščiuotis, heated debate, hot for an agreement*). Būtent šių emocijų priešprieša, t. y. jų

nebuvimas, vadinamas abejingumu, ir lietuvių, ir anglų kalbose siejamas su šalčiu – kaip šaltas metaforizuojamas seksualinės aistros nebuvimas, susidomėjimo, entuziazmo stygius ar abejingumas, jausmo trūkumas apskritai. Tiesioginis požymio įvardijimas dažnai minimas greta metaforinių pasakymų, pvz., *pralauš šaltumo, abejingumo kiautą; as cold and unfeeling as Prince Philip*. Kitais atvejais mažas intensyvumas būdingas emocijų raiškai ar jų poveikiui – šaltis šiuo atveju reiškia santūrumą, uždara, ramų būdą ir savitvardą – gebėjimą suvaldyti emocijas, ypač sudėtingose, įtemptose situacijose. Šių tarpusavyje susijusių požymių metaforizaciją iliustruojantys vartosenos pavyzdžiai pateikiami 10 lentelėje, o toliau metaforiniai pasakymai aptariami atsižvelgiant į metaforizuojamų požymių turėtojus – kas būtent lietuvių ir anglų kalbose apibūdinama kaip šalta.

10 lentelė. Konceptualiosios šalčio ir vėsumos metaforos emocijų srityje

Metaforizuojamas požymis	Pavyzdžiai
Emocijų nebuvimas, stygius ABEJINGUMAS	<i>Žinai, Jeronimai, tu šaltai groji. Pažiūrėk į Henriką, jis jausmą turi; Gana „vėsiai“ išklause ši premjero pareiškimą pramonininkai plojimais sutiko kitą <...>; This time no sexual clenching moved in her loins, <u>she went cold</u>. Roman was <u>coolly uninterested</u>.</i>
Emocijų nerodymas SANTŪRUMAS	<i>Vieni žmonės dažnai vadinami šaltais, santūriais ir objektyviais, o kiti – jausmingais, sentimentaliais; H. Clinton yra šalta, nerodo emocijų <...>; She was a very cool, self-composed woman, who seldom showed her feelings; <...> <u>outwardly they are cool, calm and collected</u> <...>.</i>
Emocijų valdymas SAVITVARDA	<i><...> didžiausio susijaudinimo akimirkos išgyvenamos <u>šalčiausiu veidu</u> <...>; – Gana, – <u>šaltai pasakiau</u>, nors širdis daužėsi lyg paklaidusi; He looked calm and <u>cold</u>, full of self-control; <...> with <u>the qualities of coolness</u> and high powers of leadership under the most trying circumstances.</i>

Tekstynų medžiaga rodo, kad abiejose kalbose išvardyti požymiai dažniausiai priskiriami žmogui ar jo būdai, reakcijai, požiūriui, elgsenai ir pan. Pagal metaforizuojamo požymio pastovumą tokius metaforinius pasakymus galima skirti į dvi grupes. Pirmaisiais, realizuojant šalčio metaforą, nusakoma **emocinė būseną, susijusi su konkrečia situacija, požiūriu į kitą žmogų, įvyki**. Dalis tokių metaforinių pasakymų reiškia minėtą abejingumą – seksualinės aistros ar entuziazmo, domėjimosi kuo nors stygių ar visišką nebuvimą. Raiškos atžvilgiu čia dažniausi būdvardžių *šaltas, cold* junginiai (predikatinė vartoseną), pvz.: *<...> man atsidavė ne iš meilės, o iš pasibjaurėjimo, likdama po kauke šalta ir bejausmė; I thought people would be cold and uninterested*. Anglų kalboje junginiu *be cool about sth.* reiškiamas ir skeptiškas, entuziazmo ar pasitikėjimo nerodantis požiūris, pvz., *President Najibullah, like most Afghan officials, was cool about a possible role for ex-King Zahir Shah in any settlement*.

Kitais pirmosios grupės pasakymais nusakomas konkrečioje situacijoje išgyvenamų emocijų suvaldymas, ramybės ir gebėjimo racionaliai mąstyti, tiksliai veikti išlaikymas. Šio požymio, kuris abiejose kalbose vertinamas teigiamai, raiškos ypatumai svarbūs gretinamuoju aspektu – vartosenos pavyzdžiai rodo, kad lietuvių kalboje minėtą savybę, be būdvardžio *šaltas*, reiškia ir *šaltakraujiškas* bei jo vediniai, o anglų kalboje savitvarda išimtinai reiškia vėsumos metaforas realizuojančiais pasakymais (dėmenų požiūriu sutampantis anglų kalbos dūrinys *cold-blooded* reiškia tik žiaurumą, pvz., *a cold-blooded killer*), plg.: *Jūs nè kiek neatsipalaidavot, visą dieną išbuvojt šalta, nepraradot savitvardos* <...> – *They tried everything to unnerve him but he remained so cool*; *Šiuo atsakingu laikotarpiu tiesiog būtina parodyti daug kantrybės, šaltakraujiškumo ir tarpusavio supratimo* – <...> *such an expensive strategy requires cool nerves in the present recession*.

Savitvardą, ramybę reiškianti vėsumos metafora anglų kalboje labai produktyvi – būdvardis *cool* dažnai vartojamas predikatinuose junginiuose su veiksmažodžiais *be, act, feel, keep, stay, remain*, pvz., *Little things will irritate you more than usual but try to keep cool*; *Luke, who had a reputation for staying cool, had panicked*. Tą patį požymį reiškia ir metaforiškai vartojamas daiktavardis *cool*, pvz., *You've got to keep your cool, you've got to be strong in the head*. Vartojami ir antonimiški junginiai – apie prarastą ar atgautą savitvardą sakoma *lose one's cool, regain one's cool*, pvz., *He lost his cool and kicked out two stumps during a frustrating day*.

Kai kurie metaforiniai pasakymai gretinamose kalbose iš dalies sutampa – metaforiškai vartojami būdvardžiai apibūdina tos pačios reikšmės daiktavardžius, bet tai, kas lietuvių kalboje vadinama šaltu, anglų kalboje apibūdinama vėsumos metaforą realizuojančiu būdvardžiu *cool*, plg. <...> *vilniečiai išlaikė šaltus nervus* – *It was his cool nerve that saw his club through a nervous semi-final*. Panašiai kalbama apie šaltą, emocijų nepaveiktą protą, metonimiškai siejamą su galva, – lietuvių kalboje ji šalta, o anglų kalboje – vėsi (vartojamas ir dūrinys *cool-headed*), plg. *Patirtis, šalta galva moterų krepšiniui – didžiuliai privalumai* – *Eric Elwood, who, playing in only his second international, displayed the cool head and maturity of a veteran*. Kai nusakomas savitvardos išsaugojimas ar praradimas, lietuvių kalbos metaforiniuose pasakymuose dažniau vartojamas junginys *šaltas protas*, pvz., *Šalto vandens procedūra, kol šaltą blaivų protą atgausit*.

Abiejų kalbų metaforinėje vartosenoje aiškiai išreikštas teigiamas aptariamo požymio vertinimas – gebėjimas išlaikyti šaltą protą, nepasiduoti emocijoms laikomas pageidautinu bruožu, privalumu, jis giriamas ar apgailėstaujama, kad šaltų nervų ir pan. išlaikyti nepavyko, pvz.: *Pritariu ir gėriusi Jūsų tvirtybę ir šaltakraujiškumą*; <...> *keikė save už tai, kad išgėrė per daug, neišlaikė šalto, blaivaus proto*; <...> *she'd always prided herself on being able to*

stay cool; <...> *rewarded Nick Baglin, whose coolness earned him several crucial points in his final against Robinson*. Anglų kalboje teigiamas savitvardos, metaforizuojamos per vėsumos konceptą, vertinimas matyti ir iš dažnos junginių su būdvardžiu *cool* vartosenos liepiamąja nuosaka, kuria reiškiamas patarimas, raginimas ar pan. – *keep cool, be cool, stay cool*, pvz.: *My mind locks in: take it steady, keep cool and don't kick at the ice!; I know how you feel. Stay cool*. Panašiai liepiamąja nuosaka vartojamas ir veiksmazodis, pvz., *Cool, Tammuz, cool. We can't do anything until we get back*.

Lietuvių kalboje tokiuose kontekstuose dažniau vartojamas priešingos reikšmės, t. y. karščio metaforą realizuojantis, veiksmazodis su neiginiu – *nesikarščiuk*, pvz., *Būk kantrus, neskubėk, nesikarščiuk*, o jau išikarščiavusiam, kaip ir anglų kalboje, siūloma atvėsti, pvz., *Kriste, atvėsk ir kol kas nieko nedaryk*. Minėtų pasakymų įvairovę ir vartosenos dažnumą anglų kalboje galima sieti su britams būdingu santūrumu (angl. *British reserve*) – gebėjimas išlikti ramiam, nuslopinti emocijas, jų atvirai nereikšti, susijęs su britų kultūroje itin vertinamu privatumu, laikomas gero tono ženklu, teigiamu bruožu. Ši savybė, priskiriama britų stereotipui, įprastai reiškia emocijų tramdymą nusakančiu anglų kalbos posakiu (*keep*) *a stiff upper lip*, pvz., *The English, for all their reserve and stiff upper lip, want to feel part of a bigger Picture* (CED). Teigiama savitvardos vertinimą anglų kalboje rodo ir tai, kad šio požymio metaforizacijai kaip ištakos sritis pasitelkiama vėsumos ypatybė (ne šalčio) – kaip fizinis pojūtis ji taip pat vertinama teigiamai (žr. 2.2.2), palyginti su žemesne temperatūra – šalčiu, kuris žmogui nemalonus, pavojingas.

Neigiamai ir lietuvių, ir anglų kalbose vertinamas visiškas žmogiškų emocijų, gailestingumo ir pan. nebuvimas – žiaurumas, metaforiškai abiejose kalbose siejamas su šalčiu, ypač šaltu krauju. Įprasti metaforiniuose pasakymuose būdvardžiai *šaltakraujis, -iškas, cold-blooded* ir jų vediniai, dažniausiai apibūdinantys nusikalstamą, ypač smurtinę, veiklą ar ją įvykdžiusius asmenis: *šaltakraujis žudikas; šaltakraujiškas nusikaltimas, žmogžudystė, piktadarystė, žudikas; šaltakraujiskai (iš)(nu)žudyti, (su) šaudyti, (nu)(iš)šauti, nusitaikyti, luošinti; cold-blooded killing, mass murder, massacre, attack, terrorism, assassination; cold-bloodedly shoot* ir pan., pvz.: <...> *et jau žudikas, šaltakraujis ir ciniškas, – močiutę nugalabijo ne vaikiško įtūžio apsėstas; We are talking about premeditated acts of cold-blooded mass murder perpetrated upon defenceless citizens*. Rečiau žiaurumas nusakomas šaltumą įvardijančiais būdvardžiais, daiktavardžiais ir anglų kalboje vartojamu dūrinium *cold-hearted*, pvz.: <...> *atskleis mums žiauria, svetimą savo esmę, padvelks šalčiu; He's got a cold, violent side; He couldn't be all that ruthless and cold-hearted if he respected his elders*.

Toliau aptariamais metaforiniais pasakymais įvardijamos **pastovios žmogaus būdo savybės**, siejamos su emocinio gyvenimo, elgsenos ir veiklos intensyvumą nusakančiu

temperamentu. Pagal humoralinę temperamentų teoriją, kuri trumpai apžvelgta karščio metaforų analizėje (žr. 3.2.1.1), šaltis siejamas su juodosios tulžies ar gleivių vyravimu žmogaus organizme, o tai – su melancholiko ir flegmatiko temperamentu. Ir šiuolaikinėje psichologijoje šių temperamentų tipų charakteristikoje pabrėžiamas žemas emocijų ar jų raiškos intensyvumas. Pavyzdžiui, apie flegmatiką teigiama: „nejautrus, neemocingas. Sunku pralinksinti, supykdyti ar nuliūdinti. Lieka ramus ir turėdamas didelių nemalonumų. <...> Kantrus, šaltakraujiškas“ (Lapė, Navikas 2003: 205). Melancholikui, priešingai, stiprios emocijos būdingos, tačiau išorinė jų raiška menka: „Mimika ir judesiai neišraiškingi, balsas tylus“ (ten pat). Atsižvelgiant į anksčiau išvardytas šalčio metaforų tikslo sritis (10 lentelė), galima teigti, kad flegmatikui būdingesnis emocijų nebuvimas, t. y. abejingumas, ir savitvarda, ramybės išlaikymas, o melancholiko bruožas – emocijų nerodymas, t. y. santūrumas.

Kaip ir karščio metaforų atveju, šalčio metaforas realizuojantys pasakymai nusako individualiam žmogui ar atskirų regionų, tautų žmonėms (dažniausiai šiauriečiams) būdingą temperamą, pvz.: – *Tai ne toks žmogus, tėve. Jis šaltas, užsidares ir atkaklus; Todėl anglai tokie šalti ir santūrūs, kad nuo vaikystės auga atskirti nuo namų, tėvų meilės; In no way was their father going to be overwhelmed by this cold withdrawn woman; I am French, mademoiselle. We are not a cold-blooded race.* Paskutinis pavyzdys iliustruoja retą atvejį, kai šaltumą kaip savo būdo savybę (šiuo atveju priskiriamą visai tautai) įvardija pats žmogus.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, dažniausi žmogų apibūdinančiuose pasakymuose būdvardžiai *šaltas* ir *cold*. Rečiau vartojami abstraktų požymių pavadinantys daiktavardžiai *šaltumas*, *coldness*, *coolness* – jais taip pat reiškiamas ir laikina emocinė būseną, santykis su konkrečiu žmogumi, ir pastovus žmogaus būdo bruožas, pvz.: *Pati smerkiu save už šaltumą. Deja, esu vyrui visiškai abejinga; <...> nepaisant išorinio vangumo ir šaltumo, jis buvo karštas, veržlus jaunuolis; With six wins from the last 12 F3000 races, Comas has shown great coolness under fire; <...> something to do with the unnatural coldness of the youth.*

Kita metaforinių pasakymų grupė pagal metaforizuojamo požymio turėtoją – junginiai, kuriais šaltumo požymis priskiriamas **emocijų raiškai – žodinei ar nežodinei**. Emocijas ar jų nebuvimą pirmiausia išduoda veidas – jį įvardijantys daiktavardžiai dažni abiejų kalbų junginiuose su būdvardžiais *šaltas*, *cold*, *cool*, pvz., *Ant veido užsitempta mano kaukė dabar buvo šalta ir neižvelgiama – nei susijaudinimo, nei kaltės jausmo; <...> wanting to see his cold, impassive face break with ordinary human emotion.* Lietuvių kalboje junginys *šaltu veidu* vartojamas nusakant veiksmų ar poelgių būdą – *šaltu ir nieko nesakančiu veidu nuėjo deniu; šaltu ir ramiu veidu įžeisdavo čia vieną, čia kitą medžiotoją* ir pan. Abejingumas ar savitvarda, ramybė slypi ir žmogaus akyse, žvilgsnyje, balse, pvz., <...> *šaltai ir abejingai sutiko mano žvilgsni; She kept her voice cool with an effort.*

Kaip šalta abiejose kalbose apibūdinama ir abejingo, ramaus ar emocijas tramdančio žmogaus kalba – kaip ir karščio metaforų atveju, šioje sferoje įprasti šaltumą ar vėsumą reiškiančių būdvardžių junginiai su kalbėjimo ar šnekos aktų veiksmažodžiais, pvz., *Pulko vadas, – ramiai ir šaltai jam atsakiau; 'If that's what you prefer to believe,' he returned coolly, his face expressionless.* Apibendrinant anksčiau pateiktus metaforinius pasakymus, kuriais kaip šalti, t. y. abejingi, santūrūs ar ramūs, savitvarda pasižymintys, apibūdinami žmonės ar jų emocijų raiška, reikia pasakyti, kad kai kuriais vartosenos atvejais aptariamus požymius sunku atskirti nuo tais pačiais junginiais (su žmones ar minėtus emocijų raiškos elementus įvardijančiais kolokatais) reiškiamo nedraugiškumo, nenoro bendrauti, išdidumo ir pan. (ši metafora nagrinėjama vėliau – 3.4.2.2 poskyryje), pvz.: *Nuo šalto jos balso išblėso svečių džiūgavimas; His face was cold, that same unsmiling face.*

Nuo seno priešinant du žmogiškuosius pradus – emocionalųjį ir racionalųjį, kitaip tariant, jausmus ir protą, su aptarta emocijų nebuvimo, jų valdymo kaip šalčio metafora glaudžiasi siejasi ir kito požymio – racionalumo – metaforizacija. Ir lietuvių, ir anglų kalbose šalta yra tai, **kas racionalu, t. y. paremta protu, ne emocijomis**, – realizuojama conceptualioji metafora RACIONALUMAS YRA ŠALTIS (plg. RATIONAL IS COLD, Narayanan 2008), pvz.: *Pyktis ir švelnumas, protas ir jausmas (šaltis ir liepsna) – štai instrumentas, pagimdantis meną (skulptūrą); <...> prieš ką nors iš esmės keičiant reikia vadovautis ne jausmais, o šaltu protu, įvertinti, kas turi būti ir ko neturėtų būti.* Šios metaforos pagrindu jausmams ar emocijoms, kurios suvokiamos kaip karštis, priešinamas protas, logika, mąstymas, tai, kas objektyvu, tikslu – duomenys, faktai, teorijos, jais paremtas mokslas ir pan. Abiejose kalbose dažni pasakymai, kuriuose būdvardžiai *šaltas, cold, cool* apibūdina minėtos sferos daiktavardžius: *šaltas (-a) protas, (ap)(iš)skaičiavimas, loginis mąstymas, sprendimas, logika, išvada; cold logic, calculation, facts, science, (set of) statistics, a cold calculating brain; cool analysis, logic, reason, calculation,* pvz.: *Tačiau nesižaviu vien tik šaltu loginiu mąstymu, žmogui reikia ir neapčiuopiamų dalykų; Pure cold science, unarguable. Fact; <...> his steady voice and cool logic urging her to see that she was refusing to face facts.*

Panašūs gretinamose kalbose ir mąstymą, protinę veiklą įvardijančių veiksmažodžių junginiai su šaltumą ar vėsumą reiškiančiais prievaisiais: *šaltai (ap)svarstyti, apskaičiuoti, galvoti, (ap)mąstyti, samprotauti, veikti, dirbti; coldly consider, calculate, think, analyse; coolly plan, think sth. over, sort out* ir pan., pvz.: *O tie racionalūs šaltai viską apskaičiuoja, ypač kas naudinga; <...> who was to say if Luke Calder hadn't coldly and calculatedly planned the whole thing?; Menzies struggled to stop the racing of his mind and sort out the options coolly.* Žmonių santykių sferoje kaip šaltas apibūdinamas tiriantis, analizuojantis, vertinantis žvilgsnis ar požiūris į žmogų. Tokių pasakymų skaičius ir įvairovė didesni anglų kalbos medžiagoje, plg.:

<...> *ji atnešdavo kavos, o jis nužvelgdavo šaltu tiriamu žvilgsniu; Mikas iš lėto atsigręžia, nužiūri ją šaltai...*; <...> *something in his eyes was coldly cutting, analysing, weighing and measuring; For a moment Edward stood there, assessing her with a cold eye; <...> she stood in the doorway and coolly surveyed Rachel with the same steady, grey-eyed gaze of her son.* Įdėmų tiriantį žvilgsnį, kuris gali būti tik šaltas (vėsus), bet ne karštas ar šiltas, anglų kalboje įvardija atskiras veiksmazodis *eye*, pvz., *'Another expert?' She eyed him coolly*, lietuvių kalboje – žvilgsnį nusakančių veiksmazodžių vediniai su priešdėliu *nu-* – *nužiūrėti, nužvelgti* (kaip anksčiau pateiktuose pavyzdžiuose).

Anglų kalboje įvairesni, dažniau vartojami ir metaforiniai pasakymai, kuriuose kaip šaltos ar vėsios apibūdinamos su racionalumu susijusios savybės – objektyvumas, tikslumas, aiškumas: *cold clarity; coldly objective; cool detachment, precision, objectivity, neutrality, even-handedness*, pvz.: <...> *trying to keep his voice as dry as Briant's, to be as coldly objective, but it was difficult; With cool detachment he had explained clearly and in terms that were easy for her to grasp.* Objektyvų tikrovės suvokimą, paprastai ateinantį intensyvioms emocijoms atslūgus, reiškia frazeologinis junginys *in the cold light of day* ar jo variantai, pvz., *In the cold light of day it all seemed so ridiculous; In the cold, objective light of morning, the issues were even clearer.* Lietuvių kalbos medžiagoje šios grupės metaforinių pasakymų įvairovė mažesnė – keli prieveiksniu *šaltai* apibūdinti minėtų savybių įvardijimai, pvz., *Kai tauta siekia nepriklausomybės, žurnalistas negali būti šaltai objektyvus.*

Apžvelgus metaforinius pasakymus, matyti, kad racionalumo kaip šalčio metafora produktyvesnė anglų kalboje. Toliau aptariami metaforinės vartosenos atvejai taip pat atspindi kalbų skirtumus. Su emocijų valdymu, jų nerodymu galima sieti metaforinius pasakymus, kuriais anglų kalboje kaip šaltas apibūdinamas **pyktis** – *cold* vartojamas su pyktį ar intensyvesnę jo formą – *įtūžį* – įvardijančiais daiktavardžiais *anger, fury, rage*, taip pat sakoma *coldly anger, coldly furious, eyes cold with anger* ir pan., pvz.: *With cold and deliberate fury, Bernice began to explain to the scientist <...>; Then he recovered and spoke with a cold, held-in anger; <...> she knew that Edouard was coldly furious.* Iš pateiktų pavydžių ir pykčio, jo tipų aiškinimo psichologų ar metaforas tyrusių kognitologų darbuose (Richard 1985; Kövecses 2010) matyti, kad šaltu anglų kalboje vadinamas neišreikštas, t. y. sulaikytas, užgniaužtas, pyktis, kuris šaltai apmaštomas ir tęsiasi ilgai kaip neapykanta, keršto troškimas. S. Richardas (1985: 9) šaltą pyktį aiškina kaip ilgai trunkantį apmaudą, nuoskaudą (angl. *resentment*): „Užgniaužus pyktį, atrodo, kad jis išnyksta, bet iš tiesų pyktis virsta šaltu, labiau apskaičiuotu jausmu – mes

sąmoningai planuojame atsaką žmogui, ant kurio pykstame.“⁴⁰ J. J. Mischler (2008) tokį užslopintą pyktį, anglų kalboje apibūdinamą būdvardžiu *cold*, mini kaip vieną iš neprototipinių pykčio atvejų. Tai priešprieša „karštam pykčiui“ (angl. *hot anger*), kuris intensyvus, spontaniškai prasiveržiantis, plg. *Nora's anger, so hot in Ireland, turned cold and hard; She felt her anger grow colder, not hot, strengthening her resolve.*

Lietuvių kalboje toks šaltumo požymis pykčiui nepriskiriamas, šios kalbos pasaulėvaizdyje pyktis – intensyviai reiškiamą emociją. Tai matyti iš lietuvių kalbai būdingos pykčio kaip karščio metaforos, o su šalčiu čia siejamas tik praeinantis pyktis, t. y. realizuojama anksčiau minėta pykčio kaip atlėgusio šalčio metafora. Tekstyno medžiagoje rasti trys būdvardžio *šaltas* vartosenos su daiktavardžiais *įniršis*, *itūžis* atvejai ir vienas junginys *vėsus itūžis*, bet visi jie – verstų užsienio autorių kūriniių tekstuose, tad galima anglų kalbos įtaka, pvz.: *Ji įsmeigė šalto įniršio kupinas akis į dukterį, kurią taip ilgai engė* (P. Wentworth. *Panelė Silver perima tyrimą*, 2008); *Dabar leisis visais savo instinktais ir visu pasirengimu užvaldomas šalto itūžio* (J. Katzenbach. *Analitikas*, 2006).

Manytina, kad su aptarta užslopinto pykčio, neišreikšto priešiško kaip šalčio metaforizacija susijęs ir *šaltojo karo* (angl. *cold war*) terminas, įvardijantis „priešišką politiką taikos metu“ (DLKŽ) arba, kitaip tariant, konfliktą be tiesioginių karinių veiksmų. Priešiško reikšmė čia siejasi su vėliau aptariama metafora NEDRAUGIŠKAS SANTYKIS YRA ŠALTIS, tačiau pirmiausia ji kyla iš paties žodžio *karas*, o *šaltas* įvardija jo tipą kaip priešpriešą prototipiškam karo su tiesioginiais kariniais veiksmais įsivaizdavimui. Norint pabrėžti šį skirtumą, toks karas kartais vadinamas *karštuoju karu* (angl. *hot war* „open military conflict“, RH). Šiuos karo tipus ir jų įvardijimą temperatūros būdvardžiais atspindi ir keli tekstynų medžiagos fragmentai: <...> *net dešimtį metų Lietuvos miškuose karštu karu kovojo prieš Sovietų Sąjungą; Tai šaltasis karas su karštojo elementais* <...>; <...> *a young Agency aspirant who joins up just as the Cold War is getting hot.*

Apžvelgus gausius ir įvairius metaforinius junginius, kuriais kaip šaltas suvokiamas ir įvardijamas emocijų nebuvimas, nerodymas ir valdymas (abejingumas, santūrumas, savitvarda) ir su šiais požymiais susijęs racionalumas ar užslopintos emocijos (pyktis), matyti, kad nepaisant atskirų metaforinių junginių skirtumų, konceptualioji metafora EMOCIJŲ NEBUVIMAS YRA ŠALTIS (VĖSUMA) bendra lietuvių ir anglų kalboms ir abiejose kalbose produktyvi. Toliau aptariamoje veiklos sferoje mažo intensyvumo laipsnio kaip šalčio raiška mažiau įvairi ir vartosenoje retesnė.

---

⁴⁰ Citata originalo kalba: „When we suppress our anger, the feeling seems to dissipate at first but, in truth, it runs cold and far more calculating. We begin to plot our responses <...> towards the person with whom we are angry“ (Richard 1985: 9).

3.4.2.2. VEIKLOS NEBUVIMAS

Šiame poskyryje aptariami metaforiniai pasakymai, kuriais šaltį reiškiančiomis leksemomis apibūdinama sustabdyta – nutraukta ar atidėta – veikla, tad jie apibendrinami kaip konceptualioji metafora VEIKLOS NEBUVIMAS YRA ŠALTIS (plg. *отсутствие движения*, Chiong 2011). Vėsumos konceptas šiuo atveju nepasitelkiamas nei lietuvių, nei anglų kalboje. Tai lemia metaforizuojamo požymio specifika – šaltis siejamas su visišku veiklos sustabdymu, ne jos intensyvumo mažinimu ar pan. Palyginti su kitomis šalčio metaforomis, šios metaforos raiška labai ribota – dominuoja keli kalboms būdingi junginiai, kuriais pasakoma, kad kokie nors procesai, planai ar pan. atidėti, sustabdyti. Lietuvių kalboje tai veiksmažodžio *įšaldyti* junginiai, vartojami dviejose sferose: 1) kai kalbama apie **įvairių projektų, planų įgyvendinimo sustabdymą**, pvz., *Vašingtonas neribotam laikui įšaldė lengvojo vandens atominių reaktorių statybą Šiaurės Korėjoje*; 2) kai reiškiamas **finansinių srautų sustabdymas** – įšaldomi pinigai, sąskaitos, kapitalas, pvz., *Nuo vakar „Pusiausvyros“ bankas įšaldė sąskaitas ir nutraukė mokėjimus*. Šioje sferoje metaforiškai vartojamas ir intranzityvinis veiksmažodis *įšalti*, pvz., *<...> bankuose išalo per 100 milijonų litų*.

Anglų kalboje finansinės veiklos sustabdymą reiškia šaltai medžiagai būdingą požymį – sustingimą įvardijantis veiksmažodis *freeze* (dažniau neveikiamosios rūšies formos), pvz., *In the meantime the charity's bank account has been frozen*. Kitais atvejais nutrūkusią ar nutrauktą, atidėtą veiklą reiškia šalčio metaforą realizuojantys junginiai *go into cold storage, put sth. into cold storage*, pvz., *The project went into cold storage, periodically resurfacing over the next six years; He aims to please even if it means putting his principles in cold storage <...>*.

Nagrinėjamos metaforos raiškai anglų kalboje priskirtini ir junginiai, kuriuose *cold* kaip prieveiksmis lydi veiksmažodžius, kurių pačių reikšmė siejasi su veiklos nutrūkimu ar sustabdymu, pvz.: *The sound of that cheer stopped the Dutch band cold; He should have knocked the guy cold and not let him go on to the fourth round. Cold* šiuo atveju reiškia „visiškai“ ir sustiprina veiksmažodžiu nusakomą poveikį. Žodynuose pateikiami reikšmės aiškinimai rodo, kad ši *cold* reikšmė labiau būdinga amerikiečių anglų kalbai: *cold* adv. 1. *American English* „suddenly and completely“, pvz., *Paul stopped cold. 'What was that noise?'* (LDCE); *cold* „with utter finality: absolutely, completely“, pvz., *turned down cold, stopped them cold* (MWOD).

Iki šiol aptarti metaforiniai pasakymai konceptualiuoju lygiu siejosi su karščio metaforomis – ir lietuvių, ir anglų kalbose remiantis KARŠTO – ŠALTO priešprieša, metaforizuojamas skirtingas abstraktų (dažniausiai emocijų) intensyvumo lygis. Jo kaitą, kaip minėta 3.2.1.4 poskyryje, atspindi metaforos išdava INTENSIVUMO KAITA YRA TEMPERATŪROS KAITA, apimanti intensyvumo didėjimą / didinimą ir jo

mažėjimą/mažinimą. Šioje dalyje nagrinėjama metaforiniais pasakymais, realizuojančiais šalčio ir vėsumos metaforas, abiejose kalbose reiškiamas intensyvumo mažėjimas – vėsta tai, kas buvo karšta, t. y. intensyvu. Šios išdavos raiška įvairesnė lietuvių kalboje – anglų kalbos veiksmažodį *cool (off/down)*, vartojamą ir savaiminei, ir priežastinei temperatūros kaitai reikšti, lietuvių kalboje atitinka trys temperatūros žemėjimą įvardijantys veiksmažodžiai ar jų priešdėliniai vediniai: *(at)vėsti / vėsinti, (at)aušti / aušinti, (at)šalti / atšaldyti*. Dažniausiai vartojamos veiksmažodžių *(at)vėsti / vėsinti* formos, o anglų kalboje atšalimą reiškia ir predikatiniai būdvardžių *cold, cool* junginiai, pvz., *<...> the Americans have gone cool on the idea*. Junglumo tendencijos gretinamose kalbose panašios – dažniausi junginiai su emocijų sferos daiktavardžiais ar asmenų, kurių pakitusi emocinė būseną nusakoma, įvardijimais. Abiejose kalbose atvėsta ar atvėsinama:

1) aistra: *<...> jo aistra atšalo. Jis nusprendė nutraukti ryšius <...>; <...> three years later the passion had cooled somewhat;*

2) entuziazmas, norai, domėjimasis: *Tremtis atšaldė jų entuziazmą; <...> their ardour for price-fixing has cooled;*

3) pyktis, nesutarimai, jų metu kylančios aistros: *<...> ramus Profesoriaus žodis laiku atšaldė posėdyje isisiūbavusias aistras; <...> the quarrel between Hindus and Muslims over the disputed Ayodhya mosque will have cooled down;*

4) susijaudinimas, emociingumas apskritai: *Tamsus kambarys ataušino kraują; His hotheadedness is cooling;*

5) minėtas emocijas išgyvenantis žmogus: *Na jau, na!.. – vėsino mane Vladas. – Brauninga!.. Tai gal patranka?; <...> she probably hadn't got over being angry; she needed time to cool down.*

Veiklos sferoje ir lietuvių, ir anglų kalbose kaip vėstantys ar vėsunami apibūdinami tik ekonominiai procesai – metaforiniuose veiksmažodžių (tranzityvinių ir intranzityvinių) junginiuose dažniausi daiktavardžiai, įvardijantys ekonomiką, rinką, pvz.: *Lietuvoje mažėja išduodamų paskolų, o tai vėsina ekonomiką; <...> būstų rinka galutinai atvėso; <...> markets in western Germany start to cool; <...> restraint of inflation and cooling of this overheated economy look impossible. Kitų veiklos formų ar reiškinių intensyvumo, kuris taip pat metaforizuojamas per karščio konceptą, pvz., kovos, rinkimų kampanijos, varžybų (labiau anglų kalboje), mažesnis laipsnis su žemesne temperatūra nesiejamas.*

Toliau nagrinėjamos metaforos, kurių ištakos sritis – šaltis, priešinamas ne karščiui, o šilumai. Lietuvių kalboje jų raiška sudaro 51,7, o anglų kalboje – 44,1 proc. visų šalčio ir vėsumos metaforų realizacijos atvejų. Šaltį suvokiant kaip šilumos nebuvimą, metaforizuojami

požymiai priešingi tam, kas šilta, t. y. malonu, gera, – ir lietuvių, ir anglų kalbose tai neigiami, nemalonūs jausmai, pojūčiai, santykiai.

3.4.2. NEIGIAMAI JAUSMAI, SANTYKIAI YRA ŠALTIS (VĖSUMA)

Kaip ir šilumos pojūtis, šaltis perkeliamas į vidinių žmogaus išgyvenimų, bendravimo, santykių su kitais žmonėmis, jų raiškos sferas. Šiuo atveju metaforizacija taip pat remiasi pojūčio vertinimu – priešingai nei šiluma, šaltis yra nemalonus, pavojingas (apie skirtingų temperatūros ypatybių vertinimą žr. 2.2.2), tad remiantis šiuo ištakos konceptu suvokiama ir įvardijama tai, kas žmogui nemalonu, kas verčia jį jaustis negerai. Ši metaforinė projekcija būdinga ir lietuvių, ir anglų kalboms – abiejose kalbose dažni ir įvairūs metaforą realizuojantys pasakymai. Apibendrintai įvardyta metaforos tikslo sritis NEIGIAMAI JAUSMAI, SANTYKIAI, kaip ir šilumos metaforų atveju (žr. 3.3.1), apima kelias siauresnės apimties ar konkretesnio lygmens metaforas: 1) NEMALONUS JAUSMAS YRA ŠALTIS – kaip šalta apibūdinama neigiama emocinė būseną, išgyvenimai, nebūtinai susiję su kitais žmonėmis, 2) NEDRAUGIŠKAS SANTYKIS YRA ŠALTIS – kaip šalti apibūdinami neigiamai vertinami, nemalonūs žmonių tarpusavio santykiai, jų raiška, 3) NEMALONUS POJŪTIS YRA ŠALTIS – remiantis šalčio konceptu metaforizuojamos fizinės spalvų, garsų, rečiau kvapo ypatybės, kurių emocinis poveikis žmogui dažniau nemalonus.

3.4.2.1. NEMALONUS JAUSMAS

Konceptualioji metafora NEMALONUS JAUSMAS YRA ŠALTIS (plg. *неприятное чувство, оцущение, впечатление*, Chiong 2011) ir lietuvių, ir anglų kalbose realizuojama metaforiniais pasakymais, kuriuose šaltis nusako žmogaus emocinę būseną – **neigiamus, nemalonus išgyvenimus, kuriuos sukelia tam tikra situacija, vaizdas, prisiminimas** (plg. *šiltas jausmas krūtinėje, šiluma užlieja prisiminus..., a warm glow of pride* ir pan.). Kadangi jausmų buveinė, talpykla abiejų kalbų pasaulėvaizdžiuose yra širdis, ji dažnai minima metaforiniuose pasakymuose kaip šalčio, t. y. nemalonių jausmų, vieta – sakoma *širdyje yra šalta, širdyje jaučiamas šaltis, šaltis persmelkia širdį, heart turns / goes cold* ir pan., pvz.: *Kraujas plūstelėjo į galvą. Širdį persmelkė šaltis: A cold sensation crept over Folly's heart.* Kitais atvejais jausmus metaforizuojančio šalčio vieta nusakoma bendriau – kaip žmogaus vidus, pvz., *Tai bylojo nuolatinė įtampa ir kažkoks nepaaiškinamas vidinis šaltis; She felt a coldness inside her and did her best to remember the happy times of her childhood.*

Kai kurie metaforiniai pasakymai, realizuojantys aptariamą metaforą, būdingi tik šaltų, t. y. nemalonių, jausmų apibūdinimui. Šilti, t. y. malonūs, ar karšti, t. y. intensyvūs, jausmai abiejose kalbose dažnai nusakomi pasitelkus skysčio metaforą – jie užlieja širdį, krūtinę, žmogų, užplūsta, o šaltis kaip kažkas nemalonaus įsismelkia į sielą, persmelkia žmogų ar širdį, ją

stingdo, sugniaužia, pvz.: *Linksmi, sąmojingi. O čia nejučiom į sielą įsismelkė šaltis; Krūtine sugniaužė šaltis, kai supratau, kad slenku virš kažkokių tamsių uolų; A cold fist clamped around his heart; Cheryl felt a cold fist clench around her heart.* Rasti tik keli šaltų jausmų kaip skysčio metaforizacijos atėjai, pvz., *Jausmai teliūskavo mano širdy, krūtinėje, sunkūs ir šalti tarsi stingstantis skystis; A cold apprehension seeped through her.*

Greitinant metaforos raišką kalbos dalių atžvilgiu, pastebimi kai kurių junginių lietuvių ir anglų kalbose skirtumai. Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, lietuvių kalboje nemaloni būseną dažniausiai nusakoma kaip *šaltis* – dominuoja daiktavardžio vartoseną. Anglų kalbos metaforiniuose pasakymuose dažnesnis būdvardis – čia įprastas *cold* junginys su daiktavardžiu *feeling*, kuriuo, kaip rodo vartosenos kontekstai, nusakomas nemalonus jausmas, pojūtis, kad kažkas yra negerai, netinkamai padaryta ir pan., pvz., *I suddenly had a strange, cold feeling. I can't describe it, but I felt that something was wrong; I had a funny, cold feeling in the middle of dinner that perhaps we had been wrong to delay matters.* Pažodinis tokio junginio atitikmuo lietuvių kalboje nevertojamas – tekstyno medžiagoje *šaltas jausmas* pavartotas tik kartą (versto užsienio autoriaus kūrinio tekste): *Užsimerkiau – ir tuoj pat atgavau šaltą pareigos jausmą* (Y. Mishima. *Kaukės išpažintis*, 2004).

Pastebėta ir daugiau kalbų skirtumų, susijusių su skirtingu tirtų leksemų junglumu. Pavyzdžiui, anglų kalboje dažni *cold* junginiai su atskirų jausmų, emocijų pavadinimais – *a cold disgust; cold contempt for the Unionists; a cold, bitter hating of everything that lived and breathed; a terrible cold hatred for the children of Naggaroth; a wave of cold discouragement, a cold embarrassment; the cold feeling sorry for themselves.* Taip apibūdinamos neigiamos emocijos – pasitelkus šalčio metaforą, pabrėžiamas neigiamas jų vertinimas. *Cold* vartojamas ir su teigiamos konotacijos daiktavardžiu *comfort*, reiškiančiu paguodą, tačiau bendra junginio reikšmė ir šiuo atveju neigiamo atspalvio – menka paguoda, t. y. tokia, kuri gero, malonaus jausmo, palengvėjimo nesuteikia, pvz., *<...> the fact that she had sent him away before he'd had time to betray her was cold comfort, set against the enormity of that loss.* Lietuvių kalboje būdvardžio *šaltas* junginiai su emocijas pavadinančiais daiktavardžiais mažiau įprasti – tokių junginių nedaug, dalis jų – verstinėje literatūroje, pvz., *Iki šios minutės Midž nežinojo, kad nevirtis tokia šalta, manė, kad ji turėtų deginti, liepsnoti, kunkuliuoti* (M. Houellebecq. *Platforma*, 2004).

Remiantis šalčio įvaizdžiu, ir lietuvių, ir anglų kalbose dažnai metaforizuojama neigiamų emocijų grupei priskiriama baimė – realizuojama konceptualioji metafora BAIMĖ YRA ŠALTIS (plg. FEAR IS COLD, Master Metaphor List 1989), pvz., *įveikti kaustantį baimės šaltį; fear spread cold over her body.* Kaip ir 3.2.1.1 poskyryje aptartų pykčio ir kitų intensyvių emocijų atveju, čia svarbus fiziologinis emocijos komponentas – metafora remiasi bendruoju

metoniminiu principu FIZIOLOGINĖ EMOCIJOS SUKELTA REAKCIJA VIETOJ EMOCIJOS. Jei pyktis kaip steninė emocija skatina kūno temperatūros padidėjimą, aktyvina žmogaus organizmą, rengdamas jį pasipriešinimui, kovai, baimės poveikis gali būti dvejopas – kaip ir pyktis, ji gali stimuliuoti žmogaus organizmą, mobilizuoti jėgas kovai su pavojumi ar pasišalinimui iš pavojingos situacijos (tai vadinamoji gynybinė reakcija (angl. *defensive behaviors, the fight-or-flight response*) arba slopinti žmogaus veiksmus, mažinti jo energiją, rengiant organizmą iškęsti nemalonią, pavojingą situaciją, jei pavojaus išvengti negalima (tokia elgsena vadinama adaptacine (angl. *adaptive behaviors, conservation-withdrawal strategy*) (Steimer 2002). Šiuos reakcijos tipus, kuriuos lydi skirtingi kūno temperatūros pokyčiai, atspindi ir abiejų kalbų medžiaga, plg.: *Staiga visą mane perėmė. Baimė. Lyg karštis iš baimės – Perėjo per kūną šaltis, ėmiau galvoti, kas galėjo nutikti tokiems mieliems vaikams?; <...> her heart thudding like a runner's, wild hot panic flooding her reactivated mind – <...> his blood ran cold as he glimpsed a gibbet standing there. Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, remiantis šalčio konceptu nusakomas antrosios reakcijos tipas – baimė slopina, sukausto žmogų, jo kraujotaka sulėtėja, kūno temperatūra nukrinta. Ir lietuvių, ir anglų kalbų pasaulėvaizdžiuose dominuoja tokia baimės samprata – baimę kaip karštą emociją nusakantys metaforiniai pasakymai abiejose kalbose žymiai retesni.*

Nepaisant bendros konceptualiosios metaforos, baimę kaip šalčio pojūtį nusakantys metaforiniai pasakymai gretinamose kalbose skiriasi. Anglų kalboje tiesiogiai sakoma, kad baimė šalta – baimės ar įvairių jos formų (panikos, išgąščio, siaubo) pavadinimai dažnai vartojami junginiuose su būdvardžiu ar daiktavardžiu *cold*: *a cold fear; a sick, cold terror; a cold, clammy fear crawling down her neck; the deeper cold of fear; a cold feeling of dread; a cold wave of fright; the cold of horror; the cold chill of fear*, pvz., *With a feeling of great cold, almost of terror, she turned away from them; 'What is it?' I asked, with a cold fear in my heart.* Lietuvių kalboje baimė šalta įprastai nevinama – tekstyno medžiagoje tokie junginiai labai reti, pavartoti pavieniuose originaliuose pasakymuose ar užsienio autorių tekstų vertimuose, pvz.: *Juoda ledinė baimė pasiveja roges, šalta stingdanti lenkiasi prie vaiko ausies: neatsigrėžk!; Šaltas siaubas įsismelkė į Reičelės mintis ir sustingdė jas* (P. Wentworth. *Vienišas kelias*, 2008).

Lietuvių kalboje dažnesni kitokie metaforiniai pasakymai – baimė, ypač staigus jos pasireiškimas, t. y. išgąstis, įvardijamas kaip šaltis, kuris paveikia žmogų, jo širdį ar kūną – sukausto, persmelkia ir pan., pvz., *Neduok, Dieve, galą dar pasidarys vaikas... – balsu išsprunka širdį šalčiu stingdantys žodžiai; <...> vėl pajusiu tą šaltį, kuris mane sukaustė, kai suradau savo vyrą laiptinėje.* Anglų kalbos frazeologiniuose junginiuose baimės, išgąščio kaip šalčio poveikis siejamas su krauju ir pėdomis – sakoma *blood turns / runs cold* ir *get / have cold feet*, pvz.,

When I saw the awful shape that was coming towards us out of the fog, my blood turned cold: <...> now he can stay aloft at great heights without getting cold feet. Pirmuoju atveju lietuvių kalboje sakytume, kad kraujas sustingo iš baimės – šiuo atveju metaforizacija remiasi šaltos medžiagos požymiu – stingimu, o pats šaltis tiesiogiai neminimas, pvz., *Jis svaidėsi tokiais grasinimais, kad man net kraujas gyslose sustingo.*

Šalčio pojūtis kaip nemalonus potyris, priešingas maloniai šilumai, perkeliamas ir į tarpasmeninių santykių sferą – kaip šalti apibūdinami neigiamai vertinami žmonių tarpusavio santykiai, nemalonus, nedraugiškas ar priešiškas bendravimas, tokį santykį reiškianti kalba, žvilgsnis ir kiti bendravimo elementai. Tokiais metaforiniais pasakymais, vartojamais ir lietuvių, ir anglų kalbose, reiškiamą toliau nagrinėjama konceptualioji metafora NEDRAUGIŠKAS SANTYKIS YRA ŠALTIS (VĖSUMA) (plg. HOSTILITY IS COLD, LACK OF AFFECTION IS COLD, Shindo 1998; LACK OF AFFECTION IS COLDNESS, Ritchie 2013; DISLIKE IS COLD, Master Metaphor List 1989).

3.4.2.2. NEDRAUGIŠKAS SANTYKIS

Šia konceptualioji metafora, kuri produktyvi ir lietuvių, ir anglų kalbose, apibendrinami įvairūs metaforiniai pasakymai, kuriais kaip šaltas nusakomas nedraugiškas santykis, priešiškus (plg. DRAUGIŠKAS SANTYKIS YRA ŠILUMA). Taip įvardyta tikslo sritis apima įvairių metaforizuojamo požymio laipsnį ar atskiras savybes, kurias galima priešinti šiltam, t. y. artimam, nuoširdžiam, draugiškam bendravimui, žmonių tarpusavio ryšiui. Kaip ir kitų metaforų raiškoje, šios savybės dažnai tiesiogiai įvardijamos greta metaforinių pasakymų su *šaltas, cold* ir pan. – tai matyti iš toliau pateikiamų pavyzdžių, iliustruojančių metaforizuojamus požymius, išvardytus intensyvumo stiprėjimo tvarka:

1) oficialumas, pagarbus mandagumas (be asmeninio santykio): <...> *kompiuterizacijos amžius mus daro oficialiais, šaltais, <...> over the next few days, his manner was coolly polite and impersonal;*

2) išdidumas, arogancija: – *Ar nenori, ar nedrįsti perskaityti? – paklausė generolas šaltai, tarytum iš aukšto: 'If I have to,' he agreed with a cool arrogance that utterly appalled her;*

3) nedraugiškumas, nenoras bendrauti, abejingumas: *Mitas, kad visi vokiečiai šalti ir nesileidžia į asmeniškumus. Iš tiesų dauguma jų linkę bendrauti; David appeared cool towards her – so cool, in contrast to the friendly relationship they had previously established;*

4) panieka, pašaipa: <...> *tasai žvilgsnis tapo šaltas, dygus ir paniekinamas: He was joking, deliberately using that cool mockery to pay her back;*

5) priešiškus: <...> *dar šaltesniais, dar didesnės neapykantos kupiniais žvilgsniais ėmė varstyti procesiją; <...> to realize how cold-hearted the world can be when you are old and penniless.*

Kaip ir šilumos metaforų atveju, šaltas santykis paraleliai reiškiamas fizinio atstumo metafora. Remiantis bendra konceptualiąja metafora EMOCINIS SANTYKIS YRA ATSTUMAS, pagal kurią šiltas santykis suprantamas kaip artuma (žr. 3.3.1.2), tai, kas šalta, yra toluma – tolumais pažįstamais vadiname mažiau bendraujančius žmones, nutolimu – retesni ar mažiau draugišką bendravimą ir pan. (plg. LACK OF AFFECTION IS DISTANCE, Ritchie 2013). Tekstynų medžiagoje šalčio ir nuotolio metaforų bendrumą rodo tokie pavyzdžiai: *Tačiau juokus iškart nutraukdavo jo ledinis žvilgsnis. Iš jo sklido kažkas šalta ir toluma, tai kėlė baimę; Prince Philip was a cold and distant father who instilled fear rather than affection.* Abejingumą ar mažiau draugišką, formalesnį bendravimą su šalčiu ir nuotoliu galima sieti ir tiesiogiai – tokį bendravimą retai lydi artimas fizinis kontaktas (apkabinimas, pabučiavimas ar pan.), tad kito žmogaus artumos, šilumos iš tikrųjų nejaučiame.

Nedraugiško santykio, priešiško kaip šalčio metafora produktyvi ir lietuvių, ir anglų kalbose – ją realizuojantys metaforiniai pasakymai dažni ir įvairūs. Dalis jų antonimiški anksčiau aptartos šilumos metaforos raiškai, plg.: *žvelgė budriai ir šaltai – žvelgė šiltai, geranoriškai; šilti santykiai – šalti santykiai; cold reception – warm reception, cold-hearted – warm-hearted*, kiti dėl reiškiamo požymio specifikos būdingi tik šalčio metaforos raiškai, pvz.: *nuo jos dvelkė šalčiu* (plg. *spinduliavo šilumą*), *šaltai nužiūrėjo, coldly stared, cold fish*. Pagal tai, kas būtent apibūdinama kaip šaltas, t. y. kam priskiriamas šaltumo požymis, nustatytos šios metaforinių pasakymų grupės, sutampančios su šilumos metaforą realizuojančių junginių skirstymu (žr. 3.3.1.2): 1) žmogus, 2) nežodinis bendravimas (akių ir fizinis kontaktas, šypsena, balsas), 3) kalba, 4) tarpasmeniniai santykiai, bendravimas (visas jas vienija plati bendravimo tema).

Žmonės, kaip ir kitų temperatūros metaforų raiškoje, dažniausiai apibūdinami predikatine būdvardžių vartosena – reiškiamas **pastovus žmogaus ar žmonių grupės (dažnai tautos) broožas**, susijęs su bendravimo ypatumais, arba **laikinas santykis, požiūris į konkretų žmogų**, pvz.: *Danai šalti, uždari, nelinkę bendrauti su užsieniečiais; He wasn't rude to her, just cold and polite.* Atributiniai junginiai retesni, ypač lietuvių kalboje, anglų kalboje jų įvairovė didesnė, plg.: *iš pažiūros šaltas žmogus; reiklaus ir šalto tėvo; šaltoji senė; a hard, cold, cynical man; a cold, ruthless Capricorn; a cold sod; a cold wicked woman; a cold, half-hearted bitch; his cold, embittered sister Maggie; cold irresponsible men* ir kt.

Žmogui priskiriamas šaltumas, suprantamas kaip abejingumas ar nedraugiškas, priešiškas požiūris, reiškiamas ir metaforine daiktavardžių *šaltumas, coldness* vartosena, pvz., *Atvykusi į Lietuvą jaučiau kai kurių žmonių šaltumą, tai mane labai slėgė; She was very sure of herself, a bit cocky and she had a coldness that just put me off her.* Kiti raiškos būdai būdingi tik vienai iš kalbų – tai saviti metaforiniai junginiai, frazeologizmai, dariniai. Pavyzdžiui, lietuvių kalboje

apie šaltą žmogų sakoma, kad jis dvelkia šalčiu ar nuo jo sklinda šaltis, o anglų kalboje abejingą, nedraugišką žmogų apibūdina idioma *a cold fish*, pvz.: – *Ar tu nejauti, Rolandai, kad nuo tavęs sklinda šaltis, kad aplinkiniai nuo jo žvarbsta?*; *Bet jis neištars, nes visas dvelkia išdidumu, šalčiu; If Charles is a cold fish and Diana needs someone warm they'd probably be better off apart.*

Abiejose kalbose šaltis siejamas su širdimi, bet metaforinių pasakymų forma skiriasi. Anglų kalboje abejingą, šiltų jausmų kitiems nejaučiantį žmogų apibūdina dūrinys *cold-hearted* (plg. *warm-hearted*), o lietuvių kalboje sakoma *jo širdis šalta*, plg.: <...> *she was fiercely cold-hearted, driven by greed and shallowness; Niekas, net artimiausi žmonės, nežinos, kad jo širdis tokia šalta* (*cold-hearted* atitikmenimis taip pat laikytini lietuvių kalbos dariniai *kietasirdis, beširdis*).

Kitą metaforinių pasakymų grupę abiejose kalbose sudaro junginiai, kuriais kaip šaltas apibūdinamas santykis, reiškiamas **nežodiniu bendravimu** – žvilgsniu, veido išraiška, balsu, fiziniu kontaktu. Tiek ir kitų požymių, metaforizuojamų per šilumos ar karščio konceptus, raiškoje, tiek ir kalbant apie šaltumą, t. y. abejingumą, priešiškumą, panieką ar pan., ir lietuvių, ir anglų kalbose dažnai minimas žvilgsnis – būdvardžiai *šaltas, cold*, rečiau *cool* vartojami su akis ar žvilgsnį, įvairias jo atmainas pavadinančiais daiktavardžiais. Kai apibūdinamos akys, kaip ir kitų metaforų atveju, reiškiamas pastovus požymis, žmogaus bruožas ar laikina, situacinė emocijų, santykio su kitu žmogumi raiška, pvz.: <...> *paniekinama šypsena perkreipė lūpas, akys pasidarė dygios ir šaltos; He was tattooed, scarred and had cold, piercing eyes. "Don't mess-with-me eyes," somebody called them. Šaltas žvilgsnis abiejose kalbose dar vadinamas veriančiu, lediniu, pvz.: Mane jų šaltas žvilgsnis kiaurai pervėrė; Luke gave her a cold, piercing look, o junginiuose su prieveiksmiais šaltai, coldly, coolly dažnai vartojami būtent šalta, t. y. pikta, nemalonų ar tiriantį, žvilgsnį, spoksojimą įvardijantys veiksmažodžiai, nepastebėti kitų metaforų raiškoje: *dėbtelėti, įsmeigti akis, atremti žvilgsnį, stare, look down*, pvz.: *Kai norėdavau ją paglostyti, ji šaltai dėbtelėdavo man į akis; He straightened suddenly and looked down at her coldly.**

Šaltas abiejose kalbose būna ir veidas, jo bruožai, išraiška, pvz.: *Kažkoks šaltis dvelkia veide, o akyse neapykanta; His face had become cold and hard, like a face that could not smile and never had.* Rečiau kaip šalta apibūdinama šypsena – veido išraiška, įprastai siejama su šiltu, maloniu bendravimu. Šiuo atveju dalis metaforinių pasakymų skiriasi – šiltai šypsomasi, o šaltai kas nors šypteli, nusišiepia, anglų kalboje sakoma *coldly smile, grin*, vartojami ir panašūs daiktavardiniai junginiai, pvz.: *Daktaras vėl šyptelėjo piktai, šaltai, visiškai nelinksmas. Budelio šypsniu; 'What's wrong with that?' Luke's lips curled into a cold smile.* Anglų kalboje šaltą veido išraišką rodo ir pakelti antakiai – junginiu *raise a cool / cold eyebrow* ar intranzityvine jo forma

nusakomas neigiamas požiūris, nepasitenkinimas, pvz.: *'You're despicable! Childish!' He raised cool eyebrows; She could see it was the wrong thing to say and his black brows rose coldly.*

Fiziniam kontaktui šaltumo požymis priskiriamas retai. Šiais metaforiniais junginiais dažniausiai pasakoma, kad prisilietimas, glėbys ar pan. žmogui nemalonus, jo norima išvengti, pvz., *Giunterio glėbys buvo kažkoks tuščias ir šaltas. Atrodė, jog jis trokšta, kad aš kuo greičiau atsitraukčiau; He coldly removed her hand from his arm.* Kaip šalti apibūdinami ir veiksmai, kuriais rodomas dėmesys žmogui nenuoširdus, paviršutiniškas, pernelyg mandagus ar pan., pvz.: *<...> atsisveikindama ji šaltai nusilenkė, taip, kaip privalėjo nusilenkti įdukrintai Motinos dukteriai; Mr Brownlow nodded coldly.*

Dar vieną metaforinių pasakymų dalį abiejose kalbose sudaro junginiai, kuriais kaip šaltas apibūdinamas balsas, jo tonas – dažniausiai jais reiškiamą konkrečią kalbėjimo situaciją lydinti emocija, požiūris į pašnekovą, pvz., *<...> nepaprastai griežtu ir šaltu balsu pareiškia daugiau nebenorįs kęsti jos dviprasmiško elgesio; His voice was so dead, so cold, so indifferent to her.*

Panašiai kalba reiškiamą santykį nusako metaforiniai junginiai, kuriuos šaltumo (ir vėsumos) ypatybę reiškiantys prieviksmai (*šaltai, coldly, coolly*) sudaro su kalbėjimą, jo būdą ar atskirus šnekos aktus įvardijančiais veiksmažodžiais (plg. *šaltu balsu paklausė – šaltai paklausė*). Šių junginių įvairovė didelė abiejose kalbose – dalis jų antonimiški pasakymams, realizuojantiems konceptualiąją metaforą DRAUGIŠKAS SANTYKIS YRA ŠILUMA (žr. 3.3.1.2): *šaltai kalbėti, pasisveikinti / atsisveikinti, padėkoti; coldly say, answer, speak; coolly say, answer, reply, thank*, pvz.: *Jis šaltai ir oficialiai su manim pasisveikino; 'You're welcome,' he said politely but coldly.* Kiti prieviksnių kolokatai abiejose kalbose yra veiksmažodžiai, pavadinantys būtent šaltą, t. y. nedraugišką, santykį reiškiantį kalbėjimą ar jo būdus – nedraugišką, piktą atsaką, kalbančiojo pertraukimą, šnekos aktus, susijusius su kalbančiojo valios primetimu: *atšauti, atrėžti, kirsti, nutraukti, nurodyti, sukomanduoti; retort, snap, interrupt, command, demand* ir pan., pvz.: *– Spręskit patys, – šaltai atrėžė Rikis; – Prieš apkaltindama, – šaltai nutraukė jis, – išklausk mane iki galo; 'Be quiet,' Feargal commanded coldly; 'How dare you? ... she's – 'I know what she is,' Luke interrupted coldly.* Rečiau šaltą kalbą nusako metaforinė būdvardžių vartosena, pvz., *perskaitė šaltą atmetantį atsiliepimą; a cold, disdainful way of speaking.*

Kiti metaforiniai pasakymai, realizuojantys konceptualiąją metaforą NEDRAUGIŠKAS SANTYKIS YRA ŠALTIS (VĖSUMA), kaip ir priešingos šilumos metaforos atveju, apibūdina atskiras bendravimo situacijas ar bendravimą, jo būdą, tarp žmonių tvyrančią atmosferą, jų santykius apskritai, pvz.: *šaltas bendravimas, šalta atmosfera; a cold reception, the coldness between them.* Metaforiniai pasakymai gausūs ir įvairūs kalbos dalių atžvilgiu, o kai kuriais atvejais pastebimi jau minėti gretinamų kalbų skirtumai – veiksmažodinių junginių

dominavimas lietuvių kalboje ir dažnesni daiktavardiniai junginiai anglų kalboje, plg. *šaltai priimti, sutikti – give / get / receive a cold / cool reception, welcome*, pvz., *E. Turauskas mane priėmė iškilmingai, bet taip pat šaltai ir formaliai; A country that gave her a cold welcome* (šie junginiai abiejose kalbose reti – ir lietuvių, ir anglų kalbose daug dažniau kalbama apie šilta sutikimą ar priėmimą).

Nemalonią, nedraugišką atmosferą kaip šaltą abiejose kalbose dažnai nusako metaforinė daiktavardžių *coldness* ir *šaltis* (rečiau *šaltumas, cold*) vartoseną. Šaltis atsiranda tarp žmonių, tvyro tarp jų ar nuo kažko dvelkia (lietuvių kalboje), šaltį vienas kitam jaučiame, rodome, pvz.: *Imu galvoti, kad šaltis tvyro ne vien ore, bet ir tarp žmonių; Nuo pat pradžių atsiradęs abipusis priešiškus ir šaltis taip ir neišnyko; She spoke of him affectionately in public, and few guessed the coldness she felt towards him; <...> the coldness which had developed between him and Celia.* Šaltą elgesį, požiūrį reiškia ir veiksmožodiniai junginiai: *šaltai elgtis, žiūrėti į ką nors; treat sm. with coldness, behave coldly / coolly to / towards someone, regard someone coldly / coolly*, pvz.: *Kurį laiką į juos žiūrėjo šaltai, nedraugiškai atsiliopė; It was foolish hurt pride that made me behave so coldly towards you.* Anglų kalboje nedraugišką santykį reiškia ir frazeologinis junginys (*get / be given the cold shoulder*, pvz., <...> *she'd given someone the cold shoulder and hurt them badly without noticing.*

Remiantis šalčio ir vėsumos konceptais, abiejose kalbose įvardijami pablogėję santykiai, nutrūkusi draugystė ar atsiradęs priešiškus – realizuojama jau minėta konceptualiosios metaforos išdava JAUSMŲ, SANTYKIŲ KAITA YRA TEMPERATŪROS KAITA. Šilimas, šildymas reiškia teigiamą jausmų, santykių kaitą, tad atšalimas, atvėsimas atitinkamai metaforizuoja neigiamus pokyčius – pablogėjusius, mažiau geranoriškus, ne tokius artimus santykius (asmeninius, politinius ir kt.). Šalta tampa tai, kas anksčiau buvo šilta – artimas ryšys, nuoširdus, geranoriškas bendravimas, pvz., *Nuoširdumas ir artimo meilė gerokai atvėso; <...> the traditional special relationship between Britain and the US may be cooling.* Tranzityviniais veiksmožodžiais santykių kaita nusakoma retai – šiuo atveju santykius šaltesnius daro pats žmogus ar koks nors įvykis, klausimas, pvz.: *Vilniaus ir Maskvos dialogą atvėsino konservatorių valdymo pabaigoje priimtas įstatymas dėl sovietinės okupacijos; Buckingham Palace began telling Fergie to cool her relationship with the Texan.* Kai kalbama apie veido išraiškos, dažniausiai žvilgsnio, pokyčius, atšalimą įprastai reiškia predikatiniai būdvardžiai *šaltas, cold* ar jų aukštesniojo laipsnio formų junginiai – *tapti / darytis šaltam / šaltesniam; become / go / grow cold / colder*, pvz., *Platžengys nutilo, jo akys tapo šaltos ir rimtos; But then he turned towards the stairs and his face went grim and cold.*

Šalčio pojūtis kaip ištakos konceptas metaforizuoja ne tik neigiamus, t. y. nedraugiškus, nemalonus santykius, bet ir visiška santykių nebuvimą – vienatvės, atskirties būseną. Lietuvių

kalboje sakoma *vienatvės šaltis* (rečiau *šalta vienatvė*), anglų kalboje – *cold loneliness, cold desolation*, pvz., <...> *pajunta niūru vienatvės šalti, nepaliaujamai besiskverbiantį į jo sielą: What had appeared then to be contentment turned out now to be cold loneliness.* Tokius junginius galima priešinti 3.3.1.2 poskyryje aptartiems šilumos, artumos metaforas realizuojantiems pasakymams *namų šiluma, artimųjų šiluma, šilta bičiulystė, warm family home, warmth and companionship* ir pan. Tai, kad bendrumas, buvimas kartu žmogui asocijuojasi su šiluma, o vienatvė artima šalčiui, lemia ir tiesioginis šių potyrių – fizinių ir psichologinių – ryšys. Psichologų tyrimai parodė, kad socialinė atskirtis iš tiesų sukelia šalčio pojūtį – vienatvė jaučiančiam žmogui aplinkos temperatūra atrodo žemesnė. Tokią išvadą padarė Ch. B. Zhongas ir G. J. Leonardelli (2008), atlikę eksperimentą, kurio metu dalyviai buvo suskirstyti į dvi grupes – vieni turėjo prisiminti situaciją, kurioje jie su kažkuo artimai bendravo, o kiti – vienatvės, atskirtumo nuo kitų situaciją. Vėliau jų buvo paprašyta įvertinti patalpų, kuriose vyko eksperimentas, temperatūrą. Pasirodė, kad antrosios grupės dalyviai, t. y. tie, kuriems teko prisiminti vienatvės jausmą, jautėsi šalčiau (nurodė žemesnę temperatūrą) nei pirmosios grupės dalyviai, kuriuos bendrumo prisiminimas sušildė.

Angų kalboje atskirties kaip šalčio metafora išreikšta labiau. Čia šaltis metaforizuoja ne tik vienatvę kaip asmeninių santykių nebuvimą, bet ir atskirtį, at(si)ribojimą nuo kokios nors veiklos, narystės ar pan. Tokią būseną nusako metaforinė *cold* vartosena junginiuose *be in the cold, leave sth. / sm. (out) in the cold, keep sth. / sm. in the cold* – šaltis suprantamas kaip užribis, vieta, kurioje atsiduria paliktieji (dažnai sporto, ekonomikos, politikos srityse), pvz.: *Neil found himself out in the cold after Geezer Butler was reunited with his former partners; Andy Roxburgh will call up only 16 players and that will leave Nevin in the cold.* Vartojami ir priešingos reikšmės junginiai *bring sth. / sm. in from the cold, come in from the cold*, pvz.: *Nato's steadfastness had been crucial in bringing the Communist bloc in from the cold; Only now has she come in from the cold with her eleventh book being published by Collins.* Lietuvių kalboje atskirtis minėtose sferose šalčiu nevadinama, tačiau tokią būseną taip pat reiškia metaforiniai pasakymai, nurodantys vietą, kurioje liekama, paliekama, atsiduriama, į kurią išmetama ir pan. – *nuošalyje, už borto, ant ledo*, plg.: <...> *pažadas krašto apsaugos ministrui Linui Linkevičiui nepalikti Lietuvos NATO nuošalyje; Panevėžio krepšininkai atsidūrė už borto; „Lisco Baltic Service“ dalį akcininkų paliko ant ledo.*

Pastarasis požymis, t. y. vienatvė, atskirtis, siejami tik su šalčio konceptu, vėsumos metafora šiuo atveju nerealizuojama. Tačiau daugelis kitų požymių, apibendrintai įvardytų kaip NEDRAUGIŠKAS SANTYKIS, reiškiami tiek šalčio, tiek vėsumos metaforomis (ypač anglų kalboje). Kai tas pats dalykas apibūdinamas ir kaip šaltas, ir kaip vėsus, galima išvelgti skirtingą to paties metaforizuojamo požymio intensyvumą – vėsus yra šaltokas. Šaltą ir vėsų šiuo atveju

galime laikyti gradaciniais sinonimais – toks ryšys, siejantis juos ištakos srityje, išlaikomas ir metaforinėje vartosenoje, tiksliau, perkeliamas į metaforizuojamą tikslo sritį. Metaforizuojamo požymio intensyvumo skirtumas ypač ryškus, kai jį eksplikuoja metaforiška abi ypatybės žyminčių leksemų vartoseną, pvz.: *Kai grįžo, ašaros buvo nudžiūvusios, bet namie tvyrojo vėsi atmosfera, o miegamajame – ir visai šalta: Paskui jų santykiškai atvėso ir greit visai atšalo: "Hallo," he said. His voice was cool, but not cold.*

Kita vertus, kai kurių metaforinių pasakymų, realizuojančių šalčio ir vėsumos metaforas, reikšmės labai panašios, sunku išvelgti skirtingą metaforizuojamo požymio intensyvumo laipsnį, plg.: *Ir širdyje buvo šalta – Širdy begaliniai vėsu: 'I'm glad to hear it,' she said with cold contempt – Marissa had treated the younger girl with a cool, obvious contempt (pirmame pavyzdyje vėsumos požymį sustiprina būdvardį *vėsu* apibūdinantis prievoksmis *begaliniai*, antrame – pats metaforizuojamas požymis – panieka, t. y. jausmas, kurio intensyvumas yra didelis).*

3.4.2.3. NEMALONUS POJŪTIS

Kaip ir šilumos metaforų atveju (žr. 3.3.1.3), fizinių reiškinių srityje šalčio ir vėsumos požymiai abiejose kalbose priskiriami spalvoms, garsams, o anglų kalboje rečiau ir kvapams. Tai sinestetinės šalčio ir vėsumos metaforos, kuriomis nusakomos ne tik fizinės šių reiškinių ypatybės, bet ir jų poveikis žmogui – šiuo atveju dažniau nemalonus, vertinamas neigiamai.

Didžiausia metaforinių pasakymų grupė apibūdina **spalvas**, jų tonų, atspalvių ypatybes. Šaltos – tai nuo violetinio spektro krašto einančios spalvos (mėlyna, žydra, žalia ir pan.), pagal psichologinį poveikį priskiriamos raminančiųjų spalvų grupei – jos atpalaiduoja, mažina tonusą, bet kartu gali būti niūrios, nemalonos ir pan. (plačiau apie šiltų ir šaltų spalvų skyrimą, jų savybes, sąsajas su temperatūra žr. 3.3.1.3). Be bendros reikšmės daiktavardžių, įvardijančių spalvą (*spalva, tonas, atspalvis, colour, shade*), metaforiniuose junginiuose su būdvardžiais *šaltas, cold, cool* dažni būtent šių spalvų – mėlynos, žalios, violetinės – ir jų atspalvių pavadinimai, pvz., <...> *apšvietimas jūsų svetainėje lėtai ir paslaptinai pereina, tarkime, iš šalto mėlyno į šiltą oranžinį*: *For winter, consider frosty cold colours like grey, ice blue and watery yellow*. Kaip šaltos abiejose kalbose apibūdinamos ir achromatinės spalvos, ypač dažnai pilka, pvz.: *Šaltai pilkavo po kojomis grindys*: *The cold grey resembles the colour of Bath stone*, o žalia spalva dažniau įvardijama kaip vėsi, ne šalta, pvz., <...> *šildančiais spalvų deriniais – geltonais-oranžiniais su rausvo, vėsus žalio ir net juodo priemaiša*: *Cool and refreshing on its own, green is a matrix in which to set other colours like gems* (kitų spalvų pavadinimų junginiuose su būdvardžiu *vėsus* lietuvių kalbos medžiagoje nerasta). Kalbos dalių atžvilgiu metaforiniai pasakymai lietuvių ir anglų kalbose panašūs – dominuoja būdvardžių ir daiktavardžių, pavadinančių spalvas, junginiai. Rečiau spalvas nusako jas įvardijantys

būdvardžiai su prievoksmiais *šaltai, coldly*, pvz., *šaltai žydrose Aelitos akyse; coldly white as the bed and the room*.

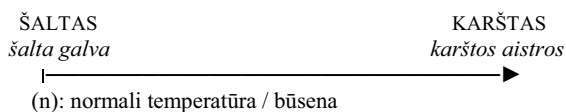
Su aptartu spalvų šaltumu susiję ir metaforiniai pasakymai, kuriais kaip šalta apibūdinama šviesa ar jos atspindžiai – švytėjimas, blizgesys, atšvaitai, spinduliai, blyksnis, rečiau ir šviesos nebuvimas – tamsa, šešėliai. Į tokius junginius dažnai įeina spalvos pavadinimai – šviesa yra šalta, nes tokia jos spalva (melsva, žalia, gelsva, pilka ar pan.), pvz., <...> *iki šiol tebešviečia šalti melsvi šviestuvai; A cold grey light made its way round the corners of the curtains*. Kituose vartosenos kontekstuose ryškesnis per šalčio konceptą apibūdinamos šviesos, pvz., mėnesienos, emocinis poveikis – ji yra nemaloni, nejauki ar net grėsminga, pvz.: *Kartu su mumis keliavo pilnatis, pro susigrūdusius debesis liedamas savo šaltą, negyvą šviesą; O ten tas mėnulis. Šaltai ir grėsmingai apšviečia dantytas uolas priešais; <...> the pale, eerie light lay across the woodland path, cold and unfriendly*. Šaltas įprastai yra ir blizgesys, spindesys, ypač šviesa, atspindėta metalo, stiklo ir kitų medžiagų, kurios dėl savo terminių savybių laikomos šaltomis, pvz.: <...> *jos žvilgsnis mato šaltą nikeliuotą prietaisų žvilgsį; <...> glostėme šaltai blizgančias metalines detales; His green eyes, like chips of emerald, caught the light and reflected it coldly*.

Kaip ir šilumos, taip ir šalčio bei vėsumos savybės perkeliamos ir į **garsų sferą**. Taip dažniausiai nusakomos garso, išgaunamo muzikos instrumentais ar žmogaus balsu, ypatybės, vadinamos garso tembru (plačiau apie tembrą žr. 3.3.1.3), pvz., *Staiga suskambo daina – čia kylantis, čia besileidžiantis monotoniškas šaltas murmėjimas; <...> the demand now is for more structured music or the cold beat of the synthesizer*. Kitais metaforiniais pasakymais kaip šalti apibūdinami skirtingi garsai – metalo, stiklo, t. y. jau minėtų šaltų medžiagų, skleidžiamas garsas (žvangesys, skambesys), mašinų gausmas ar tylą – visiškas garso nebuvimas, pvz.: <...> *kitoje sodo pusėje išgirdo nestiprų, bet lengvai atskiriamą garsą – šaltą metalo žvangesį; The blade hissed coldly through the air beside his head <...>; Kas tai – šalta kosmoso tylą? Niūrus begalybės dvelksmas; <...> it would take over and he'd descend into silence, cold unthinking silence*. Kai kurie vartosenos kontekstai rodo, kad toks garsas, kaip ir šalčio pojūtis, žmogui nemalonus – tiek kaip fizinė garso savybė, tiek ir jos daromas emocinis poveikis.

Kvapo kaip šalčio ar vėsumos metafora realizuojama tik anglų kalboje – retais metaforiniais junginiais, kuriuos *cool* ar *cold* sudaro su daiktavardžiais, įvardijančiais kvapą. Tiriamojoje medžiagoje rasti du tokios vartosenos atvejai: *It was a rifle in pristine condition, still greasy from the packing case and with the heavy, cold distinctive smell he knew so well; There was also the smoking mixture described as Cavalry Extra Special, Cool and Fragrant, quarter-and-half-pound tins*. Kaip ir kitų metaforų atveju, matyti, kad vėsumas anglų kalboje dažniau metaforizuoja teigiamą savybę – šiuo atveju gairių kvapą, o *cold* dažniau nusako

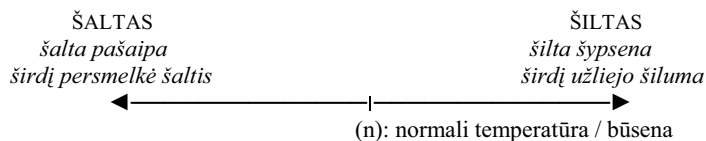
neigiamus, nemalonius pojūčius ir abstraktus. Lietuvių kalbai ši sinestetinio perkėlimo kryptis (kvapas kaip šaltis) nebūdinga.

Apibendrinant iki šiol aptartas šalčio ir vėsumos metaforas, svarbu pabrėžti, kad jų motyvacijai svarbus antoniminis ryšys su anksčiau nagrinėtomis temperatūros metaforomis, kurių ištakos konceptai – karštis ir šiluma. M. Shindo (1998) yra pastebėjusi, kad priklausomai nuo to, kam priešinamas šaltis – karščiui ar šilumai, šalčio metaforos remiasi skirtingomis temperatūros skalėmis, tiksliau, šiais atvejais aktualizuojama skirtinga skalės dalis. Pavyzdžiui, emocijų srityje šaltis metaforizuoja atslūgusias ar suvaldytas emocijas, jų nerodymą ar emocijų nepaveiktą protą, su juo susijusį racionalumą ir pan., nes intensyvios emocijos suvokiamos kaip karštos (dėl jų normali kūno temperatūra pakyla, o emocijoms praėjus grįžta į normalią būseną), plg. *karščiūotis – atvėsti* (žr. 14 pav.).

14 pav. Temperatūros skalė, realizuojama šalčio ir karščio metaforų priešprieša (Shindo 1998: 50)

Kai šaltis priešinamas šilumos pojūčiui, metaforizacijoje aktualizuojamos abi skalės pusės: šiluma kaip kažko, pvz., draugiško, nuoširdaus santykio, buvimas, o šaltis – nebuvimas, trūkumas, arba šiluma – malonus, o šaltis – nemalonus jausmas (žr. 15 pav.).

15 pav. Temperatūros skalė, realizuojama šalčio ir šilumos metaforų priešprieša (Shindo 1998: 51)

Toliau aprašoma vėsumos metafora, būdinga tik anglų kalbai, nesiremia aptarta žemos temperatūros konceptų opozicija karščiui ir šilumai. Ja metaforizuojami kiti požymiai, nesusiję su tais, kurie suvokiami kaip karšti, šilti ar šalti. Tai patrauklumas, šaunumas, madingumas, teigiamas kokio nors dalyko ar reiškinio vertinimas – tokia reikšmė būdinga anglų kalbos būdvardžiui *cool*.

3.4.3. PATRAUKLUMAS, ŠAUNUMAS YRA VĖSUMA

Ši konceptualioji metafora, realizuojama tik anglų kalboje, iš anksčiau pristatytų vėsumos metaforų išsiskiria ne tik skirtinga, su kitomis temperatūros metaforomis nesusijusia tikslo sritimi, bet ir ribota raiška – metaforizuojamą požymį reiškia tik būdvardis *cool*. Juo apibūdinama tai, kas **šaunu, madinga, patrauklu, teigiamai vertinama** aplinkinių, – tai apibendrina metaforos tikslo sritimi įvardytas patrauklumo, šaunumo konceptas. Patrauklu yra

tai, kas traukia kitus, t. y. vertinama kitų kaip gražu, madinga, įdomu ar pan., – būtent tokį požymį ir teigiamą vertinimą reiškia *cool* anglų kalboje. Vartosenos duomenys rodo, kad dažniausiai juo apibūdinamas žmogus arba tai, ką jis turi ar veikia, – drabužiai, išvaizdos detalės (pvz., šukuosena), įvairūs daiktai, veikla ir kt.

Žmogaus savybę, išorinį jo išvaizdos, elgesio vertinimą, paremtą kitų nuomone, reiškia atributiniai *cool* junginiai su daiktavardžiais ar predikatinė vartoseną su veiksmažodžiais *be, look, appear*, pvz.: *Now Iggy's a real cool dude; The sun-bronzed players look cool in their coloured trunks; Youngsters are turning to the habit because it makes them appear "cool" in the eyes of older children.* Panašiai kalbama ir apie gerus, madingus, gražiai atrodančius daiktus, stilių ir pan., pvz.: *It was a really cool guitar. It was a Wish; I walked out of there thinking "Damn, that's a cool cut!"; The test car was a cool looking two litre multivalve model in glacier blue.*

Kituose metaforiniuose pasakymuose *cool* apibūdina abstraktesnius dalykus – įvairias idėjas, reiškinius, patrauklią veiklą – tai, ką įdomu, smagu daryti. Dažniausiai vartojami predikatiniai *cool* junginiai – *be cool, sound cool, it is cool to do sth., it is cool that... / if ...,* pvz.: *<...> others think its "crap" or "Sunday school isn't cool"; I guess it's kinda cool that all that is back in vogue; <...> going to race bikes," *confides Blues. "That's much more cool than playing guitar when you're nine".* Junginiu *that's cool* reiškiamas pritarimas, palankus vertinimas, nuomonė, kad viskas yra gerai, pvz., *<...> that's OK, Ryan, that's cool, I can handle that.* Rečiau būdvardžiu *cool* apibūdinamos pinigų sumos, paprastai didelės, o kartais ir kiti skaičiuojami dalykai, pvz.: *This diamond is worth a cool £500,000; a cool 30 minutes.* Panašiais pasakymais lietuvių kalboje laikytini junginiai su *geras, visas*, pvz., *visas tūkstantis, geras pusvalandis.**

Kai *cool* reiškia teigiamai vertinamas, patrauklias žmogaus elgesio, išvaizdos, įvairių daiktų ar veiklos savybes, lietuvių kalboje jį atitinka įvairūs būdvardžiai ar iš jų padaryti prievoksmiai, priklausomai nuo apibūdinamo dalyko ir vartojimo sferos. Dalis jų minėtus požymius įvardija tiesiogiai, pavyzdžiui, sakome, kad šaunu, smagu ką nors daryti, kas nors yra stilinga, gerai atrodo, plg.: *Žiuriai smagu laikyti save individualistu, zvimbti, kad visuomenė slegia ir spaudžia; Margaret bendravo su žmonėmis, kuriems atrodė labai šaunu retkarčiais surūkyti marihuanos cigaretę; <...> daugėja nebijančiųjų išsiskirti ir norinčiųjų telefono aksesuarų, kurie būtų stilingi ir atkreiptų aplinkinių dėmesį; Maksui jankių vadas atrodė visas šaunus bičas, su tokiu būtų smagu pajodinėti po prerijas ir pašaudyt; Šukuosena atrodė tikrai gerai. Pasakymų metaforiškumas išlaikomas, nors realizuojama kitokia, t. y. ne temperatūros, metafora, kai vartojami labiau šnekamajai, ypač jaunimo, kalbai būdingi junginiai su *kietas, kietai*, plg.: *Aiškina, kad turėčiau susitvarkyti plaukus, užsiauginti žandeną, dabar juk 1972-**

ieji, privalau neatsilikti, atrodyti kietai ir pagalvoti apie savo drabužius; Formuojamas emancipuotos, „kietos“ merginos įvaizdis.

Lietuvių kalbos vartosenoje pastebimi ir kitokie būdai šia reikšme vartojamam *cool* perteikti (vertime) ar savo kalboje pavartoti – jis kaip angliškas žodis paliekamas lietuviškame tekste ar į jį įterpiamas, arba vartojama tą pačią garsinę formą išlaikanti transliteracija *kūl*, pvz.: Ž. Grigaitis: *pinigai neuždirbami iš buvimo tiesiog cool*⁴¹ (antraštė, po kurios einančiame tekste greta *cool* pateikiamas ir lietuviškas atitikmuo – *Pinigai neuždirbami iš buvimo tiesiog kūl (kietu – DELFI)*, jie uždirbami iš apyvartos ir pardavimų); Tu esi *kūl bičas* ir *kūl keliauninkas*⁴². Viešojoje kalboje įprastesnis pirmasis variantas. Tokių *cool* vartosenos atvejų užfiksuota ir DLKT – dažniausiai užsienio autorių kūrinių vertimuose, rečiau ir lietuvių tekstuose (iš viso – 105), pvz.: – *Vaje, kaip cool šiandien atrodome*, – *vaipėsi Jensas* (A. Gerrits. *Aš ryžtuosi, aš nesiryžtu*, 2005); *Tai dvidešimto amžiaus pabaiga. Tokios taisyklės. Viskas cool* (R. Gavelis. *Septyni savižudybės būdai*, 1999). *Kūl* kaip žargonas dažniau vartojamas privačioje šnekamojoje kalboje, bendraujant socialiniuose tinkluose ir pan. Jis įtrauktas į *Lietuvių žargono bazę* (2010), kurioje aiškinamas kaip „geras, nuostabus, gražus, puikus, dailus, skoningas, originalus, madingas, smagus ir pan.“

Manytina, kad tokių *cool* atitikmenų radimasis lietuvių kalboje susijęs su šio žodžio populiarumu anglų kalboje, juo įvardijamo koncepto išskirtinumu ir svarba šių dienų pasaulėžiūroje, kuri linkusi globalėti. Pripažįstama, kad tai, kas vadinama angliškuoju *cool*, gali būti labai skirtingi dalykai (madingi, stilingi drabužiai, originalumas, tam tikras elgesys, maneros ir kt.) – apibendrintai tai suprantama kaip tam tikra tapatybė (angl. *cool identity*), kuria žavimasi ir kurios siekiama. W. R. Belkas (2006: 7, cit. iš Rahman et al. 2009: 4) teigia, kad *cool* apibūdina „žmogų (dažniau vyrą), kurio elgesyje ir požiūryje dera nerūpestingumas ir savitvarda, maištavimas ir gudrybė, ironiškas atsirbojimas nuo kitų vertinimo, atitinkama eisena, kalbėsena, kūno kalba ir išvaizdos puoselėjimas. Tai tarsi pasirodymas, kurį vertina publika – draugai, kolegos, šeima ar visai svetimi žmonės“⁴³.

Nors esama skirtingų šio žodžio kilmės aiškinimų (žr. Rahman et al. 2009), sutariama, kad būdvardžiu *cool* apibūdinamo požiūrio ir elgesio ištakos sietinos su afroamerikiečių kultūra – jiems tai buvusi tam tikra gynybinė reakcija, tylaus pasipriešinimo, atsirbojimo nuo sunkaus

⁴¹ Ž. Grigaitis: *pinigai neuždirbami iš buvimo tiesiog cool*. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/pramogos/zmones/z-grigaitis-pinigai-neuzdirbami-is-buvimo-tiesiog-cool.d?id=65248625#ixzz370NFxXxL>.

⁴² *Buržuajaus rašinėliai – atgal ant kelio*. Prieiga per internetą: <http://www.kleckas.lt/blog/atgal-ant-kelio>.

⁴³ Citata anglų kalba: „cool refers to a person who is admired because she, or more often he, exhibits a nonchalant control of emotions, a rebellious trickster demeanor, an ironic detachment from the regard of others, and a “cool” style of talking, walking, gesturing, and grooming. Cool is a performance which needs to be validated by an audience who maybe friends, colleagues, family or even the outside world “(Belk 2006: 7, cit. iš Rahman et al. 2009: 4).

darbo, kitų nepalankių sąlygų ir orumo išlaikymo būdas. Vėliau šio žodžio reikšmė ir vartosenos sferos plėtėsi. Tai, kas anksčiau siejosi su juodaodžių pozicija priešiško pasaulio atžvilgiu, tapo kitokio maišto simboliu – XX a. šeštajame dešimtmetyje *cool* buvo tai, kuo paaugliai reiškė maištą prieš suaugusiųjų kartą (savo išvaizda, pomėgiais ir pan.). Visuomenei liberalėjant maišto aspektas *cool* sampratoje nyko, ir šiandien *cool* pirmiausia asocijuojasi su tuo, kas patrauklu, stilinga, įdomu. Plačią įvairovę požymių, kuriuos aprėpia žodžiu *cool* įvardijamas konceptas, atskleidžia žodžio asociacijų metodu paremtas tyrimas (Rahman et al. 2009), kurio metu studentai turėjo nurodyti penkis žodžius, jų manymu, geriausiai atspindinčius *cool* reikšmę. Apibendrinus rezultatus, paaiškėjo, kad *cool* sampratoje svarbiausi šie požymiai (skliaustuose pateikti trys dažniausiai įvardyti žodžiai): 1) stilingas (*fashionable, stylish, trendy*); 2) nuostabus (*amazing, awesome, great*); 3) gražus (*nice, good, elegant*); 4) originalus (*unique, interesting, different*); 5) smagus (*fun, exciting, wicked*); 6) patrauklus (*attractive, popular, good-looking*); 7) ramus (*easy going, relaxed, chilled*).

Kaip matyti iš šių duomenų ir anksčiau pateiktų tekstyno medžiagos pavyzdžių, patrauklumą, vadinamą angliškuoju *cool*, didžia dalimi lemia išorės dalykai – žmogaus išvaizda, kūno puoselėjimas, apranga, įvairūs aksesuarai, kiti daiktai ir pan. Tokį požiūrį stengiasi išnaudoti vartotojiškumą skatinanti reklama, įvairių produktų, ypač skirtų jauniems žmonėms, gamintojai. Todėl šių dienų kontekste taip suprantamas patrauklumas siejamas ir su daugelyje šalių plintančia vartotojiškumo tendencija – tapti šauniam, patraukliam, daryti išpūdį kitiems labiausiai siekiama per madingų, žymių prekių ženklų gaminių įsigijimą ir pan., tad, kaip teigiama straipsnyje *Survey Reveals The Rise Of Cool Consumerism*⁴⁴, žodžiu *cool* įvardijamas konceptas yra ir labai pelningas. Su tokia vartotojiška kultūra, materialistiniu kontekstu, išryškinančiu išorės dalykus ir daiktus (angl. *be cool, look cool, have cool stuff*), kuris būdingas ne tik anglakalbei visuomenei, galima sieti aptartos madingumo, šaunumo sampratos bei ją įvardijančio *cool* populiarumą ir jo skverbimąsi į kitas kalbas – tarp jų ir lietuvių. Tai susiję ir su simboline anglų kalbos kaip šiuolaikiškumo raiškos funkcija (Vaičekauskienė, Šmitaitė 2010: 122), ypač svarbia jaunosios kartos tapatybės formavimuisi: „Neanglakalbių visuomenių jaunimo subkultūros, besiformuojančios daugiausia pagal atitinkamus amerikiečių subkultūrų modelius, laiko anglų kalbą itin svarbiu identiteto bruožu, nes kaip tik ji išreiškia vertybes, su kuriomis norima identifikotis“ (Vaičekauskienė 2006: 67). Tokias vertybes įvardija ir angliškoji *cool* samprata bei ją įvardijantys svetimžodžiai lietuvių kalboje – pats šių angliškųjų elementų vartojimas kalboje yra šiuolaikiškumo, šaunumo, „kietumo“ simbolis. Sociolingvistiniai tyrimai (Vaičekauskienė 2006) rodo, kad tekstai, gausūs angliškų

⁴⁴ *Survey Reveals The Rise Of Cool Consumerism*. Prieiga per internetą: <http://mediatel.co.uk/newsline/2003/06/04/survey-reveals-the-rise-of-cool-consumerism/>.

svetimžodžių, tarp jų ir *cool* (pvz., *Gyvenimas – cool. Kai neturiu ką veikti, pažvairuoju pro langą ir prašviesėja laifas; bekešo vilkai irgi cool gera gyva muzika*), tipiška siejami su modernumu – jų autoriai įsivaizduojami kaip jaunatviški, šiuolaikiški žmonės, globalios kultūros vartotojai.

Apžvelgiant visas šalčio ir vėsumos metaforas, pristatytas 3.4.1–3.4.3 poskyriuose, matyti metaforizuojamų požymių įvairovė ir dalies jų ryšys su anksčiau aptartų karščio ir šilumos metaforų tikslo sritimis. Jas siejantis antoniminis ryšys, t. y. šalčio priešprieša karščiui ar šilumai, sudaro metaforų motyvacijos pagrindą ir dalija jas į dvi grupes. Pirmuoju atveju ir lietuvių, ir anglų kalbose metaforizuojamas mažas intensyvumo laipsnis ar visiškas jo nebuvimas, dažniausiai sietinas su emocijų ir jų raiškos sfera – kaip šaltas (ar vėsus) įprastai suvokiamas ir įvardijamas emocijų nebuvimas, nerodymas, gebėjimas jas suvaldyti, t. y. abejingumas, santūrumas, savitvarda, su šiais požymiais susijęs racionalumas. Veiklos sferoje per šalčio konceptą metaforizuojama nutrūkusi ar atidėta veikla, finansinių srautų sustabdymas ir pan. Kitos šalčio metaforos remiasi neigiamu šalčio, priešinamo maloniam šilumos pojūčiui, vertinimu – realizuojama konceptualioji metafora NEIGIAMI JAUSMAI, SANTYKIAI YRA ŠALTIS.

Nors išvardytos metaforos bendros abiem kalboms, pastebėta ir gretinamų kalbų skirtumų. Svarbiausias iš jų – skirtingas vėsumos koncepto vaidmuo metaforizacijoje. Lietuvių kalboje ši konceptą reprezentuojančių leksemų metaforinė vartosena reta, metaforizuojami tie patys požymiai, kaip ir žemesnės temperatūros, t. y. šalčio, konceptu, skiriasi tik intensyvumo laipsnis, atspindintis gradacinės sinonimijos ryšį, plg. *šalti santykiai – vėsūs santykiai, atmosfera atšalo – atmosfera atvėso*. Anglų kalboje vėsumos konceptas reikšmingas kaip atskira ištakos sritis. Daugelis metaforinių pasakymų, realizuojančių šalčio ir vėsumos metaforas, aiškiai skiriasi savo konotacija – *cool* ir jo dariniai metaforizuoja teigiamai vertinamą savitvardą, šaltą protą, o *cold* ir pan. nusako neigiamas savybes – abejingumą, priešiškumą, žiaurumą, plg., *cool-headed – cold-hearted*. Šiuo atveju išlaikomas ištakos srities požymis – vėsumos ir šaltumo kaip temperatūros ypatybių vertinimo skirtumas, plg. *pleasantly cool – terribly cold*. Vėsumos koncepto svarbą, jo teigiamą vertinimą galima sieti su kultūriniu kontekstu – britams tradiciškai priskiriamu santūrumu, savitvarda, kuri laikoma svarbiu teigiamu bruožu, etiketo reikalavimu. Kultūrinė motyvacija būdinga ir atskirai aptartai anglų kalbos metaforai PATRAUKLUMAS, ŠAUNUMAS YRA VĖSUMA – anglišku žodžiu *cool* įvardijami požymiai (madingumas, stilingumas, šaunumas, originalumas ir kt.) atspindi amerikietiškoje kultūroje susiformavusią elgsenos, požiūrio, išvaizdos sampratą, išpopuliarėjusią anglakalbėje visuomenėje ir už jos ribų.

Kalbos lygmenyje metaforiniai pasakymai, realizuojantys šalčio ir vėsumos meaforas, kaip ir kitų temperatūros metaforų raiška, skiriasi keliais aspektais. Pirmąjį lemia minėtas vėsumos koncepto vaidmuo anglų kalboje – dalį lietuvių kalbos šalčio metaforų raiškos anglų kalboje atitinka metaforiniai pasakymai su vėsumą reiškiančiomis leksemomis, pvz., *šalti nervai* – *cool nerve*. Kiti skirtumai susiję su darybiniu metaforos produktyvumu ir struktūriniais metaforinių pasakymų ypatumais (kas vienoje kalboje vadinama sudurtiniu žodžiu, kitoje – atitinkamu žodžių junginiu ir pan., plg. *cold-hearted* – *jo širdis šalta, remain cool-headed* – *išlaikyti šaltą galvą*), frazeologinių junginių specifika (*cold fish, leave sth. / sm. (out) in the cold*), skirtinga junglumo apimtimi (kaip šalti neigiami jausmai apibūdinami ir lietuvių, ir anglų kalboje, tačiau pažodiniai junginių *cold anger, cold fear* atitikmenys lietuvių kalboje nevertojami).

Aptarus ir palyginus temperatūros metaforas, sugrupuotas pagal ištakos sritį – atskirus temperatūros konceptus, atitinkančius temperatūros skalę *karšta – šilta – vėsu – šalta*, kitame skyriuje siekiama parodyti jų sąsajas ir bendrą temperatūros metaforų sistemą, būdingą lietuvių ir anglų kalboms. Ji vertinama kaip kiekvienai iš kalbų būdingo savito pasaulėvaizdžio dalis, atspindinti tiek universalias metaforizacijos tendencijas, tiek ir specifinius metaforinio suvokimo ir jo raiškos būdus.

3.5. Temperatūros metaforų sistema lietuvių ir anglų kalbų pasaulėvaizdžiuose

Sistemiškumas – vienas svarbiausių metaforos bruožų, pabrėžiamų kognityvinėje metaforos sampratoje. Jis pastebimas dviejuose lygmenyse: pirma, metaforiniai pasakymai egzistuoja ne kaip pavieniai vaizdingos kalbos atvejai, o kaip bendros juos motyvuojančios konceptualiosios metaforos raiška, metaforinių ryšių konceptualiojoje sistemoje pasekmė (pvz., *šilti jausmai, šiluma užliejo krūtinę, širdį šildo prisiminimai* – MALONUS JAUSMAS YRA ŠILUMA), antra – atskiros konceptualiosios metaforos siejasi tarpusavyje sudarydamos didesnes metaforų grupes – tam tikras sistemas. Pavyzdžiui, labai plačios apimties metaforų sistema yra vadinamoji Didžioji būties grandinė (angl. *the Great Chain of Being*), atspindinti įvairių būties formų hierarchiją, ar įvykio struktūros metafora (angl. *the Event Structure metaphor*), apimanti atskirų įvykio aspektų (priežasties, tikslo, kaitos, veiksmo ir kt.) metaforizaciją (Kövecses 2002: 121).

G. Lakoffas ir M. Johnsonas (1980) šiuos skirtingus metaforų sąryšio lygius vadina vidiniu ir išoriniu sistemiškumu (angl. *internal / external systematicity*). Išorinį sistemiškumą jie iliustruoja konceptualiaja metafora GERAI YRA AUKŠTAI, apibendrinančia keletą metaforų, kurių tikslo sritys – teigiamai vertinami dalykai, nusakantys žmogaus gerovę (LAIMĖ YRA AUKŠTAI, SVEIKATA YRA AUKŠTAI, PRESTIŽAS YRA AUKŠTAI ir pan.). Kitais

atvejais metaforų sistema gali apimti pagal ištakos sritį susijusias metaforas, pvz., erdvines metaforas, kurių ištakos sritys – konceptai AUKŠTAI (*aukštas postas*), VIDURYJE (*vidurinė klasė*), ŽEMAI (*žemesnės pareigos*), galima laikyti vertikalės metaforų sistema (Drūlienė 2008). Šiame darbe nagrinėjamos karščio, šilumos, šalčio ir vėsumos metaforos (taip vadinamos pagal ištakos sritį – temperatūros skalę atspindinčias skirtingo intensyvumo temperatūros ypatybes) panašiai siejasi į bendrą temperatūros metaforų sistemą.

A. Deignan (2005), daugiau dėmesio skyrusi metaforų raiškos lygmeniui, metaforų sistemiškumą supranta kaip semantinius ryšius, egzistuojančius ištakos ir tikslo srityse, tiksliau, tokių ryšių (homonimijos, antonimijos, sinonimijos) perkėlimą iš ištakos srities į metaforizuojamą tikslo sritį. Pavyzdžiui, laiką, kaip ir pinigus, galima leisti, švaistyti, taupyti – metaforizuojama sritis (LAIKAS) įgyja ištakos srities (PINIGAI) struktūrą. Ištakos srities struktūros, atskirų jos elementų perkėlimo į tikslo sritį ypatumus nusako G. Lakoffo (1993: 215) suformuluotas invariantiškumo principas (angl. *Invariance Principle / Invariance Hypothesis*): metaforiniai perkėlimai išlaiko kognityvinę ištakos srities topologiją, t. y. vaizdinę-scheminę struktūrą, jei jai neprieštaruja tikslo srities struktūra. Tai reiškia, kad semantiniai ryšiai, egzistuojantys ištakos srityje, suteikia tikslo sričiai atitinkamą struktūrą, tačiau atskirų elementų perkėlimą gali riboti metaforizuojama sritis – dėl to kai kurie ištakos srities požymiai tikslo srityje nerealizuojami. Pavyzdžiui, laiką, kaip ir pinigus, leidžiame, švaistome, investuojame, tačiau nėra įprasta kalbėti apie laiko uždirbimą ar jo nuvertėjimą.

Panašiai apie ryšių perkėlimą yra teigusi daugiareikiškumą tyrusi A. Lehrer (1978: 96): „Jei semantinį lauką sudarančius žodžius sieja antonimijos, sinonimijos, homonimijos ar kt. ryšiai, ir vienas ar daugiau tų žodžių perkeliama į kitą semantinį lauką, tai kitų žodžių perkėlimas į tą semantinį lauką taip pat galimas.“⁴⁵ Perkėlimas galimas, bet nebūtinai vyksta, taigi kalbama apie potencialų metaforiškumą – ne įprastines, o galimas metaforas. Jos dažnai būna inovatyvios, autorinės, bet tai netrukdo jų suprasti. Pavyzdžiui, minėtos laiko kaip pinigų metaforos atveju galime rasti retų žodžių junginių *uždirbti laiko*, *laiko nuvertėjimas* vartosenos atvejų: *Ir kone visada mes išievojame gyvenimą, kad uždirbtume pinigų, o reikėtų pinigais uždirbti laiko ... Turėti pinigų reiškia turėti laiko. Laikas perkamas* (Kamius 2007, 45–46); <...> *galbūt šiemet uždirbot 200 prestižo taškų, bet laiko nuvertėjimas už praeities daug pergalių yra 300*⁴⁶.

⁴⁵ Citata originalo kalba: „If there is a set of words that have semantic relationships in a semantic field (where relationships are described in terms of synonymy, antonymy, hyponymy etc.) and if one or more items pattern in another semantic field, then the other items in the first field are available for extension to the second semantic field“ (Lehrer 1978: 96).

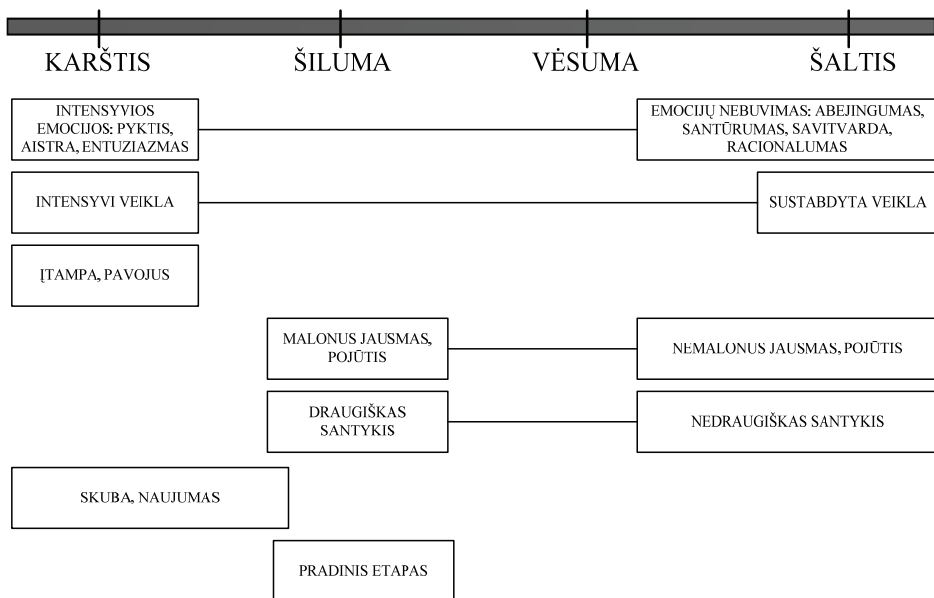
⁴⁶ Prieiga per internetą: <http://www.onball.net/de/forum/thread/201/>.

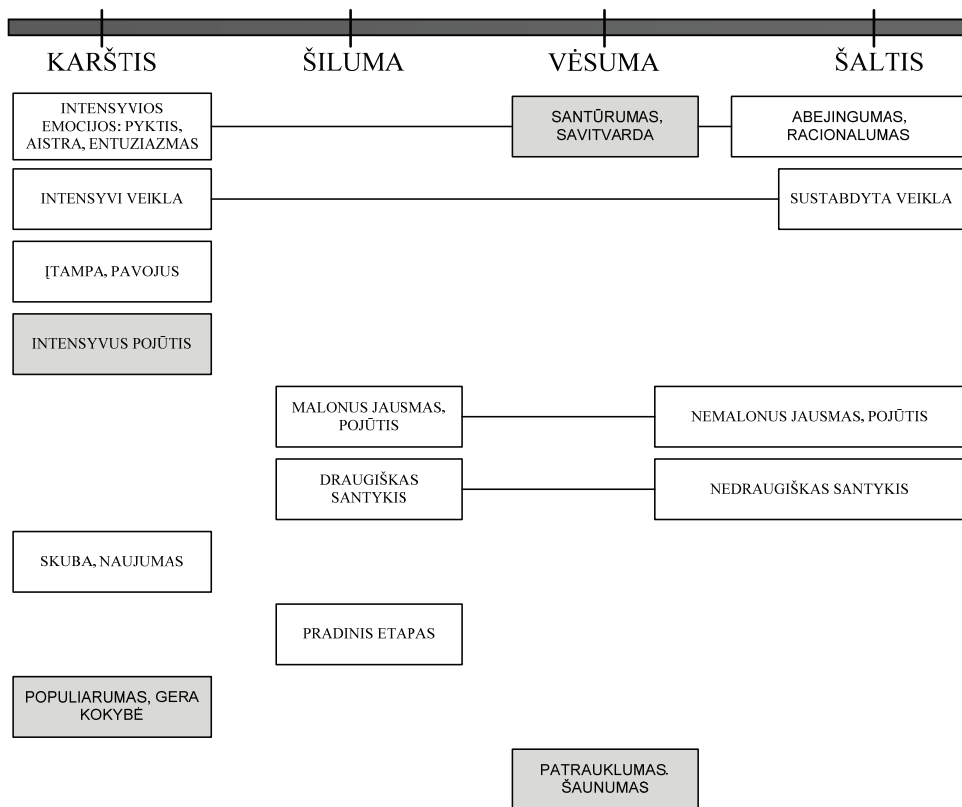
Tai, kad semantiniai ryšiai, atspindintys ištakos srities elementų ar požymių sąsajas, nebūtinai išlaikomi metaforizuojamoje srityje, parodė įvairių metaforų tyrimai (Deignan 1997, 2005; Shindo 1998). Tai ypač pastebima kalbos lygmenyje – dažnai atskiroms leksemoms būdingi saviti perkėlimo į kitas sritis būdai, o sisteminiai ryšiai tarp kognityviniame lygmenyje siejamų sričių išlaikomi tik iš dalies. Tai, kad metaforų sistemiškumas gali būti fragmentiškas, rodo ir šiame darbe aprašytos metaforos. Temperatūros ypatybes įvardijančius būdvardžius, reprezentuojančius temperatūros metaforų ištakos sritis – karštį, šilumą, vėsumą ir šaltį, sieja dviejų tipų paradigminiai ryšiai: 1) antonimijos – ji atspindi priešingų temperatūros skalės dalių, t. y. aukštos ir žemos temperatūros (*karštas, šaltas*) ar mažesnio šių požymių intensyvumo (*šiltas, vėsus*), santykį (plg. *karšta / šilta diena – šalta / vėsi diena, hot / warm water – cold / cool water*); 2) gradacinės sinonimijos – ji parodo skirtingą tai pačiai skalės daliai priklausančių ypatybių laipsnį, plg. *karštas pyragas – šiltas pyragas, cool drink – cold drink*).

Iš anksčiau pateiktos metaforų analizės ir bendro visų nustatytų metaforų vaizdo 16 ir 17 paveiksluose (atskirai lietuvių ir anglų kalbose) matyti, kad šie ryšiai metaforizacijoje išlaikomi tik iš dalies (schemose jie pažymėti horizontalia linija, jungiančia siejamas metaforas (jų tikslo sritis)). Abiejose kalbose antonimijos ir sinonimijos santykiai, atspindintys temperatūros skalę (ar jos dalį) ištakos srityje, sieja tik kai kuriuos požymius, metaforizuojamus per atskirus temperatūros konceptus (plg. *šilti santykiai – vėsūs santykiai – šalti santykiai; hot colour – warm colour – cool colour – cold colour*). Kiti požymiai – populiarumas, gera kokybė kaip karštis ar patrauklumas, šaunumas kaip vėsuma anglų kalboje ir pradinis etapas kaip apšilimas – abiejose kalbose metaforizuojami remiantis viena temperatūros ypatybe, likusios temperatūros skalės dalies nerealizuojant.

Kaip minėta analizuojant šalčio ir vėsumos metaforas, ir lietuvių, ir anglų kalbose reikšminga šalčio (ir vėsumos) priešprieša karščiui ir šilumai. Priklausomai nuo to, su kuriuo temperatūros konceptu šaltis sudaro opoziciją, metaforizuojami skirtingi požymiai – skirtingas emocijų, veiklos intensyvumas ar visiškas nebuvimas ir teigiami – neigiami jausmai, santykiai, plg. *spinduliuoja šilumą – dvelkia šalčiu; hot for sth. – leave sm. cold*. Atitinkamai metaforizuojama ir šių požymių kaita – realizuojamos metaforų išdavos DIDĖJANTIS / DIDINAMAS INTENSYVUMAS YRA KYLANTI TEMPERATŪRA, MAŽĖJANTIS / MAŽINAMAS INTENSYVUMAS YRA KRINTANTI TEMPERATŪRA (plg.: *kaitina aistras – aistros atvėso, things get heated – things cool off*) ir TEIGIAMŲ JAUSMŲ, DRAUGIŠKO SANTYKIO RADIMASIS YRA KYLANTI TEMPERATŪRA, NEIGIAMŲ JAUSMŲ, NEDRAUGIŠKO SANTYKIO RADIMASIS YRA KRINTANTI TEMPERATŪRA (plg. *atmosfera šiltėja – santykiai atšalo, his voice suddenly warmed – the woman's voice went cold*).

16 pav. Temperatūros metaforų sistema lietuvių kalboje

17 pav. Temperatūros metaforų sistema anglų kalboje

Gradacinės sinonimijos santykis, siejantis mažiausiai viena nuo kitos nutolusias pozicijas temperatūros skalėje, pastebimas daugelio vėsumos ir šalčio metaforų atveju – per vėsumos konceptą metaforizuojamas mažesnio intensyvumo požymis nei tas, kurį konceptualizuoja šalčio metafora, plg.: *jausmai atvėso – jausmai atšalo; cool reception – cold reception* (16 ir 17 paveiksluose tokie požymiai, konceptualizuojami ir vėsumos, ir šalčio metaforomis, pavaizduoti kartu, apimant atitinkamą temperatūros skalės dalį). Kaip minėta 3.3.3 poskyryje, lietuvių kalboje gradacinės sinonimijos ryšį galima išvelgti ir skubos, naujumo metaforizacijoje, plg. *karštomis pėdomis – šiltomis pėdomis, karšti išpūdžiai – dar šilti išpūdžiai* (šie metaforiniai pasakymai lietuvių kalboje reti, o anglų kalboje visai nevartojami).

Palyginus temperatūros metaforų sistemas lietuvių ir anglų kalbose, galimi keli jų panašumus ir skirtumus išryškinantys apibendrinimai. Pirmiausia, abiejose kalbose temperatūros pojūtis – produktyvi metaforų ištakos sritis, pasitelkiama daugeliui įvairių požymių konceptualizuoti (metaforų produktyvumą rodo jas realizuojančių pasakymų įvairovė bei dažna vartoseną). Tačiau anglų kalboje metaforizuojamų sričių įvairovė, t. y. temperatūros metaforų apimtis, didesnė – be abiejų kalboms bendrų temperatūros metaforų, čia realizuojamos dar keturios konceptualiosios metaforos, visai ar iš dalies nebūdingos lietuvių kalbai (šie skirtumai 17 paveiksle pažymėti pilkais). Tai susiję su skirtingu atskirų temperatūros konceptų (karščio ir vėsumos) kaip metaforų ištakos sričių produktyvumu – jis didesnis anglų kalboje. Remiantis šiais konceptais, anglų kalboje metaforizuojami teigiamai vertinami požymiai, ypač susiję su išoriniu vertinimu, išvaizdos dalykais ar pan., kurie lietuvių kalboje temperatūros metaforomis nekonceptualizuojami – POPULIARUMAS, GERA KOKYBĖ YRA KARŠTIS (*hot stuff; the hottest designs*) ir PATRAUKLUMAS, ŠAUNUMAS YRA VĖSUMA (*cool girls; it sounds cool*). Anglų kalboje karščio pojūtis taip pat perkeliamas į intensyvių pojūčių, pvz., skonio, sritį (*the hot curry mixture*), o vėsuma kaip ištakos konceptas dar metaforizuoja teigiamai vertinamą emocijų valdymą – savitvardą, santūrumą (*keep cool, cool-headed*), skirtingai nei šalčio metaforos, kuriomis konceptualizuojami neigiami požymiai, susiję su emocijų nebuvimu, – abejingumas, žiaurumas (plg. *cold-hearted, cold inhumanity*). Lietuvių kalboje toks vėsumos ir šalčio konceptų skirtumas metaforizacijai nebūdingas – čia kaip vėsūs metaforizuojami tie patys požymiai, kurie suvokiami ir įvardijami remiantis šalčio konceptu.

Tai, kad anglų kalboje temperatūros kaip ištakos srities apimtis didesnė, t. y. ja remiantis konceptualizuojama daugiau dalykų nei lietuvių kalboje, gali rodyti didesnę šio koncepto svarbą anglakalbių bendruomenei. Tai sunku patvirtinti ar paneigti, nes temperatūros pojūtis kaip fizinis patyrimas yra universalus, o ir klimato sąlygos, kurios šiuo atveju galėtų būti reikšmingos, tautų gyvenamose vietose smarkiai nesiskiria. Galima prielaida, jog anglų kalboje oro temperatūra, kurią įvardijanti leksika vartojama ir kitiems dalykams apibūdinti, t. y.

temperatūros metaforų raiškai, reikšminga ne dėl paties oro, o kalbėjimo apie jį. Pokalbiai apie orą (angl. *weather-speak*, Fox 2014) – svarbi angliškojo bendravimo dalis, tam tikras pokalbio kodas, visuotinai žinomas ir pačių anglų pripažįstamas, vadinamas britus iš kitų tautų išskiriančiu bruožu ar net tautine manija. Jį nusako tradiciškai cituojamas S. Johnsono teiginys: „Pastebima, kad, kai susitinka du anglai, jie pirmiausia kalbasi apie orą; jie skuba vienas kitam pasakyti tai, ką kiekvienas iš jų ir pats žino, kad yra karšta ar šalta, giedra ar debesuota, vėjuota ar ramu“⁴⁷ (cit. iš Langley 2011). Nors teigiama, kad apie orą tiek daug kalbama dėl to, kad jis labai permainingas, pripažįstama, kad tikroji šių pokalbių funkcija – socialinė. Pokalbis apie orą gali būti: pasisveikinimo forma, būdas pralaužti ledus ir tęsti pokalbį apie kitus rūpimus dalykus, užpildyti tarpus pokalbiui nutrūkus ar pakrypus kita linkme, ženklas, kad pašnekovas nenori kalbėtis apie asmenišknesnius dalykus, proga padejuoti ar pajuokauti ir pan. (Fox 2014). Tikėtina, kad dėl dažnai įvardijamos oro temperatūros pokalbiuose apie orą temperatūros konceptas tampa svarbesnis, dėl to ir dažniau pasitelkiamas abstrakčioms kitų dalykų, tiesiogiai nepatiriamų, savybėms metaforizuoti.

Kaip matyti iš 16 ir 17 paveikslų, didelė dalis konceptualiųjų temperatūros metaforų lietuvių ir anglų kalbose sutampa. Kaip rodo kiti tyrimai (Bergström 2010; Shindo 1998; Chiong 2011 ir kt.), jos realizuojamos ir kitose kalbose, tad galima kalbėti apie universalų jų pobūdį. Dažniausiai temperatūros pojūtis perkeliamas į emocijų ir tarpasmeninių santykių sferą – kaip karšti, šalti, šalti ar vėsūs ir lietuvių, ir anglų kalbų pasaulėvaizdžiuose matomi žmonių tarpusavio santykiai, jausmai, emocijos, jų raiška, žmogus, jo būdas, veikla. Z. Kövecsesas (2005) metaforų sutaptį skirtingose kalbose aiškina nurodydamas tris galimas priežastis: 1) atsitiktinumą, 2) skolinimąsi iš kitos kalbos, 3) universalią metaforų motyvaciją, dažniausiai nulemtą panašios fizinės patirties. Lietuvių ir anglų kalboms bendras temperatūros metaforas, kaip siekta parodyti jų analizėje, lemia fizinės patirties panašumas: 1) sutampantis temperatūros kaip fizinio pojūčio vertinimas (žr. 2.2.2) ir 2) universalios su kūno temperatūra susijusios fiziologinės reakcijos (į patiriamas emocijas, intensyvią veiklą). Pastarosios sudaro metoniminių temperatūros metaforų pagrindą, susijusį su fizine patirtimi, – bendražmogiškas objektyvių fiziologinių mechanizmų pobūdis lemia fiziologinių reakcijų konceptualizacijos panašumus (nebūtinai visišką tapatumą), o šie savo ruožtu – sutampančias ar panašias konceptualiąsias metaforas (Kövecses 2005: 42).

Dalį bendrų metaforų, pvz., MALONUS JAUSMAS YRA ŠILUMA, NEMALONUS JAUSMAS YRA ŠALTIS, lemia panašus temperatūros ypatybių vertinimas ištakos srityje – jį

---

⁴⁷ Citata originalo kalba: „It is commonly observed, that when two Englishmen meet, their first talk is of the weather; they are in haste to tell each other, what each must already know, that it is hot or cold, bright or cloudy, windy or calm“ (cit. iš Langley 2011).

perkėlus į metaforizuojamą sritį, atitinkamas vertinimas suteikiamas apibūdinamam dalykui arba sustiprinamas vertinimas, jau išreikštas pačiu apibūdinamu žodžiu, t. y. metafora veikia kaip požymio intensifikatorius (Volf 1988), plg. *šalti santykiai – šaltas abejingumas*. Tačiau fizine patirtimi metaforizacijoje remiamasi selektyviai, ir atskiros metaforos aktualizuoja skirtingus tų pačių temperatūros konceptų požymius, tad tiesioginio ryšio tarp fizinių temperatūros ypatybių vertinimo, kuris pats gali kisti priklausomai nuo situacijos, ypatybės turėtojo ir pan., ir metaforizuojamų požymių, ne visada esama.

Šiluma, kaip malonus fizinis pojūtis, žmogaus tapatinamas su jo paties ir kitų, ypač jam artimų žmonių, kūno temperatūra, ir lietuvių, ir anglų kalbų pasaulėvaizdžiuose aiškiai siejamas su tuo, kas teigiama – malonu, gera, socialiai priimtina (malonūs jausmai, pojūčiai, draugiški santykiai). Kitais temperatūros konceptais metaforizuojami įvairiai vertinami požymiai, plg.: *šaltakraujiškai mėtė baudas – šaltakraujiškai nužudė; a cool head – cool disdain*. Nepaisant atskirų metaforizacijos atvejų skirtumų, pastebima tendencija, kad karštis ir šaltis kaip intensyvios aukštos ir žemos temperatūros ypatybės dažniau metaforiškai siejamos su neigiamais dalykais – abiejose kalbose taip vertinamos pernelyg intensyvios emocijos ar, priešingai, visiškas jų nebuvimas – abejingumas, žiaurumas, kaip ir artimo, draugiško santykio su kitais žmonėmis nebuvimas, priešiškus.

Abiejų kalbų pasaulėvaizdžiuose teigiamas bruožas – savitvarda, t. y. gebėjimas išlikti ramiam, priimti racionalius sprendimus. Anglų kalboje šis požymis išreikštas labiau ir metaforizuojamas per atskirą vėsumo ypatybę (ne šalčio, kaip lietuvių kalboje) – ji ir kaip fizinis pojūtis įprastai vertinama teigiamai. Tai, kaip minėta 3.4.1.1 poskyryje, galima sieti su nacionaliniam britų charakteriui priskiriamu bruožu – santūrumu, savitvarda. Jo tipiškumą rodo ir pačių britų nuomonę atskleidžiantys tyrimai⁴⁸ – labiausiai britus apibūdinančių penkiasdešimties dalykų sąrašė šis požymis, įvardytas frazeologiniu junginiu *stiff upper lip*, dažniausiai vartojamu būtent tokiais britiškai laikysenai nusakyti, užima aštuntą vietą. Nors nacionalinių būdo bruožų nustatymas ir ypač jų lyginimas – sudėtingas ir reliatyvus dalykas (žiūrint, kas su kuo lyginama), galima teigti, kad lietuvių tauta emocingesnė – jausmingiau reaguojanti, atviriau reiškianti emocijas ir pan. Tai rodo ir aptarti pykčio metaforizacijos skirtumai – lietuvių kalboje įprasta pykčio kaip karščio (karšto skysčio, kuris kaupiasi ir prasiveržia) samprata, o anglų kalbos pasaulėvaizdyje pyktis būna ir šaltas, t. y. užgniaužtas, suvaldytas, racionalus. Emocingumą kaip nacionalinio lietuvio būdo bruožą yra aprašęs sociologas R. Grigas (2003: 27): „Lietuviško emocionalumo šaknys yra gilios ir, ko gero,

---

⁴⁸ *Talking about weather is 'top British trait'* (2008). Prieiga per internetą: <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/3410733/Talking-about-weather-is-top-British-trait.html>.

labiausiai susijusios su gamtameldiškosios kultūros, žmogaus pasaulėjautos tradicija. Žinoma, neatmestini ir ilgaamžiai betarpiški santykiai su slavais: lenkais, rusais, ukrainiečiais, baltarusiais“ (t. y. tautomis, kurios išsiskiria savo emocionalumu). Tai, kad emociingumas nevienodai vertinamas lietuvių ir britų kultūroje, rodo ir šią savybę kaip karštį metaforizuojančių pasakymų, apibūdinančių žmogų, jo būdą, vartoseną – lietuvių kalbos teksto medžiagoje rasta tokių apibūdinimų su aiškiai išreikštu teigiamu vertinimu (žr. 3.2.1.1), o anglų kalboje tokių atvejų nepastebėta.

Kultūrinė metaforų motyvacija lemia ir metaforų bendrumą, ir jų specifiką gretinamose kalbose. Metaforos kalbose sutampa, kai remiasi bendromis kultūrinėmis tradicijomis, panašiu tikrovės daiktų ar reiškinių matymu. Šiuo atveju metaforomis eksplikuojamo pasaulėvaizdžio, kuris yra „per šimtmečius kalboje susiklostęs pasaulio supratimas – daiktų ir reiškinių klasifikacija, ryšiai tarp pasaulio elementų, žmogaus santykis su visu kitu pasauliu“ (Gudavičius 2009: 13), dalis skirtingose kalbose sutampa. Tokiu atveju galima laikyti ir lietuvių, ir anglų kalbose įprastą žmogaus būdą, t. y. pastovių jo savybių, nusakančių emocijų ir kitų psichinių reiškinių ir veiklos ypatumus, metaforizaciją per karščio ir šalčio konceptus (jų opoziciją). Jos pagrindas – antikos laikus siekianti humoralinė medicinos (ir temperamentų) teorija, žmogaus būdą siejanti su kūno skysčių proporcija ir atitinkamais temperamento tipais: karštumas būdingas sangviniko ir cholero temperamentui, šaltas būdas – flegmatikui, melancholikui.

Kultūrinę specifiką, būdingą tik vienai iš gretinamų kalbų, iliustruoja anglų kalboje realizuojama metafora PATRAUKLUMAS, ŠAUNUMAS YRA VĖSUMA. Būdvardžiu *cool*, kaip minėta, reiškiami amerikietiškoje kultūroje kilusi samprata, tam tikra tapatybė, apimanti žmogaus išvaizdos, aprangos, požiūrio, elgesio ir veiklos sferas – tai, kas madinga, originalu, patrauklu, šaunu, akcentuojant išorės dalykus – patrauklumą, pasiekiamą per išvaizdos puoselėjimą, madingų daiktų įsigijimą ir pan. Tokį požiūrį galima laikyti populiariosios vakarietiškos kultūros dalimi, kuri dėl pasaulio globalizacijos atsispindi ir kitų tautų kalbose. Iš 3.4.3 poskyryje pateiktų pavyzdžių matyti, kad minėtą sampratą, reiškiamą anglišku žodžiu *cool*, bandoma perteikti ir lietuvių kalbos tekstuose, nebūtinai verčiant iš anglų kalbos. Apie amerikiečių kultūros įtaką rašęs E. Gailiūnas (2004) teigia: „Amerikietiškoji masinė (pop) kultūra yra tarsi „klėjai“, idealiai tinkantys globalizacijos projekto įgyvendinimui.“ Su pasaulio globalizacija ir anglų kalbos įtaka (ypač ekonomikos sferoje) sietini ir lietuvių kalbos tekste ar kituose šaltiniuose rasti metaforiniai junginiai, kurių vartoseną lietuvių kalboje neišvairiai (kartais tai rodo rašymas kabutėse): *karštos kainos*, *karšti pasiūlymai* ar *išpardavimai*, *karštieji pinigai*, *ekonomika perkaito*, „*kaitina*“ *ūkį* ir pan. Taip kalboje atsiranda ne tik svetimos kalbos metaforinius pasakymus pažodžiui atitinkantys junginiai, bet ir jais pavadinami reiškiniai, tiksliau, jų matymo būdai – pasaulėvaizdis kinta ir dėl naujų reiškinių, naujo patyrimo, ir dėl

kitų kalbų įtakos: „Per skolinius ateina svetimos kalbos pasaulio interpretacinis variantas“ (Gudavičius 2009: 18).

Tai, kaip šiame skyriuje susistemintos temperatūros metaforos realizuojamos lietuvių ir anglų kalbose, t. y. kokie metaforiniai pasakymai sudaro jų raišką ir kokie skirtumai bei panašumai jai būdingi, apibendrinama paskutiniame šios dalies skyriuje – analizuojami metaforinių pasakymų tipai, jų pasiskirstymas vartosenoje, vienos kalbos metaforinių junginių perteikimo kitoje kalboje galimybės.

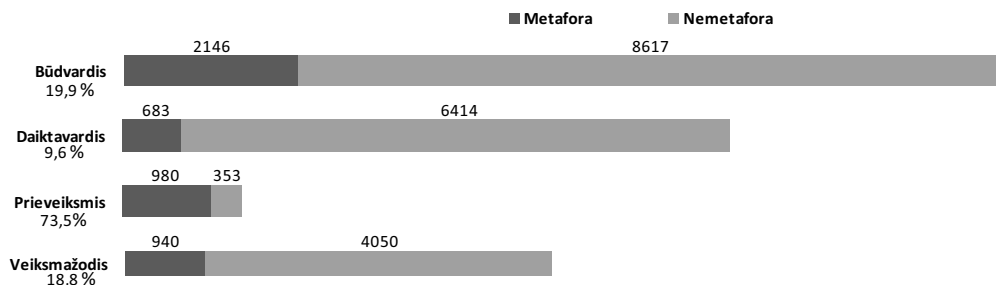
3.6. Temperatūros metaforų raiška: metaforinių pasakymų ir jų atitikmenų tipai

Kaip matyti iš atskirų temperatūros metaforų analizės, jų raišką sudaro metaforinė temperatūros ypatybės, jų kaitą ar pan. reiškiančių leksemų vartoseną ir metaforiniai dariniai. Pastarųjų, rodančių temperatūros metaforų darybinį produktyvumą, pavartojimų skaičius santykinai didesnis lietuvių kalboje – čia vediniai ir dūriniai sudaro 11,5 proc. visų raiškos atvejų, anglų kalboje – 2,6 proc. Didžioji dalis metaforinių pasakymų abiejose kalbose – daugiareikšmiškumo pasekmė, t. y. metaforinėmis reikšmėmis vartojami žodžiai, kurių pagrindinė reikšmė apima temperatūros pojūčiu fiksuojamas ypatybes – karštumą, šiltumą, vėsumą ir šaltumą.

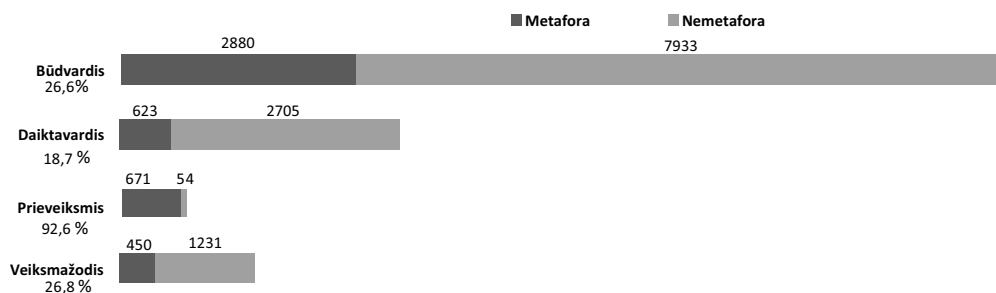
Jų įvairovė ir lietuvių, ir anglų kalbose priklauso nuo realizuojamos metaforos. Produktyvių metaforų, pvz., INTENSIVUMAS YRA KARŠTIS, atveju metaforinė vartoseną būdinga įvairių kalbos dalių žodžiams (plg.: *hot temper, in the heat of the moment, a heated argument, hotly oppose*), gausūs metaforiniai vediniai (*įkarštis, karščiūotis, karštuolis*), dūriniai (*karštakošis, karštligė, karštakraujis*). Kitų metaforų, pvz., SKUBA, NAUJUMAS YRA KARŠTIS, PRADINIS ETAPAS YRA APŠILIMAS, raiška labiau ribota – metaforinė reikšmė būdinga tik pagrindiniam ypatybės reiškėjui – būdvardžiui, vartojami keli specifiniai dariniai ar frazeologizmai, pvz.: *karštos naujienos, karštosiomis, karštomis pėdomis, apšildanti grupė; hot gossip, hotfoot, hot on the trail, a warm-up question*. Metaforiniai junginiai skiriasi ir konvencionalumu bei stabilumo laipsniu, plg.: *karšta meilė – karšti pasaulio taškai – „karšta“ rinka; cold look – cold war – cold fish*.

Nagrinėjant raiškos duomenis apibendrintai, t. y. neatsižvelgiant į atskiras metaforas (pagal ištakos ar tikslo sritį), toliau detaliau aptariami du aspektai: 1) metaforų raiška kalbos dalių atžvilgiu; 2) vienos kalbos metaforinių junginių atitikmenų kitoje kalboje tipai. Nors metaforiškai vartojami skirtingų kalbos dalių žodžiai, jų vaidmuo metaforų raiškoje nevienodas. Tai matyti iš žemiau pateiktų 18 ir 19 paveikslų, kuriuose pavaizduotos atskirų kalbos dalių metaforiškumo tendencijos – metaforinės ir nemetaforinės vartosenos atvejų skaičius, parodantis bendrą atskirų kalbos dalių vartosenos dažnumą ir metaforinės jų vartosenos dalį, kurios

procentinė išraiška vadinama metaforiškumo indeksu (visų leksemų, sudarančių temperatūros metaforų raišką, metaforiškumo indeksai pateikti 4 lentelėje (žr. 3.1)).

18 pav. Temperatūros metaforų raiška kalbos dalių atžvilgiu lietuvių kalboje

19 pav. Temperatūros metaforų raiška kalbos dalių atžvilgiu anglų kalboje

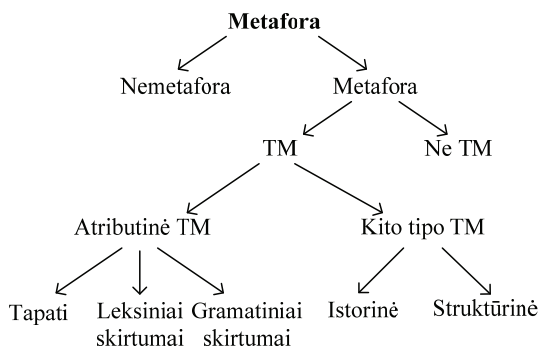
Kaip matyti iš apibendrintų ir grafiškai pateiktų duomenų, metaforų raiškos tendencijos lietuvių ir anglų kalbose iš dalies panašios – didžiausias metaforinės vartosenos atvejų skaičius, kaip ir dažniausia vartosena apskritai, abiejose kalbose būdinga būdvardžiui. Tai nulemta kategorinės jo kaip ypatybės reiškėjo funkcijos, tad ir atributinėms metaforoms, kuriomis konceptualizuojamas koks nors abstraktus ar kitais jutimais pažįstamas požymis, reikšti dažniausiai pasitelkiamas būdvardis. Būdvardinė raiška ypač dominuoja anglų kalboje – sudaro 56,8 proc. visų metaforinių pasakymų vartosenos atvejų. Tai susiję ir su minėtu analitinės anglų ir sintetinės lietuvių kalbų skirtumu – lietuvių kalbai būdingesni veiksmažodiniai junginiai, tad ir temperatūros požymių reiškiančių veiksmažodžių metaforinė vartosena čia žymiai dažnesnė (16,1 proc. lietuvių kalboje ir 8,9 proc. anglų kalboje). Santykinai daugiau lietuvių kalboje ir metaforinių pasakymų su temperatūros ypatybę reiškiančiais prieveiksmiais – čia jie sudaro 16,8, o anglų kalboje – 13,2 proc. visų raiškos atvejų.

Metaforinės vartosenos santykio atžvilgiu abiejose kalbose metaforiškiausi prieveiksmiai. Jų metaforiškumo indeksas – 73,5 proc. lietuvių kalboje ir 92,6 proc. anglų kalboje, nors apskritai jie vartojami rečiau (mažiausias bendras pavartojimų skaičius lyginant su kitomis kalbos dalimis). Taigi jų metaforinės vartosenos tikimybė labai didelė (anglų kalboje

temperatūros reikšme prieveiksmiai vartojami itin retai, pvz., *coldly* tiriamojame medžiagoje vartotas tik metaforiniuose junginiuose). Žemiausias metaforiškumo indeksas temperatūros metaforų raiškoje ir lietuvių, ir anglų kalbose būdingas daiktavardžiui – 9,6 ir 18,7 proc. Tad jų metaforinės vartosenos dalis, palyginti su visų pavartojimų skaičiumi, nedidelė, ypač lietuvių kalboje.

Toliau metaforiniai pasakymai, realizuojantys atributines temperatūros metaforas lietuvių ir anglų kalbose, apibendrintai aptariami vertimo aspektu. Kaip minėta tyrimo metodologiją pristatančiame skyriuje (3.1), gretinamieji tyrimai siejasi su vertimu, atskleiddami kalbų panašumus ir skirtumus, kurie lemia pažodinio vertimo galimybes ar kitų vertimo strategijų, įvairių transformacijų būtinybę. Kadangi metaforiniai pasakymai gali skirtis net ir tuo atveju, kai juos motyvuojanti konceptualioji metafora realizuojama ir originalo, ir vertimo kalboje, toliau pristatomi atitikmenų variantai apima ir bendrų, ir tik vienai iš gretinamų kalbų būdingų metaforų realizacijos atvejus. Šie atitikmenų tipai, kurių hierarchija pavaizduota 20 paveiksle, nustatyti remiantis metaforų vertimo būdus tyrinėjusių autorių darbais (žr. 1.3.2) ir šiame darbe nagrinėtų metaforų raiškos analize (temperatūros metaforos paveiksle vadinamos santrumpa TM). Jie rodo, kad metaforinių pasakymų, kaip ir kitų kalbinių vienetų, vertimas iš vienos kalbos į kitą retai kada gali būti pažodinis.

20 pav. Temperatūros metaforų atitikmenų vertimo kalboje tipai

Bendriausiu požiūriu metaforinių pasakymų atitikmenis galima skirti pagal metaforiškumą ar jo nebuvimą (metafora vs. nemetafora). Ne metaforiniai pasakymai, o junginiai, sudaryti iš pagrindine reikšme vartojamų žodžių, vertimo kalboje gali perteikti originalo kalbos metaforinius pasakymus ir tuo atveju, kai jais reiškiamas tik tai kalbai būdinga metafora, pvz., *a cool guy* – *šaunus vaikas*, *"A Cool Dry Place"* – „*Smagi vieta*“, *hot dance band 2 Unlimited* – *populiari šokių muzikos grupė 2 Unlimited*, ir tuomet, kai konceptualioji metafora būdinga abiem kalboms, tačiau ją realizuojantys metaforiniai pasakymai kalbos lygmenyje nesutampa, pvz., dėl skirtingos atskirų žodžių junglumo apimties, specifinių darinių, frazeologinių junginių,

plg.: *the pace is hotting up* – *tempas greitėja*, *karštas jausmas* – *strong feeling, have the hots for sm.* – *ko nors geisti*.

Metaforinių atitikmenų grupė apima metaforinius pasakymus, realizuojančius temperatūros metaforas arba kitas konceptualiąsias metaforas, t. y. metaforas, kurių ištakos sritis – kitas konceptas (dažniausiai taip pat jutimu pažįstama ypatybė), plg.: *take the heat out of the situation* – *sušvelninti situaciją; to look cool* – *atrodyti kietai; leave sm. in the cold* – *palikti už borto / ant ledo*. Temperatūros metaforų atveju taip pat galimi keli variantai – atitikmenys, realizuojantys šiame darbe nagrinėjamas atributines temperatūros metaforas, arba metaforiniai pasakymai, motyvuoti kito tipo temperatūros metaforų. Jos gali būti: 1) istorinės, kai dabartinėje kalboje žodis vartojamas tik metaforine reikšme, bet istoriškai siejasi su temperatūra, pvz., *karštai melstis* – *fervently pray*, *karštas rėmėjas* – *ardent supporter*; 2) struktūrinės, kai metaforizuojantis ištakos konceptas – ne temperatūros ypatybė, o tipiškas jos turėtojas, t. y. prototipas. Pastaruoju atveju į metaforizuojamą sritį perkeliama atskiri tokių prototipų požymiai, jiems būdingi procesai, plg.: *užkaito kraujas* – *made my blood boil* (karštis kaip verdantis skystis), *hot for revenge* – *degė kerštu, turn up the heat* – *pakurstyti (ginčus, aistras)* (karštis kaip ugnis).

Ir tais atvejais, kai metaforinio pasakymo atitikmuo – taip pat atributinę temperatūros metaforą realizuojantis pasakymas, pažodinis vertimas galimas ne visada. Tyrimo medžiaga rodo, kad ir tos pačios metaforos, būdingos abiejų kalbų pasaulėvaizdžiams, raiška dažnai turi specifinių bruožų, į kuriuos svarbu atsižvelgti perteikiant metaforinio pasakymo reikšmę vertimo kalboje. Apibendrintai šiame lygmenyje skiriami trys metaforinių pasakymų atitikmenų tipai: 1) visiškai tapatūs metaforiniai pasakymai; 2) metaforiniai pasakymai, kurių dėmenys skiriasi leksiniu-semantiniu aspektu; 3) metaforiniai pasakymai, kurie skiriasi gramatiniu aspektu. Pirmuoju atveju metaforiniai junginiai ir vienoje, ir kitoje kalboje sudaryti iš dėmenų, kurie tiek leksiniu, tiek gramatiniu požiūriu visiškai sutampa, t. y. metaforinio pasakymo reikšmei perteikti tinka pažodinis vertimas, plg.: *šiltos spalvos* – *warm colours*, *hot passion* – *karšta aistra*, *warm welcome* – *šiltas sutikimas*, *till he cools down* – *kol jis atvės*. Tokie metaforiniai junginiai, kaip rodo kalbų duomenys, nėra dažni, o ir tuo atveju, kai pažodinis vertimas galimas, vertimo kalboje jis gali būti mažiau įprastas nei kitokia metaforinio pasakymo forma – M. Baker (2011: 22), rašiusi apie ekvivalentiškumo tipus, vertimo strategijas, tai vadina atskirų formų vartosenos paskirties ir dažnumo skirtumais (angl. *differences in frequency and purpose of using specific forms*). Tokio skirtumo, nulemto kalbų specifikos, pavyzdžiu galima laikyti skirtingą veiksmažodinių ir daiktavardinių junginių santykį kai kurių metaforų raiškoje – kaip minėta 3.3.1.2 poskyryje, lietuvių kalboje įprasti junginiai *šiltai sutikti*, *šiltai nusišypsoti*, o

anglų kalboje dažniau vartojami *give a warm smile, give / receive a warm welcome*, nors pažodiniai atitikmenys *warmly smile, warmly welcome* taip pat galimi.

Didelės dalies metaforinių pasakymų, net kai juos motyvuoja ta pati atributinė temperatūros metafora, pažodinis vertimas iš lietuvių kalbos į anglų kalbą ar atvirkščiai negalimas dėl įvairių leksinių ar gramatinių skirtumų. Pirmuoju atveju skiriasi atskirų metaforinių pasakymų dėmenys, t. y. jų leksinė reikšmė. Tai gali būti kitų metaforų, realizuojamų tuose pačiuose junginiuose, raiškos elementai, plg.: *a warm feeling spread through her – ją užliejo šiluma / širdį užliejo šiluma; į sielą įsismelkė / padvelkė šaltis – he felt a coldness inside*, frazeologinių junginių ar dūrinių dėmenys, plg.: *karštomis pėdomis – hot on the trail; karštakošis – hothead; cold fish – šaltas žmogus*. Kai kurie metaforiniai junginiai nesutampa ne dėl temperatūros metaforų raiškos skirtumų, o dėl skirtingo dalykų, apibūdinamų metaforizuojamu požymiu, įvardijimo, plg.: *warm personality – šiltas žmogus, atmosfera kaista – things are hotting up, Jacques'ui Chiracui – itin karštos dienos – a hot time for Jacques Chirac*. Kaip rodo vartosenos pavyzdžiai, anglų kalboje raiška dažnai abstraktesnė, tad, verčiant metaforinius pasakymus į lietuvių kalbą, dažni konkretizacijos atvejai.

Gramatiniai skirtumai apima tokius metaforinių pasakymų neatitikimus, dėl kurių reikalingos vertimo transformacijos: 1) apimties ir struktūros (žodis – žodžių junginys; paprastasis žodis – darinys), pvz.: *karščiutis – get heated, he is cold-hearted – jo širdis šalta; lose one's cool – prarasti šaltą protą*; 2) kalbos dalių, kuriais reiškiamas metaforizuojamas požymis, plg.: *šiltai paspaudė ranką – her handshake was warm; greeted him with warmth – šiltai jį pasveikino*.

Vartosenos duomenys rodo, kad dėl vertimų iš anglų kalbos ir šios kalbos įtakos, susijusios su globalizacija, lietuvių kalbos tekstuose (nebūtinai vertimuose) randasi svetimų, lietuvių kalbai nebūdingų elementų: 1) neįprastų junginių, pvz.: *šaltas įniršis* (plg. *cold fury*), *šaltas siaubas* (plg. *cold terror*) – tokie metaforiniai pasakymai, nors ir nebūdingi lietuvių kalbai, neatrodo nesuprantami ar labai keisti (kaip šalti čia apibūdinami daiktavardžiai, įvardijantys neigiamas emocijas, o daug neigiamos konotacijos abstraktų lietuvių kalboje (kaip ir anglų) sudaro metaforinius junginius su būdvardžiu *šaltas*, pvz.: *šaltas žiaurumas, šaltas abejingumas, šalta panieka*); kitais atvejais pažodiniais atitikmenimis nusakomi nauji reiškiniai, pvz., ekonomikos sferoje (*karšti pinigai, ekonomika perkaito*); 2) semantizmą – žodžių, pavartota svetima, anksčiau neturėta reikšmė (perteikiant anglų kalbai būdingas karščio metaforas, ypač rinkodaros srityje, pvz.: „*karštos*“ *akcijos, karšti pasiūlymai, karšti išpardavimai*); 3) anglišku žodžiu ar jų garsinę formą imituojančių lietuviškų atitikmenų (*cool, kūl*), pvz.: *Kelionė buvo cool; <...> kad atrodyčiau cool, galėjau cituot Raulį Vanegaimą; Labai*

*kūl dalykas*⁴⁹. Nevertinant tokių vertimo ar kalbos vartosenos pavyzdžių tinkamumo ar teiktinumo, galima kalbėti ne tik apie kalbos elementų skolinimąsi, bet ir juos motyvuojančių konceptualiųjų metaforų, t. y. tam tikrų mąstymo modelių, pasaulio matymo būdų perėmimą. Globaliame pasaulyje su ryškia anglų kalbos įtaka tokie procesai pastebimi daugelyje nacionalinių kalbų.

Šiame darbe aprašyta temperatūros metaforų analizė, atlikta remiantis tekstynų medžiaga, teikiančia autentiškus ir gausius metaforų raiškos bei vartosenos duomenis, taip pat rodo tiek specifinius temperatūros kaip metaforų ištakos srities realizacijos būdus, jų raiškos lietuvių ir anglų kalbose ypatumus, tiek ir konceptualiųjų temperatūros metaforų, realizuojamų šiose kalbose, bendrystę – dalis jų sutampa dėl universalios fizinės patirties ar bendrų kultūros tradicijų, kitos, būdingos anglų kalbai kaip saviti metaforizacijos modeliai, skverbiasi į lietuvių kalbą per pažodinius atitikmenis, naujus terminus, atspindėdamos globalėjančio pasaulio ir jo vaizdo kalboje kaitą.

---

⁴⁹ *Labai kūl dalykas*. Prieiga per internetą: <http://www.pinterest.com/reditasvl/labai-k%C5%ABl-dalykas/>.

IŠVADOS

Konceptualiųjų temperatūros metaforų ir jų raiškos lietuvių ir anglų kalbose tyrimas, atliktas remiantis kognityvinės lingvistikos idėjomis ir tekstynų lingvistikos metodais, atskleidė temperatūros kaip fizinio pojūčio vaidmenį metaforizacijoje ir jo realizacijos šiose kalbose ypatumus. Atlikus gretinamąją metaforinių pasakymų ir juos motyvuojančių konceptualiųjų metaforų analizę, tiek turinio, tiek raiškos lygmenyse išryškėjo ir bendros tendencijos, ir specifiniai kalbų bruožai – saviti metaforinio suvokimo ir jo įvardijimo kalboje būdai. Pastebėta ir gretinamų kalbų sąveika – anglų kalbos, dominuojančios šiuolaikinėje globalioje kultūroje, metaforų ir jų raiškos formų skverbimasis į lietuvių kalbą. Šiuos analizės aspektus ir tyrimo rezultatus apibendrina toliau pateikiamos darbo išvados, kurių pagrindu suformuluoti ginamieji šios disertacijos teiginiai.

1. Ir lietuvių, ir anglų kalbose temperatūros pojūtis yra produktyvi metaforų ištakos sritis, per kurią metaforizuojami abstraktūs ar kitais jutimais pažįstami fiziniai tikrovės reiškinių požymiai. Tai patvirtina konceptualiąją metaforos sampratą ir kognityvinėje lingvistikoje pripažįstamą įkūnijimo principą – konceptualiosios struktūros remiasi kūniškąja patirtimi ir su ja siejasi. Šie ryšiai sudaro konceptualiųjų metaforų pagrindą ir lemia motyvuotą, sistemingą, ne atsitiktinę ar tik originalios išraiškos funkciją atliekančių metaforinių pasakymų vartoseną kalboje.

2. Atributinių temperatūros metaforų raišką abiejose kalbose sudaro metaforinė atskirus temperatūros konceptus (skirtingas temperatūros ypatybes) reprezentuojančių leksemų ir jų darinių vartoseną. Pagrindiniai temperatūros ypatybių ir per jas metaforizuojamų požymių reiškiniai – bazinė temperatūros raiška laikomi būdvardžiai *karštas / hot, šiltas / warm, vėsus / cool, šaltas / cold*. Jų žymimos ypatybės sudaro temperatūros skalę, apimančią priešingus polius (karštį – šaltį) ir tarp jų esančius tarpinius skirtingo intensyvumo ypatybės laipsnius (šilumą, vėsa). Atlikus temperatūros būdvardžių junglumo analizę, paaiškėjo bendrosios jų metaforiškumo tendencijos (junginiuose su daiktavardžiais) bei žymimų ypatybių prototipai ir vertinimas.

2.1. Dalis būdvardžių kolokatų abiejose kalbose – daiktavardžiai, įvardijantys jausmams neapčiuopiamus, abstrakčius dalykus (emocijas, žmogaus savybes, santykius, bendravimo formas) arba ne temperatūros, o kitais pojūčiais (rega, klausa, uosle, skoniu) juntamas fizinės ypatybes. Tokie junginiai – metaforinės vartosenos atvejai, o jų gausa ir dažnumas (kai kurie patenka į dažniausių būdvardžių junginių sąrašą) – temperatūros metaforų produktyvumo rodiklis.

2.2. Tiek skirtingas temperatūros ypatybes, t. y. karštį, šilumą, vėsumą, šaltį, pavadinančių būdvardžių, tiek ir tą pačią ypatybę įvardijančių būdvardžių lietuvių ir anglų kalbose, pvz., *karštas* ir *hot*, kolokatai labiausiai skiriasi metaforiniuose junginiuose. Gretinamuoju aspektu ryškiausi būdvardžių *karštas* – *hot* ir *vėsus* – *cool* junglumo, taigi ir metaforinės vartosenos, skirtumai.

2.3. Būdvardžių metaforiškumui nustatyti ne visada užtenka minimalaus konteksto – apibūdinamo daiktavardžio, ypač tuomet, kai pats daiktavardis yra daugiareikšmis arba metaforiška yra ne atskiro būdvardžio, o viso junginio vartoseną.

2.4. Prieveiksmių, apibūdinančių atskirus temperatūros būdvardžius, konotacijos skirtumai rodo abiem kalboms bendrą temperatūros ypatybių vertinimą: karštis ir šaltis žmogui nemalonūs, varginantys, pavojingi, o šiluma ir vėsa kaip mažiau intensyvūs temperatūros pojūčiai įprastai vertinami teigiamai. Tokio vertinimo perkėlimas į metaforizuojamas sritis – dalies temperatūros metaforų pagrindas.

2.5. Palyginimai, kuriuose vartojami temperatūros būdvardžiai, rodo aiškiai išreikštus šaltų ir karštų medžiagų prototipus – ugnį ir ledą (jų požymių perkėlimu remiasi struktūrinės karščio ir šalčio metaforos). Šilumos pojūtis abiejų kalbų pasaulėvaizdžiuose siejamas su žmogaus kūno šiluma, o vėsumas – dažniausiai laikina temperatūros ypatybė, tad pastovus jos turėtojas (prototipas) nei lietuvių, nei anglų kalboje neišreikštas.

3. Atlikus tekstynais paremtą atskirus temperatūros konceptus reprezentuojančių būdvardžių ir kitų kalbos dalių žodžių bei jų darinių vartosenos tyrimą, nustatytos lietuvių ir anglų kalbose realizuojamos konceptualiosios temperatūros metaforos – iš tekstynų medžiagos atrinkti metaforinės vartosenos atvejai ir susisteminti pagal metaforizuojamą požymį, t. y. konceptualiųjų temperatūros metaforų tikslo sritis. Didžioji dalis metaforizuojamų požymių gretinamose kalbose sutampa, o šie požymiai dažniausiai priskiriami žmogui, jo emocijoms, veiklai ir santykiams su kitais žmonėmis.

3.1. Karščio konceptas – produktyviausia temperatūros metaforų ištakos sritis abiejose kalbose. Juo remiantis ir lietuvių, ir anglų kalbose dažniausiai metaforizuojamas abstraktus intensyvumo požymis, priskiriamas: 1) emocijoms, jų raiškiai, žmogaus emocinės elgsenos tipai – temperamentui; 2) veiklai (fizinei ar protinei), įvairiems reiškiniams (ekonomikos, politikos sferose ir kt.); 3) sudėtingoms situacijoms, keliančioms įtampą, pavojų ar prieštarigus vertinimus. Lietuvių ir anglų kalboms bendra ir konceptualioji metafora SKUBA, NAUJUMAS YRA KARŠTIS – šis požymis būdingas informacijai ir jos sklaidai ar kokiai nors veiklai (pvz., paieškai). Anglų kalboje karščio metaforų įvairovė didesnė – čia per karščio konceptą metaforizuojami ir intensyvūs fiziniai pojūčiai (skonis, spalva) bei realizuojama konceptualioji metafora POPULIARUMAS, GERA KOKYBĖ YRA KARŠTIS.

3.2. Šilumos metaforų, kurių ištakos konceptas – žmogui natūraliausias temperatūros pojūtis, tapatinamas su jo paties kūno temperatūra, sutaptis lietuvių ir anglų kalbose pati didžiausia. Abiejose kalbose dažniausiai ir įvairiausiai reiškia konceptualioji metafora TEIGIAMI JAUSMAI, SANTYKIAI YRA ŠILUMA, paremta universalioomis fizinio šilumos pojūčio ir teigiamų psichologinių išgyvenimų sąsajomis, – kaip šilti metaforizuojami teigiami išgyvenimai, malonūs jausmai, pojūčiai ir draugiški, nuoširdūs, artimi žmonių santykiai, jų raiška. Bendra lietuvių ir anglų kalboms ir priežasties-pasekmės metonimija motyvuota metafora PRADINIS ETAPAS YRA APŠILIMAS. Kalbų skirtumu laikytini tik reti metaforiniai pasakymai, kuriais lietuvių kalboje kaip šilti apibūdinami naujaisi, neseniai įvykę ar skubiai padaryti dalykai (mažiau produktyvus karščio metaforos variantas).

3.3. Šalčio ir vėsumos metaforomis konceptualizuojami požymiai abiejose kalbose remiasi opozicija karščio arba šilumos metaforų tikslo sritims. Kai šaltis priešinamas karščiui, metaforizuojamas mažas intensyvumo laipsnis ar visiškai jo nebuvimas, būdingas: 1) emocijoms ir jų raiškai – kaip šaltas (ar vėsus) suvokiamas ir įvardijamas emocijų nebuvimas, nerodymas, gebėjimas jas valdyti (abejingumas, santūrumas, savitvarda, racionalumas); 2) veiklai – per šalčio konceptą metaforizuojama nutrūkusi ar atidėta veikla, finansinių srautų sustabdymas ir pan. Kitais atvejais, kai šaltis yra malonaus šilumos pojūčio priešprieša, metaforizuojami neigiami, nemalonūs jausmai, pojūčiai, nedraugiški santykiai.

3.4. Svarbus gretinamų kalbų skirtumas – skirtingas vėsumos koncepto vaidmuo metaforizacijoje. Lietuvių kalboje jį reprezentuojančių leksemų metaforinė vartoseną, metaforizuojami tie patys požymiai, kaip ir šalčio konceptu (skiriasi tik intensyvumo laipsnis), o anglų kalboje vėsumos konceptas reikšmingas kaip atskira ištakos sritis. Daugelis metaforinių pasakymų, realizuojančių šalčio ir vėsumos metaforas, čia aiškiai skiriasi savo konotacija – pirmaisiais reiškia teigiamai vertinama savitvarda, šaltas protas, o šalčio metaforomis nusakomos neigiamos savybės – abejingumas, priešiškus ir pan. Remiantis vėsumos konceptu, anglų kalboje metaforizuojami ir kiti teigiamai vertinami požymiai – patrauklumas, madingumas, šaunumas, originalumas ir kt.

4. Susiejus išvardytas metaforas, nustatytos ir palygintos lietuvių ir anglų kalboms būdingos temperatūros metaforų sistemos, vertinamos kaip kalboms būdingo savito pasaulėvaizdžio dalis. Jas sugretinus, pastebėtos ir bendros metaforizacijos tendencijos, ir saviti metaforinio temperatūros pojūčio perkėlimo būdai, universalus metaforų pagrindas ir kultūrinė jų motyvacijos specifika.

4.1. Sisteminiai ryšiai, atspindintys temperatūros skalę sudarančių ypatybių santykį ištakos srityje, metaforų tikslo srityse išlaikomi tik iš dalies – metaforizacijoje aktualizuojamos tik tam tikros skalės dalys ar atskiros temperatūros ypatybės. Ir lietuvių, ir anglų kalbose svarbiausi

atributines temperatūros metaforas siejantys antonimijos ryšiai (KARŠTIS – ŠALTIS, ŠILUMA – ŠALTIS), daliai metaforizuojamų požymių būdinga gradacinė sinonimija (VĖSUMA – ŠALTIS, KARŠTIS – ŠILUMA), o kai kurių požymių metaforizacija aktualizuoja tik vieną temperatūros ypatybę. Tik kai kurių požymių raiškoje realizuojama metaforos išdava POŽYMIŲ KAITA YRA TEMPERATŪROS KAITA.

4.2. Anglų kalboje temperatūros kaip metaforų ištakos srities apimtis didesnė – remiantis temperatūros konceptais (karščio ir vėsumos) čia metaforizuojama daugiau dalykų nei lietuvių kalboje. Galima prielaida, jog anglakalbių sąmonėje temperatūros konceptas svarbesnis ir dažniau pasitelkiamas įvairių požymių metaforizacijai dėl dviejų tarpusavyje susijusių priešasčių – jų gyvenamajai aplinkai būdingo permainingo oro ir pokalbių apie orą svarbos bendravimo kultūroje (dažniau vartojama temperatūros leksika).

4.3. Bendras metaforas lietuvių ir anglų kalbose lemia panaši fizinė patirtis (fizinių temperatūros ypatybių vertinimas, fiziologinės reakcijos) ir bendros kultūros tradicijos, pvz., humoralinė teorija. Šių metaforų atspindima kalbų pasaulėvaizdžio dalis rodo panašų temperatūros metaforomis konceptualizuojamų požymių vertinimą – karštis ir šaltis dažniau metaforizuoja neigiamus dalykus, o šiluma ir lietuvių, ir anglų kalbų pasaulėvaizdžiuose siejama su tuo, kas malonu, gera (jausmų, santykių srityje).

4.4. Konceptualiųjų temperatūros metaforų skirtumai sietini su tautinio charakterio bruožais ir kultūros reiškinių specifika. Santūriais laikomų britų pasaulėvaizdžiui būdingesnė savitvardos, racionalumo, metaforizuojamų per vėsumos konceptą, raiška. Kultūriškai motyvuota ir anglų kalbos žodžiu *cool* įvardijama amerikietiškoje aplinkoje susiformavusi elgsenos, požiūrio, išvaizdos samprata, tapusi populiariosios kultūros vertybių – to, kas sietina su šiuolaikiškumu, madingumu, šaunumu, simboliu.

4.5. Dėl anglų kalbos įtakos ir kultūros globalizacijos anglų kalbai būdingos temperatūros metaforos bei jų raiškos būdai skverbiasi į lietuvių kalbą – lietuviškuose tekstuose randasi angliško elementų, vartojami pažodiniai metaforinių pasakymų atitikmenys, atspindintys šiuolaikinio pasaulio reiškinius, vertybes ir metaforinius jų suvokimo, įvardijimo būdus.

5. Apibendrinus temperatūros metaforų raiškos duomenis, išryškėjo bendros metaforų realizacijos kalboje tendencijos ir įvairūs atskirų metaforų raiškos būdų lietuvių ir anglų kalbose skirtumai.

5.1. Darybinis metaforos produktyvumas, kaip ir metaforinių pasakymų įvairovė apskritai, priklauso nuo realizuojamos metaforos. Didžiąją visų metaforų raiškos dalį ir lietuvių, ir anglų kalbose sudaro metaforinė temperatūros ypatybės, jų kaitą ir pan. reiškiančių leksemų vartosena, o metaforiniai dariniai, nors jų esama įvairių, vartojami daug rečiau.

5.2. Metaforiškai vartojami skirtingų kalbos dalių žodžiai, tačiau jų vaidmuo temperatūros metaforų raiškoje nevienodas – didžiausias metaforinės vartosenos atvejų skaičius, kaip ir dažniausia vartoseną apskritai, ir lietuvių, ir anglų kalbose būdinga būdvardžiui, o metaforinės vartosenos santykio atžvilgiu abiejose kalbose metaforiškiausi prievėksmiai – jų metaforiškumo indeksas pats didžiausias.

5.3. Temperatūros metaforas realizuojantys metaforiniai pasakymai tiek atskirose kalbose, tiek ir jas gretinant skiriasi keliais aspektais: apimtimi ir struktūra, metaforinių junginių stabilumo laipsniu, konvencionalumu, metaforinių junginių dėmenimis (leksiniu-semantiniu požiūriu), kalbos dalių, kuriomis reiškiamas metaforizuojantis temperatūros požymis, atžvilgiu, kitais gramatiniais požymiais.

5.4. Vienos kalbos atributinės temperatūros metaforas realizuojančių pasakymų atitikmenimis kitoje kalboje gali būti tiek metaforiniai, tiek nemetaforiniai junginiai. Pirmaisiais gali būti reiškiamas taip pat temperatūros (atributinė ar kito tipo) metafora arba metafora, kurios ištakos sritis – kitas konceptas. Ir tuomet, kai atitikmuo yra metaforinis junginys, reiškiantis tą pačią atributinę metaforą, visiško tapatumo atvejai reti, dažni leksiniai ar gramatiniai skirtumai, dėl kurių pažodinis vertimas iš vienos kalbos į kitą būtų neaiškus, neįprastas ar gramatiškai klaidingas.

Nustačius ir palyginus konceptualiąsias temperatūros metaforas ir jų raiškos būdus lietuvių ir anglų kalbose, matyti, kad nors metafora yra universalus reiškinytis ir universalios yra metaforizacijos tendencijos (ypač fizine patirtimi motyvuotų metaforų atveju), atskiros metaforos ir jų realizacija skirtingose kalbose turi specifinių bruožų, nulemtų savito tikrovės matymo, kultūrinės specifikos ar kalbos sistemos dėsningumą. Tai svarbu ne tik etnolingvistiniu aspektu, bet ir taikomuju – į metaforų ir jų raiškos skirtumus svarbu atsižvelgti mokant(is) kalbų, verčiant iš vienos kalbos į kitą, rengiant žodynus, automatizuojant vertimą ir pan. Kadangi aprašytas tyrimas yra gretinamojo pobūdžio (atskirai tirta ir lyginta pagal vienodus kriterijus atrinkta gretinamų kalbų medžiaga) ir vertimo aspektas aptartas trumpai, gautus tyrimo duomenis galėtų papildyti išsami metaforų vertimo (konkrečiuose tekstuose) analizė, pvz., remiantis lygiagrečių tekstynų medžiaga. Tikėtina, tokie tyrimai atskleistų metaforinių pasakymų ir jų perteikimo kitoje kalboje ypatumus, būdingus ne tik temperatūros, bet ir kitoms atributinėms metaforoms, – metaforų tipui, kuriam iki šiol lietuvių kalbotyroje daug dėmesio nebuvo skirta.

LITERATŪRA

1. Abaravičius J. 2002: *Skyrybos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
2. Al-Hasnawi A. 2007: A cognitive approach to translating metaphors. *Translation Journal* 11(3). Prieiga per internetą: translationjournal.net/journal/41metaphor.htm (žiūrėta 2014-04-12).
3. Ambrazevičius R. 2012: Tembras muzikos psichologijoje. *Lietuvos muzikologija* 13, 6–21.
4. Anderson C. A. 2001: Heat and Violence. *Current Directions in Psychological Science* 10, 33–38.
5. Apresjan V. 1997: Emotion Metaphors and Cross-Linguistic Conceptualization of Emotions. *Cuadernos de Filología Inglesa* 612, 179–195.
6. Arcimavičienė L. 2009: Economy Metaphors: What Associated Conceptions Underlie Lithuanian Business? *Respectus Philologicus* 15 (20), 143–153.
7. Arcimavičienė L. 2010: *Morality Models through Metaphors in Public Discourse: A Cross-Linguistic Analysis*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
8. Astapkina 2012: Астапкина Е. С. *Закономерности семантической деривации прилагательных осязательного восприятия (на материале русского, белорусского, английского и немецкого языков)*. Минск: Белорусский государственный университет.
9. Baldauf Ch. *Metapher und Kognition: Grundlagen einer neuen Theorie der Alltagsmetapher*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1997.
10. Baker M. 2011: *In Other Words: A Coursebook on Translation*. New York: Routledge.
11. Baranov 2003: Баранов А. Н. *Дескрипторная теория метафоры и типология метафорических моделей*. Международная конференция по компьютерной лингвистике «Диалог 2003». Prieiga per internetą: <http://www.dialog-21.ru/Archive/2003/Baranov.pdf> (žiūrėta 2014-03-22).
12. Barcelona A. 2001: On the systematic contrastive analysis of conceptual metaphors: Case studies and proposed methodology. *Applied Cognitive Linguistics. Language Pedagogy* (red. M. Pütz). Vol. 2. Berlin: Mouton de Gruyter, 117–146.
13. Barcelona A. 2003a: Introduction. The Cognitive Theory of Metaphor and Metonymy. *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective* (red. A. Barcelona). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1–28.
14. Barcelona A. 2003b: On the Plausibility of Claiming a Metonymic Motivation for Conceptual Metaphor. *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective* (red. A. Barcelona). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 31–58.
15. Bailey R., Grimm C., Davoli Ch. 2006: The Real Effect of Warm-Cool Colors. Prieiga per internetą: <http://www.cs.wustl.edu/~cmg/content/papers/tech200617/tech200617.pdf> (žiūrėta 2014-02-18).
16. Bendorji psichologija (sud. A. Jacikevičius, A. Gučas, E. Rimkutė). Vilnius: Mokslas, 1986.

17. Berber Sardinha T. 2006: Collocation lists as instruments for metaphor detection in corpora. *D.E.L.T.A.*, 22 (2). Prieiga per internetą: <http://dx.doi.org/10.1590/S0102-44502006000200002> (žiūrėta 2012-10-12).
18. Berber Sardinha T. 2012: An assessment of metaphor retrieval methods. *Metaphor in Use: Context, culture, and communication* (red. F. MacArthur, J. L. Oncins-Martínez, M. Sánchez-García, A. M. Piquer-Piriz). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 21–50.
19. Bergström A. 2010: *Temperature in language and mind. A comparative semantic study of temperature adjectives in Swedish*. Summary of doctoral dissertation. Gothenburg: Gothenburg University.
20. Bielinskienė A. 2010: *Sujungiamojo ryšio semantika, pragmatika ir vartosenos ypatumai*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
21. Bretherton I. 1992: The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental Psychology* 28, 759–775.
22. Būdvytytė-Gudienė A. 2013: Metaforiniai modeliai 2000–2005 m. politikos diskurse. *Filologija* 18, 5–17.
23. Būdvytytė-Gudienė A. 2014: Politikos diskursas: politikos diskurso konceptualiosios metaforos. *Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse: konceptualiųjų metaforų žodynas* (A. Būdvytytė-Gudienė, A. Gudavičius, N. Jurgaitis, S. Papaurėlytė-Klovienė, R. Toleikienė). Vilnius: BMK leidykla, 44–135.
24. Būdvytytė-Gudienė A., Gudavičius A., Jurgaitis N., Papaurėlytė-Klovienė S., Toleikienė R. 2014: *Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse: konceptualiųjų metaforų žodynas*. Vilnius: BMK leidykla.
25. Būdvytytė A., Toleikienė R. 2003: Attributmetaphoren, Exemplarische Analyse am Beispiel der Kozepte Körper, seele und Verstand. *Kalbotyra* 53 (3), 7–17.
26. Cameron L. 1999: Identifying and describing metaphors in spoken discourse. *Researching and Applying Metaphor* (red. L. Cameron, G. Low). Cambridge: Cambridge University Press, 105–132.
27. Cibulskienė J. 2006: *Konceptualioji metafora Lietuvos ir Didžiosios Britanijos rinkimų diskursuose*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
28. Charteris-Black J., Ennis T. 2001: A comparative study of metaphor in Spanish and English financial reporting. *English for Specific Purposes* 20, 249–266.
29. Chesterman A. 1998: *Contrastive Functional Analysis*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
30. Chiong 2011: Хьюнг Ч. Т. Метеорологическая метафора в русской языковой картине мира. Воронеж: Воронежский государственный университет.

31. Černiauskaitė D. 2005: *Metaforos raiška lietuvių tautosakoje*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
32. Dabrickytė A. 2012: *Šalčio* konceptas lietuvių ir vokiečių kalbose. Magistro darbas. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
33. Danesi M. 1992: Metaphorical competence in second language acquisition and second language teaching: The neglected dimension. *Georgetown university round table on languages and linguistics* (red. J. E. Alatis). Washington: Georgetown University Press, 489–515.
34. Daujotytė V. 2001: *Literatūros filosofija*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
35. Deignan A. H. 1997: *A Corpus-Based Study of Some Linguistic Features of Metaphor*. Doctoral thesis. Birmingham: University of Birmingham.
36. Deignan A. 2005: *Metaphor and Corpus Linguistics*. Philadelphia: John Benjamins.
37. Deignan A. 2006: The grammar of linguistic metaphors. *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy* (red. A. Stefanowitsch, St. Th. Gries). Berlin: Mouton de Gruyter, 106–122.
38. Deignan A., Gabrys D., Solska A. 1997: Teaching English metaphors using cross-linguistic awareness raising activities, *ELT Journal* 51/4, 352–360.
39. DLKŽ 2011: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (vyr. red. St. Keinys). Prieiga per internetą: <http://dz.lki.lt>.
40. Dönninghaus S. 1999: Attributmetaphern als fundamentale kognitiv-semantische Kategorie und ihre morphosyntaktische Manifestation. *Die grammatischen Korrelationen* (red. B. Tošović). Graz: GraLiS, 117–133. Prieiga per internetą: http://www.helsinki.fi/~mustajok/pdf/aspektualnost_v_teorii_funkcionalnogo.pdf (žiūrėta 2014-04-12).
41. Drukteinytė V. 2003: *Sintagminiai veiksmažodinės metaforos požymiai*. Daktaro disertacija. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
42. Drūlienė V. 2008: *Erdivinės metaforos Daiktavardinių frazių žodyne*. Magistro darbas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
43. Fauconnier G., Turner M. 1996: Blending as a Central Process of Grammar. *Conceptual Structure, Discourse, and Language* (red. A. Goldberg). Stanford: CSLI, 113–130.
44. Fox K. 2014: *Watching the English: The International Bestseller Revised and Updated*. London: Hodder & Stoughton.
45. Gailiūnas E. 2004: *Amerikiečių masinės kultūros jėga*. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/archive/amerikieciu-masines-kulturos-jega.d?id=4313648> (žiūrėta 2014-04-12).
46. Gedzevičienė D. 2014: Šiuolaikinių metaforos teorijų klasifikacijų analizė: kriterijai ir kryptys. *Filologija* 19, 18–32.

47. Geeraerts D. 2007: Lexicography. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* (red. D. Geeraerts, H. Cuyckens). Oxford: Oxford University Press.
48. Geeraerts D., Grondelaers St. 1995: Looking back at anger: Cultural traditions and metaphorical patterns. *Language and the Cognitive Construal of the World* (red. J. R. Taylor, R. E. MacLauray). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 153–179.
49. Gibbs R. 2010: The wonderful, chaotic, creative, heroic, challenging world of Researching and Applying Metaphor: A celebration of the past and some peeks into the future. *Researching and Applying Metaphor in the Real World* (red. G. Low, Z. Todd, A. Deignan, L. Cameron). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1–18.
50. Goatly A. 2007: *Washing the Brain – Metaphor and Hidden Ideology*. Amsterdam: John Benjamins.
51. Goosens L. 2003: Metaphonymy: The interaction of metaphor and metonymy in expressions of linguistic action. *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast* (red. R. Dirven, R. Pörings). Berlin: Mouton de Gruyter, 349–377.
52. Grady J. E. 2007: Metaphor. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* (red. D. Geeraerts, H. Cuyckens). Oxford: Oxford University Press, 188–213.
53. Grady J. E., Taub S., Morgan P. 1996: Primitive and Compound Metaphors. *Conceptual Structure, Discourse, and Language* (red. A. Goldberg). Stanford: CSLI, 177–187.
54. Grigas R. 2003: Šiuolaikinio lietuvių nacionalinio būdo bruožai: nerimą keliančios trajektorijos (sociofinė kritinė apžvalga). *Filosofija. Sociologija* 1, 22–30. Prieiga per internetą: <http://www.lmaleidykla.lt/publ/0235-7186/2003/1/F-22.pdf> (žiūrėta 2014-04-12).
55. Gudavičius A. 2007: *Gretinamoji semantika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
56. Gudavičius A. 2009: *Etnolingvistika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
57. Gudavičius A. 2014: Konceptualiosios metaforos: turinys ir raiška. *Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse: konceptualiųjų metaforų žodynas* (A. Būdvytytė-Gudienė, A. Gudavičius, N. Jurgaitis, S. Papaurėlytė-Klovienė, R. Toleikienė). Vilnius: BMK leidykla, 14–35.
58. Hanks P. 2004: The Syntagmatics of Metaphor and Idiom. *International Journal of Lexicography* 17, 245–274.
59. Hanks P. 2006: Metaphoricity is gradable. *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy* (red. A. Stefanowitsch, S. Th. Gries). Berlin: Mouton de Gruyter, 17–35.
60. Hanks P. 2010: Nine Issues in Metaphor Theory and Analysis. *International Journal of Corpus Linguistics* 15 (1), 133–150.
61. Ho H., Jones L. A. 2006: Contribution of thermal cues to material discrimination and localization. *Perception & Psychophysics* 68, 118–128.

62. Jacikevičius A. 1999: *Siela, mokslas, gyvensena*. Vilnius: Žodynas.
63. Hashemina M., Nezhad M. R. T. 2007: The Development of Conceptual Fluency & Metaphorical Competence in L2 Learners. *Linguistik online* 30, 1. Prieiga per internetą: http://www.linguistik-online.de/30_07/hashemianNezhad.html (žiūrėta 2011-10-15).
64. Jakaitienė E. 2010: *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
65. Johnson Ch. 1997: Metaphor vs. Conflation in the Acquisition of Polysemy: The Case of SEE. *Cultural, Typological and Psychological Issues in Cognitive Linguistics. Current Issues in Linguistic Theory* 152 (red. M. K. Hiraga, C. Sinha, S. Wilcox). Amsterdam: John Benjamins, 155–169.
66. Jurgaitis N. 2014: Ekonomikos diskursas: ekonomikos diskurso konceptualiosios metaforos. *Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse: konceptualiųjų metaforų žodynas* (A. Būdvytė-Gudienė, A. Gudavičius, N. Jurgaitis, S. Papaurėlytė-Klovienė, R. Toleikienė). Vilnius: BMK leidykla, 136–220.
67. Juzelėnienė S., Šarkauskienė S. 2007: Vaizdinė metafora spausdintoje reklamoje. *Respectus Philologicus* 12 (17), 200–209.
68. Juzelėnienė S., Šarkauskienė S., Kalninytė M. 2014: Produkto personifikacija lietuviškose spausdintinėse interneto reklamose. *Filologija* 19, 65–73.
69. Kaffemanas R. 2002: *Jutimo psichologija*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
70. Kalinauskienė L. 2010: *Motinos ir kūdikio prierašumo santykių korekcijos galimybės*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
71. Kensminienė A. 2012: Arkliai lietuvių mįslėse. *Tautosakos darbai* 43, 33–48.
72. Kerbelytė B. 1993: Arklys – toteminis gyvūnas? *Liaudies kultūra* 5, 13–14.
73. Kėvelaitis E., Illert M., Hultborn H. 2006: *Žmogaus fiziologija*. Kaunas: KMU leidykla.
74. Kleparski G. A. 2007: Hot pants, cold fish and cool customers: in search of historical metaphorical extensions in the realm of temperature terms. *Studia Anglica Resoviensia* 4 (red. G. A. Kleparski), 100–118.
75. Klivis E. 2004: Metaforinio teatro poetika. 8–9 dešimtmečio Lietuvos teatro režisūra: tekstai ir kontekstai. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
76. Koptjevskaja-Tamm M. 2007: *GUIDELINES for collecting linguistic expressions for temperature concepts: Version 1*. Prieiga per internetą: <http://ling-asv.ling.su.se/mediawiki/images/7/7c/Guidelines.pdf> (žiūrėta 2011-03-04).
77. Koptjevskaja-Tamm M. 2010: *Kinds of temperature evaluation from a lexical-typological perspective*. Prieiga per internetą: http://temperature.ling.su.se/images/3/3d/MKT_temp_Lyon_1105_revis.doc (žiūrėta 2011-03-04).

78. Koptjevskaja-Tamm M., Rakhilina E. 2006: "Some like it hot": on semantics of temperature adjectives in Russian and Swedish. *STUF, a special issue on Lexicon in a Typological and Contrastive Perspective* (red. G. Giannouloupoulou, T. Leuschner) 59 (2), 253–269. Prieiga per internetą: www.lingfil.uu.se/afro/turkiskasp/ak/art1-KoptjT-Rakhilina.pdf (žiūrėta 2011-03-04).

79. Koženiauskienė R. 2001: *Retorika: iškalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

80. Koženiauskienė R. 2005: Konceptualiųjų metaforų etinis aspektas advokatų kalbose. *Filologija* 10, 52–56.

81. Kövecses Z. 1986: *Metaphors of Anger, Pride, and Love: A Lexical Approach to the Study of Concepts*. Amsterdam: John Benjamins.

82. Kövecses Z. 2002: *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

83. Kövecses Z. 2003: *Metaphor and Emotion – Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.

84. Kövecses Z. 2005: *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.

85. Kövecses Z. 2008: Conceptual metaphor theory. Some criticisms and alternative proposals. *Annual Review of Cognitive Linguistics* 6, 168–184.

86. Kövecses 2010: Cross-cultural experience of anger: A Psycholinguistic Analysis. *International Handbook of Anger – Constituent and Concomitant Biological, Psychological, and Social Processes* (red. M. Potegal, G. Stemmler, Ch. Spielberger). New York: Springer, 157–174.

87. Kövecses Z. 2013: Recent developments in metaphor theory. Are the new views rival ones? *Metaphor and Metonymy revisited beyond the Contemporary Theory of Metaphor* (red. F. González-García, M. S. Peña Cervel, L. Pérez Hernández). Amsterdam: John Benjamins, 11–25.

88. *Kuo naudingi čili pipiriukai*. Prieiga per internetą: www.paprikos.lt/lt/informacija/item/12-kuo-naudingi-čili-pipiriukai- (žiūrėta 2014-04-12).

89. Kuokštis V. 2007: Apie „perkaitimą“ ir ekonomikos potencialą. Prieiga per internetą: http://www.lrinka.lt/index.php/meniu/ziniasklaidai/straipsniai_ir_komentarai/apie_perkaitima_ir_ekonomikos_potenciala/4190 (žiūrėta 2014-04-12).

90. Lakoff G. 1987: *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: Chicago University Press.

91. Lakoff G. 1993: The contemporary theory of metaphor. *Metaphor and Thought* (red. A. Ortony). Cambridge: Cambridge University Press, 202–251.

92. Lakoff G., Johnson M. 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

93. Lakoff G., Johnson M. 1981: Conceptual Metaphor in Everyday Language. *Philosophical Perspectives on Metaphor* (red. M. Johnson). Minneapolis: University of Minnesota Press, 286–325.
94. Lakoff G., Johnson M. 1999: *Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
95. Lakoff G. Turner M. 1989: *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. The University of Chicago Press.
96. Lapė J., Navikas G. 2003: *Psichologijos įvadas*. Vilnius.
97. Langley W. 2011: Why we always warm to the weather. Prieiga per internetą: <http://www.telegraph.co.uk/topics/weather/8801186/Why-we-always-warm-to-the-weather.html> (žiūrėta 2014-05-27).
98. Larson M. 1998: *Meaning-based Translation: A Guide to Cross-language Equivalence*. Lanham: University Press of America.
99. Lissan E. R. 1995: Лассан Э. Р. *Дискурс власти и инакомыслия в СССР: когнитивно-риторический анализ*. Вильнюс.
100. LDCE: *Longman Dictionary of Contemporary English*. Prieiga per internetą: www.ldoceonline.com.
101. Lehrer A. 1978: Structures of the lexicon and the transfer of meaning. *Lingua* 45, 95–123.
102. Lewandowska-Tomaszczyk B. 2007: Polysemy, Prototypes, and Radial Categories. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* (red. D. Geeraerts, H. Cuyckens). Oxford: Oxford University Press.
103. *Lietuvių žargono bazė*. Vilniaus universitetas, 2010. Prieiga per internetą: www.flf.vu.lt/dokumentai/mokslas/lietuviu_zargono_baze.pdf (žiūrėta 2014-04-12).
104. *Lietuvos Respublikos terminų bankas*. Prieiga per internetą: <http://terminai.vlkk.lt/> (žiūrėta 2014-04-12).
105. LKŽ: *Lietuvių kalbos žodynas* (vyr. red. G. Naktinienė). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga per internetą: www.lkz.lt.
106. Lorenzetti M. I. 2009: “That girl is hot, her dress is so cool, and I’m just chilling out now”: Emergent metaphorical usages of temperature terms in English and Italian. Presented in conference *Corpus Linguistics and Language Variation*, Modena, 5–7 November 2009. Prieiga per internetą: http://ucrel.lancs.ac.uk/publications/cl2009/461_FullPaper.doc (žiūrėta 2011-03-04).
107. Maalej Z. 2008: Translated metaphor between unrelated cultures: A cognitive-pragmatic perspective. *SayabTranslation Journal (STJ)* 1, 60–82.
108. Mandelblit N. 1995: The cognitive view of metaphor and its implications for translation theory. *Translation and Meaning* 3 (red. M. Thelen). Hogeschool Maastricht, 483–495.

109. Marcinkevičienė R. 1993: Apie įbūtinančią kalbos galią, pyktį ir dar šį tą. *Naujasis židinys* 6, 51–56.
110. Marcinkevičienė R. 1994: Metafora nemetafora. *Naujasis židinys* 4, 76–81.
111. Marcinkevičienė R. 1995: *Karo metafora*. *Darbai ir dienos* 1 (10), 121–124.
112. Marcinkevičienė R. 1999: Atminties labirintuose: Kognityvinės ir tekstynų lingvistikos sąveika. *Darbai ir dienos* 10 (19), 109–124.
113. Marcinkevičienė R. 2000: Tekstynų lingvistika: teorija ir praktika. *Darbai ir dienos* 24, 7–64.
114. Marcinkevičienė R. 2006: Konceptualioji metafora vertime. *Darbai ir dienos* 45, 109–118.
115. Marcinkevičienė R. 2010: *Lietuvių kalbos kolokacijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
116. Marcinkevičienė R. 2011: *Žodžio reikšmė. Žodynai ir tekstynai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
117. *Master Metaphor List*, 1991. Prieiga per internetą: <http://araw.mede.uic.edu/~alansz/metaphor/METAPHORLIST.pdf> (žiūrėta 2010-10-12).
118. McEnery T., Wilson A. 2005: *Corpus Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
119. MD: *Macmillan Dictionary*. Prieiga per internetą: <http://www.macmillandictionary.com/>.
120. Mikulskas R. 2004: *Kognityvinė lingvistika ir leksikografijos problemos*. Prieiga per internetą: http://www.lki.lt/LKI_LT/images/Darbuotoju_asmeniniai_psl/dokumentai/kognityvineling.pdf (žiūrėta 2010-05-25).
121. Mischler J. J. 2008: *A time for anger: Conceptions of human feeling in modern English, A.D. 1500–1990*. Doctoral Thesis. Oklahoma State University.
122. Mizgiris R. 2007: *Spalvotyra*. Prieiga per internetą: <http://193.219.191.176/mm/Spalvotyra/Spalvotyra.pdf> (žiūrėta 2014-03-20).
123. Moon R. 1987: The Analysis of Meaning. *Looking Up: An account of the COBUILD Project in lexical computing and the development of the Collins COBUILD English Language Dictionary* (red. J. M. Sinclair). London: Collins ELT.
124. MWOD: *Merriam-Webster's Online Dictionary*. Prieiga per internetą: <http://www.merriam-webster.com>.
125. Myers D. G. 2000: *Psichologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
126. Narayanan S. 1999: Moving Right Along: A Computational Model of Metaphoric Reasoning about Events. *Proceedings of the National Conference on Artificial Intelligence (AAAI '99)*, 121–128.

127. Narayanan S. 2008: The thermal qualities of substance: a cross-cultural account. *Proceedings of the International Conference on Cognitive Science*. Prieiga per internetą: <http://csjarchive.cogsci.rpi.edu/proceedings/2008/pdfs/p2290.pdf> (žiūrėta 2010-10-04).
128. Newmark P. 1980: The translation of metaphor. *Babel* 26 (2), 93–100.
129. Niedzviegienė L. 2013: Apie metaforišką ir metonimišką emocijų konceptualizaciją Else Lasker-Schüler ir Salomėjos Nėries lyrikoje. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: Vilniaus universitetas.
130. Oka T., Oka K. 2007: Age and gender differences of psychogenic fever: a review of the Japanese literature. *BioPsychoSocial Medicine*, 1 (11).
131. Papaurėlytė S. 2003: Sielvarto metaforos lietuvių ir rusų kalbose. *Filologija* 8, 25–32.
132. Papaurėlytė-Klovienė S. 2004: *Liūdesio konceptas lietuvių ir rusų kalbose*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
133. Papaurėlytė-Klovienė S. 2006: Kai kurie lingvokultūrinės palyginimų analizės aspektai. *Filologija* 11, 72–80.
134. Papaurėlytė-Klovienė S. 2014: Sveikatos diskursas: sveikatos diskurso konceptualiosios metaforos. *Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse: konceptualiųjų metaforų žodynas* (A. Būdvytytė-Gudienė, A. Gudavičius, N. Jurgaitis, S. Papaurėlytė-Klovienė, R. Toleikienė). Vilnius: BMK leidykla 221–277.
135. Pažūsis L. 2014: *Kalba ir vertimas*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
136. Paulauskienė A. 1983: *Lietuvių kalbos morfologijos apybraiža*. Kaunas: Šviesa.
137. Plank F. 2003: *Temperature Talk: The Basics*. A talk presented at the Workshop on Lexical Typology at the ALT conference in Cagliari.
138. Praggeljaz Group 2007: MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse. *Metaphor and Symbol* 22 (1), 1–39.
139. Racevičiūtė R. 2002: *Metaphorical Motivations of English and Lithuanian Somatic Idioms*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
140. Radden G. 2000: How metonymic are metaphors. *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective* (red. A. Barcelona). Berlin: Mouton de Gruyter, 93–108.
141. Rahman K., Harjani A., Thoomban A. 2009: *Meaning of “Cool” in the Eye of the Beholder: Evidence from UAE*. American University in Dubai. Prieiga per internetą: http://80.227.100.39/sba/files/2009_krahman.pdf (žiūrėta 2014-05-27).
142. Rakova M. 2003: *The Extent of the Literal: Metaphor, Polysemy and Theories of Concepts*. Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan.
143. Richard S. 1985: *Releasing Anger*. Hazelden Publishing.

144. Rimkutė E., Kovalevskaitė J. 2008: Kalbos pusfabrikačiai – sunkus maistas mašininio vertimo sistemos skrandžiui. *Gimtoji kalba* 3, 3–11.
145. Ritchie L. D. 2013: *Metaphor*. Cambridge: Cambridge University Press.
146. Samaniego Fernández E. 2013: Translation Studies and the cognitive theory of metaphor. *Metaphor and Metonymy revisited beyond the Contemporary Theory of Metaphor* (red. F. González-García, M. S. Peña Cervel, L. Pérez Hernández). Amsterdam: John Benjamins, 265–282.
147. Samaniego Fernández E., Velasco Sacristán M., Fuertes Olivera P. A. 2005: Translations we live by: The impact of metaphor translation on target systems. *Lengua y Sociedad: Investigaciones recientes en Lingüística Aplicada* (red. P. A. Fuertes). Valladolid: University of Valladolid, 61–81.
148. Schäeffner Ch. 2001: *Annotated Texts for Translation: English-German*. Clevedon: Multilingual matters.
149. Schäeffner Ch. 2004: Metaphor and translation: some implications of a cognitive approach. *Journal of Pragmatics* 36, 1253–1269.
150. Schneider S. G. 2008: Exploring the metaphorical (de-)construction of legitimacy: A comparison of legitimation discourses in American and British newspapers. *Political language and metaphor: Interpreting and changing the world* (red. T. Carver & J. Pikalo). London and New York: Routledge, 83–101.
151. Scott M. 2010: *WordSmithTools*. Version 5.0. Liverpool: Lexical Analysis Software.
152. Shindo M. 1998: An Analysis of Metaphorically Extended Concepts Based on Bodily Experience: A Case Study of Temperature Expressions (1). *Papers in Linguistic Science* 4, 29–54.
153. Shindo M. 1999: An Analysis of Metaphorically Extended Concepts Based on Bodily Experience: A Case Study of Temperature Expressions (2). *Papers in Linguistic Science* 5, 57–73.
154. Sinclair J. M. 1996: The Search for Units of Meaning. *Textus IX* 1, 75–106.
155. Sirvydė R. 2006: Facing Fear: A Corpus-based Approach to Fear in English and Lithuanian. *Žmogus ir žodis* 3, 81–88.
156. Sirvydė R. 2007: Body in the Mind: Is Anger Hot or Thick? *Kalba ir kontekstai* 2, 267–264.
157. Stammers J. 2008: *Unbalanced, Idle, Canonical and Particular: Polysemous Adjectives in English Dictionaries*. Prieiga per internetą: lexis.univ-lyon3.fr/IMG/pdf/Lexis_1_Stammers.pdf. (žiūrėta 2010-10-04).
158. Steen G. J. 2013: The contemporary theory of metaphor – now new and improved! *Metaphor and Metonymy revisited beyond the Contemporary Theory of Metaphor* (red. F. González-García, M. S. Peña Cervel, L. Pérez Hernández). Amsterdam: John Benjamins, 27–65.

159. Steen G. J., Dorst A. G., Herrmann J. B., Kaal A. A., Krennmayr T., Pasma T. 2010: *A Method for Linguistic Metaphor Identification: From MIP to MIPVU*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
160. Stefanowitsch A. 2006: Words and their metaphors: A corpus-based approach. *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy* (red. A. Stefanowitsch, St. Th. Gries). Berlin: Mouton de Gruyter, 63–105.
161. Steimer Th. 2002: The biology of fear-and anxiety-related behaviors. *Dialogues in Clinical Neuroscience* 4 (3), 231–249.
162. Strienstra N. 1993: *YHWH is the Husband of His People. Analysis of a Biblical Metaphor with Special Reference to Translation*. Kampen: Kok Pharos.
163. STŽ 2002: *Sporto terminų žodynas*. Kaunas: LKKA.
164. *Survey Reveals The Rise Of Cool Consumerism*. Prieiga per internetą: <http://mediatel.co.uk/newsline/2003/06/04/survey-reveals-the-rise-of-cool-consumerism> (žiūrėta 2014-05-27).
165. Šeškauskienė I. 2011: The language of research: argument metaphors in English and Lithuanian. *Vertimo studijos* 4, 46–60.
166. Šeškauskienė I. 2012: Metaforų tyrimo klausimu, arba kaip nustatyti metaforas. *Darbai ir dienos* 58, 65–79.
167. Taheri-Ardali M., Bagheri M., Eidy R. 2013: Towards a New Model to Metaphor Translation: A Cognitive Approach. *Iranian Journal of Translation Studies* 11, 35–52.
168. *Talking about weather is 'top British trait'*, 2008. Prieiga per internetą: <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/3410733/Talking-about-weather-is-top-British-trait.html> (žiūrėta 2014-05-27).
169. Tekorienė D. 1990: *Bevardės giminės būdvardžiai*. Vilnius: Mokslas.
170. *The Linguistics of Temperature*. Prieiga per internetą: <http://temperature.ling.su.se>.
171. TLL: *Thesaurus Latino-Lituanicus*. Prieiga per internetą: <http://www.thesaurus.flf.vu.lt>.
172. Toleikienė R. 2004: *Siela ir protas lietuvių ir vokiečių kalbose*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: Vilniaus universitetas.
173. Toleikienė R. 2008: *Vilties samprata lietuvių ir vokiečių kalbų pasaulėvaizdžiuose: konceptualiųjų metaforų analizė*. *Filologija* 13, 139–148.
174. Toleikienė R. 2011: Zu den Konzepten SCHWER und LEICHT im Deutschen und Litauischen. *Filologija* 16, 69–79.
175. Toleikienė R. 2013: Metaforos, kuriomis gyvenome Londono olimpiados metu. *Filologija* 18, 152–162.

176. Toleikienė R. 2014: Sporto diskursas: sporto diskurso konceptualiosios metaforos. *Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse: konceptualiųjų metaforų žodynas* (A. Būdvvytė-Gudienė, A. Gudavičius, N. Jurgaitis, S. Papaurėlytė-Kloviene, R. Toleikienė). Vilnius: BMK leidykla 278–343.
177. TŽŽ 2005: *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera.
178. Ullmann S. 1967: *The Principles of Semantics*. Oxford: Blackwell.
179. Vaicekauskienė L. 2006: Anglų kalbos svetimžodžiai ir socialinis identitetas Lietuvoje. *Darbai ir dienos* 46, 65–78.
180. Vaicekauskienė L. 2009: Postmodernioji dvikalbystė. Tautinės kalbos ir anglų kalba reklamoje. *Kalbos kultūra* 82, 110–125.
181. Vaicekauskienė L., Šmitaitė R. 2010: Anglų kalbos vartojimas ir kodų kaita Lietuvos televizijos reklamose. *Kalbotyra* 62 (3), 108–125.
182. Vaičėnonienė J. 2009. Cultural Translation and Linguistic Metaphor: a Case Study of Verbal Metaphor Translation. *Respectus Philologicus* 16 (21), 38–49.
183. Vaičėnonienė J. 2000: The Conduit Metaphor in English and Lithuanian. *Darbai ir dienos* 24, 143–167.
184. Vainienė R. 2005: *Ekonomikos terminų žodynas*. Vilnius: Tyto alba.
185. Vaivadaitė-Kaidi E. 2011: Rojaus konceptualiosios metaforos Sigito Gedos Korano vertime. *Lietuvių kalba* 5. Prieiga per internetą: www.lietuviukalba.lt/index.php?id=187 (žiūrėta 2014-02-22).
186. Vaivadaitė-Kaidi E. 2014: Konceptualiosios LAIKO metaforos vertime: Kristijono Donelaičio „Metai“. *Taikomoji kalbotyra* 4. Prieiga per internetą: <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2014/03/> (žiūrėta 2014-05-16).
187. Volf 1988: Вольф Е. М. Метафора и оценка. *Метафора в языке и тексте* (red. В. Н. Теля). Москва: Наука.
188. Volungevičienė S. 2010: Metaforinių kolokacijų vertimo problemos. *Kalbų studijos* 16, 23–27.
189. Werning M., Fleischhauer J., Beseoglu H. 2006: The cognitive accessibility of synaesthetic metaphors. *Proceedings of the Twenty-eighth Annual Conference of the Cognitive Science Society* (red. R. Sun, N. Miyake). London: Lawrence Erlbaum Associates, 2365–2370.
190. Williams J. M. 1976: Synaesthetic Adjectives: A Possible Law of Semantic Change. *Language* 52 (2), 461–478.
191. Williams L. E., Bargh J. A. 2008: Experiencing Physical Warmth Promotes Interpersonal Warmth. *Science* 322, 606–607.
192. WRUD: Webster's Revised Unabridged Dictionary. Prieiga per internetą: <http://machaut.uchicago.edu/websters>.

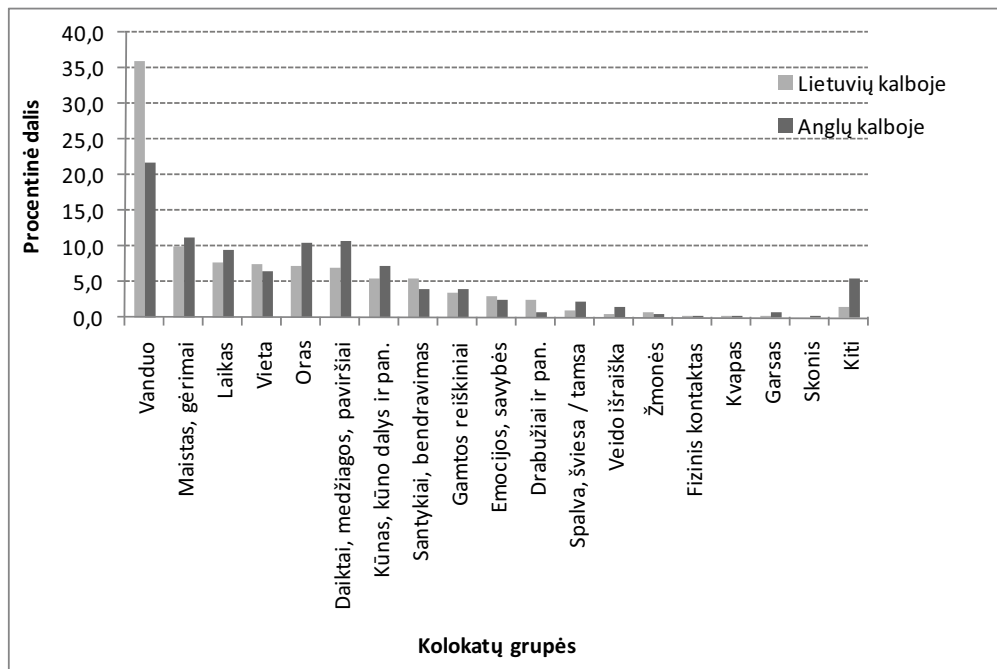
193. Yu N. 1995: Metaphorical expressions of anger and happiness in English and Chinese. *Metaphor and Symbolic Activity* 10 (2), 59–92.
194. Zambacevičienė E. P., Dapkevičienė V. 2007: *Psichologijos įvadas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
195. Zanutto M. S., Cameron L., Cavalcanti M. C. 2008: *Confronting Metaphor in Use: An Applied Linguistic Approach*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
196. Zhong C. B., Leonardelli G. J. 2008: Cold and Lonely: Does Social Exclusion Literally Feel Cold? *Psychological Science* 19 (9), 838–842.
197. Župerka K. 2012: *Stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

ŠALTINIAI

- BNC – *British National Corpus*. Prieiga per internetą: <http://corpus.byu.edu/bnc>.
- Buržujaus rašinėliai – atgal ant kelio*. Prieiga per internetą: <http://www.kleckas.lt/blog/atgal-ant-kelio>.
- Diskusijos*. Prieiga per internetą: <http://www.onball.net/de/forum/thread/201/>.
- DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Prieiga per internetą: <http://tekstynas.vdu.lt>.
- E. Žiobienė „karštojoje kėdėje“ išbuvo tik pusmetį. Prieiga per internetą: <http://www.valstietis.lt/Pradzia/Naujienos/Lietuvoje/E.Ziobiene-karstojoje-kedeje-isbuvo-tik-pusmeti>.
- Jūsų būdą išduos nagų lako spalva*. Prieiga per internetą: <http://www.15min.lt/ji24/straipsnis/grozis/jusu-buda-padiktuos-nagu-spalva-563-308929>.
- Kamiu A. 2007: *Laiminga mirtis*. Vilnius: Baltos lankos.
- KARŠTAS PASIŪLYMAS: 15Lt už 28Lt vertės bilietą į išskirtinai karštą PIKASO koncertą Panevėžyje*. Prieiga per internetą: http://www.zoro.lt/akcijos/panevezys/17-105/pik_bil.
- Karštoji Ūkio ministerijos kėdė*. Prieiga per internetą: http://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/18738/karstoji_ukio_ministerijos_kede.
- Karštos spalvos drabužis vėsiam rudenii*. Prieiga per internetą: www.beta.lt.
- Labai kūl dalykas*. Prieiga per internetą: <http://www.pinterest.com/reditasvl/labai-k%C5%ABl-dalykas/>.
- Naujametinė akcija pratęsiama! Karštos kainos daugeliui prekių*. Prieiga per internetą: www.batutai.lt.
- Ž. Grigaitis: pinigai neuždirbami iš buvimo tiesiog cool. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/pramogos/zmones/z-grigaitis-pinigai-neuzdirbami-is-buvimo-tiesiog-cool.d?id=65248625>.

PRIEDAI

1 priedas. Daiktavardinių temperatūros būdvardžių kolokatų grupės ir procentinis pasiskirstymas

2 priedas. Daiktavardiniai temperatūros būvardžių kolokatai ir jų vartosenos dažnumas

Daiktavardžių grupė	Karštas	Hot	Siltas	Warm	Vėsus	Cool	Saltas	Cold
Vanduo	vanduo 2826 vonia 98 vandentiekis 36 dušas 29 šaltiniai 11 srovė 10 banga 7 srovėlė 4	water 927 bath 79 spring 61 tap 31 shower 26 tub 9 wave 4 tide 5 wash 4 lake 3 pipe 3 pool 3	vanduo 663 vonia 45 jūra 37 banga 21 dušas 14 srovė 11 srovėlė 6 vonelė 5 lašai 3 maudyklės 3	water 183 bath 25 sea 11 ocean 5 stream 5 wave 4 shower 3 tide 3 flow 2	vanduo 40 banga 5 jūra 5 srovė 4 upė 2	water 48 shower 6 stream 3 pool 2	vanduo 1679 dušas 150 lašas 18 jūra 17 banga 16 vonia 16 srovė 9 maudyklė 5 maudyne 5 upė 5 vandenėlis 5 Baltija 3 rimse 3 Nemunas 3	water 597 tap 45 shower 37 bath 18 shower 13 plunge 9 pipe 7 sea 5 current 4 wash 4 ocean 3 rimse 3 wave 3
Maistas, gėrimai	arbata 164 vynas 115 patriekalas 114 pienas 70 šokoladas 68 kava 67 maistas 64 bulvė 58 gėrimas 43 sriuba 21 sultinys 20 sumuštinis 19 viralas 19 pietūs 18 aliejus 17 desrelės 15 padažas 14 užkandis 14 bandelė 11 riebalai 10 sirupas 10 marinatas 9 vakarienė 9 duona 8 košė 8 pyragėlis 8 valgis 8 blynas 7 cepelinai 7	drink 90 food 54 chocolate 53 meal 51 coffee 46 milk 41 tea 40 potato 26 cake 23 oil 22 dish 18 soup 16 dinner 12 fat 12 pie 11 bread 8 whisky 8 chestnut 6 lunch 6 rolls 6 snack 6 supper 6 toddy 6 burrito 5 duona 8 chicken 5 fish 5 sausage 5 wine 5 breakfast 4	pienas 102 arbata 17 alus 16 duona 14 patriekalas 12 bandelė 11 gėrimas 11 pietūs 11 viralas 11 sriuba 9 vakarienė 9 valgis 9 kiaušinis 5 aliejus 4 miltai 4 pusryčiai 4 sokoladas 4 košė 3 medaus 3	drink 34 milk 19 beer 12 food 7 honey 7 bread 6 chocolate 4 salad 4 tea 4 toast 4 wine 3 bun 2 cake 2 champagne 2 dish 2 cream 3 pita 3 dressing 2	gėrimas 4 alus 2	drink 39 wine 4 beer 2 milk 2 refreshment 2	užkandis 57 alus 46 gėrimas 28 patriekalas 24 pienas 23 arbata 22 mėsa 22 šampanas 14 kava 11 maistas 11 žuvis 9 barsčiai 6 padažas 6 košė 5 pietūs 5 sultinys 5 kotletas 4 degtinė 3 kiauliena 3	meat 51 drink 46 tea 30 beer 20 buffet 18 chicken 19 turkey 16 coffee 14 milk 13 fish 12 food 12 meal 11 cream 10 ham 9 lamb 7 beef 6 lunch 6 sausage 6 snack 6 dish 5 rice 5 lager 4 porridge 4 starter 4 pie 3 salad 3 soup 3 supper 3 wine 3

	puodas 5 ritinėlis 5 smala 5 švinas 5 varklis 5 dulklės 4 indas 4 puodelis 4 stiklas 4 viryklės 4 žemė 4 kamoliukas 3 laužas 3 liepsna 3 medžiaga 3 pečius 3	fluid 6 plasma 6 surface 6 solution 6 flame 5 lava 5 rail 5 water-bottle 5 glass 4 griddle 4 foil 4 ice 4 needle 4 mug 4 pan 4 tar 4 bottle 3 cupboard 3 engine 3 object 3 alkali 3 cinder 3 ember 3 lead 3				fluid 6 plasma 6 surface 6 solution 6 flame 5 lava 5 rail 5 water-bottle 5 glass 4 griddle 4 foil 4 ice 4 needle 4 mug 4 pan 4 tar 4 bottle 3 cupboard 3 engine 3 object 3 alkali 3 cinder 3 ember 3 lead 3				butelis 3 drobė 3 dūmas 3 konstrukcijos 3 krosnis 3 peilis 3 radiatorius 3	ball 2 brick 2
Kūnas, kūno dalys	kraujas 37 galva 35 širdis 33 ranka 24 pėdos 18 ašara 19 alsavimas 16 lūpos 16 kaktas 14 dėlnas 12 raudonis 9 skruostas 8 prakaistas 7 kūnas 5 kvėpavimas 5 oda 4 skausmas 4 limfomazgiai 3	flush 39 face 17 tear 17 breath 16 body 15 head 15 foot 11 blood 8 cheek 8 mouth 8 skin 7 hand 6 flesh 4 pain 4 eye 3 forehead 3 lip 3	ranka 30 kraujas 26 akys 23 dėlnas 22 kūnas 16 alsavimas 11 kvėpavimas 10 oda 8 ašara 7 pirštai 7 lūpos 6 plaukai 5 širdis 5 krūtinė 4 kojos 3 delniukas 3 liežuvių 3	ranka 14 dėlnas 4 krūtis 4 pirštai 4 lūpos 3 kaktas 2 oda 2 prakaistas 2 skruostas 2 širdis 2	head 19 hand 16 eye 5 skin 5 cheek 4 eyebrow 4 finger 4 nerve 4 palm 3 flesh 2	prakaistas 202 ranka 32 nervai 27 veidas 25 pirštai 18 kraujas 16 akys 14 širdis 13 kūnas 9 drebulys 8 galva 8 galūnės 7 oda 7 nosis 6 delnas 5 lūpos 5 abscesas 3 kojos 3 pėda 3	blood 54 hand 44 sweat 40 foot 39 eye 36 shoulder 29 finger 20 extremities 16 face 8 shiver 8 heart 6 cheek 4 nose 3 skin 3 body 3 limb 3 arms 2 breath 2				
Gamtos reiškiniai	saulė 47 vėjas 28	sun 70 sunshine 18	vėjas 53 lietus 31	vėjas 11 žvaigždės 6	breeze 25 shade 7	vėjas 159 lietus 45	wind 103 star 12				

	<p>zvaigzde 13 rūkas 5 spindulīai 5 gūsis 4</p>	<p>wind 9 mantle 9 asthenosphere 6 breeze 5 sunlight 4</p>	<p>vējelis 14 saulē 8 spindulys 7 rūkas 6 drēgmē 5 lietus 5 dangus 4</p>	<p>sun 19 breeze 18 rain 8 shade 4 sunlight 4 draught 3 fog 2 haze 2</p>	<p>šešelis 5 drēgmē 4 vējelis 4 rūkas 2</p>	<p>wind 7 rain 2 shadows 2 sun 2 sunlight 2</p>	<p>rasa 18 skersvējis 11 debešis 10 rūkas 9 drēgmē 13 dangus 5 saulē 5 spindulys 5 zvaigzdes 5 migla 4 vējelis 4 mēnulis 3</p>	<p>draught 8 breeze 7 rain 6 dawn 3 sky 3</p>
Oras	<p>oras 218 klimats 35 aplinkoje 3 atmosfera 3</p>	<p>air 224 weather 115 climate 34 conditions 5</p>	<p>oras 369 klimats 40 atmosfera 19 aplinka 13 frontas 3</p>	<p>air 97 weather 69 climate 16 environment 9 atmosphere 7 front 6 conditions 4 ambience 2</p>	<p>oras 71 klimats 7</p>	<p>air 34 conditions 4 climate 3 weather 3</p>	<p>oras 347 klimats 37 aplinka 11</p>	<p>weather 190 air 148 climate 31 conditions 31 front 16 environment 4 chill 3 atmosphere 2</p>
Laikas	<p>diena 215 vasara 118 vidurdienis 10 liepa 7 vidur(vasaris) 7 nakts 5 rūgjuitis 4 darbymetis 3 dienelē 3</p>	<p>summer 162 day 100 afternoon 29 night 18 morning 9 spell 9 evening 8 autumn 7 time 5 season 4 year 3</p>	<p>ziema 88 diena 76 vasara 33 ruduo 28 nakts 27 vakaras 27 pavasaris 15 pavakarē 8 dienelē 4 metu 4 periodas 4 rytas 4 rugsējis 4 sausis 4 gegužē 3 akmirka 3 laikotarpis 3 lapkritis 3</p>	<p>day 55 summer 46 evening 35 night 29 afternoon 10 spell 10 winter 9 spring 8 autumn 7 month 4 period 3</p>	<p>vasara 14 nakts 11 diena 10 vakaras 8 ruduo 5 pavasaris 4 rytas 3 metas 2</p>	<p>night 26 summer 6 morning 3 period 3 season 3 evening 5</p>	<p>ziema 275 nakts 65 diena 43 pavasaris 21 vakaras 18 rytas 17 ruduo 14 vasara 13 metu 8 gruodis 5 metai 5 birželis 3 kovas 3 laikotarpis 3 menuo 3</p>	<p>night 78 winter 78 day 66 morning 35 spell 19 spring 15 evening 11 season 9 month 8 period 7 afternoon 5 hour 3</p>
Vieta	<p>taškas 51 vieta 15 pirts 10 cechas 4 kraštas 4 dykuma 3 patalpas 3</p>	<p>spot 98 country 26 desert 13 place 11 room 10 house 9 street 5</p>	<p>vieta 138 kraštas 106 patalpa 78 vietelē 44 nams 42 biestas 40 kambarys 33</p>	<p>room 56 place 48 bed 37 kitchen 8 house 7 regions 7 spot 6</p>	<p>vieta 82 patalpa 47 kambarys 12 rūsis 10 butas 4 bažnyčia 3 ola 3</p>	<p>place 36 spot 3 room 9 box 6 world 6 greenhouse 5 area 2</p>	<p>vieta 40 patalpa 36 kambarys 23 kraštas 19 tvartas 17 salē 12 kaps 11</p>	<p>room 32 storage 31 store 27 spot 17 street 9 area 8 country 8</p>

				<p>lova 28 guolis 18 butas 12 tvartas 12 virtuvė 11 pastogė 9 gūža 6 kabinetas 6 lizdelis 6 troba 6 lizdas 5 guoliai-dėžutės 4 kabina 4 kampas 4 klasės 4 pastatas 4 šalis 4 autobusas 3 garažas 3 gryčia 3 Italija 3</p>	<p>forest 5 nest 4 south 4 corner 3 country 3 office 3 beach 2 bedroom 2 world 3 border 2</p>	<p>salė 3 erdvė 2 kamara 2 klasė 2 miegamasis 2 požemis 2 vestibiulis 2 vietelė 2</p>	<p>cabinet 2 cellar 2 church 2 forest 2 gallery 2 mountain 2 oasis 2 sanctuary 2 side 2 storage 2 store 2</p>	<p>mūras 11 rūsvis 11 karvidė 10 butas 9 namas, -ai 9 erdvė 8 pasaulis 8 troba 8 kambarėlis 7 koridorius 7 Sibiras 7 kalnai 6 bažnyčia 5 auditorijos 4 bunkertis 4 būstas 4 cechas 4 miestas 4 pašturė 4 šalis barakas 3 gatvė 3 katmas 3 kosmosas 3 Lietuva 3 guolis 5 laukas 3 patalas 5</p>	<p>place 8 desert 7 bed 6 hall 6 north 6 regions 6 church 4 mountain 4 world 4 greenhouse 3 harbour 3 heaven 3 hill 3 lands 3 pavement 3 bedroom 2</p>
Drabužiai, avalynė, patalynė			<p>pagalvės 3</p>	<p>sheet 5 pillow 2</p>			<p>drabužis 94 atklodė 36 rūbai 28 patalas 22 striukė 20 megztinis 19 vilna 19 batai 11 kojinės 11 apatiniai 10 skara 10 kailiniai 8 kepurė 8 paltas 8 pištūnės 7 kailis 6 liemenė 6 apavas 5</p>	<p>clothing 27 clothes 23 coat 7 blanket 4 jacket 4 sweater 4 fabric 3 fur 3 cardigan 2 wrap 3</p>	

					<p>apklotas 5 baltiniai 5 megztukas 5 pledas 5 apdaras 4 aprasaga 4 apsiausias 4 chatalas 4 drabužėliai 4 marškintai 4 miegmaišis 4 pamušalas 4 kailinėliai 3 kelnaitės 3 kombinezonas 3</p>											
Spalva, šviesa / tamsa		<p>colour 20 light 5 glare 3</p>	<p>colour 26 light 11 darkness 10 tone 8 terracotta 4 white 3 brown 2</p>	<p>tamsa 5 prieblanda 5</p>		<p>spalva 25 šviesa 18 tonas 10 atspalvis 10 tamsa 8 spindesys 4</p>	<p>light 50 darkness 6 grey 5 gleam 3 gloom 3</p>									
Garsas			<p>tone 2 voice 8 sound 5</p>	<p>tembras 2</p>		<p>balsas 13</p>	<p>voice 19 tone 5 silence 2 tune 2</p>									
Kvapapas			<p>smell 8 scent 6</p>	<p>aromatas 2</p>		<p>kvapas 21</p>	<p>scnt 2</p>									
Skonis		<p>pepper 9 chili 8 curry 7</p>														
Žmonės (pagal lytį, amžių, pažūūras)	<p>patriotas,-ė 16 kaualikas,-ė 14 vyras 11 moteris 10 lietuvis,-ys,-ė 9 žmogus 8 gerbėjas 5 kovotojas 4 demokratas 3 gynėjai 3 komjaunuolis 3 meilužis 3 mergina 3</p>		<p>family 6 people 6 personality 6 friend 3 man 3 being 2</p>	<p>dude 11 girl 3 guy 3 boy 2 character 2 people 2 uncle 2</p>	<p>žmogus 25</p>	<p>žmogus 10 moteris 7 pragmatikai,-ės 3</p>	<p>man 4</p>									

Veido išraiška					smile 44 glaunce 2			look 19 smile 15 glaunce 10 gaze 5 expression 3 nod 2 stare 2	žvilgsnis 20 šypsena 5	look 12 smile 11 stare 11 gaze 5 glaunce 4
Fizinis kontaktas	bučiny 16 glamonės 5 glėbys 5 pat(s)bučiavimas 3	kiss 5 embrace 3	glėbys 6	embrace 7 hug 5 caress 4 clasp 3 grasp 2 grip 2					glėbys 4 bučiny 3	
Emocijos, savybės	meilė 60 būdas 53 noras 24 jausmas 21 troškimas 21 temperamentas 16 tikėjimas 7 atsidavimas 6 emocijos 6 aistra 4 pamaldumas 4 simpatija 4 svajonės 4 entuziazmas 3 patriotiškumas 3	passion 4 love 5 rage 3	jausmas 73 emocijos 5 ispūdis 5 nuotaika 4	glow 54 feeling 18 friendship 9 hospitality 6 sense 5 affection 4 concern 3 admiration 2 security 3 friendliness 2				detachment 6 composure 5 elegance 4 logic 4 disdain 3 indifference 3 relationship 3 reason 3 sophistication 3 smoothness 3 arrogance 2 beauty 2 cynicism 2 amusement 2 deliberation 2 formality 2 impartiality 2 love 2 politeness 2 precision 2 hauteur 2 nonchalance 2 restraint 2 irony 2 sarcasm 2 temper 2	būdas 8 ramybė 7 panicka 6 abejingumas 5 siaubas 5 tipas 5 grožis 4 logika 4 temperamentas 4 racionalumas 3 pagarba 3	comfort 46 feeling 13 fury 13 fear 9 anger 7 terror 4 manner 6 rage 5 bitterness 3 contempt 3 indifference 3 formality 3 desolation 3 shock 3 logic 3 awareness 2

<p>Santykiai, bendravimas</p>	<p>diskusija 246 gincas 97 debatai 51 kalba 32 malda 30 plojimai 17 pitarimas 11 polemika 16 žodis 15 aplođdismentai 6 ovacijos 6 derybos 4 raginimas 4 tema 9 klausimas 5 pokalbis 3</p>	<p>competition 7 debate 4 reception 4 topic 10 date 9 issue 6 race 3 response 3</p>	<p>žodis 155 priėmimas 29 bendravimas 11 sutikimas 11 atsilėpimas 10 plojimai 6 pokalbis 6 susitikimas 6 pa(si)sveikinimas 5 laiskas 4 linkėjimai 3 santykis 63 ryšys 16</p>	<p>welcome 175 reception 18 support 10 tribute 9 response 8 approval 7 thanks 7 praise 6 applause 3 appreciation 3 congratulation 3 greeting 3 word 3 acceptance 2 commendation 2 comment 2 endorsement 2 call 2 relationship 8 connection 2</p>	<p>bluzas 2 dvelksmas 2 lapai 2 paslaptis 2</p>	<p>reception 12 response 12 appraisal 4 approach 2 reply 2 request 2 word 2 statement 2 attitude 2</p>	<p>žodis 5 atsakymas 3 santykis 9</p>	<p>call, -ing 28 approach 6</p>
<p>Kiti</p>	<p>naujiena 8 pėdsakas 8 linija 7 kova 6 dėmė 5 ivykiat 5 lupynos 5 rūkymas 25 cinkavimo 5</p>	<p>pursuit 58 tip 23 line 22 shot 20 money 10 property 8 band 7 streak 6 strip 6 war 6 weight 5 cathode 4 cell 4 gospel 4 gossip 4 rush 4 temperature 4 blast 3 end 3 hatchback 3 jazz 3 news 16 fusion 17 work 11</p>	<p>humoras 6 kokonas 5 nakvynė 5 lavonas 4 padaras 4 gyvenimas 3 gyvybė 3 gyvulyb 3 kiaušinėlis 3 prisiminimas 31 mintis 4</p>	<p>temperature 8 cocoon 4 start 4 curve 3 favourite 3 hum 3 patch 3 presence 3 sort 3 circle 2 flutter 2 goat 2 hatchback 2 memory 5</p>	<p>customer 11 cat 6 temperature 6 calculation 4 exterior 4 assessment 3 band 3 way 3 chip 2 cut 2 fountain 2 laugh 2 part 2 retreat 2 analysis 2</p>	<p>rūkymas 23 alyvos 6 gėlmė 4 karas 4 mirtis 4 vartė 4 bylos 3 faktas 3 gėlės 3 išernijos 3 apskaiciavimas 8</p>	<p>fusion 31 chisel 17 war 6 frame 24 snap 12 temperature 11 cathode 10 supply 10 warrior 10 chain 8 cure 8 fact 8 start 8 reality 8 journey 6 starting 6 mailing 4 touch 4 laughter 3 way 3 atom 2 calculation 2</p>	

Edita VALIULIENĖ

**TEMPERATŪROS METAFOROS LIETUVIŲ
IR ANGLŲ KALBOSE: TURINYS IR RAIŠKA**

Daktaro disertacija

Išleido ir spausdino – Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos Leidybos skyrius
(S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas)

Užsakymo Nr. K15-019. Tiražas 15 egz. 2015 02 17.

Nemokamai.